



**ERZURUM-KARS-VAN İLLERİNDEKİ
SANAT TARİHİ BAĞLAMINDA ÖNEM
ARZ EDEN KUTSAL MEKÂNLARIN İNANÇ TURİZMİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Leyla TOKGÖZ

**Doktora Tezi
Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ
Turizm işletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı
2020
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE OTELCİLİK ANABİLİM DALI**

Leyla TOKGÖZ

**ERZURUM-KARS-VAN İLLERİNDEKİ SANAT TARİHİ
BAĞLAMINDA ÖNEM ARZ EDEN KUTSAL MEKÂNLARIN
İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

**TEZİN YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ**

ERZURUM – 2020



TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum olduğum "Erzurum-Kars-Van İllerindeki Sanat Tarihi Bağlamında Önem Arz Eden Kutsal Mekânların İnanç Turizmi Açısından Değerlendirilmesi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

26.10.2020

Leyla TOKGÖZ

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü teze ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ danışmanlığında, Leyla TOKGÖZ tarafından hazırlanan bu çalışma 26/10/2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ	İmza:
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ	İmza:
Jüri Üyesi :Doç. Dr. Ahmet ÇAVUŞ	İmza:
Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Erkan GÜNEŞ	İmza:
Jüri Üyesi :Dr. Öğr. Üyesi Fatma BAŞAR	İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
TABLolar DİZİNİ	X
RESİMLER DİZİNİ	XVI
KISALTMALAR DİZİNİ	XIX
ÖN SÖZ	XX
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ

1.1. TURİZM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	3
1.2. TURİZM ÇEŞİTLERİ	6
1.3. İNANÇ TURİZMİ	10
1.3.1. İnanç Kavramı.....	10
1.3.2. İnanç ve Turizm İlişkisi.....	11
1.3.3. İnanç Turizminin Tanımı ve Önemi.....	12
1.3.4. İnanç Turizminin Sınıflandırılması.....	15
1.3.4.1. Aktif İnanç Turizmi.....	16
1.3.4.2. Pasif İnanç Turizmi.....	16
1.3.5. İnanç Turizmine Katılma Sebepleri.....	16
1.3.6. Dünyada İnanç Turizmi.....	19
1.3.6.1. İnanç Turizmi Açısından Dünyadaki Önemli Merkezler.....	21
1.3.7. Türkiye’de İnanç Turizmi.....	28
1.4. İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN TÜRKİYE’DE İNANÇLAR, SEMAVİ DİNLER VE GELİŞİMLERİ	30
1.4.1. Paganizm.....	30
1.4.1.1. Anadolu’da Paganizm.....	32
1.4.2. Şamanizm.....	35
1.4.2.1. Şamanlığın Anadolu’daki İzleri ve Şamanizm’den Gelen Türk Adetleri...39	
1.4.3. Zerdüştlük.....	41
1.4.3.1. Zerdüştlükte İnanç Esasları.....	42

1.4.4. Mitraizm	45
1.4.5. Yahudilik	47
1.4.5.1. Yahudilik Açısından Türkiye'deki Önemli Çekim Merkezleri	49
1.4.6. Hıristiyanlık	57
1.4.6.1. Hıristiyanlık Açısından Türkiye'deki Önemli Çekim Merkezleri	60
1.4.7. İslamiyet	69
1.4.7.1. İslamiyet Açısından Türkiye'deki Önemli Çekim Merkezleri	72

İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN ERZURUM

2.1. ERZURUM İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	74
2.1.1. Yeri ve Konumu	74
2.1.2. Tarihsel Gelişimi	76
2.1.3. Coğrafi Özellikleri	80
2.1.4. Nüfus Yapısı	82
2.1.5. Ekonomik Özellikler	83
2.1.6. Turistik Özellikleri	84
2.2. ERZURUM'DAKİ İNANÇ TURİZMİ İLE İLGİLİ ZİYARET YERLERİ... 85	85
2.2.1. Camiler	85
2.2.1.1. Ulu Camii (Atabek Camii)	85
2.2.1.2. Kale Camii	87
2.2.1.3. Ayaz Paşa Camii	88
2.2.1.4. Lala Paşa Camii	89
2.2.1.5. Ali Paşa Camii	90
2.2.1.6. Murat Paşa Camii	91
2.2.1.7. Gürcükapı (Aliağa) Camii	92
2.2.1.8. Boyahane Camii	94
2.2.1.9. Caferiye Camii	95
2.2.1.10. Kurşunlu Camii	96
2.2.1.11. Gümrük Camii	97
2.2.1.12. Derviş Ağa Camii	98
2.2.1.13. Bakırcı Camii	99

2.2.1.14. Narmanlı Camii	100
2.2.1.15. İbrahim Paşa Camii.....	101
2.2.1.16. Şeyhler Camii	102
2.2.1.17. Köse Ömer Ağa Camii.....	103
2.2.2. Mezar Anıtları	104
2.2.2.1. Emirşeyh Türbesi.....	104
2.2.2.2. Üç Kümbetler.....	105
2.2.2.3. Mısri Zinnun Kümbeti	107
2.2.2.4. Cimcime Hatun Kümbeti.....	108
2.2.2.5. Karanlık Kümbet (Emir Sadettin Kümbeti).....	109
2.2.2.6. Pir Ali Baba (Ahi Baba) Türbesi	110
2.2.2.7. Gümüşlü Kümbet.....	111
2.2.2.8. Rabia Hatun Kümbeti	112
2.2.2.9. Mehdi Abbas Kümbeti.....	113
2.2.2.10. Ane Hatun Türbesi.....	113
2.2.2.11. Mahmut Paşa Türbesi	114
2.2.2.12. Abdurrahman Gazi Türbesi	114
2.2.2.13. Habib Baba (Timurtaş Baba) Türbesi.....	115
2.2.2.14. Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi	116
2.2.2.15. Ebu İshak Türbesi	117
2.2.3. Medreseler	117
2.2.3.1. Çifte Minareli Medrese.....	117
2.2.3.2. Yakutiye Medresesi	120
2.2.3.3. Ahmediye Medresesi	122
2.2.3.4. Kurşunlu Medrese.....	122
2.2.3.5. Pervizoğlu Medresesi.....	124
2.2.3.6. Şeyhler Medresesi.....	124
2.2.4. Manastırlar.....	125
2.2.4.1. Öşkvank Manastırı.....	125
2.2.4.2. Hahuli (Haho) Manastırı.....	128
2.2.5. Kiliseler	130
2.2.5.1. Şenkaya Penek (Bana) Kilisesi.....	130

2.2.5.2. Demirciler Kilisesi	131
2.2.5.3. Gezköyü (Surp Minas) Kilisesi	133
2.2.5.4. Oltu Rus Kilisesi	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN KARS

3.1. KARS İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER.....	135
3.1.1. Yeri ve Konumu	135
3.1.2. Tarihsel Gelişimi	136
3.1.3. Coğrafi Özellikleri.....	137
3.1.4. Nüfus Yapısı.....	139
3.1.5. Ekonomik Özellikleri	140
3.1.6. Turistik Özellikleri	141
3.2. KARS'TAKİ İNANÇ TURİZMİ İLE İLGİLİ ZİYARET YERLERİ	142
3.2.1. Camiler	142
3.2.1.1. Menecehr Camii	142
3.2.1.2. Evliya Camii	143
3.2.1.3. Ulu Camii.....	144
3.2.1.4. Yusuf Paşa Camii	146
3.2.2. Mezar Anıtları	148
3.2.2.1. Celal Baba Türbesi	148
3.2.2.2. Ebul Hasan Harakani Türbesi	149
3.2.2.3. Arap Baba Türbesi	151
3.2.3. Manastırlar.....	151
3.2.3.1. Bagnayr Manastırı	152
3.2.3.2. Bakireler Manastırı (Hripsime Manastırı)	152
3.2.4. Kiliseler	153
3.2.4.1. Havariler Kilisesi	154
3.2.4.2. Abukhamrents (Polatoğlu) Kilisesi.....	155
3.2.4.3. Kars Büyük Katedral	156
3.2.4.4. Aziz Prkich (Halaskar) Kilisesi	158
3.2.4.5. Tigran Honents Kilisesi	159

3.2.4.6. Fethiye Kilisesi (Alexander Nevsky Kilisesi)	161
3.2.4.7. Yanık Kilise	162
3.2.4.8. Taylar Kilise	163
3.2.4.9. Digor Beş Kilise (Khtzkonk Manastırı).....	164
3.2.5. Ateşgede Tapınağı.....	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN VAN

4.1. VAN İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER	167
4.1.1. Yeri ve Konumu	167
4.1.2. Tarihsel Gelişimi	168
4.1.3. Coğrafi Özellikleri.....	169
4.1.4. Nüfus Yapısı.....	171
4.1.5. Ekonomik Özellikleri	172
4.1.6. Turistik Özellikleri	173
4.2. VAN'DAKİ İNANÇ TURİZMİ İLE İLGİLİ ZİYARET YERLERİ.....	174
4.2.1. Camiler	174
4.2.1.1. İzzettin Şir Camii	174
4.2.1.2. Ulu Camii.....	176
4.2.1.3. Süleyman Han Camii	177
4.2.1.4. Hüsrev Paşa Camii.....	178
4.2.1.5. Kaya Çelebi Camii.....	181
4.2.1.6. Kızıl Camii.....	181
4.2.1.7. Abbas Ağa Camii.....	183
4.2.2. Manastırlar.....	183
4.2.2.1. Çarpanak (Ktuş) Manastırı	183
4.2.2.2. Yedi Kilise Manastırı.....	185
4.2.2.3. Lim (Aziz Georges) Manastırı.....	186
4.2.3. Kiliseler	188
4.2.3.1. Yanal (Soradir) Kilisesi	188
4.2.3.2. Akdamar Kilisesi	188
4.2.3.3. Altınsaç (Ganjak) Kilisesi.....	193

4.2.3.4. Bartholomeus Kilisesi.....	195
4.2.4. Mezar Anıtları	196
4.2.4.1. Halime Hatun Kümbeti.....	197
4.2.4.2. Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti	198
4.2.4.3. Hasan Bey Kümbeti	199
4.2.4.4. Hüsrev Paşa Türbesi	200
4.2.4.5. İkiz Kümbetler	201
4.2.4.6. Şeyh Yusuf Gazaibaba Türbesi.....	202
4.2.4.7. Abdurrahman Gazi Türbesi	202
4.2.4.8. Galip Paşa Türbesi	203
4.2.4.9. Kılıçlı Baba Türbesi.....	204
4.2.4.10. Sofu Baba Türbesi	204
4.2.4.11. Nanyemez Baba Türbesi.....	205
4.2.4.12. Kara Şeyh Türbesi	206
4.2.5. Medreseler	206
4.2.5.1. Hoşap Hasan Bey Medresesi	206
4.2.5.2. Pizan Hüsrev Bey Medresesi	207
4.2.5.3. Hoşap Evliya Bey Medresesi.....	208

BEŞİNCİ BÖLÜM

ERZURUM-KARS-VAN İLLERİNDEKİ SANAT TARİHİ BAĞLAMINDA ÖNEM ARZ EDEN KUTSAL MEKÂNLARIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	210
5.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	210
5.1.2. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları.....	211
5.1.3. Araştırmanın Soruları	212
5.1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	213
5.1.5. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi	215
5.1.6. Faktör Analizi.....	217
5.1.7. Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular	219
5.1.8. Veri Analiz Teknikleri.....	221

5.1.8.1. Güvenilirlik Analizi	221
5.2. ERZURUM İLİNE AİT VERİLERİN ANALİZ SONUÇLARI	224
5.2.1. Erzurum İlinde Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri	224
5.2.2. Erzurum İlindeki İnanç Turizmine Yönelik Sorulara Yerel Halkın Eğilimleri	230
5.2.3. Erzurum İli Araştırma Sorularının Test Edilmesi	232
5.3. KARS İLİNE AİT VERİLERİN ANALİZ SONUÇLARI	242
5.3.1. Kars İlinde Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri.....	242
5.3.2. Kars İlindeki İnanç Turizmine Yönelik Sorulara Yerel Halkın Eğilimleri	248
5.3.3. Kars İli Araştırma Sorularının Test Edilmesi.....	250
5.4. VAN İLİNE AİT VERİLERİN ANALİZ SONUÇLARI	258
5.4.1. Van İlinde Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri.....	258
5.4.2. Van İlindeki İnanç Turizmine Yönelik Sorulara Yerel Halkın Eğilimleri	264
5.4.3. Van İli Araştırma Sorularının Test Edilmesi.....	266
5.5. İSTANBUL'DA BULUNAN A GRUBU SEYAHAT ACENTELERİNE AİT VERİLERİN ANALİZİ.....	276
5.5.2. Seyahat Acentesi Çalışanlarının Demografik Özellikleri.....	276
5.5.2. Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmi Kapsamında Tur Düzenlemelerine Yönelik Durumları	279
5.5.3. Seyahat Acentelerinin Erzurum'a düzenledikleri Turlara Yönelik Bulgular ..	284
5.5.4. Seyahat Acentelerinin Kars'a Yönelik Düzenledikleri Turlara Yönelik Bulgular	287
5.5.5. Seyahat Acentelerinin Van'a Düzenledikleri Turlara Yönelik Bulgular	289
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	296
KAYNAKÇA	308
EKLER.....	336
EK 1. ERZURUM İLİ YEREL HALK ANKET FORMU	336
EK 2. KARS İLİ YEREL HALK ANKET FORMU	338
EK 3. VAN İLİ YEREL HALK ANKET FORMU	340
EK 4. SEYAHAT ACENTELERİNE YÖNELİK ANKET FORMU	342
ÖZGEÇMİŞ.....	347

ÖZET

DOKTORA TEZİ

**ERZURUM-KARS-VAN İLLERİNDEKİ SANAT TARİHİ BAĞLAMINDA
ÖNEM ARZ EDEN KUTSAL MEKÂNLARIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ****Leyla TOKGÖZ****Tez Danışmanı: Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ****2020, 347 Sayfa****Jüri: Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ****Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ****Doç. Dr. Ahmet ÇAVUŞ****Dr. Öğr. Üyesi Erkan GÜNEŞ****Dr. Öğr. Üyesi Fatma BAŞAR**

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişi olan inanç turizmi her çağda önemini korumuş ve günümüzde de giderek büyüyen bir sektör haline gelmiştir. Dünya genelinde inanç turizmi faaliyetlerine her yıl milyonlarca insan katılmaktadır. Ülkemiz inanç turizmi potansiyeli açısından oldukça zengindir. İnanç turizmi kapsamında potansiyeli yüksek olan bölgelerden biri Doğu Anadolu Bölgesi'dir. Özellikle bu bölgedeki Erzurum, Kars ve Van illeri sahip oldukları inanç turizmi potansiyelleri ile değerlendirilebilecek iller arasındadır.

Erzurum, Kars ve Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik hazırlanan bu çalışmada; bu illerde yaşayan yerel halkın inanç turizmine ilişkin görüşlerini tespit etmek amaçlanmaktadır. İstanbul'da bulunan A Grubu seyahat acentelerinin bu illere yönelik tur düzenleyip düzenlememe durumlarını, turlarda tercih ettikleri eserleri ve turlar sırasında karşılaştıkları sorunları belirlemek ise çalışmanın diğer amacını oluşturmaktadır. Bu amaçlar doğrultusunda araştırma soruları oluşturulmuştur. Verilerin analizinde faktör, güvenilirlik, frekans, T testi ve ANOVA testi kullanılmıştır.

Araştırmanın evrenini; Erzurum, Kars, Van illerindeki yerel halk ve İstanbul'da bulunan A Grubu seyahat acenteleri oluşturmuştur. Araştırmanın örnekleme ise her bir ilin yerel halkı için 400 ve seyahat acenteleri için 375 olarak belirlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda üç ilde yaşayan yerel halkın inanç turizmi ile ilgili daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılmasını istedikleri tespit edilmiştir. Seyahat acentelerinin ise üç ilde düzenledikleri turlar sırasında genellikle ulaşım, konaklama, yeme içme, altyapı ve yerel halkın tutumu gibi konularda sorun yaşadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnanç Turizmi, İnanç Turizmi Eserleri, Dinler Tarihi, Erzurum, Kars, Van.

ABSTRACT**Ph. D. DISSERTATION****THE EVALUATION OF HOLY PLACES THAT ARE IMPORTANT IN THE
CONTEXT OF ART HISTORY IN THE CITIES OF ERZURUM-KARS-VAN IN
TERMS OF FAITH TOURISM****Leyla TOKGÖZ****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ****2020, 347 Pages****Jury: Assoc. Prof. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ****Assoc. Prof. Dr. Bilsen BİLGİLİ****Assoc. Prof. Dr. Ahmet ÇAVUŞ****Asst. Prof. Dr. Erkan GÜNEŞ****Asst. Prof. Dr. Fatma BAŞAR**

Faith tourism, which has a history as old as human history, has preserved its importance in every age and has become an increasingly growing alternative tourism type. Millions of people participate in faith tourism activities worldwide every year. Our country is very rich in terms of faith tourism potential. One of the regions with high potential within the scope of faith tourism is Eastern Anatolia Region. Especially, Erzurum, Kars and Van provinces in this region are among the provinces that can be evaluated with their faith tourism potential.

The purpose of this thesis is to determine the views of local people living in Erzurum, Kars and Van provinces regarding the potential for faith tourism in these provinces. It is another purpose of the study to determine whether the A Group travel agencies in Istanbul arrange tours for these provinces, their preferred works in the tours and the problems they encounter during tours. Research problems were created for these purposes. Factor, reliability, frequency, T test and ANOVA test were used in the analysis of the data.

The population of the research consisted of the local people in Erzurum, Kars, Van provinces and A Group travel agencies in Istanbul. The samples of the study were determined as 400 for local people and 375 for travel agencies. As a result of the analyzes, it was determined that the local people living in these three provinces want more promotion and information about faith tourism. On the other hand, it was also determined that the agencies usually have problems such as transportation, accomodation, food and beverage, infrastructure and the attitude of local people during the tours they organize to these three cities.

Keywords: Faith Tourism, Faith Tourism Works, History of Religions, Erzurum, Kars, Van.

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Dünyadaki Başlıca Dinler ve İnanan İnsan Sayıları	19
Tablo 1.2. Türkiye'deki Önemli İslam Eserleri.....	73
Tablo 2.1. 2010-2019 Yılları Arası Erzurum Nüfusu.....	82
Tablo 2.2. Erzurum İli Turizm Varlıkları	85
Tablo 3.1. 2010-2019 Yılları Arası Kars Nüfusu	139
Tablo 4.1. 2010-2019 Yılları Arası Van Nüfusu.....	172
Tablo 5.1. Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi	214
Tablo 5.2. Erzurum, Kars ve Van'daki İnanç Turizmi Eserlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Faktörler	218
Tablo 5.3. Erzurum İline Ait Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular	220
Tablo 5.4. Kars İline Ait Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular.....	220
Tablo 5.5. Van İline Ait Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular.....	220
Tablo 5.6. Erzurum İli Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler	222
Tablo 5.7. Kars İli Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler	223
Tablo 5.8. Van İli Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler	223
Tablo 5.9. Erzurum Örnekleminin Cinsiyetlerine İlişkin Demografik Bulguları	224
Tablo 5.10. Erzurum Örnekleminin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları	225
Tablo 5.11. Erzurum Örnekleminin Medeni Durumlarına İlişkin Demografik Bulguları	225
Tablo 5.12. Erzurum Örnekleminin Çocuk Sayısına İlişkin Demografik Bulguları....	225
Tablo 5.13. Erzurum Örnekleminin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	226
Tablo 5.14. Erzurum Örnekleminin Meslek Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	226
Tablo 5.15. Erzurum Örnekleminin Aylık Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	227
Tablo 5.16. Erzurum Örnekleminin Yörede İkamet Etme Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	227
Tablo 5.17. Erzurum Örnekleminin Memleketlerine İlişkin Demografik Bulguları ...	228
Tablo 5.18. Erzurum Örnekleminin Bölgede Turistlerle Karşılaşma Durumu	228
Tablo 5.19. Erzurum Örnekleminin Turistlerle İlgili Düşünceleri.....	229

Tablo 5.20. Erzurum İlinin İnanç Turizmi Açısından Sahip Olduğu Dini Değerler	229
Tablo 5.21. Erzurum İlinde Yaşayan Yerel Halkın İnanç Turizmine Bakışı	230
Tablo 5.22. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Cinsiyet Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum).....	232
Tablo 5.23. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Yaş Özellikleri Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum).....	234
Tablo 5.24. Hoşgörü Boyutu Post Hoc Testi TUKEY (Farklılık Düzeyi) (Erzurum) .	235
Tablo 5.25. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Eğitim Durumu Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum).....	236
Tablo 5.26. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Eğitim Durumu Farklılık Düzeyi) (Erzurum)	237
Tablo 5.27. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Meslek Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum).....	239
Tablo 5.28. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Meslek Durumu Farklılık Düzeyi) (Erzurum)	240
Tablo 5.29. Kars Örnekleminin Cinsiyetlerine İlişkin Demografik Bulguları.....	242
Tablo 5.30. Kars Örnekleminin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları	243
Tablo 5.31. Kars Örnekleminin Medeni Durumlarına İlişkin Demografik Bulguları..	243
Tablo 5.32. Kars Örnekleminin Çocuk Sayısına İlişkin Demografik Bulguları	243
Tablo 5.33. Kars Örnekleminin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	244
Tablo 5.34. Kars Örnekleminin Meslek Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	244
Tablo 5.35. Kars Örnekleminin Aylık Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	245
Tablo 5.36. Kars Örnekleminin Yörede İkamet Etme Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	245
Tablo 5.37. Kars Örnekleminin Memleketlerine İlişkin Demografik Bulguları.....	246
Tablo 5.38. Kars Örnekleminin Bölgede Turistlerle Karşılaşma Durumu.....	246
Tablo 5.39. Kars Örnekleminin Turistlerle İlgili Düşünceleri	247
Tablo 5.40. Kars İlinin İnanç Turizmi Açısından Sahip Olduğu Dini Değerler	247
Tablo 5.41. Kars İlinde Yaşayan Yerel Halkın İnanç Turizmine Bakışı.....	248
Tablo 5.42. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Cinsiyet Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars).....	250

Tablo 5.43. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Yaş Özellikleri Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars)	251
Tablo 5.44. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Eğitim Durumu Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars)	253
Tablo 5.45. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Eğitim Durumu Farklılık Düzeyi) (Kars).....	254
Tablo 5.46. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Meslek Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars).....	256
Tablo 5.47. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Meslek Durumu Farklılık Düzeyi) (Kars).....	257
Tablo 5.48. Van Örnekleminin Cinsiyetlerine İlişkin Demografik Bulguları.....	258
Tablo 5.49. Van Örnekleminin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları.....	259
Tablo 5.50. Van Örnekleminin Medeni Durumlarına İlişkin Demografik Bulguları...	259
Tablo 5.51. Van Örnekleminin Çocuk Sayısına İlişkin Demografik Bulguları	259
Tablo 5.52. Van Örnekleminin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	260
Tablo 5.53. Van Örnekleminin Meslek Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	260
Tablo 5.54. Van Örnekleminin Aylık Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	261
Tablo 5.55. Van Örnekleminin Yörede İkamet Etme Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	261
Tablo 5.57. Van Örnekleminin Bölgede Turistlerle Karşılaşma Durumu	262
Tablo 5.58. Van Örnekleminin Turistlerle İlgili Düşünceleri	263
Tablo 5.59. Van İlinin İnanç Turizmi Açısından Sahip Olduğu Dini Değerler	263
Tablo 5.60. Van İlinde Yaşayan Yerel Halkın İnanç Turizmine Bakışı	264
Tablo 5.61. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Cinsiyet Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)	267
Tablo 5.62. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Yaş Özellikleri Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)	268
Tablo 5.63. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Yaş Durumu Farklılık Düzeyi) (Van)	269
Tablo 5.64. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Eğitim Durumu Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)	271

Tablo 5.65. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Eğitim Durumu Farklılık Düzeyi) (Van)	272
Tablo 5.66. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Meslek Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van).....	274
Tablo 5.67. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Meslek Durumu Farklılık Düzeyi) (Van)	275
Tablo 5.68. Örneklemin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları.....	277
Tablo 5.69. Örneklemin Cinsiyetine İlişkin Demografik Bulguları.....	277
Tablo 5.70. Örneklemin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları.....	277
Tablo 5.71. Örneklemin Turizm Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları	278
Tablo 5.72. Örneklemin Turizm Sektöründe Çalışma Süresine İlişkin Demografik Bulguları	278
Tablo 5.73. Örneklemin İşletmede Çalışma Süresine İlişkin Demografik Bulguları ..	279
Tablo 5.74. Örneklemin Acentedeki Görevine İlişkin Demografik Bulguları.....	279
Tablo 5.75. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Durumu	280
Tablo 5.76. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Amaçlarına İlişkin Önem Sıralaması.....	280
Tablo 5.77. Acentelerin İnanç Turizmi Kapsamında Düzenledikleri Turlarda Hedef Kitle Olan Ülkelere Ait Önem Sıralaması	281
Tablo 5.78. İnanç Turizmine Yönelik Turlara Katılan Yerli/Yabancı Turistlerin Yaşlarına İlişkin Bulgular	281
Tablo 5.79. Yerli/Yabancı Turistlerin İnanç Turizmine Katılma Amaçlarına İlişkin Önem Sıralaması.....	282
Tablo 5.80. İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistlerin Şikâyet Etme Durumu	282
Tablo 5.81. İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistlerin Şikâyetçi Oldukları Konulara İlişkin Önem Sıralaması.....	283
Tablo 5.82. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Turlarda Yeterli Bilgiye Sahip Rehber Bulma Durumu	283
Tablo 5.83. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenledikleri İller	284
Tablo 5.84. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Kiliselere İlişkin Önem Sıralaması.....	284

Tablo 5.85. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Camilere İlişkin Önem Sıralaması.....	285
Tablo 5.86. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Mezar Anıtlarına İlişkin Önem Sıralaması.....	286
Tablo 5.87. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Değerlendirilen Etkenlere İlişkin Bulgular	286
Tablo 5.88. Kars'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Kiliselere İlişkin Önem Sıralaması.....	287
Tablo 5.89. Kars'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Camilere İlişkin Önem Sıralaması.....	288
Tablo 5.90. Kars'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Mezar Anıtlarına İlişkin Önem Sıralaması.....	288
Tablo 5.91. Kars'a Düzenlenen Turlarda Değerlendirilen Etkenlere İlişkin Bulgular.	289
Tablo 5.92. Van'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Kiliselere İlişkin Önem Sıralaması.....	290
Tablo 5.93. Van'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Camilere İlişkin Önem Sıralaması.....	290
Tablo 5.94. Van'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Mezar Anıtlarına İlişkin Önem Sıralaması.....	291
Tablo 5.95. Van'a Düzenlenen Turlarda Değerlendirilen Etkenlere İlişkin Bulgular	291
Tablo 5.96. Erzurum İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenlerine İlişkin Önem Sıralaması.....	292
Tablo 5.97. Acentelerin Erzurum İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Düşüncesi.....	293
Tablo 5.98. Kars İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenlerine İlişkin Önem Sıralaması.....	293
Tablo 5.99. Acentelerin Kars İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Düşüncesi.....	294
Tablo 5.100. Van İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenlerine İlişkin Önem Sıralaması.....	294

Tablo 5.101. Acentelerin Van İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Düşüncesi.....	295
---	-----



RESİMLER DİZİNİ

Resim 1.1. Dünyadaki İnanç Turizmi Merkezleri	21
Resim 1.2. Mekke ve Medine	22
Resim 1.3. Kudüs.....	23
Resim 1.4. Vatikan San Pietro Meydanı	24
Resim 1.5. Fatima	25
Resim 1.6. Varanasi.....	26
Resim 1.7. Lhasa.....	27
Resim 1.8. Beytullahim	28
Resim 1.9. Dinlere Göre İnanç Turizmi Çekiciliklerinin Dağılışı.....	29
Resim 1.10. Şanlıurfa’da Bulunan Balıklı Göl.....	51
Resim 1.11. Mevlid-i Halil Mağarası	52
Resim 1.12. Sard Antik Kenti.....	53
Resim 1.13. Bursa Geruş Sinagogu	54
Resim 1.14. İstanbul Ahrıda Sinagogu’nun Tevası (Dua Kürsüsü)	55
Resim 1.15. Zülfaris/ Kal Kadoş Galata Sinagogu.....	56
Resim 1.16. İstanbul-Ortaköy’de Bulunan Etz Ahayim Sinagogu	57
Resim 1.17. Hatay- St. Pierre Kilisesi	61
Resim 1.18. Tarsus St. Paul (Aziz Paulus) Kilisesi.....	61
Resim 1.19. Efes- Meryem Ana Evi.....	62
Resim 1.20. St. Nicolas (Noel Baba) Kilisesi.....	63
Resim 1.21. İznik Ayasofya Camii.....	64
Resim 1.22. Pisidia Antik Kenti	65
Resim 1.23. Kapadokya Bölgesi.....	66
Resim 1.24. Hıristiyanlığın İlk 7 Kilisesinden Bergama Kilisesi (Kızıl Kilise)	67
Resim 1.25. Sümela Manastırı.....	68
Resim 1.26. Vazelon Manastırı	69
Resim 2.1. Doğu Anadolu Bölgesi İller Haritası.	74
Resim 2.2. Erzurum İlçeleri Haritası	76
Resim 2.3. Erzurum Kongre Binası.....	80
Resim 2.4. Erzurum Ulu Camii	87
Resim 2.5. Ulu Camii İç Mekânı.....	87

Resim 2.9. Lala Paşa Camii	90
Resim 2.10. Ali Paşa Camii	91
Resim 2.11. Ali Ağa Camii Dış Cephesi	93
Resim 2.12. Ali Ağa Camii İç Mekânı	93
Resim 2.13. Caferiye Camii Avlusu	96
Resim 2.14. Caferiye Camii Dış Cephesi	96
Resim 2.15. Kurşunlu Camii	97
Resim 2.16. Bakırcı Camii.....	100
Resim 2.17. Narmanlı Camii	101
Resim 2.18. Köse Ömer Ağa Camii Dış Cephesi.....	103
Resim 2.19. Köse Ömer Ağa Camii İç Mekânı	104
Resim 2.20. Emirşeyh Türbesi.....	105
Resim 2.21. Üç Kümbetler	106
Resim 2.22. Kare Planlı Dördüncü Kümbet	107
Resim 2.23. Cimcime Hatun Kümbeti.....	109
Resim 2.24. Karanlık Kümbet	110
Resim 2.25. Gümüşlü Kümbet	112
Resim 2.26. Abdurrahman Gazi Türbesi	115
Resim 2.27. Habib Baba Türbesi.....	116
Resim 2.28. Çifte Minareli Medrese İç Mekânı	118
Resim 2.29. Çifte Minareli Medrese Dış Cephesi	119
Resim 2.30. Yakutiye Medresesi	121
Resim 2.31. Kurşunlu Medrese Dış Cephesi	123
Resim 2.32. Medrese Hücreleri	124
Resim 2.33. Öşkvank Manastırı Dış Cephesi	126
Resim 2.34. Manastır Süsleme Özellikleri	127
Resim 2.35. Haho Manastırı	129
Resim 2.36. Manastırın Batı Cephesi	130
Resim 2.37. Demirciler Kilisesi	132
Resim 2.38. Kilise Duvarlarında Gözlemlenen Bozulmalar	132
Resim 3.1. Kars İlçeleri Haritası	135
Resim 3.2. Menucehr Camii	143

Resim 3.3. Evliya Camii.....	144
Resim 3.4. Kars Ulu Camii.....	146
Resim 3.5. Yusuf Paşa Camii	148
Resim 3.6. Ebu'l Hasan Harakani Türbesi	151
Resim 3.7. Bakireler Manastırı.....	153
Resim 3.8. Havariler Kilisesi (Kümbet Camii)	155
Resim 3.9. Abukhamrents (Polatoğlu) Kilisesi	156
Resim 3.10. Kars Büyük Katedral	158
Resim 3.11. Tigran Honents Kilisesi Dış Cephesi	161
Resim 3.12. Fethiye Kilisesi.....	162
Resim 3.13. Ateşgede Tapınağı	166
Resim 4.1. Van İlçeleri Haritası	167
Resim 4.2. İzzettin Şir Camii.....	175
Resim 4.3. Van Ulu Camii.....	177
Resim 4.4. Süleyman Han Camii.....	178
Resim 4.5. Hüsrev Paşa Camii Dış Cephesi	180
Resim 4.6. Hüsrev Paşa Camii Giriş Kapısı	180
Resim 4.7. Kızıl Camii	182
Resim 4.8. Çarpanak Manastırı	184
Resim 4.9. Lim Manastırı	187
Resim 4.10. Kilisenin Dış Cephesinde Bulunan İnsan ve Hayvan Motifleri	191
Resim 4.11. Akdamar Kilisesi İç Mekânı.....	192
Resim 4.12. Akdamar Kilisesi Dış Cephesi	193
Resim 4.13. Bartholomeus Kilisesi	196
Resim 4.14. Halime Hatun Kümbeti.....	198
Resim 4.15. Hüsrev Paşa Türbesi	201
Resim 4.16. Van Abdurrahman Gazi Türbesi	203
Resim 4.17. Galip Paşa Türbesi.....	204
Resim 4.18. Nanyemez Baba Türbesi.....	205

KISALTMALAR DİZİNİ

c.	: Cilt
cm.	: Santimetre
Çev.	: Çeviren
Hz.	: Hazreti
İ.İ.B.F	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
K.M.Ü	: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
km.	: Kilometre
km²	: Kilometrekare
m.	: Metre
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
M.Y.O	: Meslek Yüksek Okulu
mm.	: Milimetre
s.s.	: Sayfa Sayısı
Sav.	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜRSAB	: Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği
Vd.	: Ve Diğerleri

ÖN SÖZ

Doktora eğitimim boyunca deneyimleri ile hayatıma çok büyük katkıları bulunan, tez çalışma sürecimin her aşamasında her anlamda benden desteğini esirgemeyen, güler yüzü ve samimiyeti sayesinde hiç çekinmeden her durumda yanına giderek öneriler alabildiğim çok kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ'ye saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez yazma sürecimde her zaman hem manevi hem de akademik anlamda destek olan, değerli bilgileriyle bana yol gösteren ve öneriler sunan çok değerli hocam Doç. Dr. Ahmet ÇAVUŞ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Yoğun akademik çalışmalarına ara vererek değerli zamanlarını benim için ayıran, tezime yapmış oldukları katkılardan dolayı değerli jüri üyelerim Doç. Dr. Bilsen BİLGİLİ, Dr. Öğr. Üyesi Erkan GÜNEŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Fatma BAŞAR'a teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca tez yazma sürecim boyunca çalışmamla ilgilenen ve değerli öneriler sunarak tezimin zenginleşmesini sağlayan çok değerli tez izleme komitesi üyem Prof. Dr. Haldun ÖZKAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmamın her aşamasında değerli fikirlerini benimle paylaşan, her anlamda bana destek olan, yorulduğum ve kendimi kötü hissettiğim zamanlarda beni motive eden dostlarım Arş. Gör. Dr. Zennube IŞIK ve Arş. Gör. Özgür ÇALKIN'a sevgi ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışma sürecimde her zaman arkamda olan, verdiği güç ve destekle kendimi iyi hissettiğim, tezimin her aşamasında ve özellikle saha çalışması aşamasında benimle birlikte yorulan çok kıymetli eşim Eyyup Yahya TOKGÖZ'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bugünlere gelmemde çok emekleri olan, her koşulda bana güvenen ve desteklerini her zaman hissettiğim annem, babam ve kardeşime teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum, 2020

Leyla TOKGÖZ

GİRİŞ

Turizm endüstrisinin dünya ekonomisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu nedenle dünya genelindeki ülkelerin çoğunluğu turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla alternatif turizm kavramına yoğunlaşmaya başlamıştır. Günümüzde kitle turizminin yanında çevre dostu alternatif turizm çeşitleri de popüler olmaya başlamıştır. Bu çalışmada da alternatif turizm çeşitleri arasında önemli bir yere sahip olan ve dünya genelinde milyonlarca katılımcısı olan inanç turizmi konusu ele alınmıştır.

Tarihin ilk dönemlerinden günümüze kadar insanlar psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçları gereği her zaman dini bir inanca sahip olma gereği hissetmişlerdir. İnsanların mensubu oldukları inançlar onları kutsal kabul ettikleri mekânları ziyaret etmeye yöneltmiştir. Bu nedenle yüzyıllardır insanlar dini amaçlarla yaşadıkları yerlerden farklı yerlere seyahat etmişlerdir. İlk dönemlerde yapılan bu seyahatler inanç turizminin kaynağını oluşturmuştur. Aslında inanç turizmi ile ilgili ilk faaliyetlerin hac ziyaretleri olduğu bilinmektedir. Eski Ahit'te, Hinduizm'e ait kutsal kitaplarda ve antik çağda yaşamış olan yazarlara ait çeşitli yazılarda ilk dini ziyaretlerin hac amacıyla yapıldığını görmek mümkündür (Jackowski, 2000). Fakat daha sonraki yüzyıllarda inanç turizmi faaliyetleri sadece dini görev olarak değil, ayrıca insanların başka dinlere ait kutsal mekânları merak etmeleri ve görmek istemeleri doğrultusunda yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde ise artık insanların çoğu tatil ve kültürel faaliyet olarak inanç turizmine katılmaktadırlar.

Dünya üzerinde semavi dinler ve diğer inanç sistemlerinin en iyi kaynaştığı yerlerden biri Anadolu'dur. Anadolu toprakları tarih boyunca sahip olduğu zengin dini ve kültürel yapısıyla farklı din ve inanç sistemlerinin bulunduğu bir merkez olmuştur. Türkiye'nin dört bir köşesinde İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Paganizm gibi çeşitli din ve inançlara ait kutsal merkez ve eserlere rastlamak mümkündür. Ancak ülkemizde inanç turizmi dendiğinde akla ilk gelen yerler arasında; Antakya, Şanlıurfa, Gaziantep, Mardin, Konya, İznik, Trabzon, ŞanlıUrfa gibi iller bulunmaktadır. Oysaki ülkemizin her bir ilinde inanç turizmi açısından değerlendirilebilecek eserler ve dini merkezler bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında bu konuda birçok çalışma (Usta, 2005; Şaman, 2009; Avcı, 2011; Başçı, 2011; Şahiner, 2012; Eykay, 2013; Demircan, 2014; Bahar, 2015; Göktaş, 2016, Alparslan, 2016) ile karşılaşılmıştır. Bu çalışmalar genellikle

Mersin, İzmir, İznik, Şanlıurfa, Konya, Mardin, Kilis ve Karaman illerinin inanç turizmi açısından değerlendirilmesine yönelik hazırlanmıştır.

Hazırlanan bu tez ise Erzurum, Kars ve Van illerinin inanç turizmi potansiyellerinin yerel halk ve İstanbul'da faaliyet gösteren A Grubu seyahat acenteleri tarafından değerlendirilmesine yöneliktir. Çalışmada Erzurum, Kars ve Van'da yaşayan halkın inanç turizmine yönelik görüşlerini tespit etmek amaçlanmıştır. Ayrıca İstanbul'da faaliyet gösteren A Grubu seyahat acentelerinin tezin uygulama sahasını oluşturan üç ile inanç turizmine yönelik tur düzenleme durumlarını, tur düzenleyen acentelerin programlarında yer verdikleri eserleri, turlar sırasında karşılaşılan sorunları ve tur düzenlemeyen acentelerin ise bu illere tur düzenlememe nedenlerinin tespiti ise çalışmanın diğer amacı olarak belirlenmiştir. Çünkü tezin araştırma alanları olan Erzurum, Kars ve Van illerinde farklı medeniyetlerin izlerini taşıyan çok sayıda tarihi ve turistik eser bulunmasına rağmen yeterince ilgi görmemekte ve turist çekmemektedir. Bu durumun nedenlerini tespit etmek ve var olan sorunlara çözüm önerileri getirmek çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır. Yapılan literatür taramasında daha önce bu illeri kapsayan inanç turizmine yönelik bir çalışma ile karşılaşılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın üç ilin inanç turizmi faaliyetleri kapsamında eksik kaldığı noktaların belirlenmesine yardımcı olacağı ve hem üç ilin yerel yönetimlerine hem de özel sektör temsilcilerine, inanç turizmi faaliyetlerinde öne çıkmaları ve ellerinde bulunan potansiyelleri kullanmaları noktasında yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölüm tezin kuramsal kısmını, beşinci bölüm ise çalışmanın uygulama kısmını kapsamaktadır. Birinci bölümde; turizm, inanç turizmi, inanç turizmi açısından Türkiye'deki semavi dinler ve inançlar konularına yer verilmiştir. İkinci bölümde; Erzurum ile ilgili genel bilgilere ve Erzurum'daki inanç turizmi ile ilgili eserlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde; Kars ile ilgili genel bilgiler ve Kars'ta bulunan inanç turizmi ile ilgili eserlere yer verilmiştir. Dördüncü bölümde; Van ile ilgili genel bilgiler ve Van'da bulunan inanç turizmi ile ilgili eserlere değinilmiştir. Beşinci bölümde ise araştırmada belirlenen, yerel halkın inanç turizmine yönelik farkındalığını ölçmek ve seyahat acentelerinin Erzurum, Kars ve Van illerine inanç turizmine yönelik tur düzenleme durumlarını tespit etmek gibi amaçlar doğrultusunda uygulama kısmına yer verilmiş ve anket yoluyla elde edilen verilerin analizleri yapılarak bulgular değerlendirilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ

1.1. TURİZM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Asırlar boyunca insanlar güvenli bir yer bulmak, yiyecek ve su aramak, değişik yerleri keşfetmek gibi amaçlarla seyahat etmişlerdir. İşte bu nedenle toplumlar ve ülkeler için sosyolojik, psikolojik ve ekonomik açılardan önem arz eden turizm kavramının temeli insanoğlunun var olmaya başladığı dönemlere kadar gitmektedir. Fakat turizm kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların ve tanımların tarihi turizm faaliyetlerinin ilk ortaya çıkışı kadar eski değildir. 19. yüzyılın sonlarına doğru turizm kavramını açıklamaya yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. O dönemden itibaren yapılan çalışmalar incelendiğinde turizm ile ilgili farklı tanımların var olduğu görülmektedir. Çünkü turizm kavramı çok çeşitli bilim dalları ile ilgili olduğu için her araştırmacı turizmi kendi alanı doğrultusunda ele alarak tanımlamıştır (Güçer, 2004).

Turizm kavramını açıklarken üzerinde durulması gereken noktalar hareket ve geri dönüş olaylarıdır. Turizm faaliyetlerinin içerisinde sürekli kalış halinde olmayan bir gezi, bu gezi için gidilen bölgede geçişi süreyle kalış ve son olarak her zaman yaşanılan bölgeye dönüş olaylarının bulunması gerekmektedir (Usta, 2008).

Turizm kelimesi dönmek anlamına gelen İngilizce “tour”, Latince “tornare” ve Yunanca “tornos” kelimelerinin köklerinden türetilmiştir (Göçen, 2013). Turizm kavramının tanımı ilk olarak 1905 yılında Guyer-Feuler tarafından yapılmıştır. Guyer-Feuler’e göre turizm; *“gittikçe artan hava değişimi, dinlenme ve gereksinimleri, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine; doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan ve özellikle ticaret ve sanayinin gelişmesi ve ulaşım araçlarının kusursuz hale gelmelerinin bir sonucu olarak ulusların ve toplulukların birbirlerine daha çok yaklaşmasına olanak veren modern çağa özgü bir olaydır”* (Bahar ve Kozak, 2008).

Pearce, turizmi rekreasyon amaçlı ya da geçici konaklama seyahatleri sonucunda ortaya çıkan olay ve ilişkilerin tümü olarak tanımlamıştır. Meyer turizmi psikoloji alanında ele alarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda Meyer’e göre turizm; insanların

değişik derecelerdeki kaçma ve uzaklaşma isteklerinin sonucunda psikolojik nedenlerle yapmış oldukları yer değiştirme faaliyetidir (Garda, 2010).

Prof. Caspar turizm kavramını daha farklı ve geniş açılardan ele almıştır. Caspar, turizmi “*turist, turistik işletmeler, turizm organizasyonlarının oluşturduğu alt sistemlere ve bu alt sistemlerin ekonomik, sosyal, politik, hukuki, teknolojik ve ekolojik çevre ile olan ilişkilerine dayanan global bir sistem*” olarak tanımlamıştır (Bezirgan,2008). Turizm kavramı ile ilgili en kapsamlı tanımlardan birini McIntosh ve Goeldner yapmıştır. McIntosh ve Goeldner’e göre turizm; turist, ürün ve hizmet sunan tesisler, turist çeken ülke ve toplum arasında oluşan etkileşim sonucunda turistlerin ağırlandığı süre boyunca meydana gelen olay ve ilişkilerdir (Güçer, 2004). Bütün bu tanımlar doğrultusunda turizm kavramını sürekli kalıba dönüştürme amacı olmaksızın ve herhangi bir gelir sağlayıcı faaliyette bulunmamak şartıyla kişilerin geçici sürelerle konaklamaları sonucunda oluşan olay ve ilişkiler olarak tanımlamak mümkündür (Akoğlan Kozak ve Güçlü Nergiz, 2016).

Turizmi kısaca sosyal bir olay olarak da tanımlanabilir. Turizme sosyal bir olay olma özelliği veren faktörler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Turizm faaliyetleri toplum içerisinde yapılmaktadır.
- Turizm hukuk, din, ekonomi gibi alanlarda olduğu gibi insanlarla birlikte var olmaktadır.
- Turizm ölçülebilen bir kavramdır.
- Turizm faaliyetleri toplumsal etki oluşturmaktadır (Usta, 2008).

Turizm olayını tüm yönleriyle anlayabilmek için turizmin tarih içindeki gelişim süreçlerine iyi derecede hâkim olmak gerekmektedir. Turizm faaliyetlerinin başlangıcı milattan önceki yıllara dayanmaktadır. Turizm hareketlerini ilk başlatan toplumun M.Ö. 4000’li yıllarda yaşamış olan Sümerler ve Finikeliler olduğu bilinmektedir. O dönemde yapılan seyahatlerin amacının ticaret olduğu tahmin edilmektedir (Ongun, 2013). M.Ö. 3000’li yıllarda ise Mısır piramitleri insanların en çok ilgisini çeken yapılar arasında yer almıştır (Yıldız, 2011). Yine bu dönemde ticaretin dışında inanç, spor ve sağlık gibi amaçlarla da turizm faaliyetleri düzenlenmiştir. İlkçağda kaplıcalar günümüzde olduğu gibi çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılıyordu. Özellikle Roma döneminde kaplıcalara ve kaplıca kürlerine ayrı bir önem veriliyordu. Bu nedenle Romalılar döneminde sağlık amacıyla yapılan turizm faaliyetlerinin yoğunlukta olduğu söylenebilir

(Usta, 2008). M.Ö. 700'lü yıllarda Olimpiyat Oyunları düzenlenmeye başlamış ve oyunları izlemek amacıyla farklı bölgelerden çok sayıda insan seyahat etmek durumunda kalmıştır. Eski Yunan döneminde seyahatler genellikle deniz yolu vasıtasıyla yapılıyordu. Romalılar ise karayolu ulaşımı ile turizm faaliyetlerini yürütüyorlardı (Tunç Hussein ve Saç, 2008). Herodot adıyla tanınan Yunanlı tarihçi ve coğrafyacı M.Ö. 480- M.Ö. 421 tarihleri arasında birçok yere seyahat ettiği için ülkesinin ilk gezgini olarak biliniyordu (Ongun, 2013). M.S. 395 yılından İstanbul'un fethedildiği 1453 yılına kadarki dönemde turizm faaliyetlerinin amacı değişiklik göstermiştir. Bu yıllar arasında zevk, eğlence ve sağlık gibi amaçlar yerine dini amaçlarla seyahatler düzenlenmiştir (Yıldız, 2011). Bu dönemde ünlü gezgin Marco Polo turizm hareketlerinin artmasını sağlamıştır. Marco Polo yıllar boyunca birçok ülke dolaşmış ve çeşitli toplumlarla iletişim kurmuştur. Yine aynı dönemde İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla Arap gezginler Mısır, Suriye, İran gibi ülkelerin topraklarına seyahatler düzenleyerek yaşadıklarını kaleme almışlardır (Usta, 2008). Bu dönemde yaşamış olan en önemli gezginlerden biri İbn Batuta'dır. İbn Batuta, 1325 yılında 22 yaşındayken hac yapmak amacıyla Tanca'dan yola koyulmuş ve 29 yıl boyunca yedi ayrı seyahat gerçekleştirmiştir. Batuta, İspanya, Kuzey Afrika, Orta Asya, Anadolu, Doğu Avrupa, Hindistan, Maldivler ve Çin'e kadar gitmiştir. Seyahatlerinde gezip gördüğü yerler hakkında önemli bilgiler aktarmıştır (Koçyiğit, 2009).

Deniz aşırı yapılan seyahatlerin en önemlisi Cristophe Colomb'un 1492 yılında Amerika'yı keşfetmesidir. Bundan sonraki süreçte Vasco De Gama 1497'de Ümit Burnu'nu geçerek Hindistan'a gitmiştir. 1519 yılında ise Macellan Güney Amerika kıyılarını dolaşmıştır (Akman, 2007). Yapılan her yeni keşif ve gidilen yeni bölgeler turizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur.

Günümüzdeki turizm faaliyetlerine benzeyen turizm hareketleri 17. yüzyılda Avrupa'da başlamıştır. O dönemde ülke içindeki ve komşu ülkelerdeki önemli şehirleri, yapıları görmek amacıyla seyahatler düzenlenmiştir. 1841 yılına gelindiğinde İngiltere'de ilk turistik gezi Thomas Cook tarafından düzenlenmiştir. 1845 yılında ise yine Thomas Cook ilk seyahat acentesini faaliyete geçirmiştir (Sezer, 2010). 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Amerika'da demiryolu ulaşımının gelişmesiyle trenler ülkeyi bir uçtan diğer uca dolaşmaya başlamış ve böylelikle turizmin gelişmesine katkıda bulunmuştur. 19. yüzyılın sonlarında ise denizyolu taşımacılığı önem kazanmaya başlamıştır. Bu yıllarda 20 bin tonluk buharlı gemiler Avrupa ve Amerika arasında yolcu taşımacılığı yapmaya

başlamıştır (Boz, 2004). I. Dünya Savaşı yıllarında turizmin gelişimi duraklama dönemine girmiştir. Ancak savaşın bitiminden itibaren turizm hareketleri tekrar hız kazanmıştır. Savaş döneminde kullanılan ulaşım araçları savaştan sonra turizm amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar turizm gelişme göstermiştir (Akman, 2007). II. Dünya Savaşı seyahatlerin sayısının azalmasına neden olmuştur. Fakat savaşın ardından savaşta kullanılan uçaklar sivil hayatta kullanılmaya başlandığı için havayolu ulaşımı gelişme göstermiştir (Tunç Hussein ve Saç, 2008).

1950'li yıllardan sonra insanlar serbestçe uluslararası seyahatlere çıkmaya başlamıştır. Kişilerin gelirlerindeki artış, ücretli tatiller ve başka ülkeleri görme isteği turizmin uluslararası boyutlardaki talebini artırmıştır (Boz, 2004). Günümüzde turizm anlayışı çağdaş bir boyut kazanmıştır. İnsan hakları, eğitim seviyesi, şehirleşme, boş zamanın artması, teknolojik gelişmelerin yaşanması nedeniyle turizm gittikçe büyüme gösteren bir sektör haline gelmiştir (Tunç Hussein ve Saç, 2008).

1.2. TURİZM ÇEŞİTLERİ

Ülkemiz sahip olduğu doğal kaynakları, zengin kültürel değerleri ve tarihi ile çok çeşitli turizm türlerinin yapılmasına imkân sunmaktadır. Ülkemizde yapılan turizm çeşitlerinin bir kısmı aşağıda açıklanmaktadır.

Kültür turizmi; turistlerin, bir yörede yaşayan insanların sahip olduğu somut ve soyut özellikleri gerçek ortamlarında tecrübe edebilmeleri için yapmış oldukları seyahat olarak tanımlanabilir. Kültür turizmi faaliyetlerine katılan bireylerin eski toplumların kültürlerine ilgileri bulunmaktadır. Kültür turizminde amaç gidilen bölgede yaşayan yerel halkın yaşam biçimini, gelenek ve göreneklerini turistlere en doğru şekilde yansıtmaktır. Kültür turizminin önemi giderek artmaktadır. Çünkü kültür turizmi faaliyetleri hem kişilerde kültürel miras bilincini artırmakta hem de bölge ve ülke ekonomisine fayda sağlamaktadır (Yıldırım Saçılık ve Toptaş, 2017). Kültür turizmi kaynakları oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu turizm çeşidinin kaynakları arasında; tarihi eserler, arkeolojik eserler, tarihi öneme sahip dini merkezler, müzeler, festivaller, özel günler ve yöresel el sanatları yer almaktadır (Meydan Uygur ve Baykan, 2007).

Deniz turizminde turistler 3S (deniz, kum, güneş) olarak adlandırılan kaynaklardan yararlanmaktadırlar. Dünyada turizm faaliyetlerine katılan insanların çoğunluğu deniz

turizmini tercih etmektedir (Mursalov, 2009). Türkiye’den bahsedildiğinde akla ilk gelen deniz, kum, güneş üçlüsüdür. Bu nedenle ülkemizde de deniz turizmi önem arz eden turizm türlerinin başında gelmektedir. Ülkemiz deniz turizmi açısından eşsiz güzellikte kıyılara sahiptir. Türkiye’nin 81 ilinden 28 tanesinin denize kıyısı bulunması nedeniyle deniz turizmi faaliyetlerinde başta gelen ülkelerden biri durumundadır (Göksu ve Atik, 2017).

Kırsal turizm; insanların sürekli ikamet ettikleri yerler dışındaki kırsal bölgelere ziyaretleri, buralarda tarım üreticilerinin ürettikleri mal ve hizmetleri bölgenin doğal dokusuna uygun mekânlarda talep ederek geçici konaklamalarından doğan olaylar ve ilişkilerin bütünü olarak tanımlanmaktadır (Torun, 2013). Kırsal turizmin temel anlayışı doğal hayata duyulan ilgidir. Kültürel, çevresel ve teknolojik açıdan yaşanan gelişmeler kırsal kesimlerden şehirlere yapılan göçlerin artmasına neden olmuştur. Bu göçlerin önüne geçilebilmesi için çeşitli projeler hayata geçirilmektedir. Bu projelerden biri kırsal turizmin geliştirilmesi ile ilgilidir. Kırsal turizmin temel amacı; kırsal bölgelerde yaşayan halkın gelirlerinin artırılması, yaşam şartlarının iyileştirilmesi olarak açıklanabilir. Bu amaçla kırsal turizm faaliyetlerinde konaklama için yerel halkın yaşamış olduğu evler, o bölgedeki pansiyonlar ve kırsal tatil köyleri kullanılmaktadır (Zeyrek, 2008).

Sağlık ve termal turizm tüm dünyada rağbet gören turizm türlerinden biridir. Ruh ve beden sağlığını korumak, geliştirmek ve rahatlama sağlamak sağlık turizminin temel amaçlarındandır. Termal turizm ise sağlık turizminin önemli alt kollarından biridir (Subaşlar, 2007). İnsanlar sağlık ve termal turizm faaliyetlerine iki nedenden dolayı katılmaktadır. İlk neden, var olan sağlıklarını korumak istemeleri; ikincisi ise bozulan sağlıklarını düzeltmek istemeleridir (Ulusan ve Batman, 2010). Türkiye sağlık turizmi açısından giderek artan bir öneme sahiptir. Çünkü ülkemizdeki sağlık kurumları ve kaplıcalar Avrupa standartlarına ulaşmış ve çok sayıda turist çekmeye başlamıştır (Öztürk ve Bayat, 2011). TÜRSAB’ın 2014 yılı Sağlık Turizmi Raporu’na göre 2013 yılında Türkiye’ye sağlık turizmi için gelenlerin sayısı 300 bin ve sağlık turizminden elde edilen gelir 2.5 milyar dolardır (TÜRSAB, 2014).

Spor turizmi, insanların spor faaliyetlerini izlemek ve bu faaliyetlere katılmak isteğiyle sürekli yaşadıkları yerlerden ayrılarak katıldıkları seyahatler olarak tanımlanmaktadır (Akın, Akın ve Öztürk, 2016). Uluslararası spor organizasyonlarına

katılımcı, gazeteci ya da izleyici olarak katılan insanların gidilen ülkede yapmış oldukları alışveriş, konaklama gibi faaliyetler hem ülke ekonomisine hem de tanıtımına katkı sağlamaktadır (Mursalov, 2009). TÜRSAB'ın Spor Turizmi Raporu'na göre 2014 yılında Türkiye'ye 550 binden fazla yabancı turist spor turizmi amacıyla gelmiştir. O yıl spor turizminden 900 milyon dolardan fazla gelir elde edilmiştir (TÜRSAB, 2014).

Yayla turizmi Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından önem verilen turizm türlerinden biridir. Ülkemizde özellikle iç turizm faaliyetlerinde yaylalara gösterilen ilgi gün geçtikçe artmaktadır (Boz, 2004). Türkiye'de yayla turizmi Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yoğun bir şekilde yapılmaktadır. Çünkü Doğu Karadeniz'de turizm faaliyetlerinin yapılmasına olanak veren çok sayıda yayla bulunmaktadır. Özellikle Trabzon, Rize ve Artvin'in yaylalarının çoğunda yayla turizmi yapılmaktadır. Karadeniz Bölgesi'nin ardından Akdeniz Bölgesi de yayla turizminin yapıldığı bölgelerden biridir. Adana, Mersin, Antalya gibi illerin yaylaları da turizm faaliyetleri için elverişlidir (Subaşlar, 2007).

Kış turizmi, dağların karla kaplı olduğu dönemlerde özellikle sportif faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir turizm türü olarak tanımlanmaktadır. Bir bölgenin kış turizmine elverişli olabilmesi için kaliteli kar, belirli bir eğim ve yükseklik gibi faktörlerin bulunması gerekmektedir. Kış turizminde ulaşım ve konaklama gibi konular diğer turizm türlerine oranla daha fazla önemli görülmektedir. Ülkemiz kış turizmi açısından yüksek bir potansiyele sahiptir. Bursa- Uludağ, Erzurum-Palandöken, Kayseri-Erciyes, Kars-Sarıkamış ülkemizin kış turizmiyle öne çıkan önemli merkezlerindedir (Mursalov, 2009).

Ekoturizm, Dünya Doğayı Koruma Birliği tarafından “*yerel halka fayda sağlayan, halkın aktif sosyal-ekonomik katılımını sağlayan, düşük düzeyde negatif ziyaretçi etkisi yaratan ve korumayı geliştiren doğanın değerini anlamak ve zevkine varmak için nispeten bozulmamış doğa alanlarına yapılan çevre açısından duyarlı seyahat ve ziyaret*” olarak tanımlanmıştır. Ekoturizm ülkemizde özellikle son yıllarda üzerinde durulan bir turizm türü haline gelmiştir. Çünkü ülkemiz sahip olduğu tarih, kültür ve doğal güzellikleriyle ekoturizm faaliyetlerine olanak sunmaktadır. Ekoturizm sadece Türkiye'de değil, dünya çapında da önemi artan bir turizm çeşididir. Araştırmalar, ekoturizm faaliyetleri için

yapılan seyahat harcamalarının diğer turizm türleri için yapılan harcamalardan daha fazla olduğunu göstermektedir (Ünal Ankaya, Yazıcı, Balık ve Gülgün Aslan, 2018).

Kongre turizmi, insanların akademik alanlar ya da meslek gruplarındaki konularda bilgi paylaşımında bulunmak amacıyla sürekli olarak yaşadıkları ve çalıştıkları yerler dışında bir araya gelmeleri sonucu ortaya çıkan turizm türü olarak açıklanmaktadır. Kongre turizminde amaç; turizm yatırımlarının verimli bir şekilde kullanmak, turizm sezonunu 12 aya yaymak ve döviz gelirlerini artırmaktır. Dünya genelinde kongre turizmi önemli bir yere sahiptir. Çünkü turizm gelirlerinin büyük bir kısmı kongre turizminden sağlanmaktadır. Bu nedenle her ülke özellikle düşük sezonlarda turizme hareket sağlamak ve turizm gelirlerini artırmak amacıyla kongre turizmine ağırlık vermektedir (Tunç Hussein ve Saç, 2008).

Tarihsel Turizm, tarihsel açıdan önem taşıyan bölgeleri gezip görmek amacıyla gerçekleştirilen turizm türüdür. Tarihsel turizm faaliyetlerine katılan turistler müzeler, anıtlar, dini açıdan önem taşıyan yerleri ziyaret ederler. Fakat bu faaliyetlere katılan turistlerin yerel halkla iletişimi kısıtlıdır (Avcıkurt, 2015).

Rafting turizmi hem nehirlerin değerlendirilmesi hem de bulunduğu bölgeye çeşitli faydalar sağlaması açısından önem arz eden turizm türlerinden biridir. Bu turizm türü doğal ortamda yapıldığından dolayı çevreye zarar vermemekte ve betonlaşmaya neden olmamaktadır. Ülkemizin dört bir yanında rafting yapılmasına olanak sağlayan akarsular bulunmaktadır. Çoruh Nehri, Barhal Çayı, Fırtına Deresi, Manavgat Çayı Ve Göksu Nehri rafting yapılan akarsulardan birkaçıdır (Tunç Hussein ve Saç, 2008).

Gastronomi turizmi açısından Türkiye diğer ülkelere oranla çok daha zengin değerlere sahiptir. Gastronomi turizminin yelpazesi oldukça geniştir. Bu nedenle gastronomi turizmi denildiğinde akla sadece yiyecek içecek işletmeleri gelmemelidir. Bunların yanında aşçılık okulları, yemek kitabı satan kitapçılar, şarap bağları, bira fabrikaları, tarla sahipleri, üreticiler gibi pek çok unsur gastronomi turizminin birer parçasıdır (Bucak ve Erdoğan Aracı, 2013). TÜRSAB'ın Gastronomi Turizmi Raporu'na göre dünyada turistlerin %88.2'si tatil destinasyonlarını seçerken yemeğin çok önemli olduğunu düşünmektedir. Yine aynı rapora göre 2014 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin yaptıkları harcama içinde yemek için ayırdıkları pay %19-20 seviyesindedir. Yani ülkemize gelen turistlerin her biri yeme içme amacıyla 157 dolar harcamıştır. Gastronomi

turizminin gelişmesiyle bu rakamın 250 dolara çıkarılması amaçlanmaktadır (TÜRSAB, 2014).

Turizm çeşitlerinden bir diğeri ise çalışmanın konusunu oluşturan inanç turizmidir. İnanç turizmi ile ilgili kapsamlı bilgiler aşağıdaki bölümde verilmektedir.

1.3. İNANÇ TURİZMİ

Bu bölümde; inanç kavramı, inanç ve turizm ilişkisi, inanç turizminin tanımı ve önemi, inanç turizminin sınıflandırılması, inanç turizmüne katılma sebepleri, Dünya’da ve Türkiye’de inanç turizmi gibi konulara yer verilmektedir.

1.3.1. İnanç Kavramı

İnsanlar doğaları gereği bir şeylere inanma ihtiyacı duymaktadırlar. Geçmişten günümüze kadar hiçbir dönemde herhangi bir dini inanışa sahip olmayan bir insan grubu olmamıştır. Bu nedenle inanç kavramının tarihinin insanlık tarihi kadar eskilere dayandığı söylenebilir (Gündüz, 2016). İnanç kavramının sözlükte birkaç anlamı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi inancı “bir düşünceye bağlı olma” olarak tanımlamıştır. İkinci anlamda ise inanç “birine duyulan güven, inanma duygusu” olarak açıklanmıştır (TDK, 2018).

İnanç kavramı bireylerin ya da toplumların bir düşünce, olgu, nesne ya da varlığın gerçek olduğunu kabul etmeleri olarak da tanımlanmaktadır (Eyokay, 2013). Başka bir tanıma göre ise inanç; insanların saygı gösterdikleri duygusal bir nesnenin varlığının onaylanmasıdır (Bahar, 2015). İnanç insanların hem bireysel hem de toplumsal hayatlarında oldukça etkili bir faktördür. Bu nedenle insanlar iç dünyaları ve sosyal hayatları arasında bir denge kurmak için inanç kavramından yararlanmaktadırlar (Karacoşkun, 2004).

İnanç dinlerin de vazgeçilmez öğelerinden biridir. İnanç kavramı dinlerin merkezinde bulunmaktadır (Kayıklık, 2005). Bu nedenle inanç kavramını açıklarken din kavramından da bahsetmek gerekmektedir. Din tarih boyunca insanlar için önemli bir kavram olmuştur ve hala önemini korumaktadır. İnsanoğlunun var olduğu günden günümüze kadar her toplumun mutlaka dini inanışları olmuştur. Çünkü her çağda din insanların ve toplumların hayatlarını düzenleyen, onlara tavsiyelerde bulunan bir kavram

olmuştur. Din kelimesi Arapça kökenlidir ve kanun, mükafat, gidilen yol, hesap gibi birçok anlam taşımaktadır (Demircan, 2014). Din insanların kutsal kabul ettikleri varlık ile ilişki bağlamında yaşadıkları zaman, yer ve kültür özelliklerine göre değişiklik gösteren bir yaşam tarzı olarak açıklanabilir. İnanç ise tüm dinlerin odak noktası ve olmazsa olmaz bir parçası durumundadır (Çakmak, 2014). Bu nedenle din ve inanç kavramlarını birbirinden ayrı düşünmek imkânsızdır.

1.3.2. İnanç ve Turizm İlişkisi

Dini inançlar ve turizm birbiri ile bağlantılı kavramlardır. Din insanların bir yerden başka yere göç etmelerinin ya da seyahat etmelerinin en eski sebeplerinden biri olarak görülmektedir (Rot, Mikinac ve Bogdan, 2014). Geçmişten günümüze her dönemde insanlar dini açıdan saygı gösterdikleri yerleri görmek için seyahat etmişlerdir. Kutsal sayılan yapılar, dini festivaller ve olaylar, ayinler tarih boyunca insanların seyahat etmelerine neden olmuş ve turizm olayının gelişmesine katkıda bulunmuştur (Avcı, 2011). İnsanların sahip olduğu inançlar çoğu zaman onları dinlerinin emrettiği kutsal mekânlara yönlendirmiştir. Fakat sadece kutsal mekânlara değil, dinlerin önemli kabul ettiği kişilerin yaşadıkları yerlere de zaman içinde seyahatler düzenlenmiş ve bu seyahatler günümüzde bir sektör haline dönüşmüştür (Çakmak, 2014).

Dini inançlar, turistlerin destinasyonlara yönelik algılarını şekillendiren kültürel bir özelliktir. Turistlerin destinasyon seçiminde din doğrudan etkili olmasa bile, söz konusu yörede hakim olan din tatil yeri seçiminin önemli bir belirleyicisi olabilmektedir (Fourie, Rosello ve Santana-Gallego, 2015). Bu nedenle dini inançlar ve turizmin sadece mekânlar ya da yapılar bağlamında değil, ayrıca hem kültürel hem de tarihi alanlarda ilişki içinde olduğu söylenebilir (Küçük, 2013).

Gün geçtikçe dini vazifelerini yerine getirmek amacıyla seyahatlere katılan insanların sayısı artış göstermektedir. Bu durum turizme olumlu yönde yansımaktadır (Usta, 2005). Dini inanışların turizm üzerinde sosyal ve ekonomik olmak üzere iki yönlü etkisi bulunmaktadır. Yılın belirli dönemlerinde farklı ülkelerden farklı dilleri konuşan insanlar inançları doğrultusunda aynı amaç ve heyecanla kutsal gördükleri bölgelerde toplanmaktadırlar. Farklı kültürlerden ve toplumlardan milyonlarca insanın aynı amaçla bir araya gelmesi kardeşlik duygusunu ortaya çıkarmakta ve toplumların birbirlerine

yaklaşmalarını sağlamaktadır. Bahsedilen bu durum dinin turizm üzerindeki sosyal etkisidir. Ekonomik açıdan bakıldığında ise; dini amaçlarla yapılan seyahatler turizm sektöründe önemli bir gelir kaynağı durumundadır. Dünya genelinde insanlar inançları gereği yaptıkları seyahatlerde daha fazla ve serbest bir şekilde harcama yapmaktadır. Bu durum ise ülkelerin ve turizm işletmelerinin inanç turizmine daha fazla önem vermelerine neden olmaktadır (Şahiner, 2012).

1.3.3. İnanç Turizminin Tanımı ve Önemi

Din kavramı insanlık tarihi kadar eskilere dayanmaktadır. Din ve inanç tarihin her döneminde insanların hayatına yön veren, onları etkileyen kavramlar olmuştur. İnanç turizminin de dinin kendisi kadar eski bir tarihi vardır (Gedecho, 2014). Bu nedenle inanç turizminin dünyadaki en eski turizm türü olduğu söylenebilir. İnanç turizminin semavi dinlerden önce bile var olduğu bilinmektedir. İnanç turizmi; inanç ve dini nedenlerle hareket eden ve yüzyıllardır var olan bir turizm şekli olarak tanımlanmaktadır (Apleni, Vallabh ve Henama, 2017).

İnanç turizmi daha kapsamlı bir şekilde; insanların yaşamlarını sürdürdükleri, ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışında dini ihtiyaçlarını gidermek ve inanç merkezlerini görmek gibi amaçlarla yaptıkları seyahatler olarak tanımlanmaktadır (Demircan, 2014). İnanç turizmini insanların kendi dinleri ya da başkalarının dinleri tarafından kutsal sayılan yerleri ziyaretleri içeren turizm türü olarak tanımlamak mümkündür (Hughes, Bond ve Ballantyne, 2013). İnanç turizmi destinasyonlarını genellikle kutsal alanlar, hac merkezleri ya da dini miras alanları oluşturmaktadır (Shinde, 2010). Bir diğer tanımda ise inanç turizmi; katılımcılarının kısmen ya da tamamen dini nedenlerle seyahat ettiği özel bir turizm türü olarak ifade edilmiştir (Sharpley ve Sundaram, 2005).

İnanç turizminin; insanların yaşadıkları yerler dışında gelir elde etme amacı olmaksızın, inançlarının gerektirdiği dini vazifeleri yerine getirmek amacıyla dini açıdan önem arz eden kutsal mekânlarda en az bir gece konaklamadan oluşan seyahatler sonucu ortaya çıkan olay ve ilişkiler olarak tanımlanması mümkündür (Serçek, 2011). Yapılan tanımlar doğrultusunda inanç turizmi; farklı kültür ve inançlara sahip çok sayıda insanın inançlarının gerektirdiği görevleri yapmak ve manevi açıdan kendilerini iyi hissetmeleri

için kutsal olarak gördükleri bölgelere yapmış oldukları seyahatler olarak ifade edilebilir (Kurnaz, 2013). Fakat inanç turizmi sadece dini öneme sahip alanlar ya da yapıları ziyaret etmeyi değil; ayrıca dini konferanslar, farklı kültürel- dini etkinlikler ve dini müzik konserleri gibi faaliyetlere katılmayı da kapsamaktadır (Egresi, Bayram, Kara ve Kesik, 2012).

İnanç turizmi faaliyetlerinin insanoğlunun ilk gününden itibaren var olduğu ve inanç turizmi ile ilgili ilk faaliyetlerin hacılık ziyaretleri olduğu bilinmektedir (Eyokay, 2013). Eski Ahit'te, Hindulara ait kutsal kitapta ve antik yazarların korunmuş yazılarında dini seyahatlerle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Heredot, yaşadığı dönemde Eski Mısır'daki bazı kutlamaların kutsal yerlere 700 bin kadar hacı getirdiği gerçeğinden bahsetmiştir (Jackowski, 2000). M. S. 1. yüzyılda Hıristiyanlığın ortaya çıkmasıyla inanç turizmi hareketleri hızlanmaya başlamıştır. Hıristiyanlığın hızlı bir şekilde yayılması kiliselerin, dini törenlerin ve festivallerin sayısını artırmış ve dinsel açıdan kitle turizmi bu sayede başlamıştır. M.S. 620 yılında İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla birlikte Mekke ve Medine gibi şehirler Müslümanlar için önemli hale gelmiştir. İslamiyet'in hızla yayılmasının ardından Müslümanlar için önem arz eden bu şehirler dinsel amaçlarla ziyaret edilmeye başlanmıştır. Bu yıllarda sadece İslamiyet ve Hıristiyanlık için önem taşıyan bölgeler değil, bunların yanında Hinduizm ve Budizm gibi dinlerde de kutsal sayılan bölgeler yoğun olarak ziyaret edilmiştir.

13. ve 14. yüzyıllara gelindiğinde ise dinsel amaçla yapılan seyahatler her bireyin favori faaliyetlerinden biri haline gelmiştir. Bu yüzyıllarda insanlar günahlarından ya da hastalıklarından kurtulmak ve dua etmek gibi amaçlarla inanç turizmi faaliyetlerine katılmışlardır. Fakat daha sonraki dönemlerde insanların inanç turizmine katılma amaçları değişmiştir. Özellikle günümüzde artık dini amaçlardan çok tatil ve kültürel amaçlarla inanç turizmi faaliyetlerine katılan insanların sayısı oldukça fazladır (Şaman, 2009). Dini amaçlı seyahatler çok eskilere dayanmasına rağmen günümüzde hala popülerliğini sürdürmektedir. Son yıllarda ise gelişerek çok daha büyük bir pazar haline gelmiştir. Her yıl dünyanın her yerinden milyonlarca insan manevi ve ruhani doyuma ulaşmak için seyahat etmektedirler (Stanciulescu ve Tirca, 2010). İnanç turizmi dünyada en hızlı gelişen turizm türlerinden biridir. Dünya Turizm Örgütü'ne göre; her yıl 300- 330 milyon turist dünyanın başlıca kutsal alanlarını ziyaret etmektedir (Tomljenovic ve Dukic, 2017). Daha önceki yıllarda insanlar sadece dini vazifelerini yerine getirmek

amacıyla inanç turizmine katılıyorlardı. Fakat günümüzde insanlar artık başka dinlere ait kutsal alanları ve yapıları merak ettikleri için inanç turizmi faaliyetlerine katılmaktadırlar (Ünal, 2014).

İnanç turizminin bir taraftan diğer turizm türlerinden farkları bulunurken, diğer taraftan da bazı turizm türleriyle ilişki içindedir. Tatil ve kültür turizmi inanç turizminin ilişki içinde olduğu turizm türlerinden ikisidir. Çünkü dini görevlerini yapmak için bir bölgeye giden turistler aynı zamanda o bölgedeki diğer kültürel değerleri de görme fırsatı bulmaktadırlar. İnanç turizminin üçüncü yaş turizmi ile de ilgili olduğu söylenebilir. Çünkü insanların büyük bir kısmının yaşlandıkça dine olan ilgileri ve inançları artmaktadır. Bu nedenle inanç turizmine daha çok üçüncü yaş grubuna dâhil kişiler katılmaktadır (Avcı, 2011).

İnanç turizminin ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere çeşitli yönlerden oldukça büyük öneme sahip olduğu söylenebilir. Ekonomik açıdan bakıldığında inanç turizmi destinasyonlarının diğer destinasyonlarla kıyasla ekonomik krizlerden daha az etkilendiği görülmektedir (UNWTO Annual Report, 2018). Çünkü inanç turizmine katılan turistler ekonomik krizleri, yaşanan iniş- çıkışları fazla dikkate almadan harcamalarını daha serbest bir şekilde yapmaktadırlar. Dini seyahatlerin amacının insanların inançlarının gerektirdiği vazifeleri yerine getirmek olmasından dolayı inanç temelli seyahatlere katılan insanlar yaptıkları harcamalarda kısıtlamaya gitmemektedirler. Bu durum gidilen ülke ya da bölgenin ekonomisinin kalkınmasını sağlamaktadır (Olçay ve Albuz, 2016). İnanç turizmi döviz kaynağı olarak görülmektedir. Çünkü bu turizm çeşidi; yeni altyapı yatırımlarını teşvik ederek, yerel işletmelerle turist gönderen ülkelerdeki işletmeler arasında rekabet yaratarak, diğer ekonomik alanları doğrudan ya da dolaylı şekilde etkileyerek istihdam yaratır, gelirleri artırır ve ulusal firmalarda ölçek ekonomilerinin olumlu bir şekilde kullanılmasını sağlar. Bu nedenle inanç turizmi yerel halkın ekonomisinin geliştirilmesi ve bölge mirasının korunmasında kullanılacak alternatif bir yol olarak düşünülmelidir (Gedecho, 2014). İnanç turizminin kültürlerarası yakınlaşmanın sağlanması konusunda da büyük katkısı vardır. Dünyanın farklı yerlerinden aynı dine fakat farklı dil ve kültürlere sahip insanlar dinlerinin kutsal olarak gördüğü alanlarda bir araya gelmektedir. Aynı mekânda toplanan binlerce kişi dini vazifelerini yerine getirmekle birlikte gittikleri bölgedeki yerel halkla da iletişim kurmakta ve bu sayede sosyal ve kültürel paylaşımlarda bulunmaktadırlar (Olçay ve

Albuz, 2016). Bu açıdan bakıldığında inanç turizminin farklı toplumları birbirine kaynaştıran; insanlara dostluk, hoşgörü ve barış kavramlarının önemini vurgulayan bir faaliyetler bütünü olduğu söylenebilir.

İnanç turizmi faaliyetleri düzenlenirken genellikle her bir dinin kendine ait özellikleri göz önüne alınmaktadır. Çünkü bir dinde kutsal sayılan ve manevi değeri bulunan mekân ve yapılar diğer bir dinde herhangi bir anlam taşıyor olabilir. Bu nedenle inanç turizmi faaliyetlerinin genellikle üç şekilde yapıldığı söylenebilir:

- Kutsal yerlere grup veya bireysel olarak yapılan hac amaçlı geziler
- Dinler için önem arz eden dini olayların yıldönümlerinde düzenlenen toplantılar
- Belirli bir güzergâh üzerinde bulunan kutsal yerleri ve yapıları ziyaret etmek için düzenlenen turlar (Usta, 2005).

İnanç turizmi faaliyetleri işleyişi bakımından diğer turizm türlerinden ayrılmaktadır. İnanç turizmini diğer turizm türlerinden ayıran kendine özgü bazı özellikleri bulunmaktadır:

- İnanç turizminin temelinde dini inançlar yer almaktadır.
- İnanç turizmi sadece dindar turistleri değil, dindar olmayan kesimi de kapsamaktadır.
- İnanç turizmi yılın sadece belirli dönemlerinde değil, yılın tüm aylarında yapılmaktadır.
- İnanç turizmine katılan insanlar ruhsal doyuma ulaşmayı amaçlamaktadır.
- İnanç turizmine katılan insanlar uzaklık, ulaşım ve ekonomik zorluk gibi faktörleri göz ardı etmektedirler (Yılmaz, Erdinç ve Küçükali, 2013).

1.3.4. İnanç Turizminin Sınıflandırılması

İnanç turizmi çeşitlerini iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan biri aktif inanç turizmi, diğeri ise pasif inanç turizmidir.

1.3.4.1. Aktif İnanç Turizmi

İnsanların dini görevlerini yerine getirmek için gittiği ülkede kaldığı süre boyunca turizm kavramındaki ilişkilerden yararlanması gidilen ülke açısından aktif inanç turizmi olarak tanımlanmaktadır (Göktaş, 2016). Örneğin; her yıl Türkiye’den çok sayıda insan hac görevini yerine getirmek için Suudi Arabistan’a gitmektedir. Dini amaçlarla yapılan bu seyahatler Suudi Arabistan için aktif inanç turizmi olarak değerlendirilmektedir.

Aktif inanç turizminden bahsedebilmek için bir ülkenin ziyaret edilen önemli dini merkezlere sahip olması ve bu merkezleri görmek için yurt dışından turistlerin gelmesi gerekmektedir. Aktif inanç turizmi gidilen ülkenin ekonomisini canlandırması ve döviz getirmesi gibi nedenlerle ülkeler açısından önem arz etmektedir (Turan, 2012).

1.3.4.2. Pasif İnanç Turizmi

Pasif inanç turizminde aktif inanç turizminin tam tersi bir durum söz konusudur. Pasif inanç turizmi insanların dini inançları gereği başka ülkelerdeki dini merkezlere yaptıkları seyahatler ve bu seyahatleri boyunca turizm faaliyetlerinde yer almaları olarak tanımlanmaktadır (Taş, 2015). Türkiye açısından düşünüldüğünde; hac görevini yerine getirmek için Suudi Arabistan’a düzenlenen seyahatler pasif inanç turizmini oluşturmaktadır (Büyükşalvarcı, Şapıcılar, Altınışik ve Şimşek, 2017). Hıristiyanların hac merkezlerinden biri olan Efes’i ziyaret etmek amacıyla çok sayıda insan her yıl Türkiye’yi ziyaret etmektedir. Bu hac merkezlerine yapılan seyahatler, ziyaretleri yapan insanların ülkeleri açısından pasif inanç turizmi olarak değerlendirilmektedir. Pasif inanç turizminde önem arz eden konu; önemli dini merkezlere sahip olmak değil, dini merkezlere sahip olan ülkelere seyahatler düzenlemektir (Turan, 2012).

1.3.5. İnanç Turizmine Katılma Sebepleri

Günümüzde manevi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla seyahat eden insanların sayısında artış gözlenmektedir. Yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda insanların seyahat etme nedenlerinin başında dini faktörlerin yer aldığı ortaya çıkmıştır (Şaman, 2009). İnsanlara farklı din ve kültürlerle tanışma fırsatı sunması, farklı ülke ve bölgelerin dinleri arasında karşılaştırma yapma imkânı tanınması ve farklı dinlerin temsilcileri arasında dostane ilişkiler kurması gibi nedenlerle inanç turizmi sosyo-kültürel bir olgu olarak pek

çok insanı kendine çekmektedir (Kurmanaliyeva, Rysbekova, Duissenbayeva ve Izmailov, 2014).

İnanç turizmi faaliyetleri sırasında ve bu faaliyetlerin sonunda insanların manevi açıdan doyuma ulaşmalarını sağlamaktadır. İnanç turizmi insanlara hem dini görevlerini yerine getirme hem de eski dönemlerde yaşamış olan toplumların din, kültür ve tarihleri ile ilgili bilgi edinme şansı sunmaktadır (Kurnaz, 2013). Yani insanlar sadece dinlerinin gerektirdiği vazifeleri yerine getirmek için değil, bunun yanında farklı toplumların dinleri hakkında bilgi sahibi olma ve farklı kültürleri tanıma gibi amaçlarla da inanç turizmi faaliyetlerine katılmaktadır. İnsanların inanç turizmine katılmalarını sağlayan temel nedenler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- Hac ziyareti yapılmasının vermiş olduğu manevi rahatlama hissi
- İnsanların kendileriyle aynı dine inanan diğer kişilerle tanışmak istemeleri
- İnsanların dini görevlerini yerine getirmek istemeleri
- İnsanların mensup oldukları dinler açısından kutsal sayılan yerleri görmek istemeleri
- İnsanların günahlarından kurtulmak ve isteklerini Allah'a bildirmek istemeleri (Güzel, 2010).

İnsanların inanç turizmine katılmalarını sağlayan nedenlerin iyi bilinmesi gerekmektedir. Bu nedenlerin belirlenip iyi değerlendirilmesi ülkelerin turizm açısından gelişmelerinin sağlanması, kaynakların verimli kullanılması ve turizmden elde edilen gelirin artırılması gibi konularda önem arz etmektedir (Kurnaz, 2013). İnsanların inanç turizmine yönelmesini sağlayan nedenleri dört grupta toplamak mümkündür:

Psikolojik nedenler: İnsanları turizm faaliyetlerine yönelten nedenler arasında din, kültür, merak, eğitim, eğlenme, spor, dinlenme, sağlık yer almaktadır. Bu nedenler arasında tarihi en eski olan dini amaçlarla yapılan seyahatlerdir. İnsanlar iç dünyalarında kendilerini motive edebilmek ve inançlarını pekiştirmek gibi amaçlarla dini açıdan önem arz eden yapıları, bölgeleri ziyaret etmektedirler. İnsanların çoğu eski dönemlerde yaşamış, inançları için savaşmış ve acı çekmiş insanların yaşadıkları yerleri görmek ve onların yaşamış oldukları duyguları hissedebilmek gibi amaçlarla inanç turizmine yönelmektedir. Kapadokya Bölgesi'nin binlerce Hıristiyan tarafından ziyaret edilmesinin nedeni de aynıdır. Kapadokya Bölgesi ilk Hıristiyanların saklandıkları ve inançlarını

yaşadıkları bölgedir. Günümüzde insanlar eski dönemlerde bu bölgede yaşamış olan Hristiyanların yaşadıkları yerleri ve duyguları görmek ve hissetmek amacıyla Kapadokya Bölgesini ziyaret etmektedirler (Aksoy, 2002).

Dini arz kaynaklarının zenginliği: Dünya genelinde bulunan turistik kaynaklar incelendiğinde inanç turizmi kapsamında ziyaret edilen destinasyonların oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir. Bu destinasyonlardan en fazla dikkat çekenler arasında Mekke, Medine, Kudüs, Mısır Piramitleri, ülkemizde bulunan Efes ve Kapadokya Bölgesi sayılabilir (Turan, 2012). İnsanoğlunun var olduğu günden bu yana her dönemde her toplum mutlaka bir inanca sahip olmuştur. Bu nedenle de her toplum yaşadığı dönemde yaşadıkları çevrede kendi inançları doğrultusunda tapınaklar ve çeşitli ibadet yerleri inşa etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında ülkemiz dini yapılarıyla diğer ülkelere kıyasla oldukça zengin bir konumdadır. Ülkemiz tarih boyunca birçok topluma ev sahipliği yapmış olması nedeniyle farklı dinlere ait çok sayıda dini eser bulunmaktadır. Bu nedenle de ülkemiz dünya genelinde farklı dinlerden birçok insanı inanç turizmi kapsamında kendine çekmektedir.

Dünyada inanç turizmi kapsamında en fazla turist ağırlayan merkezlere bakıldığında ise dört önemli şehir ön plana çıkmaktadır. Bu şehirler; İstanbul, Mekke, Kudüs ve Roma'dır. Bu merkezleri her yıl farklı dinlere mensup milyonlarca insan ziyaret etmektedir (Eyckay, 2013). Günümüzde artık dünya genelinde seyahatlerin kolay yapılı hale gelmesi inanç turizmine katılan insanların sayısını da artırmıştır. Artık milyonlarca turist hem kendi dinine ait yerleri hem de başka dinlerle ilgili bölgeleri görmek için seyahat etmektedir (Şaman, 2009).

Dini gün ve bayramlar: İlahi dinlerin hemen hemen hepsinde dini açıdan önem arz eden günler ya da bayramlar mevcuttur. Bu önemli gün ve bayramlarda aynı dine mensup kişiler bir araya gelmekte ve toplu bir şekilde ibadetlerini yerine getirmektedirler. Bu nedenle her dinde önemli gün ve bayramlar tatil günleri olarak belirlenmiştir (Eyckay, 2013). İslamiyet'te Cuma, Yahudilikte Cumartesi ve Hristiyanlıkta Pazar günleri kutsal sayılmaktadır. Bunların dışında Miladi takvimin başlangıcı Hz. İsa'nın doğum günü olarak kabul edilmesi nedeniyle Hristiyanların yoğun olduğu bölgelerde bu dönemlerde turizm açısından hareketlilik söz konusu olmaktadır. İslam dini açısından bakıldığında ise Kurban ve Ramazan Bayramları dini açıdan kutsal sayılan ve tatil olan günlerdir. Bu

nedenle bu bayramlarda Müslüman ülkelerde iç ve dış turizm konusunda hareketlilik yaşanmaktadır (Aksoy, 2002).

Dini yayma faaliyetleri: Bütün dinlerin ortak amacı insanlara doğru yolu göstermek ve onların daha iyi bir hayat sürmelerini sağlamaktır. Tarih boyunca peygamberler, havariler ve din adamları mensubu oldukları dinleri yaymak amacıyla hayatları süresince farklı yerlere seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Dünyada tek tanrı fikrini yaymaya çalışan ilk topluluk Yahudilerdir. Yahudilerin ardından Hıristiyanlıkta bu fikir daha güçlenmiştir. İslamiyet'in ortaya çıktığı zamanlarda ise hak ve hakikat gibi kavramları insanlara anlatmak için çıkılan seyahatler son noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde dervişler çeşitli yerleri gezerek İslam dinini yaymaya çalışmışlardır (Turan, 2012). Günümüzde de hala eski dönemlerde olduğu gibi dini yayma çalışmaları inanç turizmine katılma nedenlerinden biri olarak görülmektedir (Eykay, 2013).

1.3.6. Dünyada İnanç Turizmi

Modern çağda seyahatlerin kolaylaşması, ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi, kişi başına düşen milli gelirin artması gibi nedenler dünya genelinde insanların turizm sektöründen beklentilerini değiştirmiştir. İnsanlar artık dinlenme, eğlenme gibi amaçlar yerine kültür ve inanç gibi amaçlarla turizm faaliyetlerine katılmaktadır. Tarih boyunca din en önemli seyahat sebeplerinden biri olmuştur (Ünal, 2014). Çünkü her dönemde insanlar mutlaka bir dine mensup olmuşlar ve dini görevleri için seyahat etmişlerdir. Günümüzde de çeşitli dinlere inanan insanların sayısı oldukça fazladır.

Tablo 1.1. Dünyadaki Başlıca Dinler ve İnanan İnsan Sayıları ¹

DİNLER	İNANAN SAYILARI (Milyon)
Hıristiyanlık	2.200
İslamiyet	1.600
Hinduizm	1.000
Budizm	500
Yahudilik	14

¹ <http://www.religionfacts.com/big-religion-chart>, 2018.

Tablo 1.1’de yer alan büyük dinlerin ortak özelliği hepsinde hac vazifesinin olmasıdır. Bu nedenle dünya genelinde en iyi bilinen dini aktivite hac yolculuğudur. İslamiyet’te Mekke ve Medine; Hıristiyanlıkta Kudüs, Roma ve Efes; Yahudilikte Kudüs kutsal sayılan ve hac için gidilen merkezlerdir (Şahiner, 2012). Müslümanların her yıl hac vazifelerini yerine getirmek için gittikleri Suudi Arabistan’da inanç turizmi açısından yoğunluk yaşanmaktadır. Bu nedenle Suudi Arabistan hükümeti hac döneminde kutsal mekanların kapasitesini artırmakta; altyapı, konaklama ve ulaşım gibi olanakları üst düzeye çıkarmaktadır (Apleni vd., 2017). İslamiyet’teki hac ibadetinin yanı sıra Musevilerin her yıl Noel’de Kudüs’te bulunan ağılama duvarına gitmeleri, Hıristiyanların Vatikan’da her yıl bir hafta süren Noel ibadetleri de inanç turizmi açısından yoğunluk oluşturan faaliyetlerdir (Sargın, 2006).

Günümüzde inanç ve tatil turizmi birlikte kullanılan kavramlar haline gelmiştir. Özellikle Amerika’da inanç turizmi ile ilgili mekânların çevresinde farklı turistik faaliyetler de gerçekleştirilmektedir. Örneğin; Niagara Şelalesi, St. Louis, Miami, Orlando gibi bölgelerde inanç turizmi ve diğer bazı turizm çeşitleri birlikte yürütülmektedir (Gökdeniz, 1996). Avrupa’da da aynı durum söz konusudur. Avrupa’da bulunan ülkelere inanç turizmi amacıyla giden birçok insan hem dini görevlerini yerine getirmekte hem de tarihi ve kültürel öneme sahip diğer mekânları ve eserleri ziyaret etmektedirler. Hem hac görevini yapma hem de kültürel değerleri olan yerleri ziyaret etmek amacıyla seyahat eden turistlerin en çok tercih ettikleri mekânlar arasında Fransa’daki Le Mont St. Michel Manastırı, İspanya’daki Covadonga, Almanya’daki Köln Katedrali ve Roma’da bulunan çeşitli bazilikalar yer almaktadır (Avcı, 2011).

Dünya genelinde inanç turizmine katılan insan sayısı her yıl ortalama 300 milyon kişiyi bulmaktadır. İnanç turizmine harcanan miktar ise ortalama olarak 18 milyar dolar civarındadır. Dünya Turizm Örgütü’nün tahminleri 2020 yılına kadar inanç turizmi faaliyetlerinin % 20 oranında artacağı yönündedir. Bu tahmin doğrultusunda inanç turizmi faaliyetlerinin ülkeler açısından giderek daha önemli bir gelir kaynağı haline geleceğini söylemek mümkündür (Ünal, 2014).

1.3.6.1. İnanç Turizmi Açısından Dünyadaki Önemli Merkezler

İnanç turizmi faaliyetlerine gösterilen talepte özellikle son yıllarda büyük artış yaşanmıştır. Dünya genelinde hacı olmak amacıyla yapılan seyahatlerde de önemli bir yükseliş görülmektedir (Demircan, 2014).



Resim 1.1. Dünyadaki İnanç Turizmi Merkezleri²

Resim 1.1.'e bakıldığında dünyanın dört bir yanında Hıristiyanlık, İslamiyet, Yahudilik, Budizm, Hinduizm ve diğer farklı dinler açısından kutsal sayılan birçok merkezin olduğu görülmektedir.

• Mekke ve Medine

Mekke; ilk mescit olan Kâbe'nin inşa edildiği, Müslümanların hac ve umre ibadetleri için ziyaret ettiği kutsal şehirdir. Mekke şehri coğrafi olarak Arap yarımadasının kuzeyinde Bekke vadisinin ortasında yer almaktadır. Hac ibadeti yapılırken ziyaret edilen Arafat ve Mina gibi mekânlar ise şehrin doğusunda bulunmaktadır. Kâbe'nin bulunduğu bu şehir Kur'an'da "şehirlerin anası" olarak isimlendirilmiştir. Bu nedenle Mekke Müslümanlar tarafından yeryüzündeki en kutsal ve en önemli dini merkez olarak kabul edilmektedir (Örenç, 2015). Kâbe gibi kutsal bir yapının bulunması ve İslamiyet'in Mekke'den yayılmaya başlaması gibi nedenler bu şehrin tarihin her döneminde önemli olmasını sağlamıştır. Mekke'nin Türk tarihinde de önemli bir yeri vardır. Çünkü Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra bu şehrin kutsallığına inanmış; Mekke ve Kâbe'nin güvenliğinin tehlikeye düştüğü durumlarda

² <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-inanc-haritasi-15552371>, 2018.

yardım etmekten çekinmemişlerdir (Ecer, 1989). Bu nedenle tarihin eski dönemlerinden günümüze kadar Mekke Türkler için kutsallığını korumuştur.

Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen destinasyonlardan bir diğeri olan Medine; Mekke'nin 500 km. uzaklığında bulunan bir şehirdir. Medine'nin de İslamiyet açısından önemi büyüktür. Hz. Peygamber'in 622 yılında hicretinin ardından peygamber şehri anlamına gelen "Medine-i Nebi" olarak ismi değiştirilmiş ve bu dönemden sonra Müslümanların dini merkezi haline gelmiştir (Yılmaz, 2016). Medine şehri de Mekke gibi İslam dini açısından hala önemini korumaktadır.



Resim 1.2. Mekke ve Medine³

Günümüzde her yıl dünyanın dört bir yanından milyonlarca Müslüman hac ve umre ibadetlerini yerine getirmek amacıyla Suudi Arabistan'da bulunan bu iki kutsal şehri ziyaret etmektedir. TÜRSAB'ın 2014 yılı İnanç Turizmi Raporu'na göre; her yıl Suudi Arabistan'a 5.5 milyon Müslüman umre için gitmektedir. Bu 5.5 milyon Müslüman içinden 1.8 milyonu ise hac görevini yerine getirmek amacıyla kutsal topraklara gitmektedir (TÜRSAB, 2014).

- **Kudüs**

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Kudüs; Akdeniz ve Ölüdeniz'in kuzey sınırı arasında konumlanmıştır (Demircan, 2014). Kudüs kelimesi "kutsal ve temiz" anlamına gelmektedir. Kudüs şehri geçmişten günümüze Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet için önemli bir yere sahip olmuştur. Kudüs, Mescid-i Aksa'nın bulunması nedeniyle Müslümanlar açısından kutsal bir yer olarak görülmektedir. Mescid-i Aksa'nın

³ <https://biletbayisi.com/blog/mekke-ve-medine-de-ziyaret-edilmesi-gereken-yerler>, 2018.

İslam dini için önemi büyüktür. Çünkü bu mescit Müslümanların ilk kıblesi, ikinci ibadethaneleri ve en kutsal üçüncü mekânları olarak kabul edilmektedir. Bunların yanında Hz. Peygamberin Kudüs'ten göklere çıktığına inanılması nedeniyle de Kudüs Müslümanların kutsal yerlerinden biridir (El-Khatip, 2004).

Yahudilikte de Kudüs kutsal bir şehir olarak görülmektedir. Çünkü Yahudiler Kudüs'ün İsrail topraklarının merkezi olduğuna inanmaktadırlar. Yahudilikte “İsrail Toprağı” ifadesi Tanrı'ya inanan insanların mekânı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Kudüs'ü kutsal olarak görmektedirler (Mert, 2017). Bunun dışında Yahudilerin en kutsal yer olarak gördükleri “Ağlama Duvarı”nın Kudüs'te bulunması Yahudiler için Kudüs'ün önemini artırmaktadır (Demircan, 2014).

Kudüs ile Hz. İsa arasında bağlantı bulunması nedeniyle Hristiyanlar açısından da Kudüs kutsal kabul edilmektedir. Hristiyanlar Hz. İsa'nın Kudüs'te çarmıha gerildiğine inanmaktadırlar. Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesinden sonraki dönemlerde havariler arasındaki en önemli ibadet yeri Kudüs'teki Süleyman Mabedi olmuştur. Bunların yanında Kudüs eski dönemlerden beri Hristiyanların hac merkezlerinden biridir. Hristiyanlıkta mezhep fark etmeksizin insanlar Hz. İsa'nın yeniden dirilişini anmak için Kudüs'e gidip hac olmaktadır. Hristiyanların Kudüs'e yaptıkları hac yolculuğunun belirli bir dönemi yoktur. Ancak özellikle Noel ve Paskalya gibi önemli günleri tercih etmektedirler (Mert, 2017).



Resim 1.3. Kudüs⁴

⁴<http://www.milliyet.com.tr/Israil-ve-Filistin-tartismalarinin-odagindaki-kent--Kudus-molatik-1013/>, 2018.

• Vatikan

Vatikan İtalya'nın Roma kentinde bulunan küçük bir devlettir. Ayrıca Hristiyanlığın Katolik mezhebi Vatikan'dan yönetilmektedir. Oldukça az bir nüfusa sahip olan Vatikan ağırladığı turistler sayesinde nüfusunu artırmaktadır. Yaklaşık 44 hektarlık bir alan üzerinde kurulan Vatikan topraklarının içinde San Pietro Meydanı ve Bazilikası, Vatikan Sarayı ve Müzesi yer almaktadır (Demircan, 2014). Vatikan Hristiyanların en önemli inanç turizmi merkezlerinden biri durumundadır. Katolik Hristiyanlar Noel haftasında hacı olmak amacıyla Vatikan'a gitmektedirler (Eykey, 2013). Vatikan'ın dünyanın en zengin ülkelerinden biri olduğu bilinmektedir. Küçük bir devlet olmasına rağmen bu kadar zengin olmasının nedeni ise; Hristiyanlığın sembol isimlerinden olan Hz. İsa'yı, Hz. Meryem'i ve azizleri pazarlama unsuru olarak kullanıp gelir elde etmeleridir (Avcı, 2011).



Resim 1.4. Vatikan San Pietro Meydanı ⁵

⁵ <https://www.ifedgezi.com/index.php/vatikan.html>, 2018.

• Fatima

Fatima Portekiz’de bulunan ve Katoliklerin önemli hac merkezlerinden olan kutsal alanlardan biridir (Demircan, 2014). Meryem Ana’nın burada görünmüş olduğu iddiaları nedeniyle Fatima şehri kutsal sayılan önemli inanç turizmi merkezlerinden biri haline gelmiştir. Fatima’ya hacı olmak için gelen insanlar problemlerini anlatıp Meryem Ana’dan yardım beklemektedirler (Eykay, 2013). Fatima’nın önemli bir inanç turizmi merkezi olmasını sağlayan bir mucize anlatılmaktadır. Bu mucizeye göre;

“1917 yılında Fatima’da üç çoban çocuk Meryem Ana olduğuna inanılan parlak bir kadın vizyonu gördüklerini bildirdiler. Çocuklar altı ay boyunca her ayın 13. günü öğlen saatlerinde aynı vizyonu gördüler. Çocuklardan biri gördükleri kadını güneşten daha parlak ve kristal camdan daha net olarak nitelendirdi. Çocukların anlattıklarına göre gördükleri kadın onlara Fatima’nın üç sırrı olarak bilinen sırları anlattı.”

Günümüzde de özellikle Mayıs ve Ekim ayları arasında dünyanın dört bir yanından binlerce turist hacı olmak amacıyla Fatima’ya gitmektedir. Fatima’ya gelen turistler küçük bir şapelin inşa edildiği ve Meryem Ana’nın çocuklara görüldüğüne inanılan muazzam bir meydana toplanıp hacı olurlar (www.portugal.com, 2018).



Resim 1.5. Fatima⁶

⁶ <https://es.aleteia.org/2017/05/12/fatima-la-otra-gran-columnata-de-la-arquitectura-catolica/>, 2018.

• Varanasi

Benares, Banaras ve Kashi olarak da bilinen Varanasi Hindistan'ın kuzeyinde bulunan Uttar Pradesh eyaletinin bir şehridir. Varanasi dünyanın en eski sürekli yerleşim bölgelerinden biridir (www.britannica.com, 2018).

Varanasi Hinduizm'de kutsal sayılan şehirlerden biridir. Hindu yazılarında anlatıldığı gibi Varanasi Hint mistisizminin özünü oluşturmaktadır. Işıklar şehri olarak da bilinen Varanasi önemli bir eğitim ve öğrenim merkezi olmasının yanı sıra, Hindu ve Budistlerin önemli bir hac merkezidir. Varanasi'nin temel turistik özellikleri arasında; Ganj nehri, antik kalıntı ve tapınaklar, Hint klasik müziği ve dansı, antik felsefe, meditasyon ve el işi ürünler yer almaktadır. Şehir boyunca inşa edilmiş olan tapınakların Hinduizm ruhunu temsil etmesi nedeniyle Varanasi dünya genelindeki Hindular için önem arz etmektedir. Bunun dışında dünyanın farklı köşelerinden gelen turistler Hint müziği ve dansını öğrenebilmek için aylarca Varanasi'de kalmaktadırlar. Her yıl bu şehirde çeşitli müzik ve dans festivalleri düzenlenmektedir. Düzenlenen festivaller dünya genelinde farklı yerlerden önemli sayıda turisti Varanasi'ye çekmektedir (Das, Mohapatra, Sharma ve Sarkar, 2007).

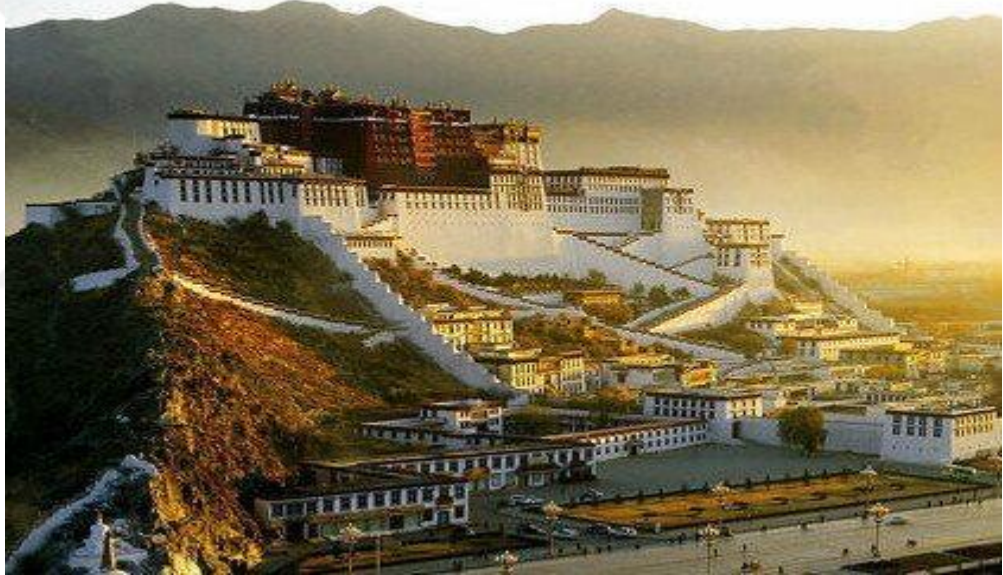


Resim 1.6. Varanasi⁷

⁷ <https://www.tripoto.com/trip/varanasi-the-trip-that-took-me-5708bab2b573f>, 2018.

•Lhasa

Lhasa sadece Tibet'in başkenti değil, aynı zamanda politik, ekonomik, kültürel ve dini bir merkezdir. Şehirde dünya kültür mirası listesinde yer alan birçok arkeolojik eser bulunmaktadır. Bunlar arasında Potala Sarayı ve Jokhang Tapınağı yer almaktadır. Lhasa 1300 yıldan daha fazla bir tarihe sahip eski bir şehirdir ve Jokhang Tapınağı nedeniyle Budistler için önemli bir yere sahiptir. 15. yüzyılın başlarında "büyük üç" olarak adlandırılan Ganden, Salad ve Drepung Manastırlarının kurulmasıyla birlikte Lhasa'nın kutsal alan olarak önemi büyük oranda artmıştır. Son 50 yılda ise Lhasa hızlı bir büyüme ve gelişme yaşamıştır. Günümüzde hala Lhasa, Tibet'teki siyasi ve kültürel merkezdir ve Lamaist Budizm için kutsal bir şehir olarak önemini korumaktadır (Tang, Zhou, Sun, Li ve Li, 2017).



Resim 1.7. Lhasa⁸

•Beytullahim

Beytullahim Kudüs'ün yaklaşık 10 km. güneyindeki Batı Şeria'da bulunan bir Filistin şehridir. Günümüzde Müslüman bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen, hala önemli bir Filistin Hıristiyan cemaatine ev sahipliği yapmaktadır. Beytullahim Hıristiyanlar için önemli inanç turizmi merkezlerinden biridir. Çünkü Hz. İsa'nın Beytullahim'de dünyaya geldiğine inanılmaktadır.

⁸ <https://www.chinatour.com/china-guide-and-tools/city-guide/lhasa/>, 2018.

Beytullahim ekonomisi genel olarak turizme dayanmaktadır. Özellikle Doğuş Kilisesi'nin Hıristiyanların hac merkezlerinden biri olması nedeniyle çok fazla turist çekmektedir. Burada her yıl üç farklı Noel ayini düzenlenmektedir. Roma Katolik ve Protestan mezhepleri için 25 Aralık'ta; Yunan Kıpti ve Süryani Ortodoks Hıristiyanlar için 6 Ocak'ta; Ermeni Ortodoks Hıristiyanlar için ise 19 Ocak'ta Noel ayinleri düzenlenmektedir. Beytullahim'de değişik dönemlerde farklı dini festivaller de düzenlenmektedir. Bu nedenle bu şehir en fazla turist çeken destinasyonlardan biridir (en.wikipedia.org, 2018).



Resim 1.8. Beytullahim ⁹

1.3.7. Türkiye'de İnanç Turizmi

Türkiye; Hint, Yunan ve Roma dinleri gibi pagan dinlerinden semavi dinlere kadar çeşitlilik gösteren inanç turizmi değerlerine sahip bir ülkedir (Kaynak, 2010). Anadolu toprakları tarih öncesi çağlardan başlayarak Hitit, Frig, Roma ve Bizans gibi toplumlara; sonrasında ise Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğuna ev sahipliği yapmıştır (Bahar, 2015). Türkiye Müslümanlar için önemli merkezlerden biridir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 600 yıl boyunca Anadolu'da hüküm sürmesi nedeniyle hemen hemen

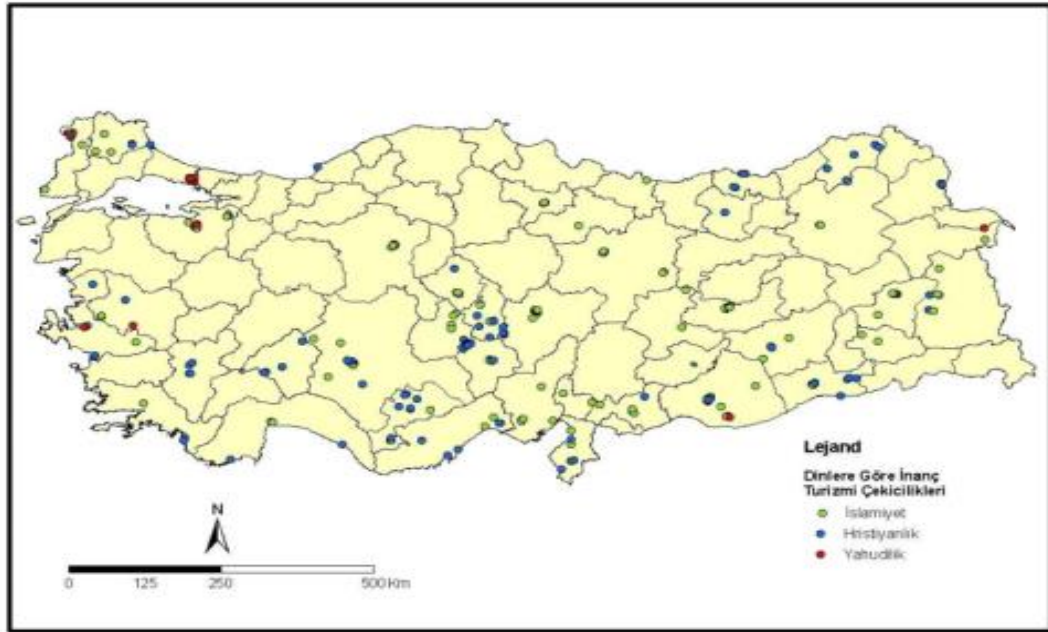
⁹<https://www.demokrathaber.org/dunya/beytullahim-kenti-hiristiyani-hacilari-karsilamaya-hazirlaniyor-h59468.html>, 2018.

her şehirde cami, türbe ve önemli ziyaret yerleri bulunmaktadır. İslam eserleri dışında ülkemizde Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi dinlerin de izlerini görmek mümkündür. Türkiye’de Yahudilik açısından önem arz eden iller arasında İstanbul, Hatay ve Şanlıurfa bulunmaktadır. Hıristiyanlar için ise İzmir, İstanbul, Hatay, Trabzon, Van, Mardin gibi şehirler önemlidir (Eykaa, Dalgın ve Çeken, 2015).

Türkiye sahip olduğu kültürel, doğal ve tarihi değerler sayesinde hemen hemen bütün turizm çeşitlerinin yapılmasına olanak sağlamasına rağmen, inanç turizmi potansiyeli geç fark edilmiştir. Türkiye’de inanç turizmi çalışmalar 1995 yılında başlamıştır. 1995-1998 yılları arasında ise ülkemizde basın, tur operatörleri, din adamları ve farklı uzman kişilerin katıldığı inanç turizmine yönelik turlar düzenlenerek inanç turizminin farkındalığı artırılmaya çalışılmıştır (Özgen, 2012).

2014 TÜRSAB İnanç Turizmi Raporu’na göre; Türkiye’ye inanç turizmi kapsamında seyahat edenlerin sayısı 2007 yılında 147 bine ulaşmıştır.

Kültür ve Turizm Bakanlığı’na göre ülkemizde üç semavi dinle ilgili inanç turizmi açısından değerlendirilebilecek 316 kutsal mekân bulunmaktadır (Okuyucu ve Somuncu, 2013).



Resim 1.9. Dinlere Göre İnanç Turizmi Çekiciliklerinin Dağılışı¹⁰

¹⁰ <https://www.emaze.com/@ATZQQWQC>, 2018.

Resim 1.9.'dan anlaşılacağı üzere ülkemizin her köşesinde üç semavi dine ait kutsal eserler bulunmaktadır. İnanç turizmi için birer potansiyel durumunda olan bu eserlerin hepsi birbirinden değerlidir ve her biri inanç turizmi kapsamında ülkemize turist çekebilecek özelliktedir.

1.4. İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN TÜRKİYE'DE İNANÇLAR, SEMAVİ DİNLER VE GELİŞİMLERİ

Türkiye coğrafi olarak stratejik bir konumda yer almaktadır. Bunun yanında on bin yıl öncesine dayanan tarihi ve kültürel değerlere sahiptir. Ülkemiz on bin yıllık tarih içinde çok çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu nedenle Türkiye Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi semavi dinler ve diğer bazı inançlara ait çok sayıda kutsal alan ve eserlere sahip ilgi çeken ülkelerden biridir (Serçek, 2011).

1.4.1. Paganizm

İnsanoğlu var olduğu günden günümüze kadar yağmur, fırtına, kar gibi doğa olaylarını açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Ayrıca insanın yaratılışında bulunan bir şeye inanma, tapma ihtiyacı ile de tarih boyunca çeşitli dinlere ve tanrılara inanıp benimsemişlerdir. Doğa olaylarının nasıl meydana geldiği ile ilgili merakın giderilmesi ve tanrıları somutlaştırma gibi amaçlarla paganizm inancı ortaya çıkmıştır (Kaya, 2012).

Paganizm kavramı Latince'deki "paganus" kelimesinden türetilmiştir. Paganus kelimesinin "köye ait" ve "köylü" gibi anlamları bulunmaktadır. Paganus kelimesinin kökeni ise Hint Avrupa dillerindeki "pag-" kökünden gelmektedir. Bunun ise "yerine bağlı" anlamına geldiği bilinmektedir. Hıristiyanlığın kabul edilmesinin ardından özellikle şehirlerde hızlı bir şekilde yayılmıştır. İnsanların eskiden inandıkları dinler sadece köylerde kendini devam ettirebilmiştir. Bu dönemde eski dinlerine inanan insanlara "eski dini sürdüren" anlamına gelen paganus adı verilmiştir. Pagan kavramı zaman geçtikçe Hıristiyanlık dışındaki çok tanrılı dinleri anlatırken de kullanılmaya başlanmıştır.

Paganizmin bir din olduğunu söylemek mümkün değildir. Paganizm; "*tek tanrılı dinlerin dışında kalan, evrensel ve kutsal bir gücü kabul eden, doğa temelli eski inançları ifade etmektedir*" (Altunay, 2019). Paganizm, Avrupa'da kabul edilmiş en eski

inançlardan biridir. Fakat paganizm sadece Avrupa'da benimsenen bir inanç değildir. Afrika, Asya, Yakındoğu, Kuzey ve Güney Amerika'da da paganizm inancının benimsendiği bilinmektedir (Kaya, 2012).

Tarihi çok eskilere dayanan pagan inancının tarihi üç bölümde incelenmektedir:

- *Paleo-Paganizm*; tek tanrılı dinler öncesinde paleolitik toplumlardan Romalılara kadar uzanan çok tanrılı ve doğa temelli inançları kapsayan dönemdir.
- *Mezo-Paganizm*; Rönesans döneminden 19. yüzyıla kadar süren eski inançların canlandırılmasına dayanan dönemdir.
- *Neo-Paganizm*; 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan bir inanç sistemidir. Neo-paganizm doğaya bağlı ve doğayı tanrıça kavramı ile bütünleştiren bir düşünce sistemidir (Altunay, 2019).

Pagan ritüelleri arasında doğaya tapınma önemli bir yer tutmaktadır. Eski çağlardan beri insanlar yaşadıkları doğal çevrenin kutsallığına inanmışlar ve bazı doğal varlıkların tanrısal özelliklere sahip olduklarını düşünmüşlerdir. Örneğin; ormanda yaşayan topluluklar ormanları ve ormanda yaşayan canlıların kutsallığına; deniz kenarında yaşayanlar ise denizin ve denizde yaşayan canlıların kutsallığına inanmışlardır.

Paganizmde sadece doğal varlıklar değil, aynı zamanda bazı gök cisimlerini de kutsallaştırılmıştır. Bu nedenle yıldız-gezegen kültü paganizm ritüellerinin vazgeçilmez parçalarındandır. Güneş, ay, gezegenler ve yıldızlar bazı pagan geleneklerinde tapınılan nesnelere olmuştur. Paganizmde atalar kültüne dayalı inanç ve ritüeller de yer almaktadır. Bu inanişe göre kabile reisleri, din adamları, liderler ve sanatkârlar gibi kişilerde kutsal güç bulunmaktadır. Babil, Mısır ve İran toplumlarında tanrı-kral anlayışının bulunması atalar kültüne örnek olarak gösterilebilir. Atalar kültüne göre ölen krallar, din adamları, kabile reisleri, büyücü-hekimler gibi kişilerin ruhları yeryüzünde yaşamlarına devam etmektedir (Gündüz, 2014).

Paganizm inancına göre hayat bu dünyada ve dünyanın koşullarında devam etmektedir. Bu nedenle paganlar faaliyetlerini dünya için gerçekleştirmektedirler. Paganlar dünyayı canlı bir varlık olarak görmektedirler. Bu nedenle dünyanın kutsal olduğuna inanmaktadırlar. Paganizmde kutsal sayılan çeşitli semboller de bulunmaktadır. Bunlar arasında; kutsal geometri, labirent, spiral, mandala, pentagram ve altın oran yer

almaktadır. Pagan inancında hayvan sembolizmi de önemli yer tutmaktadır. Paganizmde hayvanlar güç sembolü olarak kullanılmaktadır. Örneğin; Ana Tanrıçanın yanında bulunan leopar, Hitit aslan figürleri ve Romalılardaki kurt sembolleri gücü temsil etmektedir. Hayvanlar aynı zamanda bilgelik sembolü olarak da kullanılmaktadır. Bunun nedeni ise hayvanların doğada hayatta kalabilme konusunda insanlara göre daha yetenekli olmalarıdır (Altunay, 2019).

1.4.1.1. Anadolu'da Paganizm

Anadolu toprakları tarih boyunca dini, siyasi ve kültürel açıdan önemli bir merkez olmuştur. Bu nedenle bu topraklarda çok sayıda din ve inanç sistemi kendine yaşam alanı oluşturmuştur. Bu inanç sistemlerinden biri de paganizmdir. Anadolu'nun bazı yerlerinde paganizm izlerini görmek mümkündür. Bu yerler arasında Harran ve Urfa bulunmaktadır. Urfa ve Harran gibi bölgeler çağlar boyunca önemli dini merkezler olarak kullanılmıştır. Harran'da dört bin yıl kadar paganizmin etkileri görülmüştür. Bu nedenle Hıristiyanlığın kabulünden sonra bu bölgeye "putperest şehir" adı verilmiştir. Bölgede yapılan kazılar sonucunda Harran'ın ve Mezopotamya Bölgesi'nin ay kültürünün kuzeydeki merkezi olduğu anlaşılmıştır. Ay kültürü paganizmde yer alan kültürlerden biridir. Harran ve çevresinin Yunanlıların egemenliği altına girmesiyle birlikte halk, pagan inançlarını Helenizm'in etkisiyle yeniden şekillendirmeye başlamıştır. Yunan geleneğinde bulunan Hermes, Aratus, Eflatun, Pisagor, Solon gibi tarihsel ya da mitolojik kişiler Harran halkının pagan inançlarında kutsal olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak Harranlılar Yunan geleneklerinden etkilenseler bile kendi inançları olan politeizmden asla vazgeçmemişlerdir. Harran'ın eski dönemlerinden İslamiyet'in kabulüne kadar bölgedeki paganların tanrı inancı politeizm olmuştur. Harranlılar yıldız-gezegen kültürü çerçevesinde bazı gök cisimlerini tanrısal varlıklar olarak kabul etmişlerdir. Bunların yanı sıra inançlarında bazı ikincil tanrılar da bulunmaktadır. Harranlı paganların inandıkları tanrılar ve varlıklardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

- *Şamal*; şeytanlar ve cinler tanrısı
- *Tauz* ya da *Tammuz*; bitki tanrısı
- *Haman*; tanrıların ve insanların babası ve lideri

- *Sarah*; “Tanrıların anası” olarak adlandırılan Tanrıça İştar’a verilen isimdir (Gündüz, 2014).

Antik Urfa paganizminde Ay ve Güneş’e tapma önemli bir yer tutmaktaydı. Urfa’daki paganizm inancının diğer önemli unsurları arasında Nabu ve Bel bulunmaktadır. Hikmet ve kader tanrısı olan Nabu’nun, Bel’in oğlu olduğuna inanılmaktaydı. Ayrıca Nabu’nun yazıyı icat ettiğine ve Tanrı ile insanlar arasında aracılık yaptığına inanılmaktaydı. Paganizmde ölümden sonra yaşam inancı olmamasına rağmen Urfalı paganların ölümden sonraki hayata inandıkları bilinmektedir. O döneme ait kitabelerde kabirler “Ebediyet Evi” olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca yine aynı kitabelerde tanrıların kabirleri gözettiği ve kabirleri tahrip edenlerin lanetleneyeceği de yazılmıştır. Urfalı paganlara ait mağara mezarlarında Phoenix ve Orpheus mozaikleri bulunmaktaydı. Bu mozaikler de bölgedeki paganların ölümden sonraki yaşama inandıklarının bir kanıtıdır. Çünkü Phoenix yani anka kuşu mozaigi, cenaze törenleri uygun bir şekilde yapıldığında ölü bedeninin yeniden dirileceğini simgelemektedir. Ayrıca anka kuşu insanın ruhunu ve ruhun sonsuzluğunu da simgelemektedir. Orpheus mozaigi ise ölümden sonraki hayatın cennetsel kısmını sembolize etmektedir (Yaşar, 2003).

Eski Türk inançlarına bakıldığında bazı pagan unsurlarına rastlamak mümkündür. Her ne kadar Türkler tarih boyunca tek tanrı ya da Gök Tanrı inancına sahip olsalar da doğada bulunan bazı varlıklara da saygı göstermişlerdir. 7. yüzyılda Bizanslı Theophylacte Simocatta Türklerden şu şekilde bahsetmiştir; “*Türkler olağanüstü bir biçimde ateşe saygı gösterirler, suyu ve havayı ulularlar, toprağı kutlarlar. Fakat yalnızca göğü ve yeri yaratan Tanrı derler ve ona taparlardı*” (Turan, 2017). Paganizm inancında da doğada bulunan varlıkların kutsal sayıldığı bilinmektedir. Eski Türklerde doğada bulunan her şeyin gizli güçlere sahip olduğuna inanılmaktaydı. Dağ, tepe, mağara, su kaynağı, orman, kaya, göl, demir gibi pek çok varlığın canlı bir ruha sahip olduğu düşünülmekteydi (Saritaş, 2017).

Türk mitolojisine bakıldığında tıpkı paganizmde olduğu gibi çeşitli kùltler ve hayvan sembolizmlerinin bulunduğu görülmektedir. Türk mitolojisinde bulunan kùltler arasında; su kùltü, ağaç kùltü, dağ kùltü, ateş kùltü ve taş kùltü bulunmaktadır (Turan ve Ozan, 2017). Türk mitolojisindeki hayvan sembollerinin başında kurt gelmektedir. Tarih boyunca kurt ile ilgili efsaneler hem eski Türk devletlerinde hem de Roma ve Rumen gibi

toplumlarda yer almıştır. Yaygın bir görüşe göre tarihin ilk dönemlerinde kurt, bazı toplumlar tarafından çeşitli varlıklara dönüşebilen bir yaratık olarak kabul edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun kuruluş efsanesinde de kurt yer almaktadır. Bu efsaneye göre Roma'nın kurucuları olan Romulus ve Remus kardeşler bir kurt tarafından büyütülmüşlerdir. Türklerde de kurt sembolü oldukça fazla kullanılmıştır. Eski dönemlerde bazı Türk kabilelerinin kurt atadan türemiş olduklarına inandıkları bilinmektedir. Asya Hunlarında da kurttan türeme ve kurt sütü ile beslenme gibi efsaneler bulunmaktaydı. Türklerin kurttan türeme efsanesi Bozkurt ve Türeyiş destanlarında da yer almaktadır. Türklerde kurt, zaman içinde kutsal bir sembole dönüşmüştür. Kurt başı bazı Türk devletlerinin sancaklarında kullanılmıştır (Arvas, 2017).

Çeşitli toplumlarda olduğu gibi Türklerde de yılan oldukça fazla kullanılan hayvan sembollerinden biridir. Mitolojilerin çoğunda yılan ölümsüzlüğü, tekrar tekrar yaşamayı ve kötülüğü simgelemektedir. Türklerde de yılan sembolü farklı anlamlarda kullanılmıştır. Volga Türkleri yılanı uğurlu olarak kabul etmişlerdir. Başkurtlar ise yılanı ataları arasında saymışlardır. Türk mitolojisinde yılan ve ejderha bir arada düşünülmüştür. Anadolu'da ise yüz ya da bin yaşına gelen yılanların yani ejderhaların melekler tarafından gökyüzüne çekildiği inancı bulunmaktaydı. Yılan aslında hem iyi hem de kötü olarak algılanmıştır. 12 hayvanlı Türk takviminde yılları simgeleyen hayvanlardan biri de yilandır. Ancak yılanı simgeleyen yılın kötü koşullara sahip olduğu bilinmektedir. Yılan hayat ağacı ile birlikte de düşünülmüştür. Özellikle İran geleneklerinde bu düşünce yaygındır. Yılanın hayat ağacı ile bağdaştırılmasının nedeni ise şifa verici olmasıdır. Bu nedenle Anadolu'da bulunan darüşşifaların kapılarında çift başlı yılan sembolü kullanılmıştır (Küçükbasmacı, 2017). Paganizmde de yılan yaşamın sembolü olarak görülmektedir. Deri değiştirerek yenilenme özelliği olması nedeniyle yılanın ölümsüz olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle Türklerde olduğu gibi paganlarda da yılan şifanın simgesi olarak kabul edilmektedir (Altunay, 2019).

Hem Türk mitolojisinde hem de paganizmde kendine yer bulan bir diğer hayvan sembolü ise kartaldır. Türk mitolojisinde kartalın, yerin göbeğinde yer aldığına ve evrenin üç katmanını birbirine bağladığına inanılmaktadır. Ayrıca kartal da yılan gibi hayat ağacı ile ilişkilendirilmektedir. Kartal, Tanrı'nın habercisi ve şamanların atası olarak kabul edilmiştir. Yakutlar ilk şamanın bir kartalın yumurtasından meydana geldiğine inanmışlardır. Kartal, Tanrı'nın elçisi olarak görüldüğü gibi insanlara yardım etmesi için

gönderdiği bir varlık olduğuna da inanılmaktaydı. Altaylarda şamanların göğe çıkarken bir kartala ya da fırtına kuşuna bindiklerine inanılmıştır (Aça, 2017). Paganizmde kartalın havadaki canlılar arasında en soyluyu ve korkutucusu olduğuna inanılmaktadır. Pagan inancına göre kartal her daim soyluluk ve gücün simgesi olmuştur. Hattilerden bu yana kartal hem gücü hem de devleti simgelemesi nedeniyle Roma ve Bizanslıların bayraklarında kullanılmıştır (Altunay, 2019).

1.4.2. Şamanizm

Şamanizm, tarihi çok eskilere kadar giden ve doğa varlıklarına tapınmayı temel alan bir inançtır. Bu inancın tam olarak ne zaman ortaya çıktığı ve tarih içinde nasıl bir gelişim süreci geçirdiği bilinmemektedir (Mömin, 2013). Şamanizm'i; *“milattan önceki yıllardan beri Türklerin ve çevrelerindeki toplulukların İç Asya ve Orta Asya'da yaşadıkları bölgelerde uyguladıkları ve şaman ya da kam adı verilen din adamları aracılığıyla gerçekleştirilen bir inanç ve uygulamalar bütünü”* olarak tanımlamak mümkündür (Tunç, 2007).

Şamanizm diğer bütün dinlerin kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle Şamanizm'in çıkış noktasının M.Ö. 50 binli yıllara kadar gittiği tahmin edilmektedir (Yemenlioğlu, 2016). Şamanizm'in varlığı, birçok araştırmacı tarafından tarih öncesi çağlardan beri ispatlanmaya çalışılan bir konudur. Fakat M.S 1. yüzyıla kadar ki dönemde Şamanizm'e ait herhangi bir ipucu bulunamamıştır. M.S 1. yüzyılda da Şamanizm ile ilgili çok az belgeye ulaşılmıştır. Bu nedenle bu inancın başlangıcının hangi döneme rastladığı bilinmemektedir. Şamanizm ile ilgili çalışma yapan her bir araştırmacı farklı fikirler ortaya atmıştır. Şamanizm konusunu ilk gündeme getiren kişi olan Abdulkadir İnan, bu inancın bir din olduğunu iddia etmiştir. Bahaeddin Ögel ve Hikmet Tanyu Şamanizm'in bir din olmadığını savunmuşlardır. Erman Artun ve Cemal Şener ise Şamanizm'in büyüü temel alan bir din olduğu fikrini ortaya atmışlardır (Ersürel, 2009).

Şamanizm'in insanlık tarihinin en eski dini olduğunu savunan düşünceler mevcuttur. Şamanizm büyüye dayalı bir inanç sistemi olmakla birlikte bir kurucusu ya da kutsal kitabı bulunmamaktadır (Yemenlioğlu, 2016). Bu inançta doğadaki tüm canlı ya da cansız varlıkların bir ruha sahip oldukları varsayımı mevcuttur. Bu nedenle bitki, ağaç, dağ, kaya, hayvan gibi varlıkların ruhları olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca Şamanizm'de

insanların da birden fazla ruhlarının olabileceği inancı mevcuttur (Tanpolat, 2015). Şamanizm inancına göre evren üç farklı bölümden oluşmaktadır. Bunlar; gök, yeryüzü ve yeraltı bölümleridir. Gök; aydınlık olan bölümdür. Yani iyilik, güzellik ve mutluluğun bulunduğu bölüm olarak tanımlanabilir. Gök bölümünü cennet olarak adlandırmak da mümkündür. Yeryüzü bölümü insanların yaşadıkları yeri tanımlamaktadır. Son bölüm olan yeraltı bölümü ise; karanlık olan 14 kattan oluşmaktadır. Bu bölümde kötülükler egemendir. Yani bu bölüm cehennem olarak da adlandırılabilir (Mömin, 2013).

Şamanizm tarih boyunca dünya üzerinde birçok farklı yerde egemen olmuştur. Şamanizm inancı denildiğinde ilk olarak Türk toplumu akla gelmektedir. Bu nedenle özellikle Türklerin yaşadıkları bölgeler Şamanizm'in yayılıp geliştiği yerler olarak bilinmektedir. Fakat Şamanizm'i sadece Türklerin yaşadıkları topraklarla sınırlamak doğru değildir. Çünkü bu inanç dünyanın farklı bölgelerinde de varlığını sürdürmüştür (Yıldırım, 2004). Kuzey ve Orta Asya'da, Eskimoların yaşadığı bölgelerde, Orta Afrika ve Kuzey Amerika'da yaşayan ilkel kabilelerde de farklı zamanlarda Şamanizm inancı hüküm sürmüştür (Yemenlioğlu, 2016).

Şamanizm'de renkler çeşitli anlamlar taşıyordu. Şamanizm'de bazı renklerin ne anlama geldiği aşağıda açıklanmaktadır:

Kara: Kara renk şiddet, güç, kötü ve kötülük gibi anlamlar taşımaktaydı. Şamanizm'e göre kara renk yeraltı dünyasında bulunmaktaydı. Kara ayrıca ölümü anlatmaktaydı. Bu nedenle mezarlara kara bezler ya da flamalar asılırdı.

Ak: Şamanizm'de ak renk adalet ve güç anlamlarına gelmekteydi. Ayrıca ak; temizlik, aydınlık, saflık, sadelik ve kutsallığı ifade eden bir renk olarak kullanılıyordu. Türk mitolojisinde de en fazla kullanılan renk olarak bilinmektedir.

Sarı: Şamanizm'de sarı dünyanın merkezini simgeleyen kutsal bir renk olarak görülüyordu. Şamanizm'de tanrılar tanrısı Ülgen'in altın kaplı sarayı ve tahtı dünyanın merkezi olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle sarı renk kutsal sayılıyordu.

Yeşil: Şamanizm'de Tanrı Ülgen'in oğullarından birinin adının Yeşil Kaan olduğuna inanılmaktaydı. Yeşil Kaan'ın görevi ise bitkilerin büyümesini sağlamaktı. Yeşil renk genel olarak orman kültürünü simgelemekteydi. Türk kültüründe de yeşil renge değişik anlamlar yüklenmiştir. Yeşil renk hükümdarlığı, gençliği, cenneti ve yeniden doğuşu simgelemekteydi. Ancak koyu yeşil ise ölümü simgelemekteydi (Rayman, 2016).

Şamanizm inancının en önemli unsuru şamanlardır. Zaten Şamanizm kelimesi şaman kavramından türetilmiştir. Şaman kelimesinin etimolojik kökeni ile ilgili çok fazla araştırma yapılmıştır. Bu kelimenin Tunguzcadan Rusça vasıtası ile batı dünyasına geçtiği bilinmektedir (Gömeç, 1998). Divan-ı Lügati't Türk'te şaman kelimesi "kam ve kâhin" olarak tanımlanmıştır. TDK sözlüğünde ise şaman "şamanlıkta gelecekte haber verme, büyü yapma gibi görevleri olan, ruhlarla ilişki kurarak hastalıkları iyileştirdiğine inanılan bir din adamı, kam" olarak tanımlanmaktadır.

Şamanlar eski toplumlarda birer "ruh uzmanı" olarak görülürlerdi. Şamanlar bu özellikleriyle diğer bütün din adamlarından ayrılmaktadır. Şamanlar toplum içinde bir bilgi kaynağı durumundaydı. İnsanlar şamanların o toplumu kendilerinden daha iyi tanıdığına inanıyorlardı. Bu nedenle şamanlar aynı zamanda psikolog olarak görülüyordu (Kaplan, 2010). Şamanizme göre şamanlar insanlar ile tanrılar ve ruhlar arasında aracılık yapma gücüne sahipti. Bundan dolayı şamanların kötü ruhları ve hastalıkları insanlardan uzaklaştırabildiklerine inanılmaktaydı (Mömin, 2013).

İslamiyet öncesi dönemlerde yaygın olarak görülen şamanlık özellikle Türk toplumlarında bir sistem halini almıştır. Bu dönemlerde şamanların seçilmiş insanlar olduklarına inanılması nedeniyle herkes şaman olamıyordu. Şaman olmanın birkaç yolu bulunmaktaydı. Büyük şamanlar olarak isimlendirilenler ruhlar tarafından seçilmekteydi. Şamanlığı babasından devralanlara ise küçük şamanlar denilmekteydi (Ersürel, 2009). Şamanların ruhlar tarafından seçildiği durumlarda şaman olarak belirlenen kişide bazı belirtiler ortaya çıkmaktaydı. Bu belirtiler arasında fiziksel ya da ruhsal hastalıklar, rüyalar, dalgınlık, yalnız kalma isteği yer almaktaydı. Bu belirtilerin görülmesi o kişinin diğer dünya ile iletişim kurduğunu göstermekteydi (Tanpolat, 2015). Şamanlığın babadan oğula geçtiği durumlarda ise şaman olan kişi gücünü ve bilgisini atalarından almaktaydı (Tuna, 2007).

Tarih boyunca kadın ve erkek şamanların varlığına rastlamak mümkündür. Fakat bazı Şamanistler en güçlü şamanların kadınlar olduğunu düşünüyorlardı. Yapılan bazı araştırmalar şamanlık görevinin ilk dönemlerde kadınlar tarafından ele alındığını göstermektedir. Bu nedenle bazı araştırmalar Şamanizm'in anaerkil bir toplumdan çıktığını savunmaktadır. Fakat bunun tam tersini savunan düşünceler de mevcuttur. Yani

bazı araştırmacılar da Şamanizm'in erkek kökenli bir toplumdaki çıktığını ileri sürmektedir (Tunç, 2007).

Şamanlar genel olarak iki grupta toplanmaktadır. Bu gruplar ak ve kara Şamanlardır. Ak Şamanlar; diğerleri gibi Şaman kıyafeti giymeyen, külah takmayan Şamanlardır. Ak Şamanlar davul da kullanmaz, kanlı kurban vermez ve kötü ruhlar ve yeraltı tanrılarıyla iletişime gemezlerdi. Ak Şamanlar ayin ve törenlerini gündüz yapar ve kansız kurbanlar verirler ve sadece iyi ruhlarla iletişime geçerlerdi. Kara Şamanlar ise ak Şamanların tam tersi görevlere sahiptir. Kara Şamanlar karanlık ve kötü ruhlarla iletişime geçtikleri için ayinlerini genellikle gece yaparlardı. Bu Şamanlar ayinlerde kendilerine özgü kıyafetler giyer, davul çalar ve kanlı kurbanlar verirlerdi. Kara Şamanların ak Őamanlara göre daha ağır görevleri bulunmaktaydı. Kadın Şamanların genellikle kara Şamanlar grubuna dâhil oldukları bilinmektedir (Yıldırım, 2004).

Şamanın diğer insanlardan ayrılmasını sağlayan faktörlerden biri üzerinde değişik hayvanların kalıntılarının bulunduğu kıyafetlerdir. Bu kıyafetler Şamanın hizmet ettiği ruhun isteklerine uygun olarak tasarlanıyordu. Yapılan araştırmalar en eski Şaman kıyafetinin hayvan Őekillerinin taklit edildiği kıyafetler olduğunu göstermiştir. Şamanlar bu kıyafetleri giydiklerinde atalarının ve kıyafetin üzerinde bulunan hayvanın Őekline girebiliyorlardı. Şaman kıyafetlerinin en önemli parçaları başlık, çizme ve maskelerdi. Şaman kıyafetleri Türk boylarının hepsinde farklılık gösteriyordu. Bu kıyafetlerin dikimi ve üzerine işlenen aksesuarlar bölgeden bölgeye değişiklik gösteriyordu (Rayman, 2016).

Őamanist kültürde Şamanların çok çeşitli görev ve faaliyetleri bulunmaktaydı. Bunlardan en önemlisi ise bir Őamanda her zaman olması gereken vecd halidir. Vecd hali genellikle uyku haline benzetilmektedir. Şaman klahını giyip davuluna vurmaya baŐladıktan sonra yere düŐer ve bilincini kaybederdi. Bu süreçte Şamanın ruhunun başka ruhlarla iletişime geçtiğine ve bilinmeyenleri öğrendiğine inanılmaktaydı (Yemenlioğlu, 2016).

Altaylar Şamanların iek, sıtma, frengi ve ruh hastalıklarını iyileŐtirebildiđine inanıyorlardı. Şaman bu hastalıkları tedavi ederken öncelikle hastalığın nedenini bulur ve sonra hastalığın o vücudu terk etmesini sağlardı. Yakutlar da Şamanların çeşitli hastalıkları tedavi ettiğine inanıyorlardı. Yakutlarda hastalıkların iyileştirilmesi çeşitli aŐamalarda gerçekleŐtirilirdi. Bu aŐamalar aşağıdaki gibidir:

1. Ruhlar çağrılır.
2. Yardımcı ruhlar gelir ve hastalığa neden olan kötü ruhlar uzaklaştırılır.
3. Hasta kişinin ruhu şaman ya da kurbanı nakledilir ve kurbanlık hayvan kesilir.
4. Ruh şaman tarafından gökyüzüne götürülür (Rayman, 2016).

Gizemli bir yapıya sahip olan şamanların görevleri aşağıda sıralanmaktadır:

- Bir sene boyunca evinde dolaşan ölü ruhunu diğer dünyaya gönderir.
- Gökyüzünün en üst tabakasında yer alan en yüce tanrıya yapılan kurban törenlerini yönetir.
- Birçok hastalığı tedavi eder.
- Halk için tanrıdan bereket ve refah ister.
- Gelecekte haberler verir.
- Halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözer.
- Gereken durumlarda yağmur ve kar yağdırır.
- Zor durumlarda kötü ruhları kovarak insanlara yardım eder.
- Doğan çocuklara isim koyar ve onların kaderleri hakkında bilgi verir.
- Mevsimsel ayinleri yönetir (Tunç, 2007).

1.4.2.1. Şamanlığın Anadolu'daki İzleri ve Şamanizm'den Gelen Türk Adetleri

İnsanların benimsemiş olduğu değerlerden, geleneklerden tamamen kopmalarını beklemek imkânsızdır. Çünkü din, inanç, gelenek, görenek bir toplumun hayatından bir anda koparılabilecek unsurlar değildir. Bu nedenle toplumlar tarih boyunca farklı inançları benimsemiş olsa bile eski inanç ve geleneklerinin etkisi devam edecektir. Türkler de çağlar boyunca çeşitli din ve inançları benimsemiş ve benimsedikleri din ve inançların kurallarına uyarak yaşamışlardır. Türkler son dinleri olan İslamiyet'i kabul ettikten sonra da daha önceki inançlarını terk etmemişlerdir. Eski ve yeni inançlarını birbirleriyle kaynaştırarak yaşamlarına devam etmişlerdir (Yıldırım, 2004). Bu nedenle günümüzde hala Türklerin eski dinleri olarak kabul edilen Şamanizm'in izlerini görmek mümkündür. Günümüzde hala halk arasında varlığını sürdüren Şamanizm inançlarından bazıları aşağıda verilmektedir:

Ay: Şamanizm inancını benimseyen Yakut Türkleri ay tutulmasını ayın kurtlar ve ayılar tarafından yenerek küçülmesi olarak açıklamışlardır. Bu nedenle ay tutulması

sırasında ayı kurtarmak amacıyla havaya taş atmışlar ya da gürültü yapmışlardır. Günümüzde hala bu inancın etkisi görülmektedir. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde hala ay tutulması sırasında havaya silah sıkılmakta ve çeşitli araçlarla gürültü çıkarılmaktadır.

Mum: Günümüzde cami avlularında ya da türbelerde mum yakılarak dua edilmesi Şamanizm'den günümüze kalan bir gelenektir.

Müzik: Şamanlar bütün ayinler sırasında davul ile müzik yapıyorlardı. Bu inancın etkilerini günümüzde hala görmek mümkündür. İslamiyet'te dini eserlerin müzikle okunması günah olmasına rağmen mevlit ve ilahi okunması Anadolu'da yaygın bir gelenektir.

40 Sayısı: Şamanizm'e göre ölen birinin ruhu 40 gün sonra bedenini terk etmektedir. Bu Şamanizm inancı hala etkisini korumaktadır. Günümüzde biri öldükten 40 gün sonra Kuran ve mevlit okutma âdeti Şamanizm inancından gelmektedir.

Ölüm: Şamanizm inancına göre köpekler bir ruhun geldiğini acı bir şekilde uluyarak haber vermektedir. Günümüzde hala Anadolu'da köpeklerin uluması iyi sayılmamaktadır. Ayrıca köpeklerin bazı olayları önceden hissedip haber verdiklerine inanılmaktadır.

Kurşun Dökme: Kurşun dökme geleneği de Şamanizm döneminden günümüze kadar gelen bir adettir. Şamanlar kurşun dökme ayinini "kut koyma" olarak adlandırmışlardır. Kötü ruhların insanlar üzerindeki etkilerini yok etmek amacıyla uygulanan bu ayin hala belirli bölgelerde uygulanmaktadır.

Tahtaya Vurmak: Şamanistler istemedikleri bir olayı duyduklarında ve kötülüklerden korunmak istediklerinde tahtaya üç kez vuruyorlardı. Bu âdeti günümüzde hala birçok insanda görmek mümkündür.

Kırmızı Kurdele: Yeni doğum yapan kadının başına kırmızı kurdele bağlanması da Şamanizm'den günümüze kalan bir gelenektir.

Dilek Tutma: Şamanizm'de kanlı ve kansız olmak üzere iki farklı kurban çeşidi bulunmaktaydı. Kansız kurbanlarda insanlar ağaçlara ya da şamanın davuluna bez parçaları bağlarlar ya da ateşe yağ atarlardı. Günümüzde hala birçok bölgede insanlara ağaçlara bez parçaları bağlayarak dilek tutmaktadırlar (Yemenlioğlu, 2016).

1.4.3. Zerdüştlük

Zerdüştlük, ismini kurucusu olan Zerdüş'ten alan eski bir İran dinidir. Zerdüştlüğün temelini ateşin kutsallığı oluşturmaktadır. Bu nedenle zerdüştlük için "Mecusilik" ya da "Ateşperestlik" gibi isimler de kullanılmaktadır. İslamiyet'ten önce çok geniş coğrafyalara yayılmış olmasına rağmen günümüzde Zerdüştlüğe İran, Hindistan ve bazı Avrupa ülkelerinde az da olsa inanan insan bulunmaktadır (Yemenlioğlu, 2016).

Zerdüştlük dinine adını veren Zerdüş'tün kesin olarak hangi tarihler arasında yaşadığı bilinmemektedir. Ancak günümüzdeki Tacikistan ve Afganistan arasındaki bir bölgede M.Ö. 7. yüzyılda yaşamış olduğuna dair tahminler bulunmaktadır (Orpak, 2018). Zerdüş'tün eski İran'da yaşayan tanınmış ailelerden biri olan Spitama ailesinin bir üyesi olduğu ileri sürülmektedir. Zerdüş'tün 15 yaşına kadar o dönemdeki önemli bir bilim adamı olan Ferzin'den çeşitli alanlarda eğitim aldığı tahmin edilmektedir (Ziyayi Azizi, 2009). Zerdüştlük Doğu İran'dan Batı İran'a doğru yayılmıştır. Fakat Zerdüştlük geniş bölgelere yayılırken Zerdüş'tün öğretileri göz ardı edilmeye başlanmıştır. Zerdüş'tün ölümünden sonra ise insanlar Zerdüş'tün hayatı boyunca karşı çıktığı Mitra ve Anahita gibi tanrılara tapmaya başlamışlardır (Yemenlioğlu, 2016).

Zerdüştlükte dünyanın dört aşamada oluştuğuna inanılmaktadır. Birinci aşamada iyilik ve kötülük ortaya çıkmıştır. İkinci aşamada dünya karanlığa ve kötülüğe gömülmüştür. Üçüncü aşamada iyilik ve kötülük birbiriyle mücadele etmiş ve iyilik kazanmıştır. Bu aşamada Zerdüş halka doğruyu ve adaleti göstermiştir. Dördüncü aşamada ise bütün kötülük ve karanlığın kaybolacağı ve dünyada barışın egemen olacağına inanılmaktadır (Yılmaz, 2010).

Zerdüştlükte ateş, Zerdüş öncesi dönemlerden kalan bir kült durumundadır ve Zerdüştlere için kutsallığı büyüktür (Akyar, 2018). Zerdüştlere göre ateş iyi ve kötüyü birbirinden ayırabilecek güçtedir. Bu inanca göre ateş canlı ve cansız bütün varlıklarda bulunmaktadır. Ateşi farklı varlıklarda ve şekillerde görmek mümkündür. Fakat bu ateşlerin en kutsalı Tanrı ile insan arasındaki ateştir. Zerdüştlere ateşin kutsallığına inandıkları için ateşin kirletilmesi ya da üzerine su dökülmesine karşıdır. Çünkü ateş ilahi bir güç ve kuvvet veren bir kaynak olarak görülmekte; suç ve günahlardan temizleme özelliğinin bulunduğu inanılmaktadır (Yılmaz, 2010).

Zerdüştler göre dünya ve içinde bulunan varlıklar ile birlikte tüm evren insanlara hazır bir şekilde sunulmuştur. Bu nedenle gökyüzü, toprak, su, bitki ve hayvanların insanlardan daha önce yaratıldıklarına inanılmaktadır (Yemenlioğlu, 2016). Zerdüştler Tanrının kadın ve erkeği birbirine arkadaş olarak yarattığına inanırlar. Zerdüşt inancına göre kadın ve erkek eşit olarak yaratılmıştır. Bu nedenle bu inancın geliştiği dönemlerde tek eşlilik artış göstermiştir. Zerdüştlüğün temelinde ahlaki emirlere uymak ve düzgün yaşamak bulunmaktadır. Bu inanca göre tarım ve hayvancılıkla uğraşarak üretimin sağlanması gerekmektedir. Kedi ve köpek temiz hayvanlar olarak görüldükleri için öldürülmeleri günah sayılmaktadır (Yılmaz, 2010). Ayrıca bu dinde intihar etmek Tanrı'ya yapılan bir saygısızlık olarak görülmektedir. İnsanlara karşı doğru olanların, fakirlere yardım edenlerin, yabancılara karşı misafirperver olanların Tanrı tarafından korunduğuna inanılmaktadır.

Zerdüşt inancında mabetler Tanrı'nın sembolü olarak kabul edilen ateşi korumak amacıyla inşa edilmektedir. Bu nedenle Zerdüşt mabetlerini "Ateş Mabetleri" olarak adlandırmak mümkündür. Zerdüştler için mabetler kutsal yapılardır. Diğer dinlere mensup olan din adamlarının Zerdüşt mabetlerine girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır (Yemenlioğlu, 2016). Fakat kadınların özel günlerinde mabetlere girmeleri ve ibadet etmeleri yasaklanmıştır (Akyar, 2018).

1.4.3.1. Zerdüştlükte İnanç Esasları

Zerdüştlük inancında da semavi dinlerde olduğu gibi bazı inanç esasları bulunmaktadır.

• Tanrı İnancı

Zerdüşt, halkına tek tanrı anlayışına dayanan bir dini tebliğ etmiştir. Zerdüştlükte tanrı Ahura Mazda olarak adlandırılmıştır. Ahura Mazda'nın kelime anlamı "Her şeyi bilen Rab" olarak açıklanmaktadır. Zerdüşt'ten önce İran halkı birden fazla tanrıya tapmaktaydı. Fakat Zerdüşt'ün öğretilerinden sonra halk tek tanrıya inanmaya başlamıştı (Yemenlioğlu, 2016).

Zerdüştler göre Ahura Mazda tek ve ölümsüz tanrıdır. Zor durumda kalan bir insanın Ahura Mazda'nın isimlerini okuduğunda bulunduğu zor durumdan kurtulacağına inanılmaktadır (Ziyayi Azizi, 2009). Zerdüştlükte, Ahura Mazda'nın İslamiyet'teki

Esmâ'ul Hüsna'ya benzeyen 101 ismi bulunmaktadır. Tanrı Ahura Mazda'nın birçok sıfatı bulunmaktadır. Bu sıfatlardan bazıları şu şekildedir:

- Tek ve ortağı olmayan,
- Eşi, benzeri ve çocuğu olmayan,
- Her şeyi bilen ve doğrunun kaynağı,
- Bağışlayan ve affedici,
- Doğrunun destekleyicisi ve yalanın düşmanı,
- Dua, temizlik ve kutsallığın kaynağı,
- Öfkelenmeyen ve yorulmayan,
- Aydınlığı var eden, mutluluk ve yaşam kaynağı (Polat, 2013).

Zerdüştlüğün kutsal kitaplarından biri olan Yasna'da Ahura Mazda aşağıdaki gibi betimlenmiştir:

“Güneşi ve yıldızları kim yörüngesine oturttu?

Ay'ı hemen kendine alıp kaybediveren kimdir?

Dünyayı onun aşağısında tutan kimdir?

Suları ve bitkileri tutan kimdir?

Rüzgârı ve bulutları koşmaya sevk eden kimdir?

Uykuyu ve uyanıklığı yaratan hangi yaratıcıdır?

Sabah, öğle ve akşam vazifedeki,

Mesuliyet şuurunu uyandıran kimdir?

Ey Hakimi-i Mutlak!

Seni ezel ve ebet olarak ruhumla buldum” (Sayım, 2004).

• Melek İnancı

Zerdüş İnancına göre Tanrı Ahura Mazda'nın yanında altı melek yer almaktadır. Bu altı meleğe “Ameşa Spenta” yani “Kutsal Ölümsüzler” denilmektedir (Yemenlioğlu, 2016). Ameşa Spenta olarak adlandırılan meleklerin isimleri Vohu Manah, Aşa Vahišta, Kşatra Vairya, Spenta Armaiti, Haurvatat ve Ameretat'tır (Polat, 2013). Zerdüştlükte dünyada meydana gelen her iyi ve kötü olayın arkasında melek ve şeytanların olduğu inancı bulunmaktadır. Ahura Mazda ve emrinde bulunan altı meleğin insanları iyiliğe ve doğruluğa yönlendirdiğine inanılmaktadır (Yemenlioğlu, 2016). Ahura Mazda ve altı

kutsal ölümsüzün evrenin yönetiminde birlikte çalıştığına ve altı meleğin Ahura Mazda'nın ilk yarattığı varlıklardan olduğuna yönelik inanışlar da mevcuttur (Taraporewala, 2016).

• Peygamber İnancı

Zerdüştlükteki Gathalarda peygamberin adı Zarathushtra, Yunan kaynaklarında Zoroastres ve Farsça kaynaklarda Zertoşt olarak geçmektedir. Günümüzdeki İran Zerdüştlüğünde ise peygamber Eşu Zertoşt olarak isimlendirilmektedir. Genel olarak bu kavramlar "altın ışık, yıldız tapan, altın krallık ve doğru dürüst gibi anlamlara sahiptir (Polat, 2013). Zerdüştlüğe göre Zerdüş'tür bir peygamberdir ve soyu ilk insana kadar gitmektedir. Zerdüş'tün 36 yaşında peygamberlik görevini devraldığına, bazı zamanlarda Tanrı Ahura Mazda ile görüştüğüne ve Tanrı'nın sözlerini halka aktardığına inanılmaktadır. Ayrıca Zerdüş'tün miraca çıktığı ve kutsal kitap Avesta ile geri döndüğüne dair inanışlar da mevcuttur (Yemenlioğlu, 2016).

Günümüzde İran'da yaşayan Zerdüştlük hala inanılması gereken tek peygamberin Zerdüş'tür olduğuna inanılmaktadır. Başka dinlerde de peygamberlik inancının olduğunu kabul etmelerine rağmen, bu dinlerin peygamberlerine ve peygamberlerin söylediklerine inanmamaktadırlar. İran'daki Zerdüştlük günümüzde hala evlerinde, okullarda ve diğer resmi kurumlarda Zerdüş'tün resmini yüksek yerlere asarak saygılarını belirtmektedirler.

• Ahiret İnancı

Semavi dinlerde olduğu gibi Zerdüştlükte de ahiret hayatına, kıyamet gününe, ruhun ölümsüzlüğüne, hesaba çekilmeye, cennet ve cehenneme inanış mevcuttur (Polat, 2013). Zerdüş'tür inancına göre insanlar öldüklerinde ruhları üç gün üç gece dünyada kalmaktadır. Dördüncü günde ise diğer dünyaya yolculuğuna başlamaktadır. Ruhun dünyada kaldığı üç gün üç gecede kötü varlıklara karşı savunmasız olduğuna inanıldığı için, ölen kişinin akrabalarının dualarına ihtiyaç duyduğuna inanılmaktadır. Eğer ölen kişi imanlı ise, dünyada kaldığı üç gün boyunca ruhuna yaşadığı hayatla ilgili güzel anılar izletilir. Fakat ölen kişi kötü kalpli ve günahkâr ise yaşamış olduğu kötü olaylar izletilir. Zerdüştlük, hayattayken güzel şeyler yapan insanların ahirette ödüllendirileceğine; hayattayken kötü şeyler yapanların ise cezalandırılacağına inanılmaktadır (Akyar, 2018).

Ölümden sonra iyi ve kötü insanların gidecekleri dört tabakadan oluşan yerler bulunmaktadır. İyi insanların öldükten sonra gidecekleri yer olan “Vahisth” in ilk tabakasinda Tanrı yer almaktadır. Kalan üç tabakada ise iyi ve güzel kalpli insanların yer alacağına inanılmaktadır. Kötü kalpli, yanlış davranışları olan insanların ölümden sonra gidecekleri dört tabakadan oluşan mekânlar ise “Dujhmata, Dujhukhta, Dujhvarshita ve Anaghra Temangha (yalancılarn yeri)” olarak adlandırılmaktadır (Ziyayi Azizi, 2009). Zerdüştlükte ölen insanların ruhunun bu dünyadan diğer dünyaya giderken İslamiyet’teki Sırat Köprüsü’ne benzeyen Cinvat Köprüsü’nden geçtiklerine inanılmaktadır. İnsanların amellerine göre bu köprünün yapısı değişmektedir. Ameli kötü olanlar için Cinvat Köprüsü kılıç gibi keskinleşmekte ve onların cehenneme düşmelerine neden olmaktadır. Ameli iyi olanlar ise bu köprüden geçerken köprü genişlemekte ve iyi olan insanların rahatça geçmelerini sağlamaktadır (Yemenlioğlu, 2016). Zerdüştlern kutsal kitapları Avesta’da bu konu ile ilgili bölümler yer almaktadır. Avesta’da Cinvat Köprüsü ile ilgili aşağıdaki gibi bahsedilmektedir:

“Kötü kalpli ve Ahura Mazda’nın dinine karşı gelen kişiler, insanları yanlış yola yönlendirenler, Cinvat köprüsünün darlığından geçemeyip Hemistegan’a düşerler. Böylece onların ebedi hayatları ızdırıp içinde olur.”

“O kimse ki Ahura Mazda’yı ve Zerdüştiliğin üç temel öğretisini kabul ederse Cinvat köprüsü genişler, iyi ruh Vahisth’e gider ve mutlu hayata devam eder” (Ziyayi Azizi, 2009).

1.4.4. Mitraizm

Mitraizm Persler döneminde İran’da var olan dinlerden biridir. Mitraizm’in Mazdeizm’den daha önceki dönemlerde ortaya çıkmış bir din olduğunu ileri süren düşünceler mevcuttur. Mitraizm Zerdüş’ten önce oldukça güçlü bir din olmasına rağmen, Zerdüş’tün tek tanrı inancını yaymaya başlamasıyla eski gücünü kaybetmiştir. Mitraizm ile ilgili ilk yazılı kaynakların M.Ö. 15. yüzyıldan kalma çivi yazılı tabletler olduğu bilinmektedir. Mitraizm’de insanların kurtuluşa ermesi için bazı evrelerden geçmesi gerekmektedir. İnsanların dünyada yaşadıkları sürece yapmış oldukları iyilik ve kötülüklerin karşılığını alacaklarına inanılmaktadır. Diğer birçok dinde olduğu gibi

Mitraizm’de de tanrıya kurban sunmak önemli ibadetler arasında yer almaktaydı (Karatekir, 2016).

Mitraizm dini adını Mitra’dan almıştır. Kökeni İran olmasına rağmen, Mitra Roma İmparatorluğu döneminde de tapınılan bir tanrı olmuştur. Mitra’nın güneşle ilişkili bir tanrı olduğuna inanılmıştır (Aydın, 2003). Mitra hem Zerdüştlerin kutsal kitabı olan Avesta’da, hem de bazı Hindu ilahilerinde yer almaktadır. Mitraizm inancına göre Mitra her zaman uyanık haldedir. Mitra bin kulak ve on bin göze sahiptir. Sahip olduğu bu kulak ve gözlerle dünyadaki bütün varlıkları izler ve duyar. Mitra ayrıca ışığın tanrısı olarak da bilinmektedir. Bu özelliğiyle Mitra kötülük ve karanlığın daimi düşmanıdır. Mitra’nın yaşamı temsil ettiğine ve verimlilik tanrısı olduğuna inanılmaktadır. Mitra’nın, ona tapan insanlara sağlık, bereket ve çocuklar verdiğine yönelik inançlar mevcuttur (Taraporewala, 2016).

Mitraizm dünyanın çeşitli bölgelerinde yaygınlık kazanmıştır. Mitra inancının var olduğu bölgeler arasında İskoçya, Mezopotamya, Kuzey Afrika, İspanya ve Orta Avrupa yer almaktaydı. Mitra inancının genel olarak askerlere açık olduğu gizli bir din olduğu söylenebilir (Yılmaz, 2010). Mitra dininin mensupları arasında genellikle askerler, tüccarlar ve kölelerin bulunduğu bilinmektedir. Mitra kültü ile ilgili bulunan yazıtlardan bu külte kadınların kabul edilmediği anlaşılmıştır. Ancak kadınların neden bu külte kabul edilmediğine dair ayrıntılı bilgiye ulaşılamamıştır (Şahin, 2012).

Mitraizm’de tapınaklar genellikle en fazla yüz kişinin sığabildiği yer altında bulunan mağaralar şeklindeydi. Mitra tapınaklarının hepsinde mutlaka birer tane kuyu bulunmaktaydı. Bu mağara şeklindeki tapınaklara yeraltı koridorlarından geçerek ulaşılmaktaydı. Yeraltı tapınakları genellikle Mitraizme kabul törenlerinde kullanılmaktaydı (Arslan, 1999). Mitraizme girmek isteyen kişinin yedi aşamadan geçmesi gerekmektedir. Bu yedi aşamanın isimleri; kuzgun (croax), gizli (cryphius), asker (miles), aslan (leo), İran’lı (perses), güneşin habercisi (heliodromus) ve baba (pater) şeklindedir. Mitraizm’e girecek olan kişi bu yedi aşamayı geçtikten sonra son aşama olarak bir kılıç ile parçalanan çelengi başına koyarak “Mitra benim tacım” der. Ardından bu kişinin alını sıcak kırmızı bir demir ile damgalanır. Bu şekilde o kişi Mitra kültürüne kabul edilmiş olur (Aydın, 2003).

Mitraizm'in İran ve Babil'den önceki dönemlerde Anadolu'da var olduğuna dair öne sürülen iddialar mevcuttur. Çünkü Mitra hakkındaki en eski belgelerden biri olan, Hititler ve Mitanniler arasında yapılan anlaşmanın yazılı olduğu çivi yazılı tabletler Anadolu'da bulunmuştur (Kızıllı, 2013). Anadolu'da kesin olarak Mitra tapınağı olduğu bilinen iki merkez bulunmaktadır. Bunlardan biri Gaziantep'teki Doliche (Dülük) Antik Kenti'nde, diğeri ise Antalya'daki Perge Antik Kenti'nde yer almaktadır. Bu iki merkez dışında Anadolu'da Mitraizm ile ilgili kalıntıların bulunduğu başka bölgeler de mevcuttur. Bu bölgeler arasında; Kapadokya, Kilikya, Lydia, Lykia, Pamphylia, Phrygia ve Pontos bulunmaktadır. Bu bölgelerde Mitras kültüne ait sikke ve yazıtlar bulunmuştur (Şahin, 2012).

1.4.5. Yahudilik

Yahudilik, İsrailoğullarının mensup olduğu dinsel bir gelenek olarak tanımlanmaktadır. Yahudilik monoteist dinlerin en eskisidir. Kökenlerinin Ortadoğu coğrafyasına dayanması ve bazı ortak teolojik kurallara sahip olmaları nedeniyle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet belirli konularda birbirine benzemektedir. Yahudilik ile Hıristiyanlık seçilmişlik ve kurtuluşa ermek gibi konularda benzerlik göstermektedir. Yahudilik ile İslamiyet ise tek tanrı inancı noktasında birbirine benzemektedir (Aydın, 2014). Yahudilik günümüzde hala yaşayan dinler arasında farklı bir yere sahiptir. Çünkü Yahudilik milli bir din olarak algılanmaktadır. Yahudiliğin millileştirilip tek bir ırka tahsis edilmesi, bu dini Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi evrensel dinlerden farklılaştırmaktadır (Daştan, 2016).

Yahudiler kökenlerinin ilk insana kadar gittiğini düşünmelerine rağmen, genel olarak tarihlerini Hz. İbrahim'den başlatmaktadırlar. Çünkü sahip oldukları inanca göre ilk Yahudi Hz. İbrahim'dir (Çapa, 2018). Yahudilerin kökeninin Hz. İbrahim'e dayandığı iddia edilmesine rağmen bugünkü Yahudiliğin temelini atan; "milli kurtarıcı" ya da "yasal koruyucu" olarak da bilinen Hz. Musa'dır. Hz. Musa M.Ö. 1200'lerde İsrailoğullarını Mısır esaretinden kurtaran kişidir (Aydın, 2014).

Yahudi inancına göre İsrailoğulları Tanrı tarafından seçilmiş özel bir millettir. Yahudiler Tanrı'nın önce Hz. İbrahim, İshak ve Yakup ile bir Antlaşma (Ahit) yaptığına; sonra ise bu antlaşmayı Hz. Musa ile yenilediğine inanmaktadırlar. Onlara göre; Tanrı

kutsal kitap Tevrat'ı sadece özel millet olan Yahudilere göndermiştir. Ayrıca Yahudiler arasında Tanrı'nın kendilerini diğer insanlardan üstün kıldığı inancı da mevcuttur (Daştan, 2016).

Yahudilerin felsefi açıdan iman esası oluşturma girişimleri ilk olarak M.Ö. 20- M.S. 40 yılları arasında yaşayan İskenderiyeli Philo ile başlamıştır. Philo Yahudilik ile ilgili ilk yazılı kaynak sunan Yahudi bir düşündürdür (Aydın, 2012). Yahudilikteki en önemli iman esası Allah'ın varlığına ve birliğine inanmaktır. Allah'ın birliği, yaratılmamışlığı, her şeyi bilmesi ve bütün varlıkları yaratması gibi Allah inancı bulunmaktadır. Filozof Rabbi Moşe ben Maymen Yahudilerin belli başlı bazı iman esaslarına kavuşmalarını sağlamıştır. Belirlenen bu iman esasları şu şekildedir:

- Allah her şeyi yaratmıştır.
- Allah birdir.
- Allah'ın bedeni yoktur.
- Allah'ın başlangıcı ve sonu yoktur.
- Yalnızca Allah'a dua edilmelidir.
- Peygamberlerin söylediği bütün sözler doğrudur.
- Musa, peygamberlerin en büyüğüdür.
- Kutsal kitap Tora Allah tarafından Musa'ya verilen ve günümüze kadar değişmeden gelen kitabın aynısıdır.
- Allah emirlerine uyanları ödüllendirir, uymayanları ise cezalandırır.
- Allah, Mesih'i gönderecektir.
- Dinimiz ilahi bir dindir.
- İnsanların ruhu ölümsüzdür. Allah dilediği zaman ölüleri diriltecektir (Daştan, 2016).

Yahudilikte belirlenen bu iman esaslarına bakıldığında birçoğunun İslamiyet'te yer alan iman esaslarıyla aynı olduğu görülmektedir.

Yahudiliğin kutsal metinlerinin hiçbirinde Yüce Yaratıcının belirli bir adı geçmemektedir. Genel olarak Allah ve Rab isimleri kullanılmaktadır. Kutsal metinlerde bu isimler efendi ve terbiye eden anlamında kullanılmaktadır. Yahudiliğe ait kutsal metinlerde Tanrı'yı ifade eden birçok terim bulunmaktadır. Bunlar arasında; Elohim (güçlü, kudretli), Roi (beni gören Tanrı), Olam (ebedi Tanrı), Elyon (en yüce Tanrı) gibi

isimler bulunmaktadır. Bu isimlerin dışında bazı sıfatlar da kullanılmaktadır. Bunlar arasında ise; Ha-Kodeş (kutsal olan), Ribona Şel Olam (evrenin sahibi), Av (baba), Meleh (kral), En Sof (sonsuz) ve Şomer Yisrael (İsrail'in bekçisi) yer almaktadır (Orhan, 2015).

Yahudilerin kutsal kitaplarında, Yahudilik dininin ortaya çıkmasında seyahatlerin önemli bir yerinin bulunduğu bahsedilmektedir. Çünkü Yahudiler eski Mısır'da esir olarak yaşarken, Hz. Musa ile birlikte Kızıldeniz'i geçip özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Bu olaya bakıldığında büyük bir seyahatin gerçekleştiği görülmektedir. Ancak o dönemde Yahudilerin yapmış oldukları bu seyahat turizm amacıyla gerçekleştirilmemiştir. Bu seyahat Yahudilere vaat edilen topraklara ulaşmak amacıyla yapılmıştır (Aksoy, 1998). Aslında Yahudilik tarihinde ilk seyahatlerin Hz. İbrahim zamanında başladığı söylenebilir. Çünkü Hz. İbrahim Harran'dan, Mısır ve Filistin'e kadar birçok bölgeye seyahat etmiştir. Bu seyahatlerin inanç turizmi kapsamında değerlendirilmesi mümkündür (Taş, 2015). Hz. İbrahim ile başlayan bu seyahatler Hz. Musa ve Hz. Süleyman dönemlerinde de devam etmiştir. Yahudiliğe göre kutsal günlerde ve bayramlarda Süleyman Mabedi 'ne seyahatler düzenlenmekteydi. Günümüzde ise Yahudilerin inanç turizmi kapsamında sayılabilecek en önemli faaliyetleri yılda üç defa yaptıkları hac yolculuğudur. Yahudilikte esaretten kurtulmaları adına yılda üç defa Süleyman Mabedi'ne hac seyahatleri düzenlenmektedir (Kaynak ve Sezgin, 2008).

1.4.5.1. Yahudilik Açısından Türkiye'deki Önemli Çekim Merkezleri

Türkiye, diğer dinlerde olduğu gibi Yahudilikte de kutsal sayılan yerlere sahip bir ülkedir. Çünkü Yahudiliğin kutsal kitabı olan Tevrat'ta günümüzde ülkemiz sınırları içinde olan çeşitli yerlerden bahsedilmektedir. Bu nedenle geçmişten günümüze kadar her dönemde Yahudiler için Türkiye toprakları kutsallığını korumuştur.

Anadolu topraklarında Yahudi toplumunun varlığı M.Ö. 4-3. yüzyıllara dayanmaktadır. Bu çağlarda Yahudiler Frigya ve Likya topraklarına yerleşmişlerdir. Bizans İmparatorluğu döneminde Yahudilerin Ege, Akdeniz, Marmara ve Karadeniz kıyılarında yaşadıkları bilinmektedir (Çakmak, 2014). Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Yahudiler Türk topraklarında rahat bir şekilde yaşamlarına devam etmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinden sonra Yahudilere de

Hıristiyanlara olduğu gibi ayrıcalıklar verilmiştir. Bunun duyulması üzerine Anadolu'ya yoğun bir Yahudi göçü yaşanmıştır (Serçek, 2011).

Günümüzde çoğunluğu İstanbul ve İzmir'de olmak üzere Ankara, Antakya, Bursa, Edirne gibi illerde Yahudi Türkler yaşamaktadır. Türkiye'de yaşayan Yahudiler Sefarad ve Aşkenaz olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bu Yahudilerin çoğunluğunun Sefarad kökenli, kalan azınlığın ise Aşkenaz kökenli oldukları öngörülmektedir. Türkiye'de Yahudilere ait çoğunluğu hala aktif olan 47 civarında sinagog bulunmaktadır. Bu sinagoglar Yahudilerin yaşadıkları yerlerdeki yoğunlukla doğru orantılı olarak dağılmıştır. Yahudilerin sayıca en fazla olduğu İstanbul'da 26, İzmir'de 9, Bursa ve Hatay'da ise ikişer adet sinagog bulunmaktadır. Geriye kalan sinagoglar ise diğer şehirlere dağılmış durumdadır (Daştan, 2016).

• Balıklı Göl (Halil-ür Rahman Gölü)

Şanlıurfa'nın merkezinde bulunan Balıklı Göl Yahudiler tarafından kutsal sayılan mekânlardan biridir. Çünkü Hz. İbrahim'in bu gölün bulunduğu yerde öldürüldüğüne inanılmaktadır. Anlatılan rivayetlere göre; *"Hz. İbrahim'in, o dönemde yaşayan halkın ve Nemrut'un taptığı putları kırdığını öğrenen Nemrut çok sinirlenir ve Hz. İbrahim'in öldürülmesini emreder. O gün ülkedeki bütün odunlar toplatılır ve büyük bir ateş yakılır. Hz. İbrahim Urfa Kalesi'nin burçlarında hazırlanan mancınığa konularak Balıklı Göl'ün bulunduğu yere atılır. Bu sırada Allah'ın buyruğuyla ateş suya, odunlar da balığa dönüşmüştür. Bu olayın sonucunda halk tarafından kutsal sayılan Balıklı Göl meydana gelmiştir."*

Balıklı Göl tatlı suya sahip bir göldür ve bu gölde sazan türünden çok sayıda balık yaşamaktadır. Fakat halk tarafından inanılan efsane nedeniyle bu balıkların kutsal sayılmasından dolayı avlanmaları yasaktır (Akbiyık, 2014). Balıklı Göl; hem Yahudilik hem de diğer semavi dinler açısından kutsal sayılması nedeniyle yerli ve yabancı turistler tarafından en fazla ziyaret edilen yerlerden biridir.

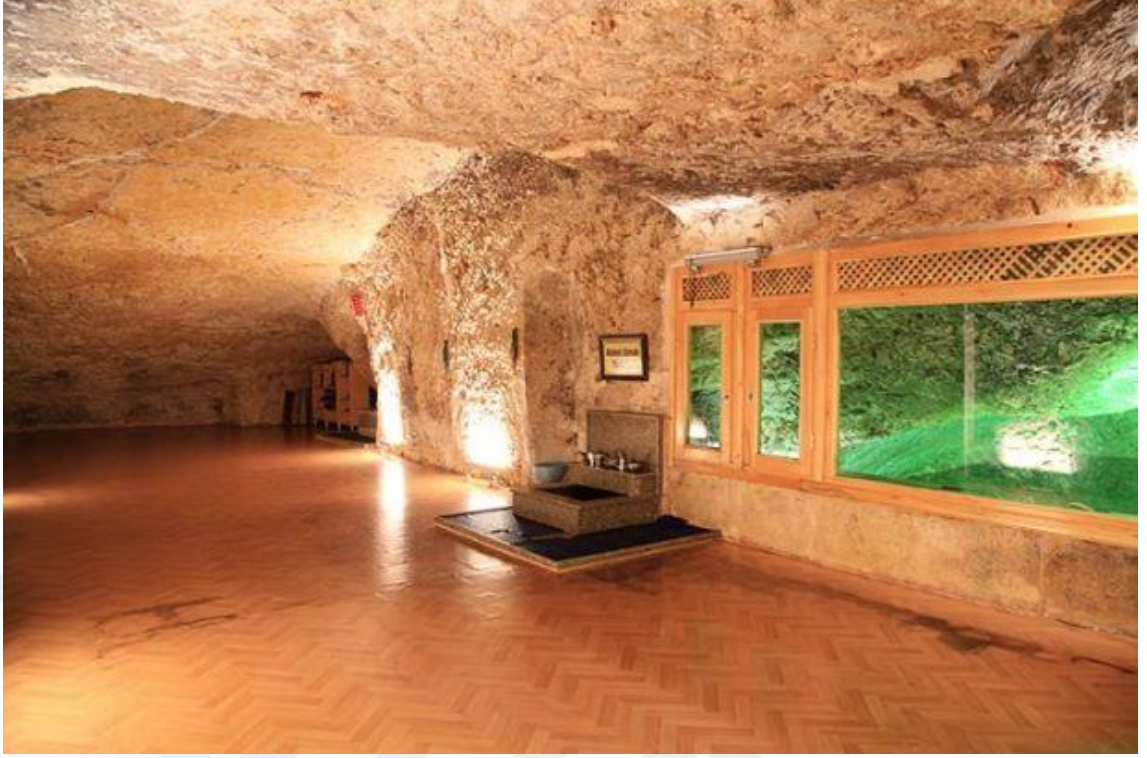


Resim 1.10. Şanlıurfa’da Bulunan Balıklı Göl¹¹

• **Mevlid-i Halil Mağarası (Hz. İbrahim’in Doğduğu Mağara)**

Balıklı Göl gibi, Mevlid-i Halil Mağarası da Yahudiler tarafından önemli sayılan yerlerden biridir. Çünkü Hz. İbrahim’in Mevlid-i Halil Camii’nin avlusunda bulunan mağarada doğduğuna inanılmaktadır. Halk arasında dolaşan rivayete göre; *“dönemin hükümdarı Nemrut bir rüya görmüş ve rüyasını münecimlere anlatmıştır. Münecimler, Nemrut’a, doğacak bir çocuğun saltanatına son vereceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Nemrut doğumu yakın olan bütün erkek çocukların öldürülmesini emretmiştir. Bu emirden sonra annesi, bu mağarada gizlice Hz. İbrahim’i dünyaya getirmiştir. Ancak Hz. İbrahim’in annesinin sütü kesilmiş ve onu beslemekte zorlanmıştır. Mağarada mevcut olan bir delikten mucizevi bir varlık gelmiş ve Hz. İbrahim’i beslemiştir.”* Günümüzde hala bu mağara içinde sulu bulunmaktadır. İnsanlar bu suyun şifalı olduğunu düşünmektedirler (Küçük, 2015).

¹¹ <https://listelist.com/balikligol-satiliga-cikarildi/>, 2019.



Resim 1.11. Mevlid-i Halil Mağarası¹²

•Sard Antik Kenti

Sard Antik Kenti Manisa'nın Salihli İlçesinde bulunmaktadır. Kent hem Lidyalılara başkentlik yapmış olması hem de Hıristiyanlığın ilk 7 kilisesinden birini barındırması nedeniyle önem arz etmektedir (Yüksel, 2012).

Sard Antik Kenti'ndeki ilk kazıları 1958 yılında Harvard ve Cornell Üniversitelerindeki profesörler başlatmıştır. Yapılan kazılar sonucunda bu kentin Bronz Çağa kadar giden bir yerleşim yerine sahip olduğu anlaşılmıştır. Kent tarih boyunca farklı toplumlar ve kişiler tarafından yönetilmiştir. M.Ö. 223-190 yılları arasında ilk defa Yahudiler III. Antiochos tarafından kente yerleştirilmiştir (Gür, 2007).

Sard Antik Kenti'nin Yahudiler açısından önemli olmasının nedeni M.S. 3. yüzyıla ait dünyanın en büyük sinagogunun burada bulunmasıdır (Aksoy, 1998). Sinagogun M.S. 4.-3. yüzyıllarda Yahudiler tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Sinagog günümüzde restore edilerek ziyarete açılmıştır. Sinagogun 18 m. genişliğinde, 20 m. uzunluğunda ve yaklaşık bin kişilik kapasiteye sahip olduğu tahmin edilmektedir.

¹² <https://sanliurfaliyiz.wordpress.com/magara/>, 2019.

Sinagogda yapılan kazılarda yedi kollu Menora, hurma ağacı ve bir şofarı (koç ve keçi boynuzundan yapılan bir boru) betimleyen parçalar çıkarılmıştır (Küçük, 2015).



Resim 1.12. Sard Antik Kenti¹³

• Bursa Geruş Sinagogu

Geruş Sinagogu'nun II. Selim tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Bu sinagog II. Selim'in Osmanlı topraklarına kabul ettiği Yahudi toplumunun Bursa'ya gelen ilk grubunun ibadet edebilmesi için yaptırılmıştır. Geruş kelimesi İbranice 'de "kovulmuş" anlamına gelmektedir. Bu nedenle bu sinagogun Yahudiler için ayrı bir önemi vardır. Çünkü 14. yüzyılın sonlarında İspanya'dan sınır dışı edilen Yahudiler Osmanlı topraklarına sığınmışlardır.

16. yüzyılın başlarında inşa ettirilen Geruş Sinagogu "L" biçimli bir avluya sahiptir. Sinagog iki katlıdır. Üst kat kadınlar mahfili; alt kat mutfak olarak kullanılmaktadır (Küçük, 2015). Sinagog günümüze kadar oldukça bakımlı ve sağlam olarak gelmiştir. Hala Yahudi cemaatinin ibadet edebilmesi için açık tutulmaktadır (Turan, 2012).

¹³<http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-51373/sard-es-antik-kenti-ve-bintepeler-lidya-tumulusleri-mani-.html>, 2019.



Resim 1.13. Bursa Geruş Sinagogu ¹⁴

• İstanbul Ahrida/Ohrida Sinagogu

Günümüzde hala aktif olan Ahrida Sinagogu İstanbul'un Balat İlçesi'nde bulunmaktadır. Sinagogun inşa edildiği yıl tam olarak bilinmese de 15. yüzyılda Makedonya'nın Ohrida Kasabası'ndan göç eden Romanyotlar tarafından yapıldığı tahmin edilmektedir. Balat İlçesi'nde bulunan sinagoglar içinde en büyük ve ihtişamlı olanı Ahrida Sinagogu'dur. Taş ve yığma tuğladan inşa edilmiş olan sinagogun 350 kişilik kapasitesinin olduğu tahmin edilmektedir. Sinagogun içinde bulunan teva (dua kürsüsü) gemiye benzeyen bir yapıdadır. Ahrida Sinagogu bu özelliğiyle diğer sinagoglardan ayrılmaktadır. Yahudiler bu tevanın Nuh'un gemisini simgelediğine inanmaktadırlar (Küçük, 2015). Sinagog 1660 yılında meydana gelen Büyük İstanbul Yangınında tahrip olmuş ve 1694 yılında yenilenmiştir. Ayrıca 1709, 1823, 1840, 1881, 1893, 1926 ve 1955 yıllarında yapıda çeşitli onarımlar yapılmıştır. Sinagogun avlusunda bulunan kitabeye göre 1992 yılında 500. Yıl Vakfı tarafından Yüksek Mimar Hüsrev Tayla'nın çalışmalarıyla yapının restorasyonu yapılmıştır. Ahrida Sinagogu 1989 yılında

¹⁴ <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/66-bursa-gerus-sinagogu>, 2019.

Korunması Gereken Kültür Varlıkları Listesi'ne eklenmiştir (Türkiye Hahambaşılığı Vakfı, 2020).



Resim 1.14. İstanbul Ahrida Sinagogu'nun Tevası (Dua Kürsüsü) ¹⁵

• **Zülfaris/ Kal Kadoş Galata Sinagogu (Musevi Müzesi)**

İstanbul'un Beyoğlu İlçesi'nin Galata Semtinde bulunan Zülfaris Sinagogu "Kal Kadoş Galata", yani Galata Kutsal Sinagogu olarak da bilinmektedir. Sinagog çeşitli dönemlerde birçok onarım çalışması geçirmiştir. Sinagogun günümüze kadar ulaşan binası 1890 yılında onarılmıştır. 1903-1904 yıllarında Galata Musevi Cemaati sinagogu restore ettirmiştir. Sinagog 1968 yılında tekrar restore edilmiş ve 1978 yılında cemaatin az olması nedeniyle sadece Cumartesi günleri açılmaya başlamıştır. 1979 yılında İstanbul'da yaşayan Trakya kökenli Yahudilere devredilen sinagog 1985 yılında cemaat olmadığı için kapatılmış ve müze haline getirilmiştir. Sinagog 25 Kasım 2001 tarihinden beri "500. Yıl Vakfı Türk Musevileri Müzesi" olarak hizmet vermektedir (Küçük, 2015). Üç katlı olan müzenin giriş avlusunda I. Dünya Savaşı, Çanakkale ve Kurtuluş Savaşları'nda vatan savunmasında hayatlarını kaybeden Türk Yahudi askerlerin anısına dikilen "Yükselen Ateş" yapıtı bulunmaktadır. Sinagog olarak kullanıldığı dönemlerde kadınlar için ayrılan bölümde, sağ kanatta insan manzaraları, sol kanatta ise 400. yıl ve

¹⁵ <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/43-ahrida-sinagogu-balat>, 2019.

500. yıl kutlama etkinlikleri, Aşkenaz cemaatinin tanıtımı gibi sahnelere yer verilmiştir. Etnografya bölümü olarak düzenlenen zemin kattaki salonda ise; lohusalık- doğum, çeyiz ve düğün kompozisyonları ve ayrıca 1860-1960 yılları arasına ait gelin-damat fotoğrafları, değişik kıyafetler, tılsımlar ve mücevherler sergilenmektedir (Kültür Portalı, 2020).



Resim 1.15. Zülferis/ Kal Kadoş Galata Sinagogu.¹⁶

• Etz Ahayim Sinagogu

Ülkemizde İstanbul, İzmir ve Bursa olmak üzere üç farklı şehirde Etz Ahayim adında sinagoglar bulunmaktadır. Etz Ahayim İbranicede “hayat ağacı” anlamına gelmektedir. İstanbul Ortaköy’de bulunan Etz Ahayim Sinagogu günümüzde hala aktif durumdadır. Bu sinagogun inşa edildiği tarih tam olarak bilinmemektedir. Sinagogun çeşitli dönemlerde yangınlar geçirdiği ve bu nedenle birçok kez onarıldığı bilinmektedir. 1914’te çıkan son yangın ile sinagog kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle sinagog yanında bulunan okulda ibadetler gerçekleştirilmiştir (Küçük, 2015).

¹⁶ <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44025/istanbul-500yil-vakfi-turk-musevileri-muzesi.html>, 2019



Resim 1.16. İstanbul-Ortaköy’de Bulunan Etz Ahayim Sinagogu ¹⁷

Bursa’daki Etz Ahayim Sinagogu Osmanlı İmparatorluğu devrinde inşa ettirilen ilk sinagog olması nedeniyle ayrı bir öneme sahiptir. Bu sinagog 14. Yüzyılın ilk yıllarında Orhan Bey döneminde yaptırılmıştır (Turan, 2012).

İzmir’de bulunan Etz Ahayim Sinagogu’nun ise Bizans İmparatorluğu döneminden kaldığı tahmin edilmektedir. Sinagogun inşa edildiği tarih net olarak bilinmemektedir. İzmir’deki Etz Ahayim Sinagogu da İstanbul’daki gibi birkaç kez yangın geçirmiş ve onarılmıştır. Günümüzde bu sinagog harap durumda ve kullanılmamaktadır (Küçük, 2015).

1.4.6. Hıristiyanlık

Hıristiyan kelimesi Yunancada yer alan “Khristianos” kelimesinin kökünden gelmiştir. Yunancada Hz. İsa’nın adı ise “Khristos” olarak geçmektedir. Bu kelimenin kökünden türeyen “Khristianos” ve “Khristian” kelimeleri İsa’nın yolundan giden anlamı taşımaktadır. Hıristiyanların kutsal kitabı İncil’dir. İncil kelimesi Yunancadaki “Evangelion” kelimesinden gelmekte ve müjde ve iyi haber anlamlarını taşımaktadır (Yılmaz, 2010).

¹⁷ <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/55-ortakoy-etz-ahayim-sinagogu,2019>.

Hıristiyanlık M.S 1. yüzyılda Roma İmparatorluğu döneminde Yahudiliğin bir mezhebi olarak ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık M.S. 28 yılında peygamberlik hayatına başlayan ve M.S 30 yılında çarmıha gerilerek öldürülen Hz. İsa'nın hayatı etrafında şekillenen bir dindir (Aydın, 2014). Hıristiyanlık dini başlı başına İsa'nın gizemli doğumu, hayatı, çarmıha gerilmesi ve sonra dirilmesi olaylarına odaklanmaktadır. Hıristiyanlığa inanan insanlar Hz. İsa'yı Tanrı'nın oğlu olarak görürler. Onların inancına göre Hz. İsa sadece bir peygamber değil, aynı zamanda kurtarıcı tanrı niteliği taşımaktadır. Allah'ın Hz. İsa'yı insanları kurtarmak amacıyla gönderdiğine ve çarmıha gerilip öldürülmesiyle de insanların günahlarına kefaret olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca Hıristiyanlıkta İsa'nın kurtarıcı tanrılığına inanarak vaftiz olanların kurtuluşa erecekleri inancı mevcuttur (Çetin, 2012).

Hıristiyanlık gelişme ve yayılma döneminde büyük oranda Yahudilikten etkilenmiştir. Yahudiliğin dışında Yunan ve Roma inançları da Hıristiyanlığın gelişmesinde etkili olmuştur. Pagan Roma inançlarından bazıları Hıristiyanlığa aktarılmıştır. Örneğin; pagan inancında güneşin yüceltiildiği gün olan Pazar günü Hıristiyanlıkta Hz. İsa'nın anıldığı kutsal gün olarak değiştirilmiştir. Hıristiyanlığın gelişme sürecinde ilk yüzyıllar büyük öneme sahiptir. Çünkü bu dönemde Roma yönetimi Hıristiyanlara baskı uyguladığı için insanlar dinlerini rahatça yaşayamıyorlardı. Hıristiyanlar üzerindeki baskı ve zulüm anca 4. yüzyılın başlarında azalma göstermiştir. 4. yüzyılın sonlarına doğru ise Roma İmparatorluğu'nun dini Hıristiyanlık olmuştur. 5.-8. yüzyıllar arasında Hıristiyanlık Fransa, İngiltere ve İskoçya gibi ülkelere kadar ilerlemiştir. 10. yüzyılda ise Almanya Hıristiyanlığı kabul etmiştir (Aydın, 2014). Günümüzde ise Hıristiyanlığın 2 milyardan fazla mensubu bulunmaktadır.

Hıristiyanlık yüzyıllar içinde çeşitli nedenlerle farklı mezheplere ayrılmıştır. Hıristiyanlık dininin üç büyük mezhebi bulunmaktadır:

• **Katolik Mezhebi**

Katolik mezhebi Hıristiyanlığın en büyük ve köklü mezhebidir. Bu mezhebi ilk havari olan Petrus'un kurduğuna inanılmaktadır (Yılmaz, 2010). Katolik mezhebinin merkeziyetçi bir yapısı vardır ve başında Papa bulunmaktadır. Katolik Kilisesi'nin temel amacı Hz. İsa'nın müjdelarını yaymaktır. Katoliklere göre kilise Hz. İsa'nın dünyadaki sürekli varlığını temsil ettiği için büyük önem arz etmektedir. Katolik mezhebine mensup

olanlar, her insanın ruhunun öldükten sonra yargılanacağına; iyilerin cennete, kötülerin ise cehenneme gideceğine inanmaktadırlar (Gül, 2017).

•Ortodoks Mezhebi

Yunancada Ortodoks kelimesi “doğru görüş ve inanç” anlamına gelmektedir. Ortodoks Kilisesi ilk dönemlerde Katolik Kilisesi’ne bağlıyken, 1054 yılında bazı dini ve siyasi nedenlerle kesin olarak ayrılmıştır (Yılmaz, 2010). Ortodoks Kilisesi’nin Katolik Kilisesi’nde olduğu gibi merkezileşmiş bir yapısı yoktur. Ortodoks mezhebi her ülkede ayrı ayrı kurulmuş, kendi kendini yöneten 14 kiliseden oluşmaktadır. Bu mezhebe mensup olanlar Hz. İsa ile gizemli bir şekilde bütünleşme yaşadıklarına ve ruhani açıdan dönüştüklerine inanmaktadırlar (Gül, 2017).

•Protestan Mezhebi

Protestanlığın adı Almandaki “protestieren” kelimesinden gelmektedir. Protestan kelimesi “itiraz, protesto” anlamına gelmektedir. Protestan mezhebi 16. yüzyılda Martin Luther’in Katolik Kilisesi’ne karşı; günahları bağışlamak, günahların bağışlanmasını ekonomik gelir haline getirmek, incilin yorumunu tekeline almak gibi konulara itiraz etmesiyle ortaya çıkmıştır. Protestan mezhebinin düşüncesine göre Allah’a ulaşmak için kilise görevlisi ya da din adamlarına ihtiyaç yoktur (Yılmaz, 2010). Protestan mezhebine mensup olanlar sadece kutsal kitaba ve içinde yer alan hükümlere inanırlar. Protestan mezhebine ait kiliselerde heykel ve resimlerin tapınma amacıyla bulunması yasaktır. Bu kiliselerde sadece haç bulunmaktadır (Gül, 2017).

Hıristiyanlık dininde seyahate verilen önem oldukça fazladır. Hz. İsa peygamberlik tebliğinin ardından dini yaymak amacıyla kendisine inanan insanlar ile birlikte çeşitli yerlere seyahat etmiştir. Hz. İsa’dan sonra ise ilk dönem Hıristiyanlarının en büyük misyoneri olarak kabul edilen Pavlus da uzun süreli seyahatler yaparak Hıristiyanlığı yayma çabalarına devam etmiştir. Pavlus gittiği her yerde Hıristiyanlığı anlatıp küçük gruplar kurmuş ve ardından başka bir bölgeye seyahat etmiştir. Hıristiyan kaynaklarına bakıldığında Hıristiyanlığın yayılıp gelişmesinde gezici vaizlerin önemli rollerinin olduğu görülmektedir (Şahiner, 2012). Hıristiyan dininde seyahatlerin Pavlus’un çabalarıyla gelişme gösterdiği söylenebilir. Ardından diğer havarilerin Hz. İsa’nın öğretilerini tüm dünyaya yayma istekleriyle dini seyahatler zaman içinde artış göstermiştir. Günümüzde ise Hıristiyanlıkta inanç turizmi faaliyetleri Hz. İsa’nın yaşadığı

kutsal mekânları ve Roma'daki din adamları adına yapılan kutsal yerlere yapılan seyahatler doğrultusunda devam etmektedir (Taş, 2015).

1.4.6.1. Hıristiyanlık Açısından Türkiye'deki Önemli Çekim Merkezleri

Anadolu için “Hıristiyanlığı var eden coğrafya” betimlemesi kullanılabilir. Çünkü Anadolu toprakları yüzyıllar boyunca Hıristiyanların özgürce yaşadıkları bir bölge olmuştur. Hıristiyanlığın ve kiliselerin geliştiği coğrafyanın Anadolu olduğunu söylemek mümkündür. Hıristiyanlığın ilk iki büyük kiliseleri olan Aya Sofya ve Aya İrini'nin İstanbul'da bulunması da bunun kanıtı niteliğindedir (Sambur, 2016). Anadolu toprakları Hıristiyanlığın ortaya çıktığı ilk dönemlerde Hz. İsa'nın havarilerine ve bazı önemli din adamlarına ev sahipliği yapmış olması nedeniyle Hıristiyanlık açısından Kudüs'ten sonra ikinci önemli merkez durumundadır (Olca ve Albuz, 2016). Hz. İsa'nın havarileri ilk yandaşlarını Anadolu topraklarına yaptıkları seyahatler yoluyla edinmişlerdir. Bu havarilerin Anadolu'nun her köşesini gezip Hıristiyanlığı yaymaya çalıştıkları bilinmektedir. Havarilerin gezdiği bölgeler arasında Efes, İznik, Milet, Konya, Tarsus, Antalya, Antakya, Ankara ve Kapadokya yer almaktadır (Çakmak, 2014).

Türkiye'de Hıristiyanlık dini açısından kutsal sayılan çok sayıda bölge ve eser bulunmaktadır. Bu bölge ve eserler aşağıda açıklanmaktadır.

•Hatay- St. Pierre Kilisesi

St. Pierre Kilisesi dünyanın ilk kilisesi olarak kabul edilen, Antakya'da Hıristiyanlığın yayılma döneminden kalan tek ve özel bir yapıdır. Hıristiyanlıktan önce bu mağara- kilisenin bir pagan mabedi olduğu tahmin edilmektedir. Fakat bu mağara Roma döneminde kilise olarak kullanılmaya başlanmıştır. Hıristiyanlık yeni bir din olarak ilk kez bu kilisede putperest topluma duyurulmuştur. Ayrıca Hz. İsa'ya inananlara ilk kez burada Hıristiyan ismiyle hitap edilmiştir (Diker, 2014). Hz. İsa'nın ölümünden sonraki ilk rahip sayılan Aziz Petrus'un M.S. 29-40 yılları arasında Antakya'ya geldiği ve ilk dini toplantısını bu kilisede yaparak vaaz verdiği bilinmektedir (Harbalıoğlu ve Özel, 2013). Bu nedenle Papalık 1963 yılında St. Pierre Kilisesi'ni hac merkezi olarak ilan etmiştir. Günümüzde hala aktif olarak kullanılan St. Pierre Kilisesi'nde her yıl 29 Haziran'da İstanbul ve diğer bazı şehirlerden çok sayıda din adamı ve Hıristiyan topluluğunun katılımıyla ayinler düzenlenmektedir (Bahadır, 2003).



Resim 1.17. Hatay- St. Pierre Kilisesi¹⁸

• **Tarsus- St. Paul (Aziz Paulus) Kilisesi**

St. Paul Kilisesi, Hz. İsa'nın en önemli havarilerinden biri olan Aziz Paulus'un ismini taşıyan tek kilise olma özelliği taşımaktadır. Yapıldığı yıl tam olarak bilinmemesine rağmen, 11. veya 12. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. St. Paul Kilisesi Hristiyanlığın en eski kiliselerinden biridir ve günümüzde hala aktif olarak kullanılmaktadır (Torun, 2014). Papa 16. Benedict'in vekili olan Kardinal Jean Louis Tauran 2009 yılında St. Paul Kilisesi'ni hac merkezi olarak belirlemiştir (Olcay ve Albuz, 2016).



Resim 1.18. Tarsus St. Paul (Aziz Paulus) Kilisesi¹⁹

¹⁸ <http://mozaik.hatiab.org.tr/2017/05/02/dunyanin-ilk-kilisesi-saint-pierre-kilisesi/>, 2019.

¹⁹ <https://blog.biletbayi.com/saint-paul-kilisesi-tarsus.html>, 2019.

•Efes- Meryem Ana Evi

Efes Antik Kenti Türkiye'deki en fazla turist çeken merkezlerden biridir. Efes Antik Kenti'nin içinde bulunan Artemis Tapınağı antik dünyanın yedi harikasından biridir (Yenipınar, 2002). Artemis Tapınağı dışında Meryem Ana Evi'nin bulunması nedeniyle de Efes önemli inanç turizmi merkezlerinden biri durumundadır. Bülbül Dağı üzerinde bulunan Meryem Ana Evi'nin 4. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Hz. İsa çarmıha gerilmeden bir süre önce annesini havarilerinden St. Jean'a emanet etmiştir. St. Jean Hz. İsa'nın ölümünden sonra Meryem Ana'yı Kudüs'ten kaçırarak Efes'e getirmiştir (Olca ve Albuz, 2016). Meryem Ana'nın uzun bir süre buradaki evde gizli bir şekilde yaşadığı ve öldüğü iddia edilmektedir. Meryem Ana Evi ve Kilisesi 1891 yılında ortaya çıkarılmıştır. 1892 yılında İzmir Başpiskoposunun izniyle burada dini bir tören düzenlenmiştir. 1896 yılında Meryem ana Evi'ne ilk dini amaçlı ziyaret gerçekleştirilmiştir. 1906 yılında ise ilk kez yurt dışından dini ziyaretler yapılmıştır (Küçük, 2015). Papa 12. Pius 1951 yılında Meryem Ana Evi'ni ziyaret etmiş ve burayı Hıristiyanların hac merkezlerinden biri olarak ilan etmiştir. Günümüzde her yıl Ağustos ayının 15'inden sonraki Pazar günü Meryem Ana'nın göğesinin alınmasını anmak adına İzmir Katolik Başpiskoposluğu dini bir tören düzenlemektedir (Aksoy, 2002).



Resim 1.19. Efes- Meryem Ana Evi²⁰

²⁰ <http://www.efesharabeleri.com/meryem-ana-evi/>, 2019.

• Antalya- Demre St. Nicolas (Noel Baba) Kilisesi

Patara'da doğan Aziz Nicolas'ın M.S. 4. yüzyılın ortasında yaşadığı bilinmektedir. Hem yardımseverliği hem de mucizeleriyle hastaları iyileştirmesi sayesinde yaşadığı dönemin ünlü kişilerinden biri olmuştur. Başlangıçta sadece bir rahip olmasına rağmen kazandığı ün nedeniyle aziz olarak ilan edilmiştir. Bu nedenle de adına inşa edilen kilise Hıristiyanlar için hac merkezlerinden biri olmuştur. Aziz Nicolas adına yapılan kilise 529 yılında deprem nedeniyle yıkılmış ve yeniden inşa edilmiştir (Gür, 2007). Kilise 8. yüzyılda yeniden bir deprem ya da Arap saldırıları nedeniyle yıkılmış ve ardından onarılmıştır. Bölge, 13. yüzyılda Türklerin eline geçmiş ve kilisede bazı onarımlar yaptırılarak burada insanların rahatça ibadet etmesi sağlanmıştır. Kilisenin içinde Hz. İsa, 12 havarisi ve bazı piskoposların freskleri bulunmaktadır (Yörük, 2010). Her yıl 6-8 Aralık tarihlerinde Demre'de Uluslararası Noel Baba Festivali düzenlenmektedir (Aksoy, 1998).



Resim 1.20. St. Nicolas (Noel Baba) Kilisesi²¹

²¹<https://gezilmesigerekenyerler.com/gezilecek-yerler/noel-baba-muzesi-tarihi-ve-nerede-nasil-gidilir-demre-antalya.html>, 2019.

• İznik Ayasofya Cami

İznik Ayasofya Cami İznik'in merkezinde 4. yüzyılda bir Bizans kilisesi olarak inşa edilmiştir. Orhan Gazi döneminde ise bu kilise camiye çevrilmiştir. Hıristiyanlar tarafından önem taşımalarının nedeni ise 7. Ekümenik Konsil Toplantısının bu kilisede yapılmış olmasıdır. Kilise günümüzde yıkılmış durumdadır (Olçay ve Albuz, 2016).



Resim 1.21. İznik Ayasofya Camii²²

• Isparta- Yalvaç Pisidia Antik Kenti

Pisidia Antik Kenti'nin Hıristiyanlık için önemli olmasının nedeni St. Paul'un bu kente yapmış olduğu misyonerlik seyahatleridir. M.S. 46 yılında St. Paul ve St. Barnabas Pisidia'ya gelerek Hıristiyanlığın en önemli ikinci vaazını vermiştir (Olçay ve Albuz, 2016). Pisidia Antik Kenti'nin Hıristiyanlığın temellerinin atıldığı ilk merkezlerden biri olduğu söylenebilir. Bu nedenle Hıristiyanlık dinindeki hac merkezlerinden biri olarak ilan edilmiştir. Günümüzde her yıl çok sayıda turist Pisidia Antik Kenti'ne gelerek ibadet etmektedir (Kuter ve Erdoğan, 2006).

²² <https://www.tatilana.com/2016/02/iznik-ayasofya-camii-hakkinda-bilgi.html>, 2019.



Resim 1.22. Pisidia Antik Kenti²³

• Kapadokya Bölgesi

Kapadokya Bölgesi tarihi milattan öncesine dayanan ve Hıristiyanlık açısından büyük önem taşıyan bir bölgedir. Bu bölgenin merkezi durumunda olan Nevşehir M.Ö. 3000 yılında kurulmuştur. Hıristiyanlık açısından önem taşıyan kiliseler ise Ürgüp ve Nevşehir arasında yoğunlaşmıştır (Aksoy, 1998). Kapadokya Bölgesi'nin Hıristiyanlık dini için kutsal olmasının nedeni; baskılardan kaçan ilk Hıristiyanların bu bölgeye saklanmaları ve burada dini yayma faaliyetleri yapmalarıdır. Roma Döneminde Kapadokya Bölgesi'nde yaşayan ilk Hıristiyanlar büyük şehirlerden köylere göç etmişlerdir. 4. yüzyılda Kayseri'nin gelişmiş bir dini merkez olduğu dönemde kayalarla kaplanmış olan Göreme Hıristiyanlar tarafından keşfedilmiştir. Göreme'nin keşfedilmesinden sonra Hıristiyanlar Kayseri Piskoposu olan Aziz Basil'in öğretilerini kabul ederek peribacalarında manastır hayatına öncülük etmeye başlamışlardır. Bizans Dönemi'ne gelindiğinde ise; Hıristiyan mezhepleri arasında uzun süredir devam eden dini tartışmalar İslam geleneklerinden etkilenmiş olan 3. Leon tarafından ikonoklast düşüncesinin benimsenmesiyle doruğa ulaşmıştır. İkonoklast dönem 100 yıldan fazla bir süre boyunca hüküm sürmüştür. Bu dönem boyunca Kapadokya kiliseleri ikonoklazmın etkisinde olmasına rağmen, ikonları savunan insanlar rahatça ibadetlerine devam

²³ <https://turizmyasam.com/2017/10/03/pisidia-antiokheia-antik-kenti/>, 2019.

edebilmişlerdir. 1071 yılından sonra Hıristiyanlığın yayıldığı topraklar olan Anadolu İslam dünyasının bir parçası haline gelmiştir. Fakat Anadolu'nun Selçuklu Türkleri tarafından fethedilmesi bölgedeki Hıristiyanları etkilememiştir (Gülyaz, 2012). Hıristiyanlar yüzyıllar boyunca Kapadokya Bölgesi'nde çok sayıda kayadan oyma kiliseler oluşturmuşlardır. Günümüzde bu kiliseler arasında en fazla ziyaret edilenler Göreme Açık Hava Müzesi'nin içinde bulunan Elmalı Kilise, Yılanlı Kilise, Aziz Basil Şapeli, Tokalı Kilise, Azize Barbara Şapeli, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilisedir. Bunlar dışında Göreme'deki El Nazar Kilisesi, Saklı Kilise, Derinkuyu ve Kaymaklı Yeraltı Şehirleri, Ihlara Vadisi'nin içinde bulunan kiliseler de Hıristiyanlık için önemlidir.



Resim 1.23. Kapadokya Bölgesi²⁴

• İlk 7 Kilise

M.S. 53-56 yılları arasında Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Pavlus Efes'e gelmiş ve bu bölgede Hıristiyanlığın yayılması adına çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Hıristiyanlığın ilk 7 kilisesi kurulmuştur. Roma döneminde kurulan bu yedi kilise; Efes, İzmir, Bergama, Salihli, Alaşehir, Denizli ve Akhisar kiliseleridir (Olca ve Albuz, 2016).

²⁴https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/guzel-atlar-diyari-kapadokya-nereye-gitmeli-ne-yemeli-kapadokya-gezilecek-yer,1uuHrmFLfE-uCJi-_YUDJQ, 2019.



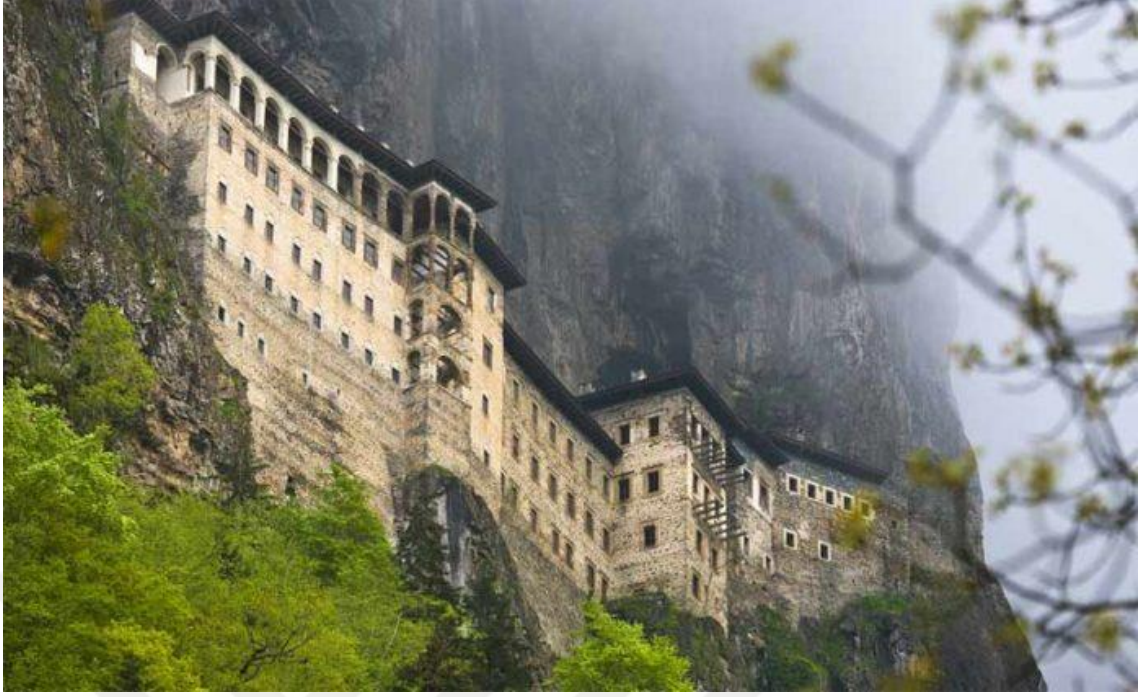
Resim 1.24. Hıristiyanlığın İlk 7 Kilisesinden Bergama Kilisesi (Kızıl Kilise)²⁵

• Sümela Manastırı

Sümela Manastırı Trabzon'un Maçka ilçesinin 17 km güneyindeki Meryemana Vadisi'nde bulunmaktadır. Vadi tabanından 200 m. yükseklikteki dik bir yamacın ortasında bulunan bir mağara içinde inşa edilen manastır Trabzon ilinin en önemli turistik çekiciliklerinden birini oluşturmaktadır (Türkan, 2003). Sümela Manastırı'nın temelini M.S. 375-395 yılları arasında Bizans İmparatoru I. Theodosios attırmıştır. Daha sonraki yıllarda Bizans İmparatoru Justinianus manastıra bazı eklemeler yaptırmıştır. 6. yüzyılda manastır St. John Baptist adına yeniden inşa edilmiştir. Manastırın içinde yer alan Meryem Ana resmi nedeniyle "Meryem Ana Manastırı" olarak da bilinmektedir (Aksoy, 1998).

Tarih boyunca çeşitli nedenlerden dolayı tahrip olan manastırda 1962 yılında restorasyon çalışmaları başlamış ve 1972 yılında Sümela Manastırı ören yeri adı altında ziyarete açılmıştır. 1987 yılında Altındere Vadisi'nin milli park olarak ilan edilmesinin ardından manastır koruma altına alınmıştır (Küçük, 2015).

²⁵ <https://nedenisa.com/bergama-kilisesi/>, 2019.



Resim 1.25. Sümela Manastırı²⁶

• Vazelon Manastırı

Vaftizci Yuhanna adına yaptırılan Vazelon Manastırı Trabzon'un Maçka ilçesine ait Kiremitli Köyü'nde bulunmaktadır. Manastırın inşa edildiği tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte 8. yüzyılın ortalarında yapıldığı düşünülmektedir (Küçük, 2015). Vazelon Manastırı; Sümela ve Kuştu Manastırları ile birlikte o dönemde Trabzon'un en önemli üç manastırını oluşturmuştur. Bu nedenle de Vazelon Manastırı Maçka'nın sosyal, kültürel ve ekonomik gelişiminde büyük etkileri olmuştur.

Vazelon Manastır Kilisesi içinde su kaynağı bulunan bir mağaranın önüne üç nefli bazilikal planlı inşa edilmiştir (Okuyucu Yılmaz, 2015). Manastır dört kattan oluşmaktadır ve günümüze harap bir durumda ulaşmıştır. Manastırın en üst katında bulunan kilisenin dış duvarlarında ve içinde çeşitli konuları anlatan çok sayıda fresk bulunmaktadır. Birinci katında ise altı oda ile çevrelenmiş bir salon bulunmaktadır (Küçük, 2015).

²⁶ <https://tourokey.com/tr/sumela-manastiri-hakkinda-bilgi/>, 2019.



Resim 1.26. Vazelon Manastırı²⁷

1.4.7. İslamiyet

İslam kelimesi “selam” ve “selamet” kelimelerinin kökünden gelmektedir. İslam kelimesi sözlükte “barış, teslimiyet, boyun eğme ve selam verme” anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de ise İslam ile din kavramları eş anlamlı kelimeler olarak kullanılmıştır. Kur’an’da İslam Allah’a bağlılık ve boyun eğmeyi ifade etmektedir (Yılmaz, 2010). İslamiyet Hz. Âdem ile başlayıp son peygamber Hz. Muhammed’e kadar gelen, vahiy ve peygamberlere dayanan bir dindir.

Günümüzde dünya genelinde 1.6 milyar inananı olan İslam dini 7. yüzyılın başlarında Arabistan’da doğmuştur. İslamiyet’in doğduğu dönemde Araplar arasında puta tapma yaygın bir inanıştı. Putlar taş, tahta ya da madenden yapılmaktaydı. Kâbe’de Arap kabilelerinin sayısı kadar put bulunmaktaydı. Arapların aynı zamanda yüze yakın “Tağut” adı verilen tapınakları vardı. Araplar bu tapınakların önünde kurban kesip tapınakları tavaf ediyorlardı. Araplar Allah’ın varlığını kabul ediyorlar fakat Allah ile kendileri arasında aracılık görevini putların yaptığına inanıyorlardı (Yavuz, 2016). Tam da bu dönemde Allah Hz. Muhammed aracılığıyla insanlara İslamiyet’i göndermiştir. Hz.

²⁷ <https://www.homeoftrabzon.com/sayfa/vazelon-manastiri-22?d=tr&q>, 2019.

Muhammed 571 yılında Mekke’de dünyaya gelmiştir. Soyu Hz. İbrahim’e kadar gitmektedir (Şahiner, 2012). İslamiyet’in tarihi Hz. Muhammed’e 610 yılında ilk vahyin gelmesiyle başlamıştır. Hz. Muhammed peygamberlik hayatının 13 yılını Mekke’de geçirmiştir. Fakat bu süre boyunca burada fazla taraftar edinmemiştir. Hz. Muhammed ve yanındaki Müslümanlara yapılan baskı nedeniyle 622 yılında Mekke’den Medine’ye hicret gerçekleşmiştir. Hz. Muhammed vefatına kadar Medine’de tebliğ faaliyetlerini sürdürmüştür. Medine’ye hicretin ardından Hz. Muhammed cemaatini güçlendirmiş ve Arap kabileleriyle de dostluk anlaşmaları imzalamıştır. Fakat imzalanan dostluk anlaşmalarına rağmen Müslümanlar ve araplar arasında Bedir, Uhud ve Hendek Savaşları yaşanmıştır (Aydın, 2014). Hz. Muhammed’in 632 yılında vefat etmesinin ardından İslam dünyasını dört halife yönetmiştir. Dört halife yönetiminden sonra 661-750 yılları arasında İslam dünyasını Emeviler yönetmiştir. Emevilerden sonra 508 yıllık dönemde ise yönetimi Abbasiler devralmıştır (Tekin, 2014).

İslamiyet’i diğer dinlerden ayıran çeşitli özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler şöyledir:

- İslamiyet Allah’ın göndermiş olduğu son dindir. Bu nedenle İslamiyet’in hükümleri kıyamete kadar devam edecektir.
- İslamiyet evrensel bir dindir. Dünya üzerindeki bütün insanlar için gönderilmiştir (Yılmaz, 2010).
- İslamiyet’te Allah’ın gönderdiği bütün peygamberlere ayırım yapılmaksızın inanılır. Peygamberler Allah’ın kulu ve elçisidir. Bu nedenle tanrılaştırılmaları söz konusu değildir.
- İslamiyet’te en yüksek otorite Kur’an-ı Kerim’dir. Kur’an’ın değiştirilmesi mümkün değildir.
- İslamiyet kolaylık dinidir ve kimsenin zorla Müslüman yapılması kabul edilmez. Ancak dil, din ve ırk ayrımı yapılmaksızın Kelime-i Şehadet getiren herkes Müslüman olabilir.
- İslamiyet’e göre cami ya da mescitte resim ve heykel bulunmaz. İbadet sırasında Allah ile kul arasına kimse giremez.
- İslamiyet’te ruhban sınıfı ya da aforoz etme gibi durumlar söz konusu değildir.

- İslamiyet'te insanların iç ve dış temizliğini yapması önem taşımaktadır (Yavuz, 2016).

Kur'an-ı Kerim'de seyahat kavramı "sefer" kelimesiyle ifade edilmektedir. Sefer kelimesi sözlükte "yürüme, gitme, ibadet edip yeryüzünde dolaşma" gibi anlamlara sahiptir. Yolculuk eden, sefere çıkan kişilere ise "seyyah" adı verilmektedir (Şahiner, 2012). İslamiyet'in temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve çeşitli hadislerde seyahatle ilgili kavramlar bulunmaktadır. Bu durum İslamiyet ile turizm arasında yakın bir ilişki olduğunun kanıtıdır. Dinimizin insanlara önermiş olduğu seyahatler dinlenme ya da eğlenme gibi amaçlarla yapılanlar değil, belirli bir amaca yönelik olarak gerçekleştirilen seyahatlerdir (Süt, 2014). Bu bağlamda İslam dininin teşvik ettiği turizm faaliyetleri ile günümüzde insanların katıldığı turizm faaliyetleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim, tarih boyunca çeşitli kavimlerin işledikleri günahlar nedeniyle başlarına gelen felaketlerden ders çıkarılması için yeryüzünde dolaşılmasını istemektedir. Kur'an-ı Kerim'de seyahat etmek ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler incelendiğinde ise Allah'ın, kullarının seyahat etmelerini ve bu seyahatlerden ders çıkarmalarını istediği sonucu çıkmaktadır (Gürbüz ve Aydın, 2018). Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerde yol, yolcu, dolaşmak, seyahat etmek, gezintiler yapmak gibi birçok konu ele alınmıştır (Şimşir, 2013). Kur'an'da seyahat ile ilgili yer alan ayetlerden bazıları şunlardır:

- "Günahlardan tövbe edenler, Allah'a ibadet edenler, O'na hamd edenler, O'nun yolunda seyahat edenler, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları koruyanlardır. Müminleri müjdele" (Tevbe: 9/112).
- "(Ey Muhammed) De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, suçluların akıbeti nasıl olmuş bir bakın!" (Neml: 27/69).
- "Yeryüzünde yolculuğa çıktığınız zaman kâfirlerin size fenalık yapmalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin apaçık düşmanınızdır" (Nisa: 4/101).
- "(Ey Muhammed) De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da Allah'ın varlıkları önce nasıl yarattığına bir bakın. Sonra Allah son diriltmeyi de böyle yapacaktır. Şüphesiz ki Allah her şeye kadirdir" (Ankebut: 29/20).

- “Sizden önce de Allah’ın nice kanunları gelip geçmiştir. Yeryüzünde dolaşın da yalanlayanların akıbeti nice olmuş bir görün” (Al-i İmran: 3/137).

Kur’an’da yer alan bu ayetlerden anlaşıldığı üzere Allah kullarının yeryüzündeki farklı yerleri gezip görüp, o yerlerin tarihlerinden ibret almalarını istemektedir. İnsanları sadece Kur’an’da yer alan ayetler değil, aynı zamanda Hz. Muhammed’in bazı hadisleri de seyahate teşvik etmektedir. Çünkü yaşadığı dönemde hem kendisi hem de ashapları farklı amaçlarla birçok yere seyahat etmişlerdir. Bu nedenle seyahate çıkmadan önce yapılması gerekenler, ne amaçlarla seyahat edileceği, seyahat sırasında dikkat edilecek noktalar gibi birçok konuda Hz. Muhammed’in hadisleri mevcuttur. Hz. Muhammed’in bu konu ile ilgili hadislerinden en çok bilineni “*Sefere çıkın ki sıhhat bulasınız, rızkınız artsın*” hadisidir (Şimşir, 2013).

İslamiyet’in yayılmasının ardından Müslüman seyyahların çoğu hem kendi devlet sınırları içinde hem de başka devletlerdeki çeşitli bölgelere seyahat etmişlerdir. Çıktıkları bu seyahatlerde edindikleri bilgileri başka insanlara aktarmışlardır. Müslüman seyyahların bazıları çeşitli antik kent ve mezarları Avrupalılardan önce gezmişler ve gezdikleri bu yerleri detaylı olarak anlatan çalışmalar ortaya çıkarmışlardır (Tekin, 2014).

İslamiyet’teki en güzel turizm faaliyeti hac vazifesinin yerine getirilmesidir. Hac ibadeti her yıl İslam dünyasından milyonlarca insanı Mekke’de toplayarak çok büyük bir inanç turizmi faaliyeti oluşmasını sağlamaktadır (Şahiner, 2012).

1.4.7.1. İslamiyet Açısından Türkiye’deki Önemli Çekim Merkezleri

Türkler 9. yüzyılda kendi istekleriyle Müslüman olmuşlardır. 1071 Malazgirt Zaferi ile de Anadolu topraklarında yeni bir medeniyet kurmaya başlamışlardır. Ancak İslamiyet’in Anadolu’ya ilk olarak Türkler sayesinde geldiğini söylemek doğru olmaz. Çünkü Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde 7. yüzyıldan kalma Müslüman yerleşim kalıntılarına rastlanmıştır (Aksoy, 1998). Türklerin 11. yüzyıldan sonra Anadolu’ya tam anlamıyla yerleşmeleriyle birlikte İslamiyet’e ve kendi kültürlerine uygun mimari yapılar oluşturmaya başlamışlardır (Çakmak, 2014). Yüzyıllar boyunca Anadolu topraklarına hâkim olan Türk-İslam kültürünün izleri ülkemizin hemen hemen her köşesinde kendini göstermektedir. Bu nedenle Türkiye Müslümanlar için önemli bir çekim merkezi durumundadır (Gündüz, 2016). İslam tarihi açısından önemli olan kişilerin mezar anıtları

her zaman ziyaret edilen yapılarıdır. Onlar dışında ülkemizde cami, kümbet, medrese, saray gibi yapılar çokça ziyaretçi çeken yapılar arasındadır. Özellikle Bursa, İstanbul, Konya ve Edirne gibi şehirler bu yapılar açısından oldukça zengindir (Turan, 2011). İslam dini açısından kutsal sayılan ve ülkemizde bulunan önemli merkezlerden bazıları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1.2. Türkiye’deki Önemli İslam Eserleri

İstanbul	Edirne	Bursa
Eyüp Sultan Türbesi ve Cami Fatih Cami Beyazıt Cami Süleymaniye Cami Sultanahmet Cami	Selimiye Camii Üç Şerefeli Camii Muradiye Camii Eski Cami II. Beyazıt Cami	Yıldırım Bayezit Külliyesi Yeşil Külliye Muradiye Külliyesi Ulu Cami Orhan Cami ve Külliyesi Hüdavendigâr Cami ve Külliyesi Emirsultan Cami ve Türbesi İznik Yeşil Cami
Manisa	Şanlıurfa	Bitlis
Ulu Cami Muradiye Cami Sultan Cami	Hz. Eyyüp Peygamber ve Makamı Balıklı Göl Ulu Cami Halil-ür Rahman Cami Hz. İbrahim’in Doğduğu Mağara Rizvaniye Cami	Ahlat Kümbetleri Ulu Kümbet Küçük Kümbet Büyük Kümbet Hasan Padişah Kümbeti Emir Bayındır Kümbeti
Van	Kars	Erzurum
Ulu Cami Hüsrevpaşa Cami	Menucehr Cami Kümbet Cami	Çifte Minareli Medrese Yakutiye Medresesi
Aksaray	Konya	
Ulu Cami Eğri Minare Tapduk Emre Köyü ve Türbesi Kaya Cami Selime Sultan Türbesi	Mevlana Türbesi ve Dergâhı Alaeddin Cami Aziziye Cami Karatay Medresesi Nasrettin Hoca Türbesi	

*Kaynak: Karaman vd., 2011.

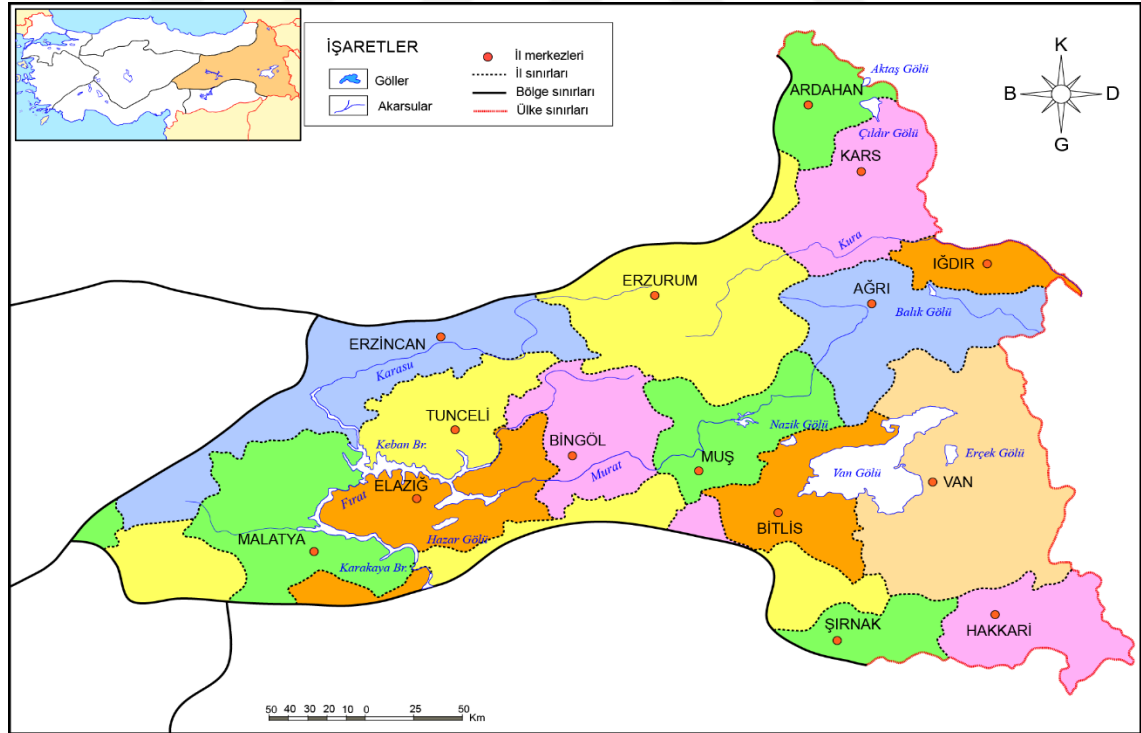
İKİNCİ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN ERZURUM

2.1. ERZURUM İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

2.1.1. Yeri ve Konumu

Doğu Anadolu Bölgesi coğrafi konum olarak; güneyde Mezopotamya Bölgesi, doğuda İran, kuzeydoğuda Kafkasya ve batıdaki Orta Anadolu'nun ortasındaki bölgede bulunmaktadır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli özelliği yükseltisinin fazla olmasıdır (Eğilmez, 2004). Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye topraklarının %21'ini kaplayan büyük bir bölgedir. Bölge doğuda İran, Nahcivan ve Ermenistan; kuzeydoğuda Gürcistan; güneydoğuda ise Irak ile sınır komşusudur. Bu bölge topraklarının tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olmaları nedeniyle her dönemde önemli bir bölge olma özelliğini korumuştur (Turak, 2018).



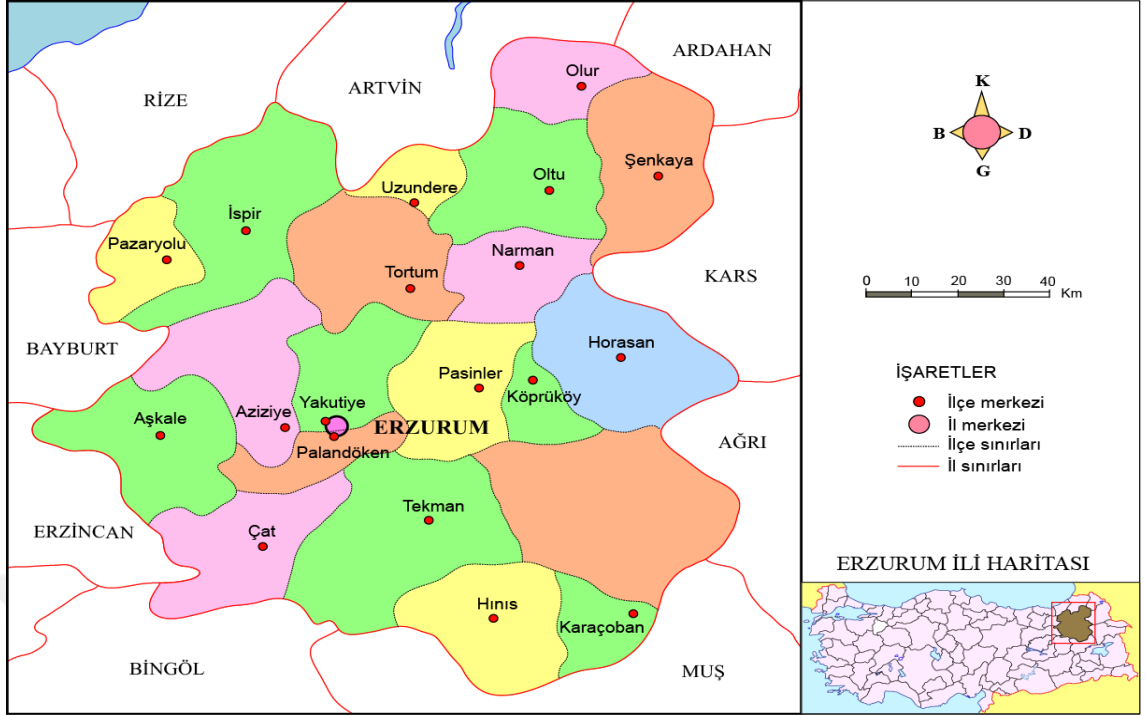
Resim 2.1. Doğu Anadolu Bölgesi İller Haritası. ²⁸

²⁸ <http://cografyaharita.com/haritalarim/4mdogu-anadolu-bolgesi-iller-haritasi.png>, 2019.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan en önemli ve en gelişmiş illerden biri Erzurum'dur. Erzurum Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. 25.066 km²'lik alanıyla Konya, Sivas ve Ankara'dan sonra Türkiye'nin yüzölçümü açısından en büyük dördüncü ilidir. Erzurum 39-55° kuzey enlemi ile 41-16 ° doğu boylamı üzerinde bulunmaktadır. Erzurum'un kuzeyinde Rize ve Artvin; batısında Bayburt ve Erzincan; güneyinde Bingöl ve Muş; doğusunda Kars ve Ağrı; kuzeydoğusunda ise Ardahan bulunmaktadır (Şebin, 2009). Erzurum; Karasu, Aras ve Çoruh Nehri havzalarının başlangıç bölgesinde bulunmakta ve Basra Körfezi, Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kaynaklarıyla beslenmektedir. İlin toplam alanının %32'sini platolar oluşturmakta ve bu platolarda hayvancılık faaliyetlerinin yapılmasına elverişli yaylalar bulunmaktadır. İlin büyük bir bölümünün yüksek bölgelerden oluşması nedeniyle hayvancılık ve hayvansal üretim bu bölgede önem arz etmektedir (Öztürk ve Çolak, 2012).

Erzurum coğrafi konumu sayesinde tarih boyunca her dönemde kültürel, siyasi ve askeri yönlerden önemli bir bölge olmuştur (Hanoğlu, 2006). Bulunduğu coğrafi konum, Erzurum'u tarih boyunca önemli bir askeri bölge olarak kullanılmasını sağlamıştır. Bunun yanında eski dönemlerde Kafkasya üzerinden gelen Kürk Yolu, Çin-Türkistan-İran üzerinden gelen İpek Yolu ve Hindistan-İran üzerinden gelen Baharat Yolu'nun Erzurum'dan geçmesi bu ilin stratejik önemini artırmıştır. Coğrafi konumun bu ile sağladığı ayrıcalıkların yanında bazı olumsuz etkileri de olmuştur. Bütün kervan yollarının geçtiği bir bölge olması ve askeri açıdan önem taşıması gibi nedenlerle Erzurum çeşitli dönemlerde birçok kez işgallere uğramıştır (Koşan ve Güneş, 2008).

Günümüzde Erzurum'un 20 tane ilçesi bulunmaktadır. Bu ilçeler; Aşkale, Aziziye, Çat, Hınıs, Horasan, İspir, Karayazı, Karaçoban, Köprüköy, Narman, Olur, Oltu, Palandöken, Pazaryolu, Pasinler, Şenkaya, Tekman, Tortum, Uzundere ve Yakutiye'dir (Kızılkaya, 2013). Erzurum'un ilçelerini gösteren harita aşağıda verilmiştir.



Resim 2.2. Erzurum İlçeleri Haritası ²⁹

2.1.2. Tarihsel Gelişimi

Erzurum oldukça eski bir geçmişe sahip illerimizden biridir. Bu nedenle tarih boyunca Erzurum ili için değişik isimler kullanılmıştır. Bu ile verilen ilk isimlerin Theodosiopolis, Karin ve Kalikala olduğu bilinmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise bu isimler yerine Erzen ismi kullanılmaya başlanmıştır. Bunun nedeni olarak Theodosiopolis'in 15 km. batısında bulunan Erzen isimli kentin 1049 yılında Türklerin hâkimiyetine geçmesi ve bu kentte yaşayan halkın Theodosiopolis'e göç etmesi nedeniyle artık Erzen isminin bu kent için kullanılması söylenmektedir. Daha sonraki dönemlerde Erzen isimli bu kenti aynı isimli diğer kentlerden ayırmak için buraya "Erzen er-Rum" adı verilmiştir. Erzen er-Rum; Roma topraklarındaki Erzen anlamını taşımaktadır. Bu isim de zaman içinde değişerek günümüze Erzurum olarak gelmiştir (Küçükuğurlu, 2018).

Erzurum'un ismiyle ilgili Türk, Arap ve Avrupalı gezgin ve tarihçiler de çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Bu fikirlerden bazılarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

²⁹ http://cografyaharita.com/haritalarim/41_erzurum_ili_haritasi.png, 2019.

Ünlü seyyah Evliya Çelebi Seyahatname isimli eserinde Erzurum'dan şu şekilde bahsetmiştir: *“Bazıları Erezulüm demişler. Azerbaycan toprağında Ermen vilayetlerindedir. Daha sonra Erzenu'r- rum eyaleti veya Erzurum vilayeti şeklinde söylenmektedir”*.

Coğrafya alanında yaptığı çalışmalarla tanınan G. Le Strange Erzurum ile ilgili şöyle ifadelerde bulunmuştur: *“Fırat ve Karasu, Erz-i Rum'un kuzeyindeki Kalikala eyaletindeki bir dağdan çıkar. Bu mühim şehri Araplar Erzenu'r- Rum, Ermeniler Karin, Yunanlılar Theodosiopolis diye adlandırırlar”*.

Süryani bir yazar olan Ebu'l- Faraç Erzurum'dan “Erzenürrum” olarak bahsetmiştir. Urfalı Mateos Vekayiname adlı eserinde Erzurum için “Ardzen-er-Rum” ve “Ardzın” gibi isimler kullanmıştır. Yabancı seyyahlardan bazıları ise Erzurum'un “Erzeron, Erz-Roum, Erzerum, Erze-Roum, Erzen-i Rum” gibi isimleri olduğundan bahsetmiştir (Kayserili, 2014).

Erzurum ili ve çevre bölgesinin tarihi Hititlere ait yazılı metinlerin verdiği bilgilerle başlamaktadır. Hitit yazılı metinlerinde M.Ö. 2000 yıllarında bu bölgede Azzi-Hayasa adı verilen topluluğun yaşadığı yazmaktadır. M.Ö. 2000'lerin ortalarından itibaren ise Erzurum, Güney Kafkasya ve Kuzeybatı İran'da Hurriler ve onların akrabaları olan göçebe toplulukların yaşadığı bilinmektedir (Özgül, 2016). Daha sonraki dönemlerde Erzurum ve çevresi farklı toplulukların hâkimiyeti altına girmiştir. M.Ö. 585'te Doğu Anadolu ve Erzurum Medlerin hâkimiyetine girmiştir. Medlerin ardından Erzurum ve çevresi Perslerin egemenliğine geçmiş ve Pers Krallığı'nın 18. Valiliği olmuştur. M.Ö. 331 yılında Makedonyalı İskender'in Persleri yenmesiyle birlikte Erzurum İskender'in hüküm sürdüğü toprakların arasına katılmıştır. M.Ö. 220 yılında ise Selefkuslar Erzurum ve çevresini hâkimiyetleri altına almışlardır (Kayserili, 2011).

Milattan sonraki dönemlerde Bizanslıların eline geçen Erzurum 502-503 yıllarında İranlılar tarafından ele geçirilmiş olsa da, 504 yılında Bizans İmparatorluğu Erzurum'u tekrar hâkimiyeti altına almıştır. Şehir 1071 Malazgirt Zaferi'ne kadar Bizanslılar ve diğer topluluklar arasında sürekli el değiştirmesine rağmen, 1071 yılından sonra temelli olarak Türklerin eline girmiş ve yönetimi Saltukoğullarına bırakılmıştır (Hanoğlu, 2006). Saltuklu hükümdarlarından Nasiruddin Muhammed ve kız kardeşi Mama Hatun'un Erzurum'da iskân hareketlerinin başlangıcında önemli rol oynadığı bilinmektedir. Tarihi

kaynaklardan elde edilen bilgilere göre Saltuklular bu şehirde çeşitli eserler yaptırarak önemli bir yönetim merkezi oluşturmuşlardır. Bu dönemde inşa edilen eserlerden bazıları; Ulu Camii, Erzurum Kale Mescidi ve Üç Kümbetler'dir (Kayserili, 2011). Saltuklular döneminde ayrıca şehir daha da güçlendirilmiş ve Gürcükapı, Tebrizkapı, Yenikapı ve Erzincankapı'yı birbirine bağlayan surlar inşa edilmiştir (Hanoğlu, 2006).

Türkiye Selçuklu Devleti Sultanı Rukneddin Süleymanşah'ın 1202 yılında Saltuklu topraklarını işgal etmesiyle birlikte Saltuklu Devleti yıkılmış ve Erzurum Selçuklu egemenliği altına girmiştir (Özen, 2016). Selçuklular döneminde Erzurum'da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Askeri, bilimsel ve dini alanlarda birçok yatırım yapılarak şehrin gelişmesi sağlanmıştır. Erzurum 12. ve 13. yüzyıllarda çok zengin hale gelerek Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri olmuştur (Kayserili, 2011). Sultan Alaeddin Keykubat döneminde Erzurum'un kasaba ve köylerine muhafız ve memurlar atanmıştır. Kaleler silahlarla, sarnıçlar su ile doldurulmuştur. Erzurum Selçuklu egemenliği altındayken oldukça güvenli ve huzurlu bir şehir haline gelmiştir (Eğilmez, 2004). Ancak bu huzur ortamı fazla uzun sürmemiştir. Çünkü Erzurum ve çevresi için Moğol tehlikesi yaklaşmaya başlamıştır. 1242 yılında Moğol ordusunun komutanı Baycu Noyan Erzurum'u kuşatmış, Selçuklu Devleti Moğolların hâkimiyeti altına girmiş ve Erzurum Moğolların kollarından biri olan İlhanlıların yönetimi altına girmiştir. İlhanlıların 1335'de yıkılmasının ardından Erzurum ve çevresi oldukça karışık bir dönem yaşamıştır. 1387 ve 1400 yıllarında Timur'un kuşatmış olduğu şehir ciddi zararlar görmüş ve Karakoyunlular tarafından ele geçirilmiştir. 15. yüzyıl boyunca Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri Erzurum'a sahip olabilmek için savaşlar yapmışlardır. Şehir 1502 yılına kadar Akkoyunlu Devleti'nin hâkimiyeti altında kalmış ve ardından Safevilerin eline geçmiştir. 1518-1519 yıllarında yapılan Mısır Seferi'nden sonra Erzurum'un Osmanlı topraklarına katıldığı tahmin edilmektedir (Hanoğlu, 2006).

Erzurum, Türk devletleri arasında en uzun süreli olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliği altında kalmıştır. Şehir Osmanlı hâkimiyetinden önce yıllarca tahribata uğramış ve bu tahribatların ardından Kanuni Sultan Süleyman devrinden itibaren tekrar canlılık kazanmaya başlamıştır. Bu dönemde Erzurum imar edilerek iskâna açılmıştır. Sultan Süleyman'ın 1534 yılında düzenlediği II. Irak Seferi dönüşünde şehir beylerbeylik merkezi haline getirildikten sonra arazisi kayıtlara geçirilmiş ve sipahilere dağıtılmıştır.

Böylelikle Erzurum İran'a düzenlenen seferlerde önemli bir üs olarak kullanılmaya başlanmıştır (Küçükuğurlu, 2018).

Erzurum Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altındayken birçok yönden gelişme göstermiştir. Şehrin ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı önemli bir gelir kaynağı elde etmesi bu gelişmenin nedenlerinden birini oluşturmuştur. Fakat yıllar içinde Avrupalıların İpek ve Baharat yollarına alternatif olarak başka yollar bulması nedeniyle gelir kaynağını kaybetmesi ve yaklaşan Rus tehlikesi şehrin zor duruma girmesine neden olmuştur. Erzurum ilk defa 25 Haziran 1829 tarihinde Ruslar tarafından işgal edilmiştir. İşgalin ardından Ermeniler ve Ruslar birlikte hareket etmiş ve Ruslar işgal ettikleri köy ve kasabalara Ermenileri yerleştirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu bir süre sonra tekrar şehri almış ve güvenliği artırmak amacıyla tabyalar inşa edilmeye başlanmıştır. Bu tabyaların inşası 1800'lü yılların ortalarında başlayarak Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışına kadar devam etmiştir. Günümüzde hala Erzurum'da bulunan Büyük ve Küçük Kiremitlik Tabyaları, Toprak Tabya, Aziziye, Mecidiye ve Hamidiye Tabyaları, Toparlak ve Uzunahmet Tabyaları bu dönemden kalan tabyalardır (Kayserili, 2011).

"93 Harbi" olarak adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Erzurum tekrar Rus tehlikesi ile karşılaşmıştır. Savaşın ardından imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Erzurum Ruslara bırakılmıştır. Ancak bu antlaşmadan birkaç ay sonra imzalanan Berlin Antlaşması ile şehir Osmanlıya verilmiş olmasına rağmen Kars, Ardahan ve Batum gibi şehirlerin Ruslara bırakılması nedeniyle Rus ve Osmanlı sınırları birbirine yaklaşmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında da Rus ve Ermeni işgali altında olan şehir, Bolşevik İhtilali'nin ardından 1918 yılında tekrar Türklerin eline geçmiştir. 23 Temmuz 1919 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde Erzurum'da bir kongre düzenlenmiş ve milli bir devletin kurulması konusunda ilk sözleşme yapılmıştır (Hanoğlu, 2006).



Resim 2.3. Erzurum Kongre Binası³⁰

Erzurum tarih boyunca Bizans, Saltuklu, İlhanlı, Selçuklu ve Osmanlı gibi çeşitli devletlerin egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. Hâkimiyeti altında yaşadığı her bir devletten aldığı gelenek, örf ve adet, folklor gibi pek çok kültürel değeri günümüz Türk kültürüne aktarmıştır (Hanoğlu, 2006).

2.1.3. Coğrafi Özellikleri

Erzurum ilinin büyük bölümü Erzurum-Kars Bölümü'nde yer almaktadır. Erzurum-Kars Bölümü genellikle yüksek alanları kapsamaktadır. Bu nedenle Erzurum ilini çoğunlukla dağlar, platolar ve ovalar oluşturmaktadır (Öztürk ve Çolak, 2012). İlin yeryüzü şekillerini doğu-batı yönünde uzanmış dağlar oluşturmaktadır (Şebin, 2009). İlin güneyinde 3176 m. yüksekliğe sahip Palandöken Dağı, Pasinler Ovası'nın güneyinde 3063 m. yüksekliğe sahip Şahveled Dağları bulunmaktadır (Ağger, 2011). İlin kuzey kesimlerinde bulunan yüksek dağlar ise çoğunlukla Pazaryolu, Narman, Tortum, Şenkaya, Olur ve Oltu ilçelerinde yer almaktadır. Bölgede dikkat çeken dağlardan bazıları şunlardır: İspir'deki Kırklar Dağı (3352 m.), Uzundere'deki Hunut Dağı (3650 m.) ve

³⁰<http://www.erkurumkulturturizm.gov.tr/TR-183449/kongre-binası-resim-heykel-muze-ve-galerisi.html>, 2019.

Akdağlar (3030 m.), Tortum Mescit Dağı (3239 m.), Pazaryolu At Dağı (3396 m.), Oltu Gökdağı (2980 m.) ve Şenkaya'daki Karakötek Dağı (2650 m.).

İldeki dağların yükseltisinin genel olarak 2000 m. ve üzeri olması nedeniyle akarsular tarafından derin şekilde yarılmıştır. Bölgedeki önemli akarsular arasında Çoruh Nehri ve bu nehrin kollarını oluşturan Tortum ve Oltu çayları bulunmaktadır (Kızılkaya, 2013). Aras Nehri de bölgeden geçen önemli nehirlerden biridir. Erzurum; Aras, Fırat ve Çoruh havzalarının birleştiği noktada konumlanmıştır. İlin doğal göl sayısı oldukça azdır. En önemli doğal göl Tortum Çayı üzerinde yer alan Tortum Gölü'dür. İlde bulunan yapay göller ise oluşum aşamasındadır. Serçeme Çayı üzerindeki Kuzgun Barajı, Palandöken Gölet'i ve Aras Nehri'ndeki Söylemez Barajı yapay göller arasında bulunmaktadır (Ağger, 2011).

Erzurum'un diğer önemli yeryüzü şekilleri ise yaylalar ve ovalardır. İlin yaklaşık %12'sini yaylalar, %54'ünü ovalar oluşturmaktadır. Karasu Nehri'nin yukarı havzasında oluşmuş olan Erzurum Ovası Palandöken Dağı'nın eteklerinde yer almaktadır (Şebin, 2009). Erzurum Ovası üçgene benzer bir şekildedir. Daphan Ovası, Özbek Ovası ve Erzurum Ovası olmak üzere üç parçadan oluşmaktadır. Ova batı-doğu yönünde düşük bir eğime sahiptir (Polat, 2018).

Erzurum ilinde genel olarak karasal iklim hâkimdir. Ancak bazı kesimlerde az da olsa iklim açısından farklılıklar görülmektedir. İl topraklarının yüksekliği 1000-1500 metrelere indiği vadilerin iç kısımlarında iklim sertliğini kaybetmektedir. Bu şekildeki istisna durumlar dışında şehirde genel olarak kışlar sert ve uzun; yazlar ise sıcak ve kısa geçmektedir (Dudu, 2015). Kış aylarında güneş ışınlarının çok düşük açılarla gelmesi ve ilin denize göre konumunun yüksek olması gibi nedenlerle Erzurum'da kış aylarının sıcaklık değerleri çoğunlukla 0°'nin altında geçmektedir (Kayserili, 2014). Temmuz ayı sıcaklık ortalamalarına bakıldığında ise yine yükseklikten dolayı ülkemizin en serin bölgesinin Erzurum-Kars bölümü olduğu görülmektedir (Doğanay ve Zaman, 2013). Bu nedenle Erzurum'da yaz aylarının diğer şehirlere göre daha serin geçtiği söylenebilir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 1929-2018 yılları arasında kaydedilen verilerine göre Erzurum'da en düşük sıcaklık -37,2° C ile 28 Aralık 2002 tarihinde gerçekleşmiştir. En yüksek sıcaklık ise 36,5° C ile 11 Ağustos 2006 tarihinde gerçekleşmiştir. Erzurum'un

yıllık olarak ortalama 82-83 saat arasında güneşlenme süresi ve 432 mm. yağış miktarı bulunmaktadır (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2019).

Erzurum topraklarının çoğunluğu doğal step alanlarının içine girmektedir. Ormanların doğal alt sınırı 1900-2000 m.de başlamaktadır. İlin sadece yaklaşık %7'si ormanlarla kaplıdır. Ormanların çoğunluğu ilin kuzeydoğusunda toplanmıştır. Ormanlarda genellikle sarıçam, meşe ve ladin gibi ağaçlar bulunmaktadır. İlkbahar aylarında yüksek alanlarda ve platolarda hem tek yıllık hem de çok yıllık çiçekli bitkilere rastlamak mümkündür. Çayır ve meralarda ise kar dikenini ve yavşan otu gibi odunsu bitkiler bulunmaktadır (Öztürk ve Çolak, 2012).

2.1.4. Nüfus Yapısı

Türkiye’de ilk genel nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Nüfus sayımı sayesinde ülkede yaşayan insan sayısının belirlenmesinin yanı sıra var olan nüfusun eğitim, yaş, cinsiyet durumu, nüfus artış hızı, göç oranları gibi özelliklerle ilgili de bilgiler elde edilmektedir (Kaya ve Çalmaşur, 2018).

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Erzurum ilinin nüfusu 270.925 kişi olarak belirlenmiştir. Yıllar içinde ilin nüfusu zaman zaman azalmalar gösterse de genel olarak artarak devam etmiştir (Kayserili, 2014). Erzurum’un 2010-2019 yılları arasını kapsayan nüfus sayıları Tablo 2.1.’de verilmiştir.

Tablo 2.1. 2010-2019 Yılları Arası Erzurum Nüfusu

Yıllar	Erzurum Nüfusu
2010	769.085
2011	780.847
2012	778.195
2013	766.729
2014	763.320
2015	762.321
2016	762.021
2017	760.476
2018	767.848
2019	762.062

*Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Tablo 2.1. incelendiğinde 2010-2019 yılları arasında Erzurum'un en fazla nüfusa sahip olduğu yılın 780.847 kişi ile 2011 olduğu görülmektedir. 2011 yılından 2018 yılına kadar ilin nüfusu sürekli bir azalma gösterse de 2018 yılında yapılan sayımda nüfus artış göstererek 767.848 olmuştur. Fakat 2019 yılında ilin nüfusu tekrar azalma göstermiştir.

2.1.5. Ekonomik Özellikler

Erzurum ekonomisini oluşturan faaliyetlerin başında tarım ve hayvancılık gelmektedir. Ayrıca sanayi, turizm ve hizmet sektörü de ilin ekonomisine katkı sağlayan iş alanları arasında yer almaktadır (Şebin, 2009).

Erzurum yüzölçümü açısından bakıldığında Türkiye'nin 4. büyük ilidir. Fakat karasal iklimin etkisi altında olmasından dolayı topraklarının sadece %18'i tarıma elverişlidir. Geriye kalan toprakların %63'ünü çayır ve meralar, %9'unu ormanlar ve %10'unu tarım dışı araziler oluşturmaktadır (Kaya ve Çalmaşur, 2018). Erzurum'da en fazla hayvancılıkta kullanılan yem bitkilerinin yetiştirilmektedir. Yem bitkilerinin ardından en fazla üretilen ürün ise tahıllardır (TÜİK, 2019). Bu nedenle il topraklarının daha çok tahıl türü bitkilerin yetiştirilmesine uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Erzurum ilindeki önemli ekonomik faaliyetlerden diğeri ise hayvancılıktır. İlde çoğunlukla mera hayvancılığı yapılmaktadır. Hem yem bitkilerinin çok yetiştirildiği bir şehir olması hem de geniş çayırlara sahip olması nedeniyle Erzurum büyükbaş ve küçükbaş hayvancılık faaliyetlerine uygundur. Erzurum büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın dışında arıcılık için de uygun bir bölgedir. İlin hem yüksek rakımda bulunması hem de iklim şartları arıcılık için elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Fakat buna rağmen ilde arıcılık faaliyetleri istenen düzeyde değildir. 2013 yılında Erzurum'da 1328 ton bal üretilmesine rağmen, bu miktar 2017 yılında azalmış ve 1289 ton bal elde edilmiştir. Bu miktar Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır (Kaya ve Çalmaşur, 2018).

Diğer birçok şehirle karşılaştırıldığında Erzurum'un sanayi açısından çok gelişmiş bir şehir olduğunu söylemek mümkün değildir. İlin pazara ve hammaddeye uzak olması, enerji, su ve ısıtma yükü, ulaşım masrafları gibi problemlerinin bulunması nedeniyle sanayide istenen düzeyde gelişmemiştir. Erzurum'da üretime yönelik çalışmalar yapmak yatırımcılara cezbedici gelmemektedir. Çünkü bölgenin iklim koşullarından ötürü kışlar

çok uzun ve sert geçmektedir. Bu koşullar da ısınma açısından büyük bir yük oluşturmaktadır. Ayrıca bölgede demiryolları ağının yeteri kadar gelişmemiş olması nedeniyle fazla kullanılamaması yatırımcıları Erzurum'da faaliyet göstermekten uzaklaştırmaktadır. Bu tür sebeplerden dolayı ilde büyük işletmelerden çok küçük boyutlu sanayi işletmeleri faaliyet göstermektedir (Şebin, 2009).

2.1.6. Turistik Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesi'nin en önemli şehirlerinden biri olan Erzurum'un tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Yüzyıllar boyunca çeşitli kavim ve milletlerin egemenliği altında kalmıştır. Bu nedenle günümüzde hala bu toplulukların etkilerini ve eserlerini görmek mümkündür. Ayrıca il doğal güzellikler açısından da oldukça zengindir. Tüm bu etkenler Erzurum'da turizm faaliyetlerinin çeşitlenmesini sağlamaktadır. Erzurum özellikle kış turizmi açısından tanınmış olmasına rağmen diğer birçok turizm çeşidine de olanak sağlamaktadır. Hem doğal güzellikleri hem de zengin tarih ve kültürü ile önemli bir turizm potansiyeli taşımaktadır. Son yıllarda "3S" olarak adlandırılan "deniz, güneş, kum" üçlüsüne olan ilginin azalmasıyla birlikte kış turizmi, kültür turizmi, sağlık turizmi ve doğa turizmi gibi türlere olan ilgi artış göstermiştir. Bu nedenle Erzurum'da son yıllarda kış turizmi başta olmak üzere yayla turizmi, sağlık turizmi, inanç turizmi, kültür turizmi gibi turizm türleri gelişme göstermiştir (Üst, 2012).

Erzurum denildiğinde akla ilk olarak kış turizmi gelmektedir. İlde başta Palandöken Kayak Merkezi olmak üzere Konaklı ve Kandilli Kayak Merkezleri hizmet vermektedir. Palandöken'in 5 ay boyunca kayak yapmaya elverişli bir yapısı bulunmaktadır. Ayrıca sahip olduğu uzun pistler ve karın kalitesi ile önemli kayak merkezlerinden biridir. Zaman zaman uluslararası kış olimpiyatlarına da ev sahipliği yapan Erzurum hem Türkiye'de hem de dünyada kış turizmi açısından tanınan bir şehir haline gelmiştir (Öztürk ve Çolak, 2012). Erzurum'un sahip olduğu diğer turizm varlıkları Tablo 2.2'de gösterilmektedir.

Tablo 2.2. Erzurum İli Turizm Varlıkları

İnanç Turizmi	Kültür Turizmi	Termal Turizm	Doğa ve Spor Turizmi
Çifte Minareli Medrese	Erzurum Kalesi	Ilıca Kaplıcası	Tortum Şelalesi
Yakutiye Medresesi	Saat Kulesi	Pasinler Kaplıcası	Rafting, Çoruh Nehri
Ulu Cami	Erzurum Tabyaları	Köprüküy (Deli Çermik) Kaplıcası	Trekking, Dumlu ve Palandöken Dağları
Lala Paşa Cami	Taş Han	Akdağ Kaplıcası	Atçılık ve Cirit
Üç Kümbetler	Rüstem Paşa Hanı		
Cimcime Hatun Kümbeti	Gümrük Hanı		
Kale Mescidi	Pasinler Kalesi		
Karanlık Kümbet	Oltu Kalesi		
Abdurrahman Gazi Türbesi	Tortum Kalesi		
Öşkvank Kilisesi	Çoban Dede Köprüsü		
Haho Kilisesi (Taş Cami)	İspir Kalesi		

*Kaynak: Üst, 2012.

2.2. ERZURUM'DAKİ İNANÇ TURİZMİ İLE İLGİLİ ZİYARET YERLERİ

Erzurum, inanç turizmi açısından Türkiye'de büyük potansiyele sahip şehirlere biridir. Tarihinin milattan önceki dönemlere uzanması nedeniyle farklı dinlerden topluluklara ev sahipliği yapmış olması ilin inanç turizmi açısından zenginliğinin oluşmasını sağlamıştır. Bu bölümde Erzurum'da inanç turizmi açısından önem arz eden camiler, mezar anıtları, medreseler, manastırlar ve kiliseler incelenmektedir.

2.2.1. Camiler

Bu bölümde Erzurum'daki inanç turizmi açısından potansiyeli olan ve sanatsal değer taşıyan camilere değinilmektedir.

2.2.1.1. Ulu Camii (Atabek Camii)

Erzurum Ulu Camii şehir merkezindeki Tebrizkapı Semtinde bulunmaktadır. Cami Atabey ya da Atabek Camii olarak da bilinmektedir. Caminin yapılış tarihi kesin olarak

bilinmese de günümüzde olmayan bir kitabeye göre 1179 yılında inşa edildiği varsayılmaktadır. Ulu Camii Saltuklular döneminde Emir İzzettin Saltuk'un oğlu Melik Nasırüddin Muhammed tarafından yaptırılmıştır (Özkan, 2016).

Cami zaman içinde çeşitli onarımlar geçirmiştir. Kitabelerde belirtilenlere göre ilk onarım 1629-1630 yıllarında Nasuh Paşazade Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır. İkinci onarım 1826-1827 yıllarında; üçüncü onarım 1787-1788 yıllarında yaptırılmıştır. Cami dördüncü onarımını Sultan II. Mahmut döneminde geçirmiştir. Son onarım ise Sultan Abdülmecid zamanında 1860 yılında İbrahim Ethem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu dönemde yapılan onarıma ait olan kitabe günümüzde Ulu Camii'nin kuzeydeki kapısının üzerinde bulunmaktadır (Yurttaş, 2001).

Erzurum Ulu Camii Anadolu'da bulunan karakteristik ulu cami tiplerine ait bir örneği temsil etmektedir. Cami 54 X 41.70 m. boyutlarında dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Mihraba dik olarak kurulmuş yedi sahından oluşmaktadır. Camiyi taşıyan ayaklar kare, dikdörtgen, L ve T şekillerinde planlanmıştır. Caminin günümüzde kullanılan 5 girişi bulunmaktadır. Bu girişlerden üçü kuzeyde, ikisi de doğuda yer almaktadır. Kuzeydeki üç kapıda da kitabe bulunmamaktadır. Doğu cephesinde bulunan kapılardan birinin üzerinde 1860 yılına ait bir onarım kitabesi yer almaktadır (Özkan, 2016). Caminin minaresi kare kaide ve silindirik bir gövdeye sahiptir. Minare caminin kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Kaide kısmı moloz ve kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Beden duvarının üst seviyesine kadar kare, sonrasında silindirik bir şekilde devam etmiştir. Gövdenin alt kısmı kesme taş, sonrası tuğla ile yapılmıştır. Petek bölümünde de tuğla kullanılmıştır. Petek ve üzerindeki tuğla kısmı 1967 yılında onarılmıştır (Yurttaş, 2001). Günümüzde hala ibadete açık olan Ulu Camii Erzurum tarihini ve İslam kültürünü insanlara tanıtmada konusunda önemli eserlerden biridir (Solmaz, 2002).



Resim 2.4. Erzurum Ulu Camii



Resim 2.5. Ulu Camii İç Mekânı

2.2.1.2. Kale Camii

Kale Camii Erzurum'un en eski Türk yapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Erzurum'un iç kalesinde yer almaktadır. Kale Mescidi adına da sahip olan cami 12. yüzyılda Saltuklular döneminde inşa edilmiştir (Bingöl, 2007).

Kareye yakın dikdörtgen bir alan üzerine kurulan cami mihraba dik üç sahından oluşmaktadır. Cami düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Kubbeli bölümü dıştan yüksek kasnaklı ve külahlı bir örtüyle kaplanmıştır. Caminin kapısı tamamen taştan yapılmış ve 1.05 X 2.00 m. ölçülerindedir (Özdemir, 2011). Doğu cephesinde üst düzeyde açılmış dikdörtgen iki pencere bulunmaktadır. Batı cephesinde herhangi bir pencere ya da açıklık bulunmamaktadır. Kuzey cephesinde bir kapı ve kapının yanlarında birer tane pencere bulunmaktadır. Caminin güney cephesi aynı zamanda iç kalenin güney beden duvarı durumundadır.

Caminin minaresi uzun yıllar boyunca gözetleme ve saat kulesi olarak kullanılmıştır. Kule olarak kullanıldığı dönemlerde gözetleme köşkü top mermileri tarafından yıkılmıştır. Bu nedenle yıkılan kısım sonradan ahşap kullanılarak inşa edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde onarılan kısım da tahrip olunca minarenin üzeri açık kalmış ve bu nedenle halk tarafından “Tepsi Minare” adını almıştır (Özkan, 2016).

2.2.1.3. Ayaz Paşa Camii

Ayaz Paşa Camii Erzurum’un Gürcükapı Senti’ndeki Ayaz Paşa Mahallesinde bulunmaktadır. Erzurum’daki en eski Osmanlı eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Cami Kanuni Sultan Süleyman devrinde Erzurum Valisi olan Ayaz Paşa tarafından 1560 yılında inşa ettirilmiştir (Kızılkaya, 2013). Cami avlusunda bulunan medrese 1799 yılında Şeyhzade Ömer Efendi tarafından; çeşmeler ise 1780 yılında Erzurum’da bir süreliğine valilik yapan İbrahim Hıfzı Paşa tarafından yaptırılmıştır (Solmaz, 2002).

Ayaz Paşa Camii kareye yakın dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır. Giriş kapısı üzerinde bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiş taş levhalar bulunmaktadır. Tek şerefeli olarak planlanan minare taş kaideli ve tuğla gövdeli olarak inşa edilmiştir. Taştan yontulan mihrap kible duvarında yer almaktadır. Minber, mihrabın sağ tarafında bulunmaktadır. Minber ahşap malzeme kullanılarak yapılmış ve çakma tekniği ile birbirine tutturulmuştur. Minberde bitkisel bezemeler ve yıldız motiflerine yer verilmiştir (Aydın, 2015). Günümüzde hala ibadete açık olan Ayaz Paşa Camii orijinalliğini koruyamamasına rağmen yapıldığı devrin özelliklerini hala yansıtmaktadır (Solmaz, 2002).

2.2.1.4. Lala Paşa Camii

Lala Paşa Camii şehir merkezinde Cumhuriyet Caddesi'nde Yakutiye Medresesi'nin yanında yer almaktadır. Cami 1563 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın komutanı ve Kıbrıs fatihi olarak bilinen Sadrazam Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır (Öztürk ve Çolak, 2012).

Lala Paşa Camii Erzurum'da Osmanlı döneminin ilk camisi ve Mimar Sinan'ın tek eseri olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Cami külliye olarak tasarlanıp inşa edilmiş olmasına rağmen, sadece cami ve hamam günümüze kadar gelebilmiştir. Lala Paşa Camii mimari özellik olarak Mimar Sinan'ın kalfalık eseri olan Şehzade Camii'ne benzemektedir. Cami 24 X 24 m. boyutlarında kare bir alana kurulmuştur. Ana kubbesi yaklaşık 10 m. çapında ve 16 m. yüksekliğindedir. Ana kubbenin etrafı yarım kubbelerle desteklenmiştir. Caminin üç adet girişi bulunmaktadır, ancak ana giriş kapısı caminin kuzey cephesinde yer alan cümle kapısıdır. Minare caminin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Tek şerefeli ve kesme taştan yapılan minare diğer cami minarelerine göre daha kısadır (Şeker, Çakır, Doğançın ve Durmuş, 2015). Caminin son cemaat yerindeki mihrabiye'nin üzerinde mermer levhalara yazdırılmış bir ferman bulunmaktadır. Bu ferman 4. Mehmed tarafından 1670 yılında halka vergi muafiyeti getirdiğini duyurmak amacıyla yazdırılmıştır (Öztürk ve Çolak, 2012). Evliya Çelebi Seyahatname isimli eserinde Lala Paşa Camii'ne de yer vermiştir. Evliya Çelebi Lala Paşa Camii ile ilgili şunları söylemiştir:

“Lala Mustafa Paşa Sarayı; Paşa saray kapusunun önünde tarik-i âm aşırı vaki olmuş Süleyman Han'ın veziri Lala Mustafa Paşa'nın binası, İstanbul tarzlı, ali kubbeli, cümle binası rases-ı halisi ile (halis kurşunla) mestur bir camiidir. Tulen ve arzen 80 ayaktır. Mihrabı, minberi, müezzin mahfali şah güzelidir, içinde öyle kıymetli avizeler yoktur. Taşra sofası vardır. Lakin haremi sardır. Süleyman Han'ın mimarı Sinan Ağa merhumun binasıdır...”

Lala Paşa Camii günümüzde hala ağırlığını koruyan, açık hava müzesi tarzında bir eserdir. Şehir merkezinde ve işlek bir konumda bulunması nedeniyle halk yoğun bir şekilde ibadet amacıyla kullanılmaktadır. Hem mimari özelliği hem de orijinalliğini büyük ölçüde korumuş olması nedeniyle Erzurum'a gelen yerli ve yabancı turistlerin ziyaret ettiği önemli eserlerden biridir (Solmaz, 2002).



Resim 2.9. Lala Paşa Camii

2.2.1.5. Ali Paşa Camii

Ali Paşa Camii Erzurum şehir merkezindeki Ali Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami 1570 yılında Erzurum'da valilik yapan Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Ali Paşa Camii kare planlı, dört ahşap destekli ve düz tavanlı Osmanlı camileri grubunda yer almaktadır. Caminin güney ve kuzey cephelerinde altta iki adet; doğu ve batı cephelerinde üstte iki adet olmak üzere toplam dört adet dikdörtgen pencere bulunmaktadır. Caminin son cemaat yeri altı adet ahşap sütun üzerine yerleştirilmiştir. Son cemaat yeri sonradan eğimli bir çatı ile kapatılmıştır. Caminin sivri kemerli kapısının yanları yükseltilerek seki haline getirilmiştir. Yapının mahfili ahşaptan yapılmış altı sütun üzerine yerleştirilmiştir. Minare caminin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Silindirik şeklindeki minare tuğla malzemeden inşa edilmiştir. Şerefesine altı taştan dört sıra silme ile hareketlilik kazandırılmıştır (Yurttaş, Özkan ve Köşklü, 2008).

Ali Paşa Camii'nin mihrabı taş malzemeden yapılmıştır ve sade bir görünüme sahiptir. Caminin ilk inşa edildiğinde yapılmış olan mihrap zaman içinde bazı onarımlar geçirmiş olmasına rağmen hala orijinalliğini korumaktadır. Mihrabın sağında bulunan minber ahşap malzemeden yapılmıştır. Minber çakma tekniği kullanılarak yapılmıştır. Minberin işlemleri Murat Paşa Camii'nin minberi ile benzerlik göstermektedir. Cami girişinin solunda Karakullukçu isimli önemli bir zatın türbesi bulunmaktadır. Caminin

avlusunda taş sütunlu ve kemerli çeşmeler yer almaktadır. Çeşmelerin iki köşesine iki ayrı kitabe yerleştirilmiştir. Bu kitabelerde çeşmeleri kimin yaptırdığı ya da tamir ettirdiği yazılmıştır. Caminin avlusunda ayrıca bir mezarlık bulunmaktadır. Bu mezarlıkta Hafız Mehmet Sabit Efendi, Mehmet Şükrü Efendi ve Hacı Ahmet Efendi'ye ait mezarlar bulunmaktadır. Caminin girişinde bulunan kitabeye göre cami 1693 yılında büyük bir tadilat geçirmiştir (Solmaz, 2002).



Resim 2.10. Ali Paşa Camii

2.2.1.6. Murat Paşa Camii

Murat Paşa Camii Erzurum'un Murat Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami 1572 yılında Sultan II. Selim döneminde Kuyucu Murat Paşa tarafından yaptırılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Erzurum'da yaptırılan ikinci cami olma özelliğiyle Murat Paşa Camii önem taşımaktadır (Hanoğlu, 2006).

Murat Paşa Camii mimari açıdan Lala Paşa Camii ile benzer özellikler göstermektedir. Lala Paşa Camii'nde olduğu gibi Murat Paşa Camii de beş bölümlü son cemaat yeri ve ana kubbe ile örtülen kare bir plana sahiptir. Caminin kendine özel bir minaresi yoktur. Ahmediye Medresesi'nin mescidinin önünde bulunan minare ortak

olarak kullanılmıştır (Aydın, 2014). Murat Paşa Camii'nin temel unsurlarını mihrap, minber, vaiz kürsüsü ve kubbe oluşturmaktadır. Caminin kapı, gövde ve şerefe bölümleri çeşitli bezemelerle süslendiği için ilk bakışta göze çarpmaktadır. Caminin doğu ve batı cephelerinde sivri kemer alınlıklı üçer pencere ve bu pencereler üzerinde dairesel formda bir pencere bulunmaktadır. Kuzey cephesinde altta sivri kemerli ikişer pencere bulunurken, güney cephesinde ise üstte dairesel ikişer pencere yer almaktadır (Söğütü, Kaya, Döngel ve İmirzi, 2017).

Murat Paşa Camii'nin son cemaat yerinde 1573 tarihli Arapça bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabede şunlar yazılıdır:

“Bu mescid-i şerifi ve cami-i müriyi uluların kahramanı; Arap, Acem ve Rum'un hakani Süleyman Han oğlu Sultan Selim'in Allah hilafetini kıyamet gününe kadar muhalefet etsin. Saltanat günlerinde büyük emir Murad Paşa Allah istediğini kolay kılsın. Allah bunu kendisinden hüsnü kabul ile kabul buyursun. 981 senesinde yapıldı” (Kızılkaya, 2013).

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılan son cemaat yeri birbirine sivri kemerlerle bağlanmış ve önü ve yanları açık haldedir. Caminin mihrabı kesme taştan, minberi ise ahşaptan yapılmıştır (Aydın, 2014).

2.2.1.7. Gürcükapı (Aliğa) Camii

Gürcükapı (Aliğa) Camii Erzurum şehir merkezindeki Gürcükapı Senti'nde bulunmaktadır. Cami 1608 yılında Yeniçeri Ocağı ağalarından biri olan Ali Ağa tarafından yaptırılmıştır (Bingöl, 2007). Bu nedenle cami Ali Ağa Camii olarak da bilinmektedir.

Gürcükapı Camii, kare bir alan üzerine tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Yapının sekizgen kubbe kasnağına dört ana yönde birer pencere yerleştirilmiştir. Caminin kuzey ve güney cephesinin alt sırasında ikişer tane, doğu ve batı cephesinde ise birer tane pencere bulunmaktadır. Caminin son cemaat yeri dört taş sütun üzerine yerleştirilmiştir. Mukarnas başlıklı olan bu sütunlar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Silindirik şeklindeki tuğla minare kesme taştan kare bir kaide üzerinde yükselmektedir. Şerefe bölümünün korkulukları taş malzemedir, peteği ise tuğladan inşa edilmiştir. Caminin

kuzey cephesi, köşeleri, giriş ve pencere söveleri düzgün kesme taştan yapılmıştır. Diğer yerler ise moloz taş kullanılarak inşa edilmiştir (Yurttaş vd., 2008).

Gürcükapı Camii 1859 yılında meydana gelen bir depremde zarar görmüş, bu nedenle bir onarım geçirmiştir. Caminin sivri kemerli kapı alınlığının üzerinde bu onarımla ilgili küçük bir kitabe yer almaktadır (Öztürk ve Çolak, 2012).



Resim 2.11. Ali Ağa Camii Dış Cephesi



Resim 2.12. Ali Ağa Camii İç Mekânı

2.2.1.8. Boyahane Camii

Boyahane Camii Erzurum Boyahane Mahallesi'nde Yakutiye Medresesi'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Cami 1621 yılında Vali Emin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Boyahane Camii hamamdan camiye dönüştürülen yapılara bir örnektir. Boyahane hamamının soğukluk kısmı camiye dönüştürülerek eser oluşturulmuştur.

Cami kare planlı ve kubbeli bir yapıdadır. Caminin önünde son cemaat yeri bulunmamaktadır. Caminin içinde kalem işi süslemeler yer almaktadır. Ancak bu süslemeler orijinal değildir. Caminin minaresi tek şerefeli ve kısa olarak inşa edilmiştir. Minarenin yapımında tuğla malzeme kullanılmıştır. Aralarında sarı ve yeşil renkli tuğlalar kullanılarak minarenin görünümüne estetiklik kazandırılmıştır. Caminin minberi güney cephesinde mihraba bitişik bir şekilde ahşap malzemeden yapılmıştır. Minberin girişi sivri bir kemerle kapatılmıştır. Bu kemerin üzeri bitkisel bezemelerle süslenmiştir (Aydın, 2014). Caminin mihrap bölümü yalın kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Mihrabın içi yarım daire formundadır ve duvardan dışarıya doğru taşırılmıştır. İçinde dört satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Kitabe hamamın camiye çevrilişi ile ilgilidir. Kitabenin Türkçesi şu şekildedir:

“Çok hayır işlemeye gayretli İlyas Ağa emek çekip burasını cami yaptı. Pa'daki (Payidar kelimesindeki Pa) illet harfini (yani elif harfini) atarak (ebced hesabıyla şu tarihi) dedi: Kıyamete kadar binası kaim olsun. Sene 1030/1621, ketebe (imza) Ali.”

Kitabe üzerindeki bu yazıdan kitabenin Ali isimli bir hattat tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Ancak kaynaklarda bu hattat hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Kitabe 0.3 X 0.68 m. boyutlarındadır. Günümüzde hala bu kitabe mihrap üzerinde bulunmaktadır (Yılmaz, 2007).

Boyahane Camii'nin Cumhuriyet döneminde bir süre askeri depo ve un fabrikası olarak kullanıldığı bilinmektedir. Harap bir durumda olan caminin tahmini olarak 1970'li yılların başında onarım çalışması geçirerek bugünkü durumuna getirildiği bilinmektedir (Solmaz, 2002).

2.2.1.9. Caferiye Camii

Caferiye Camii Erzurum şehir merkezindeki Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Cami 1645 yılında Erzurum hazinesinde görevli Ebubekir oğlu Cafer tarafından yaptırılmıştır. Caminin giriş kapısında kim tarafından ve hangi yıl yapıldığı yazmaktadır (Kızılkaya, 2013).

Caferiye Camii kare planlı, tek kubbeli ve son cemaat yerinin olduğu bir yapıda inşa edilmiştir. Caminin batı, doğu ve güney cepheleri birbirine benzer şekildedir. Caminin iç kısmı altta dikdörtgen iki pencere ve üstte orta kısımda yuvarlak kemerli bir pencere ile aydınlatılmıştır. Caminin giriş kapısı kuzey cephesinde bulunmaktadır. Kapının iki yanında bulunan pencerelerin sivri kemerli alınlıkları bulunmaktadır. Caminin minaresi kuzeydoğu köşesindedir. Kare kaide ve silindirik gövdeye sahip olan minare tuğla malzemedен yapılmıştır. Kible duvarının içinde taş mihrap bulunmaktadır. Bu mihrap mukarnas kavsaralıdır. Mihrabın kavsarasının hem altında hem de üstünde dörder satırdan oluşan iki kitabe yerleştirilmiştir. Bu kitabelerden biri caminin yapılış tarihi, diğeri ise caminin imamlarına dua edilmesi ile ilgilidir. Mihrabın sol üst köşesinde duvarın içinde kilitli bir dolap bulunmaktadır. Bu dolap caminin vakfiyesinin saklanması amacıyla yaptırılmıştır. Caminin minberi ahşaptan yapılmıştır. Minber zaman içinde bazı değişiklikler geçirmiş olmasına rağmen hala orijinal haldedir. Yine minber kısmında 12 satırlık bir kitabe yer almaktadır (Özkan, 2015). Caminin iç kısmında kalem işi bezemeler kullanılmıştır. Kubbe göbeği ve kasnakta bitkisel bezemeler ve yazılara yer verilmiştir. Cami ilk olarak külliye olarak inşa edilmiştir. Külliyeinin medresesine ait hücrelerin batı cephesinde olanlar tamamen yıkılmıştır. Külliyeinin orijinal yapıları olan hamam, çeşme ve mektepten ise sadece çeşme günümüze kadar ulaşabilmiştir (Yurttaş vd., 2008).



Resim 2.13. Caferiye Camii Avlusu

Günümüzde caminin sol tarafında vaaz kürsüsü, sol ön köşesinde ise küçük bir kitaplığı bulunmaktadır. Caminin aydınlatılması avizelerle sağlanmaktadır. Caminin önünde üzeri sacı kaplanmış musalla taşı bulunmaktadır. Cami hala ibadete açık vaziyettedir (Solmaz, 2002).



Resim 2.14. Caferiye Camii Dış Cephesi

2.2.1.10. Kurşunlu Camii

Kurşunlu Camii Erzurum şehir merkezinde İç Kale'nin eteğinde bulunmaktadır. Cami medresesi ile birlikte 1700 yılında Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından yaptırılmıştır (Bingöl, 2007). Caminin kubbesinin üzerinin kurşunla kaplı olması nedeniyle bu isim verilmiştir.

Kurşunlu Camii, kuzey güney doğrultusunda eğitimli bir alan üzerine kare planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Caminin ön kısmında üç gözlü son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yeri dört taş sütun üzerine yerleştirilmiştir. Caminin doğu ve batı cephelerinde, alt kısımda bir ve üstte ise küçük ölçülerde bir tane pencere bulunmaktadır. Güney ve kuzey cephelerde ise altta dikdörtgen şeklinde iki pencere bulunmaktadır. Caminin kubbesi sekizgen bir kasnak üzerine yerleştirilmiştir. Kubbe kasnağında da altı küçük pencere yer almaktadır. Caminin mihrabı mukarnas kavsaralı ve beşgen kenarlıdır. Minber mihrabın sağında yer almaktadır. Mihrap ahşaptan yapılmıştır ve herhangi bir özelliği bulunmamaktadır. Kubbe, kubbe eteği ve trompların içi kalem işi bezemelerle süslenmiştir. Caminin minaresi kuzeybatı köşede bulunmaktadır. Silindirik gövdeye sahip olan minare kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Minarede iki renkli taş işçiliği kullanılmıştır. Ayrıca şerefe bölümünün altında üç sıra mukarnas dizin bulunmaktadır (Yurttaş vd., 2008). Kurşunlu Camii günümüzde hala ibadete açıktır. Yapılan ziyarette caminin oldukça bakımlı olduğu ve orijinalliğini koruduğu gözlemlenmiştir.



Resim 2.15. Kurşunlu Camii

2.2.1.11. Gümrük Camii

Gümrük Camii Erzurum şehir merkezinde Abdurrahman Ağa Mahallesi'nde Gümrük Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Taç kapı üzerinde bulunan kitabeye göre cami 1717 yılında Hacı Bektaş oğlu Hacı Derviş İbrahim tarafından yaptırılmıştır.

Gümrük Camii de külliye olarak inşa edilen yapılar arasında bulunmaktadır. Kare bir alan üzerine inşa edilen cami tek kubbelidir. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerine yerleştirilmiştir. Caminin doğu ve batı cephelerinde ikişer adet olma üzere toplam dört pencere bulunmaktadır. Güney cephede üç ve kuzey cephede ise iki pencere bulunmaktadır. Caminin son cemaat yeri kuzey cephede ve bir seki üzerinde yer almaktadır. Sivri kemerli ve üç gözlü olarak inşa edilen son cemaat yeri dört taş sütun üzerine yerleştirilmiştir. Caminin mihrabı kesme taştan inşa edilmiştir. Mihrap beş yüzeyli ve mukarnas kavsaralıdır. Minber ise ahşaptan inşa edilmiştir ve orijinal değildir. Caminin minaresi kare kaideli ve silindir şeklindedir. Minarenin inşasında tuğla malzeme kullanılmıştır. Korkuluk kısmı taş, petek ise tuğla kullanılarak yapılmıştır. Caminin geneli düzgün ve kaliteli kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Sadece kubbe ve minarede tuğla kullanılmıştır (Yurttaş vd., 2008). Gümrük Camii Cumhuriyet döneminde iki kez onarılmıştır. Bu onarımlardan ilki 1935 yılında, diğeri ise 1975 yılında yapılmıştır (Solmaz, 2002).

2.2.1.12. Derviş Ağa Camii

Derviş Ağa Camii Erzurum şehir merkezindeki Derviş Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami 1717 yılında Hacı Derviş Ağa tarafından yaptırılmıştır. 1736 yılında ise Hacı Derviş Ağa'nın ölümüyle birlikte caminin önüne türbe eklenmiştir (Bingöl, 2007).

Derviş Ağa Camii, kuzeyden güneye doğru yükselen meyilli bir arazi üzerine kurulmuştur. Cami kareye yakın dikdörtgen şeklinde planlanmıştır. Camiye kuzey cephede bulunan bir kapıdan girilmektedir. Giriş kapısı üç taraftan üç sıra kaval silmeyle çevrelenmiştir. Giriş kapısının üzerinde iki adet kitabe bulunmaktadır. Alttaki kitabede ayet, üstteki kitabe caminin onarımı ile ilgili bilgi yazılmıştır. Caminin kible duvarının ortasında mihrap yer almaktadır. Mihrap orijinalliğini büyük bir oranda koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Mihrabın batısında ahşaptan yapılmış minber yer almaktadır. Caminin kuzeyinde on ahşap ayak üzerine oturtulmuş kadınlar mahfili bulunmaktadır. Kuzey cephede girişin iki yanına yerleştirilmiş iki pencere; güney cephede mihrabın iki yanına yerleştirilmiş iki pencere; doğu ve batı cephelere yerleştirilmiş birer pencere ile caminin içi aydınlatılmıştır (Atak, 2014). Caminin önünde bulunan son cemaat yeri dört sütuna oturan üç kubbeye sahiptir. Cami girişinin sağ tarafında bulunan minare kül rengi

ve kırmızı kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Avluda bulunan çeşmelerin 1737 yılında Şeyh oğlu Mustafa Efendi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Cami avlusunun sol tarafında Hacı Derviş İbrahim Ağa'nın türbesi ve birçok mezar yer almaktadır. Bu bölümde yaklaşık 11 adet mezar bulunmaktadır. Caminin güneyinde ise yaklaşık 25 mezardan oluşan bir hazire bulunmaktadır. Caminin onarımı 1845 yılında cami yöneticisi Abdurrahman oğlu müderris Hacı Müştak tarafından yaptırılmıştır (Hanoğlu, 2006).

2.2.1.13. Bakırcı Camii

Bakırcı Camii Erzurum şehir merkezinde Bakırcı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami 1720 yılında Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Cami Lale Devri yıllarında Anadolu'da inşa edilmiş camilerden biridir. Caminin yapımıyla ilgili kitabe camiye girişin yapıldığı taç kapının alınlığı üzerinde bulunmaktadır. Kitabe altı satırdan oluşmaktadır. Kitabenin Türkçe anlamı aşağıdaki gibidir:

“Bakırcı Mustafa Ağa vefatından önce malının üçte birini bu caminin yapılması için vasiyet etmiştir. Er meydanlarının yürekli kahramanı ve damadı olan Mustafa Ağa bu karlı hayrın tastamam olmasını sağladı. El açıp koca feleğe tarihini ustaca söyledim. Ya Rab bu benzersiz ibadethaneyi hemen kabul buyur. Sene: H 1133/ M 1720.”

Bakırcı Camii kareye yakın ölçülerde harim ve harimin kuzeyinde bulunan üç bölmeli son cemaat yeri revakından oluşmaktadır. Caminin kuzey cephesinde küçük bir avlusu bulunmaktadır. Avlunun kuzey ve doğu cepheleri günümüzde kullanılan yapı malzemeleriyle inşa edilmiştir. Batı cephesinin duvarı ise gri renkli kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir (Atak, 2015). Caminin kuzey cephesi ve minaresinin yapımında kırmızı renkli kamber taşı kullanılmıştır. Caminin duvarları oldukça kalındır. Caminin sağında bulunan minaresi tek şerefelidir. Şerefenin altında çeşitli süslemeler ve külah kısmının altında ise çiniler bulunmaktadır (Hanoğlu, 2006). Camiye kuzey cephenin ortasına açılan taç kapıdan girilmektedir. Taç kapının avlu seviyesinden yüksek tutulması nedeniyle kapının önüne üç basamaktan oluşan bir merdiven yerleştirilmiştir. Caminin mihrap kısmı kible duvarının ortasında bulunmaktadır. Mihrabın kavsara seviyesine kadar olan kısmında gri kesme taş kullanılırken, üst kısmında kırmızı kamber taş kullanılmıştır. Ahşap malzeme kullanılarak yapılan ve mihrabın batısında bulunan minber camiye sonradan eklenmiştir (Atak, 2015).

Cami girişinin sağ tarafında camiyle aynı adı taşıyan Bakırcı Çeşmesi bulunmaktadır. Cami avlusuna girişin solunda ise abdesthane yer almaktadır. Caminin kible tarafı, içinde 13 mezarın bulunduğu bir haziredir. Bu hazirede camiye yaptıran Bakırcı Mustafa Ağa'nın da mezarı bulunmaktadır (Hanoğlu, 2006).



Resim 2.16. Bakırcı Camii

2.2.1.14. Narmanlı Camii

Narmanlı Camii Erzurum'un Tebrizkapı Senti'nde Çifte Minareli Medrese'nin doğusunda yer almaktadır. Giriş kapısının üzerindeki dört satırlık kitabeye göre cami Sultan I. Mahmut döneminde 1738 yılında Narmanlı Hacı Yusuf Efendi tarafından yaptırılmıştır (Hanoğlu, 2006).

Narmanlı Camii, tek kubbeli olarak planlanmış ve kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Son cemaat yeri taş sütunlar üzerine yerleştirilmiş beş kubbe ile örtülmüştür. Sade bir düzenlemeye sahip olan mihrap kible duvarının ortasında bulunmaktadır. Mihrap mukarnas kavsaralı ve beşgen bir niş şeklindedir. Mihrap gibi sade bir yapıya sahip olan minber mihrabın sağında yer almaktadır. Minber çakma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur. Yağlı boya ile boyanan minberde fazla süslemeye yer verilmemiştir

(Aydın, 2014). Caminin minaresi kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Minare kare kaideli, silindirik gövdeli ve kesme taştan inşa edilmiştir. Caminin kuzeybatı avlu duvarına sivri kemerli ve iki gözlü olarak inşa edilmiş bir de çeşme bulunmaktadır (Yurttaş vd., 2008).



Resim 2.17. Narmanlı Camii

2.2.1.15. İbrahim Paşa Camii

İbrahim Paşa Camii İbrahim Paşa Mahallesi'nde Vilayet Binası ve Taş Ambarlar arasında bulunmaktadır. Camide yer alan kitabeye göre cami 1748 yılında İbrahim Edhem Paşa tarafından yaptırılmıştır. Caminin kapı kemerinin üzerinde bulunan mermer kitabenin anlamı şu şekildedir:

“Ey Kâbe’ye yönelen gönül ayinen su gibi pasdan cari ve pak ise istediğini kalp gözü ile gör. Kalbini tevhid nuru ile Allah evi yapan mihrabın köşesi gibi sinesini yırtar”.

Cami kaidelerinde üç farklı şamdan bulunmaktadır. Bu şamdanlardan biri 1748 yılında İbrahim Paşa tarafından, ikincisi 1797 yılında İbrahim Paşa'nın kızı Muhsine Hanım tarafından ve sonuncusu ise 1928 yılında Alemdar Zade Abdurrahman'ın eşi Saniye Hanım tarafından vakfedilmiştir (Yurttaş vd., 2008).

İbrahim Paşa Camii, Erzurum'daki Osmanlı dönemi 18. yüzyıl camilerinin en güzel örneklerinden biri olarak görülmektedir. Tek kubbeli olarak planlanan cami düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Merdivenlerle ulaşılan caminin mimari tarzı Erzurum'daki diğer birçok caminin yapımına örnek oluşturmuştur. Caminin son cemaat yeri dört taş sütunun üzerine yerleştirilmiş üç tuğla kubbeden oluşmaktadır. Tek şerefeli olarak planlanan minare kesme ve işlenmiş taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Caminin kubbe ve minare yükseklikleri birbirine orantılı olarak planlanmıştır. Giriş kapısının kemeri üzerine beş satırlık bir kitabe yerleştirilmiştir. Taş malzeme kullanılarak yapılan mihrap mukarnas kavsaralıdır. Mihrabın sağ tarafında bulunan minber ahşap malzemedan yapılmıştır. Beyaz boya ile boyanan minber oldukça sade yapıdadır (Solmaz, 2002).

2.2.1.16. Şeyhler Camii

Şeyhler Camii Erzincankapı Sempti'ndeki Şeyhler Mahallesi'nde bulunmaktadır. Şiiliğin yayıldığı dönemlerde Karabağ'dan Erzurum'a göç eden Seyit Mehmet'in oğlu Mehmet Habip Efendi 1719 yılında şimdiki caminin bulunduğu araziye kerpiç bir cami yaptırmıştır. 1767 yılına gelindiğinde Habip Mehmet Efendi eski camiyi yıktırarak yerine günümüzdeki Şeyhler Camii'ni yaptırmıştır (Solmaz, 2002).

Şeyhler Camii, kare planlı ve tek kubbeli olarak inşa edilmiştir. Caminin kuzey cephesinde bulunan son cemaat yerinin yanları açıktır ve dört sütun tarafından taşınmaktadır. Doğu ve batı cephelerinin duvarlarında; alt kısımda birer dikdörtgen pencere, üstte ise sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır. Güney cephe duvarında; altta iki dikdörtgen, üstte bir sivri kemerli olmak üzere toplam üç pencere bulunmaktadır. Kuzey cephesinde ise giriş kapısının iki yanına da birer pencere açılmıştır. Caminin içinde sonradan yenilenmiş kalem işleri yer almaktadır. Kuzey cephede bulunan mahfil ahşap malzemedan yapılmıştır. Taş malzemedan yapılan mihrap mukarnas kavsarlıdır ve Erzurum'daki diğer Osmanlı camileriyle benzer özellikler taşımaktadır. Mihraba bitişik olarak yapılan minber ahşaptan ve oldukça sade bir şekilde inşa edilmiştir. Caminin minaresi kuzeybatı cephede bulunmaktadır. Tek şerefeli olarak planlanan minare kare kaideli, silindirik gövdeli olarak kesme taştan inşa edilmiştir. Minarenin güney cephesinde gövdenin alt kısmına bir güneş saati yerleştirilmiştir (Özkan, 2010). Şeyhler Camii günümüze bozulmadan gelmeyi başarmıştır. Hala ibadete açık olan cami etrafında bulunan büyük camiler nedeniyle fazla ilgi görmemektedir (Solmaz, 2002).

2.2.1.17. Köse Ömer Ağa Camii

Köse Ömer Ağa Camii Erzurum şehir merkezindeki Köse Ömer Ağa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde yer alan dört satırlık kitabeye göre Köse Ömer Ağa Camii 1771 yılında Köse Ömer Ağa'nın babası tarafından yaptırılmıştır (Solmaz, 2002).

Köse Ömer Ağa Camii, kare planlı ve düz tavanlı olarak inşa edilmiştir. Kuzey cephede bulunan son cemaat yeri camiye sonradan eklenmiştir. Caminin kuzey ve güney cephelerinde ikişer tane olmak üzere toplam dört pencere bulunmaktadır. Doğu ve batı cephedeki pencerelerin yanında ise birer tane mazgal pencereye yer verilmiştir. Yapının giriş kapısı sivri kemer kavsaralıdır. Köşeleri ise sütuncelerle yumuşatılmıştır. Sütuncelerin başlıklarında bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Caminin mihrabı güney cephesinde yer almaktadır. Ahşap malzemeden yapılan minber orijinal değildir. Minare caminin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Tuğladan yapılan minare kare kaideli ve silindir şeklindedir. Şerefe kısmı kesme taştan yapılmıştır ve alt kısmı iki kaval silme ile çevrelenmiştir (Yurttaş vd., 2008).

Günümüzde caminin orijinal halinden geriye fazla bir şey kalmamıştır. Cami zaman içinde deprem nedeniyle zarar görmüş ve birçok kez onarılmıştır. Bu nedenle cami hem orijinalliğini hem de sanatsal değerini kaybetmiştir (Solmaz, 2002).



Resim 2.18. Köse Ömer Ağa Camii Dış Cephesi



Resim 2.19. Köse Ömer Ağa Camii İç Mekânı

2.2.2. Mezar Anıtları

Bu bölümde Erzurum’da bulunan ve inanç turizmi kapsamında ziyaret edilen türbe ve kümbetler incelenmektedir. Bu bağlamda toplam 15 adet mezar anıtı hakkında bilgi verilmektedir.

2.2.2.1. Emirşeyh Türbesi

Emirşeyh Türbesi Tebrizkapı’da Emir Şeyh Camii’nin yanında bulunmaktadır. Türbe Abbasiler döneminde yaşamış Emir Şeyh Hazretlerine aittir. Türbe 1179 yılında Saltukoğlu Mehmet Kızılarıslan döneminde inşa edilmiştir (Öztürk ve Çolak, 2012).

Kubbeli bir şekilde inşa edilen Emirşeyh Türbesi’ne mescidin içinden açılan bir kapıdan beş basamaklı taş merdivenle inilmektedir. Türbe dikdörtgen planlıdır ve sivri beşik tonozla örtülmüştür. Orta kısmında dört köşeli bir havalandırma penceresi yer almaktadır. Türbenin güney duvarında mihrap ve mihrabın yanında Türk ağaç işçiliğiyle yapılmış kandillik bulunmaktadır.

Yapılan ziyarette türbe içinde ahşaptan üç sanduka bulunduğu fakat bu sandukalarda yatanların kimler olduğu ve hangi tarihte öldüklerinin belli olmadığı gözlemlenmiştir. Fakat sandukalarda bulunan başlıklardan orada yatanların erkek oldukları anlaşılmıştır.



Resim 2.20. Emirşeyh Türbesi

2.2.2.2. Üç Kümbetler

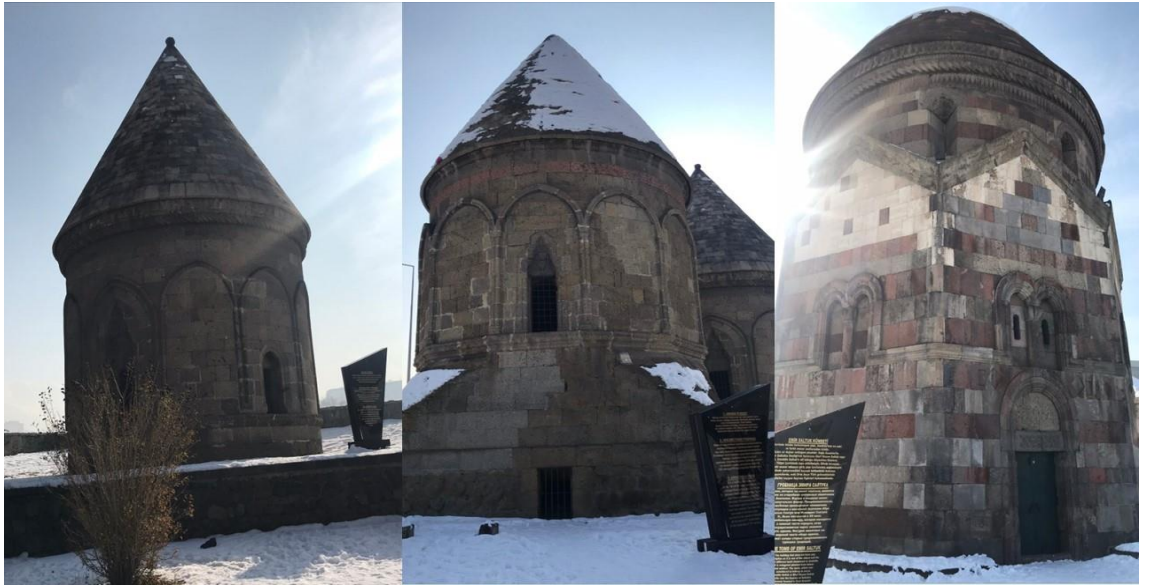
Erzurum'daki mezar anıtlarından en önemlileri olarak gösterilen Üç Kümbetler Sultan Melik Mahallesi'nde bulunmaktadır. Üç Kümbetler Saltuklulardan günümüze kalan en önemli eserlerdendir. Yedi, dokuz ve kırk sayılarında olduğu gibi üç sayısının da Türklerde kutsallığı bulunmaktadır. Bu nedenle bu eserlerin adı Üç Kümbetler olarak kalmıştır (Özdemir, 2011).

Aslında dört kümbetten oluşan bu eserlerin çoğunlukla üç tanesi dikkat çekmekte ve bilinmektedir. Üç Kümbetlerin en büyüğü Emir Saltuk Kümbetidir (Kara, 2017). Üzerinde kitabe bulunmaması nedeniyle Emir Saltuk Kümbetini kimin yaptırdığı ve hangi yılda yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yine de kümbetin 12. yüzyılda yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir. Emir Saltuk Kümbeti sekizgen gövdeli ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Altta dikdörtgen planlı bir cenazelik bölümü; bu bölümün üzerinde de sekizgen gövde bulunmaktadır. Gövdenin dört ana yönünde ikiz mazgal pencereler, ara yönlerde ise yalancı pencereler bulunmaktadır. Pencereler kalın ve kısa olacak şekilde açılmıştır. Kümbet kırmızı, beyaz ve gri renkli kesme taşlardan inşa edilmiştir. Kümbetin iç mekânından çok dış kısmında süslemeler bulunmaktadır (Özkan, 2016). Kümbetin dış yüzeyindeki nişlere Türk ve Uzakdoğu sanatındaki 12 hayvanlı takvimi simgeleyen sekiz adet figür yerleştirilmiştir. Bu figürler aşağıdaki gibidir:

- ✓ Boynuzları arasında bir insan başı olan boğa başı
- ✓ Stilize edilmiş hayat ağacı
- ✓ İstiridye niş altında tavşan
- ✓ Yüzleri birbirine dönük sıçan ve ejderha
- ✓ Kanatları açık kartal
- ✓ Grifon (Hayali yaratık)
- ✓ İstiridye niş altında tavşan (Kırık)
- ✓ Palmet (Stilize edilmiş hayat ağacı) (Kara, 2017).

İkinci kümbet Emir Saltuk Kümbetinin güneydoğusunda bulunmaktadır. Bu kümbetin de yapım tarihi kesin bilinmemekle birlikte 14. yüzyılın başlarında inşa edilmiş olabileceği tahmin edilmektedir. Yapının alt kısmı kare planlı ve on iki cephelidir. Alt kısmında üç adet büyük ve bezemeli, üstte ise bir adet küçük penceresi bulunmaktadır. Gri renkli taşlardan inşa edilmiş olan bu kümbet tek katlı ve silindirik gövdeli olarak planlanmıştır. Kümbete ait herhangi bir kitabe mevcut değildir (Özdemir, 2011).

İkinci kümbetin hemen yanına inşa edilen üçüncü kümbet ise içten kubbe, dıştan da külah ile örtülü şekildedir. Bu kümbetin on iki köşeli bir gövdesi bulunmaktadır. Sahip olduğu mimari özellikleri nedeniyle bu yapının da 14. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir (Solmaz, 2002). Emir Saltuk Kümbetinde olduğu gibi bu kümbetin üzerinde de yılan, kartal, boğa ve yarası gibi hayvan figürleri bulunmaktadır.



Resim 2.21. Üç Kümbetler

Üç Kümbetlerin yanında mimari olarak diğerlerine benzemeyen dördüncü bir kümbet yer almaktadır. Bu kümbet halk arasında “Kâbe Mescidi” olarak bilinmektedir. Dördüncü kümbet diğerlerinden farklı olarak kare planlıdır ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Alt katı cenazelik bölümüdür. Kümbet içten çapraz tonoz, dıştan ise piramit şekilli taş bir külâh ile örtülmüştür (Özdemir, 2011).



Resim 2.22. Kare Planlı Dördüncü Kümbet

Üç Kümbetler günümüzde şehirleşme nedeniyle binalar arasında kalmış olsa da etrafı avlu ile çevrildiği için korunabilmiştir. Görünüş ve mimari olarak hala orijinalliğini korumaktadır. Şehre gelen yerli ve yabancı turistlerin görüp fotoğraflamak istedikleri bir eser olması nedeniyle Erzurum’un simgelerinden biri haline gelmiştir (Solmaz, 2002).

2.2.2.3. Mısri Zinnun Kümbeti

Mısri Zinnun Kümbeti Erzurum’un Oltu ilçesine bağlı Çamlı Köyü’nde bulunmaktadır (Öz ve Durdu, 2016). Kapı kemeri üzerinde bulunan kitabeye göre kümbet 1226 yılında yaptırılmıştır. Ancak kitabe üzerindeki harf ve rakamların okunuşundan

emin olunmadığı için kümbetin daha ileri yıllarda yapılmış olabileceği de düşünülmektedir.

Kümbet silindirik gövdeli ve konik çatılı olarak inşa edilmiştir. Gövdesi beş sıra gri ve üç sıra kırmızı taş kullanılarak yapılmıştır. Kümbetin girişi doğu cephesindedir (Öztürk ve Çolak, 2012). Kümbetin 1126 yılında o bölgede yapılan savaşta şehit olan bir din bilginine ait olduğu düşünülmektedir. Bu özelliği nedeniyle halk kümbeti ziyaret etmekte ve kümbette namaz kılıp dua okumaktadır. Kümbetin bakımını Oltu Belediyesi yaptırmaktadır (Kalafat, 2000).

2.2.2.4. Cimcime Hatun Kümbeti

Cimcime Hatun Kümbeti Erzurum şehir merkezindeki Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Kümbetin kesin olarak hangi tarihte yapıldığı ve kime ait olduğu bilinmemektedir. Ancak 13. yüzyılın sonu 14. yüzyılın başlarında inşa edildiği ve Erzurum Emirlerinden birine ait olduğu tahmin edilmektedir (Yurttaş vd., 2008).

Cimcime Hatun Kümbeti bağımsız bir mezar anıtıdır. Çünkü diğer mezar anıtlarına kıyasla daha sade bir mimari tarzda inşa edilmiştir. Kümbet silindirik kaideli ve hem içten hem de dıştan silindirik gövdeye sahiptir. İç kısmından kubbe, dış kısmından ise konik bir külahla kapatılmıştır. Kümbetin girişi kuzey cephesindedir. İç mekânın aydınlatılması giriş kapısı ve doğu ve batı yönlerdeki iki pencere ile sağlanmıştır (Yurttaş ve Kındığılı, 2011). Kümbette yapılan çalışmalar sırasında altta gizli bir oda bulunmuştur. Bu gizli odada iki adet mezar ve mumya odası bulunmaktadır. Bu mezarların etrafı kiremitlerle örülü şekildedir. Mezarlarda bulunan kemikler ise kibleye doğru gömülmüştür. Fakat bu kemik ve mezarların kimlere ait olduğu bilinmemektedir (Özdemir, 2011).

Günümüzde Cumhuriyet Caddesi üzerinde bulunan Cimcime Hatun Kümbeti önemli bir tarihi değer olmasına rağmen gereken ilgiyi görememektedir. Kümbetin içini ziyaret etme şansı olmaması ve yapının bir kısmının cadde kenarında kalması gibi nedenlerle turizm açısından fazla yararlanılabilen bir eser değildir (Solmaz, 2002).



Resim 2.23. Cimcime Hatun Kümbeti

2.2.2.5. Karanlık Kümbet (Emir Sadettin Kümbeti)

Karanlık Kümbet Erzurum şehir merkezinde bulunmaktadır. İlhanlılardan kalan bu kümbet Sultan Olcayto döneminde Sadreddin Türk Bey tarafından 1308 yılında yaptırılmıştır (Bingöl, 2007).

Karanlık Kümbet'in gövdesi dıştan onikigen, içten ise silindirik bir yapıya sahiptir. Kalın ve kabartmalı olarak planlanan on iki yalancı sivri kemer kümbetin on iki yüzünü birbirinden ayırmaktadır. Yapının dört cephesinde mukarnas kavsaralı birer adet pencere bulunmaktadır. Gövde kemerinin üst kısmı silindirik yapıdadır (Solmaz, 2002). Kümbetin cenazelik kısmına basık bir kapının ardındaki yedi basamaktan oluşan merdivenle inilmektedir. Cenazelikte iki adet sanduka yer almaktadır. Kümbetin güney cephesinde bulunan penceresinin üzerinde 53 X 36 cm. ölçülerinde kırmızımsı parlak bir taşta işlenmiş üç satırlık bir kitabe vardır. Kitabe Kurtuluş Savaşı döneminde Erzurum'u işgal eden Rus ve Ermeniler tarafından tahrip edilmiştir.

Karanlık Kümbet günümüzde hala halk arasında manevi önemini korumaktadır. Bu nedenle halk tarafından sıkça ziyaret edilen yerlerden biridir. Eski dönemlerde kümbetin hastalıklara iyi geldiğine inanılmıştır. Özellikle felçliler ve çeşitli vücut ağrıları olan insanlar kümbete gidip mum yakarak şifa bulacaklarına inanmışlardır (Özdemir, 2011).



Resim 2.24. Karanlık Kümbet

2.2.2.6. Pir Ali Baba (Ahi Baba) Türbesi

Pir Ali Baba Türbesi Dutçu ve Tepeköy köylerinin sınırlarının birleştiği Pir Ali Tepesi üzerinde bulunmaktadır. Türbenin 14. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir (Öztürk ve Çolak, 2012).

Pir Ali Baba Türbesi sekizgen planlı olarak inşa edilmiştir. Türbenin yarım küre şeklinde olan kubbesinin doğu kısmı yıkılmıştır. Batı cephesinde bulunan yuvarlak kemerli pencere sonradan kapatılmıştır. Türbenin kuzey cephesinde bulunan kapısı da örülerek kapatılmıştır. Düzgün kesme taş kullanılarak inşa edilen türbe oldukça sade bir şekilde düzenlenmiştir. Türbenin içinde dört tane sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların iki tanesi ahşap, ikisi de Selçuklu tarzında yapılmıştır (Yurttaş vd., 2008). Sandukaların birinin önemli bir zat olan Pir Ali Baba'ya ait olduğu düşünülmektedir. Pir

Ali Baba Erzurum'da özellikle ramazan aylarında okunan 1001 hatimleri başlatan kişi olarak bilinmektedir. Pir Ali Baba, Yavuz Sultan Selim döneminde mutasarrıflık yani sancak amirliği de yapmıştır. Pir Ali Baba Türbesi özellikle bayramlarda halk tarafından ziyaret edilmektedir. Ayrıca türbenin bayılma hastalığı olanlara ve akıl hastalarına şifa olduğuna da inanılmaktadır (Kızılkaya, 2013).

2.2.2.7. Gümüşlü Kümbet

Gümüşlü Kümbet Erzurum'un Kars Kapı semtinde askeri şehitlik sınırları dâhilinde yer almaktadır. Kümbetin kitabesinin bulunmaması nedeniyle 14. yüzyılda inşa edildiği ve İlhanlı prenslerinden birine ait olduğu tahmin edilmektedir (Solmaz, 2002).

Gümüşlü Kümbet onikigen gövde şeklinde inşa edilmiştir. Kemerlerin üzerinden itibaren ise silindirik bir şekle sahiptir. Kümbetin gövdesini geometrik motifli bir bordür çevrelemektedir. Yapının doğu ve batı cephelerinde mukarnas kavsaralı birer tane pencere bulunmaktadır. Kümbetin için daire şekilde düzenlenmiştir. Güney duvarında yarım daire şeklinde bir mihrap nişi bulunmaktadır. Kümbetin içinde bir de kare planlı cenazelik bölümü bulunmaktadır. Bu bölümün doğu ve batı cephelerinde birer mazgal pencereye yer verilmiştir. Kümbetin hem iç hem de dışının inşasında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Kümbet genel olarak tek renk taştan yapılsa da gövdenin üst kısmında kırmızı renkli taştan yapılmış geometrik bir kuşak bulunmaktadır (Yurttaş vd., 2008).

Gümüşlü Kümbet günümüzde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin koruması altında bulunmaktadır. Karskapı Şehitliği ile bir bütünlük içinde olan kümbet hala ziyarete açıktır (Solmaz, 2002).



Resim 2.25. Gümüşlü Kümbet³¹

2.2.2.8. Rabia Hatun Kümbeti

Rabia Hatun Kümbeti Erzurum'un şehir merkezindeki Hasan Basri Mahallesinde bulunmaktadır. 14. yüzyıldan kalma kümbetin hangi yılda yapıldığı ve kime ait olduğu bilinmemektedir. Halk arasında türbede yatanın Rabia Hatun adında bir kadın olduğu bilinmektedir.

Rabia Hatun Kümbeti silindirik ve onikigen bir gövdeye sahiptir. Kümbetin silindirik kaidesi ve çokgen gövdesini ayıran kalın bir silme bulunmaktadır. Kümbetin girişi kuzey cephesinde yer almaktadır. Giriş kapısının iki yanında geometrik bordürler bulunmaktadır. Kümbet kuzeydoğu, kuzeybatı ve güneydoğu cephelerinde birer tane olmak üzere toplam üç tane dikdörtgen pencereye sahiptir. Güney cephesinde ise mukarnas kavsaralı beşgen bir mihrap nişi bulunmaktadır. Kümbetin gövdesinin üzerinde rumi ve palmetlerden oluşan plastik süslemeler bulunmaktadır (Yurttaş vd., 2008). Kümbetin cenazelik bölümü de bulunmaktadır. Sandukanın koyulduğu yerin altında çiçek tezniyatlı bir kuşak yer almaktadır (Kalafat, 2000). Kümbetin üzerini örten konik kubbesi yıkılmıştır. Şehrin çok fazla dikkat çekmeyen bir bölgesinde bulunan Rabia Hatun

³¹ <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/gumuslu-kumbet>

Kümbeti son yıllarda belediyenin yapmış olduğu kentsel dönüşüm çalışmasıyla daha belirgin hale gelmiştir. Ayrıca kümbet etrafında çevre düzenlemesi de yapılmıştır (Kızılkaya, 2013).

2.2.2.9. Mehdi Abbas Kümbeti

Mehdi Abbas Kümbeti Erzurum'un Tebrizkapı Semtinde Emirşeyh Camii'nin güneyinde bulunmaktadır. Kümbetin 15. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir (Kaya ve Çalmaşur, 2018).

Mehdi Abbas Kümbeti içten sekizgen, dıştan onaltıgen bir plana sahiptir. Kesme taş kullanılarak inşa edilen kümbette mumyalık ve bodrum kat bulunmamaktadır. Kümbet çevresinde daha önceki dönemlerde bir medrese bulursa da günümüzde geriye sadece bu medresenin arazisi kalmıştır (Özdemir, 2011). Kümbetin içinde dört adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan üçünün sandukaları basit tahtadan yapılmıştır. Mezarın birinin taşında bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede yazılı olan metnin Türkçesi aşağıdaki gibidir:

“Baki ve Hay olan O Allah'tır. Medreseyi yapanın torunu müteveli olanın ve ikinci vakfeden Ahmet Ağa Kağızmanlı merhumun ruhu için El-Fatiha

Sene 1262” (Solmaz, 2002).

2.2.2.10. Ane Hatun Türbesi

Ane Hatun Türbesi Erzurum'un Erzincan Kapı Semtinde Murat Paşa Camii'nin kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Türbe 1649 yılında inşa edilmiştir (Kızılkaya, 2013).

Ane Hatun Türbesi kare ve baldaken planlı türbelere bir örnektir. Baldaken planlı türbeler; *“çeşitli plan özellikleri gösteren, üst örtüsü ayak ve sütunlarla taşınan üstü kapalı, yanları açık türbelerdir”* (Kılcı, 2005). Ane Hatun Türbesi'nde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Türbenin dört ayağı ve kemerleri kesme taştan; kubbe ve kubbeye geçişler ise tuğladan yapılmıştır. Tuğlaların zaman içinde tahrip olması nedeniyle kubbe dış cepheden sıva ile kaplanmıştır (Solmaz, 2002). Türbenin kuzey tarafındaki payenin sol üst köşesinde mermerden yapılmış bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeden türbenin Sultan IV. Mehmet döneminde, 1649 yılında ölen Morav Han'ın kızı

Ane Hatun için yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Türbenin içinde üç adet taş sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların üzerleri eğimli taş kapaklarla kapatılmıştır. Büyük olan sandukada kitabe bulunmamaktadır. Diğer iki sandukada bulunan kitabeler de okunamaz hale gelmiştir. Bu nedenle sandukaların kime ait olduğu bilinmemektedir. Ancak büyük sandukanın Ane Hatun'a ait olduğu düşünülmektedir. Diğer iki küçük sandukanın ise Ane Hatun'un çocuklarına ait olduğu tahmin edilmektedir (Hanoğlu, 2006).

2.2.2.11. Mahmut Paşa Türbesi

Mahmut Paşa Türbesi Kars Kapı yakınlarında, 23 Temmuz İlköğretim Okulu'nun batısındaki köşede bulunmaktadır. Türbe 1794 yılında inşa edilmiştir (Öztürk ve Çolak, 2012).

Mahmut Paşa Türbesi kare planlı ve baldaken tarza düzenlenmiş bir Osmanlı dönemi türbesidir. Türbenin basık kubbesi dört sivri kemer üzerine yerleştirilmiştir. Türbenin dört yanı da açıktır. Türbe kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir (Yurttaş vd., 2008). Türbenin içinde iki adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri Osmanlı döneminde Revan Seferi'ne katılan, Doğubeyazıt sancak beyliği yapan ve 1767 yılında ölen Mahmut Paşa'ya; diğeri ise 1711'de ölen babası Abdülfettah Efendi'ye aittir (Kızılkaya, 2013).

2.2.2.12. Abdurrahman Gazi Türbesi

Abdurrahman Gazi Türbesi Erzurum şehir merkezine 8 km. uzaklıktaki Palandöken Dağı eteklerinde bulunmaktadır. 1796 yılında Erzurum Valisi Yusuf Ziya Paşa'nın eşi Ayşe Hanım tarafından türbenin yeniden inşa edilir gibi onarımı yaptırılmıştır.

Abdurrahman Gazi Türbesi'ne önceki dönemlerde Sultan Abdulmecit döneminde Ahmet İzzet Paşa tarafından yaptırılan camiden girilmekteydi. Fakat daha sonraki dönemlerde yapılan bakım çalışmalarından sonra cami ve türbe girişleri birbirinden ayrılmıştır. Türbe, ortası kemerli iki adet taş kubbeden oluşmaktadır. Kubbelerden ve yan taraflardan açılan ikişer adet pencere ile türbe aydınlatılmaktadır (İçli, 2007). Türbenin içinde Abdurrahman Gazi'nin mezarı bulunmaktadır. Abdurrahman Gazi'nin Hz. Peygamber (s.a.v) Efendimizin sancaktarlığını yaptığı bilinmektedir.

Günümüzde Abdurrahman Gazi Türbesi Erzurum'da en çok dikkat çeken inanç turizmi eserlerinden biridir. Hem yerel halk hem de şehre gelen turistler tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Türbenin etrafının ağaçlandırılarak mesire alanı haline getirilmesi türbeye gelen ziyaretçi sayısını artırmaktadır (Hanoğlu, 2006).



Resim 2.26. Abdurrahman Gazi Türbesi

2.2.2.13. Habib Baba (Timurtaş Baba) Türbesi

Habib Baba Türbesi Erzurum'un Kasım Paşa Mahallesinde Taş Mağazalar Caddesi'nin Gürcükapı yönünde yer almaktadır. Türbe dönemin Erzurum valiliğini yapan Hacı Kamil Paşa tarafından 1844 yılında yaptırılmıştır (Kızılkaya, 2013).

Habib Baba Türbesi dikdörtgen planlı ve üzeri açık bir şekilde inşa edilmiştir. Türbenin güney, kuzey ve batı duvarları kırmızı renkli kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Türbe iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi günümüzde mescit olarak kullanılan bölüm; ikincisi ise türbe bölümüdür. Mescit bölümünün girişindeki örtülü kısmın üzeri mahfil şeklinde yapılmıştır. Mescidin güney cephesinde bir mihrap yer almaktadır. Türbe bölümünün girişi doğu cephesindedir. Türbenin güney ve batı cephelerinde toplam iki tane pencere bulunmaktadır. Doğu cephesinde ise sivri kemerli geniş bir niş yer almaktadır (Yurttaş vd., 2008).

Habib Baba Türbesi içinde beş adet mezar bulunmaktadır. Bu mezarlar; Timurtaş Baba'ya, Habib Baba'ya, Erzurum'da istihkâm komisyonu başkanlığı yapan Şahabeddin Paşa'nın eşi Ganiyye Makbule Hanım'a, Habib Baba'nın eşi Hatice Hanım'a ve adı bilinmeyen bir askere ait olduğu bilinmektedir (Kızılkaya, 2013).



Resim 2.27. Habib Baba Türbesi

2.2.2.14. Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi

Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi Erzurum'un Pasinler ilçesinin Alvar köyünde bulunmaktadır. Türbe 1958 yılında inşa edilmiştir. Türbenin bahçesinde Hacı Hüseyin Efendi, Hacı Seyfettin Efendi ve Hafız Sadi Efendi'nin de mezarları bulunmaktadır (Kızılkaya, 2013).

1868-1956 yılları arasında yaşayan Alvarlı Efe Hazretleri (Muhammed Lutfi) tüm hayatını İslamiyet'e ve insanlara adanmış bir kişidir. Yaşadığı süre boyunca salih insanlar ve gönül ehli âlimler yetiştirmiştir. İçinde Türkçe, Arapça ve Farsça şiirlerin yer aldığı Hulasatü'l Hakayık ve Mektubat-ı Hacı Muhammed Lutfi adlı eseri 1974 yılında yayınlanmıştır (Öztürk ve Çolak, 2012).

Yeni inşa edilen Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi Selçuklu türbeleri tarzında ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Kabirler alt katta, sandukalar ise ikinci kattaki cami bölümünde bulunmaktadır. Türbenin üzeri sekizgen bir külahla kapatılmıştır. Külah

kısımında küfeki taşlar ve Selçuklu çinileri kullanılmıştır. Kubbeden gövde duvarlarına geçişte mukarnaslar kullanılmıştır (Arıtan, 2013). 1968 yılında türbeye mescit ve çeşme eklenmiştir. Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi çeşitli yerlerden ziyaretçi çeken önemli inanç turizmi eserlerinden biridir (Öztürk ve Çolak, 2012).

2.2.2.15. Ebu İshak Türbesi

Ebu İshak Türbesi Erzurum şehir merkezindeki Cumhuriyet Caddesi'nde Çifte Minareli Medrese'nin yanında bulunmaktadır. Türbenin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Türbe içinde bulunan sanduka Ebu İshak Kazeruni'ye aittir (Kalafat, 2000). Bu türbe Ebu İshak Kazeruni'nin makam türbesidir. Asıl türbesi İran'ın Kazeruni şehrinde bulunmaktadır.

Ebu İshak Türbesi beşgen bir planda inşa edilmiştir. Giriş kapısı batı cephesinde bulunmaktadır. Türbenin girişinde sağdaki seddin üstünde bir adet büyük, aşağı kısımda ise üç adet küçük sandukalı mezar vardır. Bu mezarlardan biri Osmanlı paşalarından Mürteza Paşa'ya, diğeri ise Dişlenk Hüseyin Paşa'ya aittir (Özdemir, 2011). Üçüncü mezarın ise Ulu Camii'nin eski imamlarından birine ait olduğu tahmin edilmektedir (Kızılkaya, 2013). Ebu İshak Türbesi 2007 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bu tarihten sonra turizme açılan türbe günümüzde sıkça ziyaret edilen dini mekânlardan biri haline gelmiştir (Özdemir, 2011).

2.2.3. Medreseler

Medreseler Erzurum'un inanç turizmi potansiyelini oluşturan önemli tarihi yapılarıdır. Bu bölümde Erzurum'da ilgi gören ve sıklıkla ziyaret edilen medreselerden bahsedilmektedir. Bu kapsamda Erzurum'da bulunan medreselerden 6 tanesi hakkında bilgi verilmektedir.

2.2.3.1. Çifte Minareli Medrese

Çifte Minareli Medrese Erzurum şehir merkezinde, Ulu Camii'nin doğusunda bulunmaktadır. Medresenin inşa edildiği tarihi, kim tarafından yaptırıldığı ve mimarı ile ilgili bir kitabesi bulunmamasına rağmen, 1253 yılında inşa edildiği düşünülmektedir.

Sultan Alaeddin Keykubad'ın kızı Hunad Hatun adına yaptırılan medreseye ‘‘Hatuniye Medresesi’’ de denilmektedir.

Çifte Minareli Medrese Anadolu’da Osmanlı İmparatorluğu öncesinde inşa edilmiş en büyük medreselerden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca Anadolu’daki ilk çift minareli plana sahip medresedir. Çifte Minareli Medrese iki katlı, dört eyvanlı ve etrafı revakla çevrili bir şekilde inşa edilmiştir. Medresenin yapımında iç duvarlar hariç bütün yerlerde kesme taşlar kullanılmıştır. İç kısımlarda mermer malzeme kullanılmıştır. Çatı kısmında ise kahverengi kırmızı görünümlü kanber taşı kullanılmıştır (Aydın, 2008). Medresenin ana kapısından sivri kemerli tonozla örtülü bir eyvana girilmektedir. Bu eyvanın iki yanında dikdörtgen planlı birer hücre bulunmaktadır. Bu hücrelerden batı tarafındaki üç pencere ile aydınlatılmış ve yarım küre şeklinde bir kubbe ile kapatılmıştır. Yapının kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinde de birer adet hücre bulunmaktadır. Bu hücrelerin pencereleri yoktur. Medresenin batı kanadında ise ölçüleri birbirine yakın 7 adet hücre bulunmaktadır. Bu hücrelerin hepsi beşik tonozlarla örtülmüştür. Hücre kapılarının alınlıkları üzerine açılmış küçük birer pencereleri bulunmaktadır. Doğu kanadında ise eyvanın iki yanında dörder adet olmak üzere toplam sekiz adet hücre bulunmaktadır (Gündoğdu vd., 2010). Medresenin taç kapısının iki yanında bulunan minareleri tuğla kullanılarak inşa edilmiştir. 16 dilimli gövdeye sahip olan minareler taç kapı hizasına kadar taş kaide üzerinde yükselmiştir. Minarelerin şerefeleri günümüze kadar ulaşamamıştır (Ayduslu, 2013).



Resim 2.28. Çifte Minareli Medrese İç Mekânı

Abide tarzında bir görünüme sahip olan Çifte Minareli Medrese önemli bezemelere sahiptir. Kümbet, revaklar, öğrenci odaları ve portal gibi bölümlerde sade ve çekici motifler kullanılmıştır. Taç kapıyı kademeli kuşaklar halinde çeviren plastik hacimli bitki süslemeleri ile kalın silmeli panoların içinde hayat ağacı, ejder ve kartal motifleri bulunmaktadır. Tuğla malzemeden inşa edilmiş minarelerin gövdeleri dikine yivlidir. Doğudaki minarenin üzerinde sarmal yivler, batıdaki minarede ise baklava şekilli süslemeler bulunmaktadır (Aydın, 2012). Medresenin ön cephesinde figüratif öğelere sahip panolar dikkat çekmektedir. Birbiriyle çok benzerlik gösteren bu panolar bir hilal motifinden çıkan ve iki yanda dörder dörder ayrılmış sekiz dallı bir hayat ağacı, çift başlı kartal ve bir çift ejderha figürlerinden oluşmaktadır. Boyunlarında birer zincirle tasvir edilen ejderhaların badem şeklinde gözleri, küçük ve sivri kulakları, sivri dişleri ve çatal dilleri bulunmaktadır. Hayat ağacı motifinin dallarına ise nar bitkileri ve iki yanda da dışa doğru bakan kuşlar yerleştirilmiştir. Hayat ağacının üzerindeki çift başlı kartal motifi ise Selçuklu armasını simgelemektedir. Bu panolar genel olarak incelendiğinde eski Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonra da önceki inançlarında bulunan sembollere inanmaya devam ettikleri anlaşılmaktadır (Gündoğdu, Bayhan ve Arslan, 2010).



Resim 2.29. Çifte Minareli Medrese Dış Cephesi

Çifte Minareli Medrese ile ilgili yapılan çeşitli çalışmalar sonucunda; medresenin Osmanlı egemenliğine geçtiği 16. yüzyılın ilk çeyreğine kadar eğitim konusunda aktif

olarak faaliyet göstermediği anlaşılmıştır. Medrese eğitim faaliyetleri dışında askeri bir birim ve top döküm yeri olarak kullanılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1976 yılında medresenin avlusunda yaptırılan sondaj kazılarında çok sayıda top gülleri ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkarılan bu top gülleri medresenin askeri amaçla kullanıldığını destekler niteliktedir. Çifte Minareli Medrese 1900'lü yılların başından 1940'lı yıllara kadar oldukça bir vaziyette kalmıştır. Medresenin 1943 yılında müze haline getirildiği ve 1973 yılında önemli bir restorasyon çalışması geçirdiği bilinmektedir. Medresede yine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2011 yılından itibaren restorasyon çalışmaları başlatılmıştır (Gündoğdu, 2015).

2.2.3.2. Yakutiye Medresesi

Yakutiye Medresesi Erzurum şehir merkezinde, Çifte Minareli Medrese'nin yaklaşık olarak 500 m. batısında bulunmaktadır. Medresenin taç kapısında iki tane inşa kitabesi, güney avlu duvarında ise bir adet vakfiye kitabesi bulunmaktadır. İnşa kitabesine göre; medrese 1310 yılında İlhanlı hükümdarı Sultan Olcayto döneminde Cemaleddin Hoca Yakut Gazani tarafından Gazanhan ve Bolugan Hatun adına yaptırılmıştır (Kavali vd., 2015).

Yakutiye Medresesi kapalı avlulu, üç eyvanlı, revaklı ve tek katlı Selçuklu medreseleri planına göre inşa edilmiştir. Medresenin batı cephesinde bulunan taç kapıdan üzeri beşik tonozla örtülmüş giriş mekânına ulaşılmaktadır. Revaklı avlu ortadaki dört ayakla taşınmaktadır. Giriş alanının kuzey ve güneyinde sivri beşik tonozla örtülmüş iki tane hücre yer almaktadır. Medresenin en fazla dikkat çeken bölümü taç kapı ve minarenin bulunduğu batı cephesidir. Taç kapının her yönünde geometrik, bitkisel ve figüratif süslemeler bulunmaktadır. Taç kapının dış yan yüzeylerindeki panolarda sivri bir kemer içine yerleştirilmiş geometrik desenlerle süslü bir vazodan çıkan 16 dallı bir hayat ağacı bulunmaktadır. Ağacın üst kısmına çift başlı kartal yerleştirilmiştir. Hayat ağacının alt kısmına ise karşılıklı olarak aslan figürleri işlenmiştir (Gündoğdu vd., 2010). Medresenin taç kapısının iki köşesinde minareler bulunmaktadır. Minarelerden biri şerefe kısmına kadar, diğeri ise kaideye kadar yıkılmıştır. Bu nedenle minarelerin üzerleri külahlarla kapatılmıştır. Güneybatı köşede bulunan minarenin gövdesi kırmızı tuğlalarla baklava şeklinde örgü motifi ile kaplanmıştır. Tuğlalar gövde üzerine kabartma olarak yerleştirilmiştir. Aralarda ise turkuaz renkli tuğlalar kullanılmıştır.

Yakutiye Medresesi'nin minare kaidelerinde, taşıyıcı elemanlarında, avlu duvarlarında, dış cephe kaplamalarında ve ana mekânın üst örtülerinde kesme taş; hücre duvar ve üst örtülerinde ise moloz taş kullanılmıştır. Medresenin bitişiğinde bulunan türbenin gövde kısmında kesme taş, külahında ise kızıl kahverengi taş kullanılmıştır (Kavali, Şeker, Çakır ve Uysal, 2015).

Yakutiye Medresesi mimari ve süsleme özellikleriyle Orta Çağ Türk Sanatını yansıtan önemli eserlerden biridir. Medrese Osmanlı hâkimiyeti altındayken uzun yıllar boyunca dökümhane olarak kullanılmıştır. 19. yüzyılın sonlarından Cumhuriyet devrine kadar ise askeri depo olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Medresenin 1964 ve 1973 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından; 1991'de ise Kültür Bakanlığı tarafından onarımı yaptırılmıştır. Yapılan bu üç onarım çalışmaları sayesinde medresenin orijinalliğine dokunulmamış, sadece küçük bazı tadilatlar yapılmıştır. Yakutiye Medresesi günümüzde Türk İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi olarak ziyaretçilerini beklemektedir (Kocaman, Kazaz ve Okuyucu, 2018).



Resim 2.30. Yakutiye Medresesi

2.2.3.3. Ahmediye Medresesi

Ahmediye Medresesi Erzuncankapı Semtinde Murat Paşa Camii'nin bitişiğinde yer almaktadır. Giriş kapısının üzerinde bulunan üç satırlık kitabeye göre medrese İlhanlılar döneminde 1314 yılında Gani Ahmed bin Ali bin Yusuf tarafından yaptırılmıştır (Solmaz, 2002).

Ahmediye Medresesi tek katlı, kapalı avlulu, iki eyvanlı ve revaksız bir planda inşa edilmiştir. İlk inşa edildiği dönemlerde medresenin kuzey tarafında bir mescit ve taç kapı bulunmaktaydı. Fakat bu taç kapı ve mescit zaman içinde yok olmuştur. Medreseye giriş kuzeydoğu köşesinde bulunan odanın kapısından yapılmaktadır. Medresenin orta bölümünde aynalı çapraz tonoz ile örtülmüş kapalı bir avlu yer almaktadır. Avlunun güney ve kuzeyinde sivri beşik tonozla örtülü iki adet eyvan bulunmaktadır. Avlunun doğu ve batısında ise ikişer adet küçük medrese odası yer almaktadır. Geçmiş dönemlerde medresenin yanındaki mescide ait olduğu tahmin edilen minare 1928 yılında yıkılmıştır (Gündoğdu vd., 2010). Medresenin yapımında tamamen kesme taş kullanılmıştır. İlk dönemlerde var olan minare ise tuğla malzemeden yapılmıştır. Minarede ayrıca çiniler de kullanılmıştır. Oldukça sade bir yapıda inşa edilen Ahmediye Medresesi'nde çok fazla süsleme kullanılmamıştır. Avluda yer alan eyvanların köşelerinde bulunan dört adet sütun başlığı medresenin en önemli süslemeleridir. Ayrıca medresenin çeşitli yerlerinde geometrik motifler de kullanılmıştır. Medresenin kuzey cephesinde bulunan mihrabında geometrik desenler ve bu geometrik desenlerin ortasında sekiz köşeli yıldızlar bulunmaktadır (Solmaz, 2002).

Ahmediye Medresesi uzun bir süre boyunca depo olarak kullanıldığı için harap bir hale getirilmiştir. Fakat 1986-1988 yılları arasında restore edilmiş ve çevre düzenlemesi yapılmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2005-2006 yıllarında medresenin tekrar onarımı yapılmıştır (Gündoğdu vd., 2010).

2.2.3.4. Kurşunlu Medrese

Kurşunlu Medrese Kurşunlu Camii'nin bitişiğinde bulunmaktadır. Medrese, Kurşunlu Camii ile aynı tarihte yani 1700 yılında Şeyhülislam Feyzullah Efendi tarafından bir külliye şeklinde yaptırılmıştır.

Kurşunlu Medrese caminin doğu cephesini “U” biçiminde saracak şekilde planlanmıştır. Avlu kısmında sağda abdesthane ve tuvaletler, solda ise medrese odası bulunmaktadır (Gündoğdu vd., 2010). “U” şeklindeki medresenin doğu kol üzerinde sekiz adet hücre bulunmaktadır. Bu hücreler avluya iki pencere ve bir kapı ile açılmaktadır. Hücre kapıları ve alt kısımdaki pencereler dikdörtgen şeklindedir. Kapı ile pencere arasında kalan küçük pencereler ise mazgal şeklindedir. “U” şemasının kuzey kısmında iki adet hücre yer almaktadır (Karpuz ve Köşklü, 2014). Medresenin toplamda 13 adet hücresi bulunmaktadır. Bu hücrelerin hepsi cami ile ortak kullanılan avluya açılmaktadır. Medresenin yapımında farklı malzemeler kullanılmıştır. Medresenin üst kısmındaki beşik tonozlar tuğladan; hücrelerin avlu tarafına bakan kısımları düzgün kesme taştan; arka taraftaki görünmeyen kısımlar ise moloz taştan inşa edilmiştir (Solmaz, 2002).



Resim 2.31. Kurşunlu Medrese Dış Cephesi

Kurşunlu Medrese 2005-2006 yıllarında restore edilmiştir. Yapılan bu restorasyon çalışmasında pencerelerin demir parmaklıklarındaki bozulmalar onarılmış, hücrelerin kapıları yenilenmiş ve bozulan üst örtüsü kaldırılarak yerine kurşun malzemeyle kapatılmıştır. Ayrıca medresenin hücrelerinde bulunan ocak ve nişler temizlenmiş ve duvarlarda oluşan çatlaklar sıva ile kapatılmıştır (Karpuz ve Köşklü, 2014). Yapılan ziyarette medresenin oldukça temiz ve bakımlı olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca meresede

hala Arapça, Osmanlıca, Kuran-ı Kerim, hadis, musiki, İslam sanatları gibi alanlarda eğitimler verildiği bilgisine ulaşılmıştır.



Resim 2.32. Medrese Hücreleri

2.2.3.5. Pervizoğlu Medresesi

Pervizoğlu Camii'nin bitişiğinde bulunan Pervizoğlu Medresesi 1716 yılında Pervizoğlu Hacı Mehmet Efendi tarafından yaptırılmıştır. Medrese Pervizoğlu Camii'nin üç tarafını çevrelemektedir (Solmaz, 2002).

Pervizoğlu Medresesi'nin odaları caminin güneydoğu köşesinde bulunmaktadır. Dikdörtgen şekle sahip olan bu odaların üzerleri beşik tonoz ile örtülmüştür. Medresenin hücreleri dikdörtgen şeklindeki birer kapı ve pencere ile dışarıya açılmaktadır. Ayrıca her bir hücreye birer adet mazgal şeklinde küçük pencereler açılmıştır. Medresenin inşasında sadece büyük boy kesme taş kullanılmıştır. Pervizoğlu Medresesi son olarak 1995 yılında bakım ve onarım geçirmiştir (Gündoğdu vd., 2010).

2.2.3.6. Şeyhler Medresesi

Şeyhler Medresesi Şeyhler Camii'nin batısında bulunmaktadır. Cami, çeşme ve hamamla birlikte planlanan medrese 1760 yılında Erzurum Müftüsü Şeyh Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Giriş kapısının üzerinde bulunan kitabede medresenin adı "Darüssefa" olarak geçmektedir (Gündoğdu vd., 2010).

Şeyhler Medresesi dikdörtgen bir avlunun etrafında toplanan 12 odadan oluşmaktadır. Medreseye doğu cephesinde bulunan sade bir kapıdan girilmektedir. Açık

bir avluya sahip olan medresede revak bulunmamaktadır. Medresenin hücreleri farklı boyutlarda planlanmıştır. Doğu, batı ve güney cephelerinde bulunan odaların birer adet pencere ve kapıları bulunmaktadır. Bu pencere ve kapılar avluya açılmaktadır. Odaların bazılarında iki adet, bazılarında ise dört adet nişe yer verilmiştir. Odaların üzerleri beşik tonozlarla kapatılmıştır. Sadece kuzeybatı köşesinde bulunan odanın tavanı düzdür. Medresenin yapımında iki farklı taş malzeme kullanılmıştır. Dış cephenin ön yüz ve köşelerinde düzgün kesme taş kullanılırken diğer cephelerde moloz taş kullanılmıştır. Ayrıca medrese odalarının avluya bakan kısımlarında düzgün kesme taş işçiliğine rastlamak da mümkündür (Özkan, 2010).

2.2.4. Manastırlar

Tarihi çok eskilere dayanan Erzurum yüzyıllar boyunca farklı kültürlerden topluluklara ve milletlere ev sahipliği yapmış bir şehirdir. Bu nedenle farklı dinlerin, inançların ve kültürlerin etkisini hala görmek mümkündür. İslamiyet kadar olmasa da Hıristiyanlığın izleri de Erzurum'da görülmektedir. Yüzyıllar önce bu topraklarda yaşamış olan Hıristiyan toplumlar dinlerine ait çeşitli eserler bırakmışlardır. Bu eserlerden biri manastırlardır. Bu bölümde Erzurum'da bulunan ve en fazla bilinen 2 manastır hakkında bilgi verilmektedir.

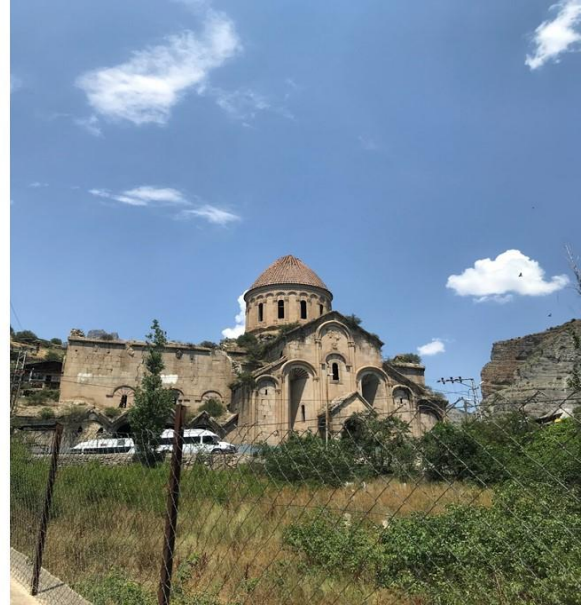
2.2.4.1. Öşkivank Manastırı

Öşkivank Manastırı Erzurum'un Uzundere İlçesinin Çamlıyamaç Köyünde bulunmaktadır. 973 yılında inşa edilen Manastır Tortum İlçesine 50 km., Erzurum-Artvin Karayoluna ise 13 km. uzaklıktadır (Özkan, 1996).

Öşkivank Manastırı Öşk'lü Grigor tarafından Vaftizci Yahya adına yaptırılmıştır. Manastırın bünyesinde büyük bir kilise, yemekhane, el yazmaları odası ve iki adet şapel bulunmaktadır. Kilisenin üzerinde yer alan kitabeye göre eserin yapımına Öşk'lü mimar Grigor başlamıştır. Fakat III. Adernese'nin oğulları Bagrat ve David Kuropalat tarafından manastırın yapımı tamamlanmıştır. 1022-1028 yılları arasında Bizans İmparatorları II. Basileios ve VII. Constantin kilisenin büyük kubbesinin onarımını yaptırmışlardır.

Öşkivank Kilisesi 29.70 X 43.80 m. ölçülerindedir ve dikdörtgen bir alan üzerine kurulmuştur. Kilise dıştan serbest haç, içten ise kapalı yunan haçı, trikonkos ve bazilikal

planların birleştiği karma bir yapıya sahiptir (Gündoğdu vd., 2010). Kilisenin ibadet alanını oluşturan naos bölümü ve haçın kolları tek katlı olarak planlanmıştır. Naos bölümünün üzerini örten kubbe dört paye tarafından taşınmaktadır. Bu payelerin doğu cepheye olanları sekizgen, batı cepheye olanları ise haç planlıdır (Özkan, 1996). Doğu, kuzey ve güneydeki haç kolları iç kısımdan yarım daire şeklindedir ve üzeri tonozla kapatılmıştır. Doğu cephesinde içten yarım yuvarlak, dıştan ise üç köşeli olarak planlanan bir apsis bulunmaktadır. Apsisin bütün kenarlarında birer adet mazgal pencere bulunmaktadır. Kilise bu mazgal pencerelerle dışarıya açılmaktadır (Gündoğdu vd., 2010). Kilisenin inşasında kullanılan malzemeler oldukça kalitelidir ve yapıda ince taş işçiliği görmek mümkündür. Kilise genel olarak sarı renkli taş ile kaplanmıştır. İç kısımda ise oldukça kalın dolgu duvarlar bulunmaktadır. Kilisenin dayanıklılığı bu kalın dolgu duvarlardan gelmektedir. Kilisenin iç ve dış kısımlarında düzgün kesme taş örgü ve taş süslemeciliği kullanılmıştır. Bu nedenle kilise oldukça güzel bir görünüme sahiptir (Karahan, Akpınar ve Karaman, 2008).



Resim 2.33. Öşkvank Manastırı Dış Cephesi

Öşkvank Manastırı'nın iç kısımlarında Hıristiyanlık inancına ait çeşitli freskler ve figürler bulunmaktadır. Figürlerin en fazla bulunduğu yerler pencere alınlıkları, kapı çerçeveleri ve sütunlardır. Yapının içinde genel olarak aziz figürleri, melek figürleri ve Meryem Ana figürü bulunmaktadır. Manastırın batı cephesindeki revaklı bölüme manastıra hizmet ettiği tahmin edilen iki erkek ve bir kadın aziz ve azize figürü

işlenmiştir. Manastırın hem iç hem de dış cephelerine çok sayıda melek figürü yerleştirilmiştir. Hıristiyanlıkta, meleklerin ölümsüz ve ruhani varlıklar olarak düşünölmeleri nedeniyle hemen hemen her yapıda melek figürlerine rastlamak mümkündür. Bu melek figürlerinin yapıları koruduklarına inanılmaktadır. Manastırın özellikle dış cepesinde bulunan melek figürleri ağız, göz, saç ve elbiseleriyle aziz olarak düşünölse de yanlarına kanatlar eklenerek melek haline çevrilmiştir. Manastırda bu figürlerin dışında geometrik ve bitkisel bezemeler de kullanılmıştır. Doğu cepesinde bulunan pencere alınlığı üzerine iç içe geçmiş halkalardan oluşan bir zincir şeklinde geometrik motif işlenmiştir. Batı cepesindeki ikiz pencere alınlığına ise hasır örgü şeklinde birbirine bağlanmış bir geometrik motif işlenmiştir. Manastırda geometrik motif olarak genelde hasır örgü, baklava dilimi ve zincir motifi kullanılmıştır. Bitkisel bezemeler ise çoğunlukla palmet ve lotuslardan oluşmaktadır. Bu motifler genellikle sütun başlıklarında tercih edilmiştir. Ayrıca manastırın çeşitli yerlerine kartal figürü, kuş figürleri, aslan-boğa mücadeleleri, aslan-geyik mücadeleleri ve av sahnesi gibi farklı figürler işlenmiştir (Özkan, 1996).



Resim 2.34. Manastır Süsleme Özellikleri

10. yüzyılda inşa edilen Öşkvank Manastır, Gürcülerden kalan bir yapı olması nedeniyle bölgenin inanç turizmine yönelik en önemli kaynaklarından birini teşkil etmektedir. Tarih boyunca bölgede farklı toplulukların bulunması, yaşanan savaşlar gibi çeşitli faktörler bu tarz eserlerin tahrip olmasına neden olmuştur. Öşkvank Manastır'nda da bu tarz tahribatlar yaşanmıştır. Bu nedenle Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 1978 yılında manastırın fiziki durumu ile ilgili ilk tespit çalışması yapılmıştır. Manastır 1978

yılında Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulu tarafından tarihi eser olarak tescillenmiştir (Karahana vd., 2008).

Manastıra yapılan ziyaret esnasında yapılan incelemeler sonucunda eserin çok yakınında çeşitli yerleşim yerlerinin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu denli önemli ve tarihi bir manastır ile çevresindeki bazı yapılar arasında herhangi bir boşluk ya da duvar olmaması nedeniyle eserin ciddi şekilde tahribata uğradığı belirlenmiştir. Manastırda devam eden restorasyon çalışmaları nedeniyle iç bölüme geçilerek incelemeler yapılamamıştır.

2.2.4.2. Hahuli (Haho) Manastırı

Hahuli (Haho) Manastırı Erzurum'un Tortum İlçesine bağlı Bağbaşı Beldesi'nde bulunmaktadır. Manastırın Bayburt çevresi beylerinden Kuropalat (saray bekçisi) unvanına sahip III. David tarafından 976-1001 yılları arasında yaptırıldığı bilinmektedir. Manastır daha sonraki dönemlerde "Taş Camii" ismiyle camiye çevrilmiştir (Küçük, 2015).

Hahuli Manastırı 50 X 65 m. boyutlarındaki bir alan üzerine inşa edilmiştir. Bu manastır yapısının içinde bir başkilise, üç şapel, vaftiz binası, yemekhane, keşiş hücreleri, kütüphane ve çalışma birimi gibi farklı bölümler bulunmaktadır. Günümüzde bu bölümlerden sadece iki tanesi kalmıştır. Öskvank Manastırı'nda olduğu gibi Hahuli Manastırı'nın da planı karma bir yapıya sahiptir. Manastırın planı haç planı ve bazilikal planın birleşiminden oluşmaktadır. Hahuli Manastırı üç neflidir ve orta nef diğerlerine göre daha geniştir. Nefleri dört sütun ve iki paye taşımaktadır. Yapının naos bölümü kubbe ile örtülmüştür. Kubbe dört adet paye tarafından taşınmaktadır (Gündoğdu vd., 2010). Manastırın güney, kuzey ve batıda olmak üzere toplam üç tane girişi bulunmaktadır. Fakat günümüzde bu girişlerden sadece güney cephedeki açıktır. Manastırın doğu cephesi orta kısmı yüksek, yanlar ise kademeli olarak aşağı inen üç nefli bir bazilika görünümündedir. Bu cephedeki pencere alınlık kemerleri kırmızı ve beyaz taşlarla örülmüş ve üzerine zincirek motifler işlenmiştir. Manastırın doğu cephesi oldukça sade bir şekilde planlanmıştır. Bu cephede yuvarlak kemerli, dar ve uzun bir pencere açılmış ve üzerine haç motifi işlenmiştir. Batı cephesine sonradan eklenen yapıyla kademeli bir görünüm kazandırılmıştır. Bu cephede de diğerlerinde olduğu gibi yuvarlak

kemerli, dar ve uzun bir pencere açılmıştır. Manastırın güney cephesinde bulunan pencere görünüm açısından diğerlerinden daha etkileyicidir. Bu cephede yuvarlak kemerli ikiz pencere bulunmaktadır. Kemerin ortasında kanatları açık bir kartal figürü yerleştirilmiştir. Bu kartal gövdesi ve ayakları oldukça büyük bir şekilde tasvir edilmiştir. Oldukça büyük bir şekilde tasvir edilen bu kartal figürü Bagratlı Hanedanının hâkimiyet ve gücünü simgelemektedir. Manastırın güney cephesindeki girişin alınlık kemerine kutsal haçı taşıyan dört melek işlenmiştir. Girişin sol tarafındaki lento taşının yanında bir aslan ve geyik mücadelesini simgeleyen figürler bulunmaktadır. En üstte başı hale içine alınmış bir figür ve bu figürün iki yanında grifonlar bulunmaktadır. Ortada ise kartal başlı, kanatlı ve aslan gövdeli bir grifon işlenmiştir. Bunların yanında ayrıca manastırın iç kısımlarında balık, insan, Meryem Ana ve çocuk İsa gibi figürler bulunmaktadır. Hahuli Manastırını inşa edilirken her yerinde aynı malzeme ve teknik kullanılmıştır. Eserin iç ve dışında kesme taş, duvar aralarında ise moloz dolgu kullanılmıştır. Manastırın her yerinde sarımtırak kesme taş, pencere alınlıklarında ise kırmızı taş kullanılmıştır. Manastırın yapımında kullanılan taşlar bölgenin yakınında bulunan bir taş ocağından taşınmıştır. Manastırın kubbesinin yapımında tuğla malzeme kullanılmıştır. Bu tuğla malzemenin kırmızı ve lacivert boylarla renklendirilmesi manastıra estetik bir görünüm kazandırmıştır (Özkan, 2013).



Resim 2.35. Haho Manastırı

Manastıra yapılan ziyarette, eserin günümüzde oldukça bakımsız ve terk edilmiş bir durumda olduğu tespit edilmiştir. Kapılarının kilitli olması nedeniyle içerisine

girilememiştir. Ancak dışarıdan yapılan incelemelerde manastırın iç kısmının yıkık bir durumda olduğu görülmüştür. Tarihi oldukça eskilere dayanan bu eserde restorasyon çalışmaları yapılarak daha fazla turist çekeceği ve bölge turizmine olumlu katkıları olacağı düşünülmektedir.



Resim 2.36. Manastırın Batı Cephesi

2.2.5. Kiliseler

Eski dönemlerde Erzurum’da yaşayan Hıristiyan topluluklardan kalan diğer önemli eserler ise kiliselerdir. Bu bölümde Erzurum’da bulunan ve inanç turizmi faaliyetlerinde değerlendirilmesi gereken 4 adet kilise hakkında bilgi verilmektedir.

2.2.5.1. Şenkaya Penek (Bana) Kilisesi

Şenkaya Penek (Bana) Kilisesi Erzurum’un Oltu ilçesinden Şenkaya’ya giden yolun 35. kilometresinde Şenkaya’ya bağlı Penek Köyü’nde bulunmaktadır. Gürcüler tarafından 658 yılında yaptırılmış olan kilisenin episkoposluk merkezi olarak kullanıldığı bilinmektedir (Gündoğdu vd., 2010).

Şenkaya Penek Kilisesi dört yapraklı yonca (tetrakochas) planında inşa edilmiştir. Sahip olduğu dairesel planı Penek Kilisesi’ni diğer kiliselerden ayırmaktadır (Küçük, 2015). Günümüzde oldukça harap bir halde olan kiliseden geriye sadece apsis bölümü ve dehlizlerin bir kısmı kalmıştır. Kilisenin merkez kubbesi ortada haçın dört köşesine yerleştirilmiş payeler üzerinde bulunmaktadır. Naos bölümünün üzeri de kubbe ile

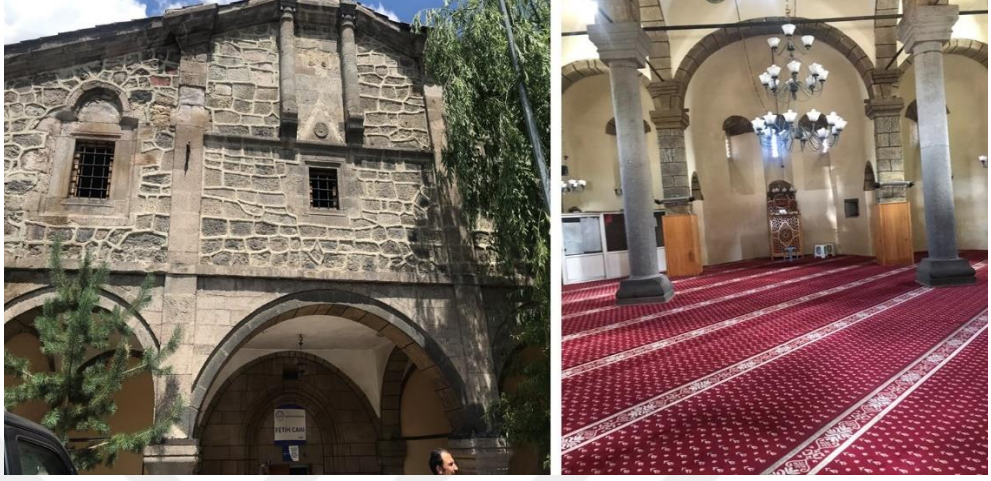
örtülmüştür. Kilisenin beden duvarı üç kattan oluşmaktadır. Kilise; en altta dairesel bölüm üzerine kadar devam eden birinci kat, haç planının üzerini örten ikinci kat ve orta alandaki üçüncü katı örten kubbeden oluşmaktadır. Dış duvarların yüzeyi fazla derin olmayan 28 adet kemerle hareketlendirilmiştir. Her bir kemer arasında mazgal pencereler bulunmaktadır. Bu pencereler sayesinde dehliz bölümü aydınlatılmaktadır. Şenkaya Penek Kilisesi'nin inşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Dolgu olarak ise moloz taş kullanıldığı görülmektedir (Gündoğdu vd., 2010).

2.2.5.2. Demirciler Kilisesi

Demirciler Kilisesi Erzurum'un şehir merkezinde kongre Caddesi'ndeki Demirciler Çarşısında bulunmaktadır. Kilisenin kitabesi söküldüğü için inşa edildiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Fakat mimari özellikleri nedeniyle kilisenin 18. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir (Yurttaş vd., 2008). Demirciler Kilisesi günümüzde Fetih Camii olarak bilinmektedir.

14 X 22.5 m.'lik bir alan üzerine yerleştirilen Demirciler Kilisesi doğu-batı doğrultusunda, üç nefli ve bazilikal bir planda inşa edilmiştir. Kilisenin batı cephesini narteks bölümü oluşturmaktadır. Üzeri dam ile örtülen narteks orta kısımda bulunan iki sütun ile üç bölüme ayrılmıştır. Naos bölümü ortada dört sütun ve kenarlarda bulunan gömme sütunların taşıdığı kemerler üzerine yerleştirilmiştir. Naos bölümünün doğusunda içten ve dıştan yuvarlak şekilde ve dışa taşkın apsis bulunmaktadır. Bu apsinin duvarında üç adet mazgal pencere bulunmaktadır. Apsisin iki yanına da hücreler yerleştirilmiştir. Hücreler birer adet mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır. Narteks bölümünün ikinci katına kilisenin girişinin iki yanında bulunan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Kilisenin batı cephesinde bulunan giriş kısmı iki kalın plaster ile üçe bölünmüş ve her bir bölüme birer pencere açılmıştır. Ayrıca bu bölümde bir adet haç motifi de bulunmaktadır. Demirciler Kilisesi'nin iç kısmında oldukça fazla süslemelere yer verilmiştir. Kilise içindeki sütunların gövde ve başlıklarında geometrik ve bitkisel motifler işlenmiştir. Naos kısmındaki beşik tonozun ortasında takdis işareti yapan Pantokrator İsa freski bulunmaktadır. Freskte İsa bir madalyon içinde tasvir edilmiştir. Bu madalyondan çevreye 18 ok dağılmaktadır ve bu oklardan 9 tanesinin ucuna melek figürü yerleştirilmiştir. Fakat Demirciler Kilisesi'nin camiye çevrilmesinin ardından bu tarz süslemeler tahta plakalarla kapatılmıştır. Kilisenin yapımında çoğunlukla düzgün kesme

taş kullanilmasına rağmen bazı kısımlarda moloz taşlarda görmek mümkündür (Gündoğdu vd., 2010). Kilise camiye dönüştürülürken güney duvarına mihrap nişi yerleştirilmiş ve içine bir minber eklenmiştir (Yurttaş vd., 2008).



Resim 2.37. Demirciler Kilisesi

Yapılan ziyarette kilisenin diğer eserlere oranla daha bakımsız olduğu gözlemlenmiştir. Resimlerden anlaşılacağı üzere yapının duvarları bozulmalar ve dökülmeler mevcuttur.



Resim 2.38. Kilise Duvarlarında Gözlemlenen Bozulmalar

2.2.5.3. Gezköyü (Surp Minas) Kilisesi

Gezköyü (Surp Minas) Kilisesi Erzurum'un merkezine bağlı Gezköyü'nde bulunmaktadır. Günümüzde kilise üzerinde kitabesi bulunmadığı için yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak mimari özellikleri nedeniyle kilisenin 18. yüzyıl ve sonrasında inşa edildiği düşünülmektedir (Yurttaş vd., 2008).

Gezköyü (Surp Minas) Kilisesi dikdörtgen bir alan üzerine doğu-batı ekseninde yerleştirilmiştir. Kilise üç nefli bazilikal bir planda inşa edilmiştir. Kilisenin batı cephesinde giriş kapısı ve kapının iki yanında üstte birer adet pencere bulunmaktadır. Daha sonraki dönemlerde yapının güneybatı cephesinde bir giriş kapısı daha açıldığı için batı cephesindeki ilk giriş kapısı kapatılmıştır. Üç nefli olan kilisenin orta nefi yanlardaki neflerden daha geniştir. Kilisenin doğu kısmında dışarıya taşmayan yuvarlak planlı bir apsis bulunmaktadır. Apsisin iki yanında pastophorion yani kare planlı birer hücre bulunmaktadır. Kilise toplamda dokuz adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu pencerelerden biri apsiste, ikisi pastophorion hücrelerde ve üçer adet de kuzey ve güney cephelerde bulunmaktadır. Kilisenin içinde; üst örtü, apsis, paye ve kemerlerde Hıristiyanlığa ait olayları tasvir eden freskler yapılmıştır. Fakat günümüzde bu fresklerden büyük bir bölümü tahrip olmuş ve dökülmüştür. Pastophorion hücrelerin giriş kapıları üzerine Aziz Georgios'un canavar öldürme sahnesi resmedilmiştir. Gezköyü Kilisesi'nin yapımında genel olarak moloz taş kullanılmıştır (Gündoğdu vd., 2010).

Günümüzde Gezköyü Kilisesi harap bir durumdadır. Çünkü kilise uzun bir süre boyunca ahır olarak kullanılmıştır. Daha sonra koruma altına alınmış olmasına rağmen hala bakımsız bir durumdadır (Kızılkaya, 2013).

2.2.5.4. Oltu Rus Kilisesi

Oltu Rus Kilisesi Erzurum'un Oltu ilçesine bağlı Kazım Karabekir Mahallesiinde bulunmaktadır. Rus Kilisesi 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Oltu'yu hâkimiyetleri altına alan Ruslar tarafından 1890 yılında inşa edilmiştir (Kızılkaya, 2013).

Oltu Rus Kilisesi 32 X 15 m. ölçülerindeki bir alan üzerine doğu-batı doğrultusunda inşa edilmiştir. Kilisenin dikdörtgen ayaklarla desteklenen kiborion tarzında bir kubbesi

ve bu kubbenin iki yanında yer alan dikdörtgen alanlar bulunmaktadır (Gündoğdu vd., 2010). “Kiborion çoğunlukla dört, bazen daha fazla taşıyıcı tarafından desteklenen etrafi açık; taş, ahşap ya da metalden yapılmış bir mimari elemandır”. Aslında bir mekân kapatma şekli olan kiborionun görünümünde asıl önemli olan konu örtünün şeklidir. Kiborion tarzında üst örtü bazen düz dam şeklinde olurken, bazen de ortası şişkin kubbemsi bir şekilde olabilmektedir (Özyurt Özcan, 2004).

Oltu Rus Kilisesi'nin kuzey ve güney cepheleri uzun, batı cephesi kısa tutulmuştur. Bu cephelerin ortasında süslü, yuvarlak kemerli ve hafifçe dışarıya taşmış giriş kapıları bulunmaktadır. Bu giriş kapılarıyla doğu cephesindeki apsisin üzeri yükseltilerek kilisenin haç planı belirgin hale getirilmiştir. Kilisenin doğu cephesindeki apsis yuvarlak kemerli pencerelerle dışa açılmıştır. Apsisin üzerini kapatan kasnağın bütün yüzeylerinde de birer adet yuvarlak kemer şeklinde pencere bulunmaktadır. Kilisenin cepheleri ve kapı çevreleri profillerle ve kornişlerle hareketlendirilmiştir. Bu sayede yapının ışık-gölge değerleri artırılmıştır. Kilisenin doğu ve batı ucundaki kubbe kasnakları yüksek tutulmuştur. Çünkü bu kasnaklar aynı zamanda kilisenin çan kulesi görevini de yapmıştır. Kilisenin inşasında kırmızımsı ve gri renkli düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Oltu Rus Kilisesi o dönemde Rus mimarisinde yaygın olarak kullanılan Baltık mimari tarzının etkisinde kalınarak inşa edilmiştir. Cephe düzenlemesi ve örtü biçimi olarak ise Sarıkamış Rus Kilisesi ve Kars Fethiye Camii ile benzerlik göstermektedir (Gündoğdu vd., 2010).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN KARS

3.1. KARS İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

3.1.1. Yeri ve Konumu

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda Erzurum-Kars Bölümü sınırları içinde yer almaktadır (Demir, 2015). Coğrafi konum olarak 42-44° doğu meridyenleri ile 39-41° kuzey paralelleri arasında bulunmaktadır. İlin deniz seviyesinden yüksekliği 1750 m.'dir (Temel, 2011). Kars ili Türkiye topraklarının 10.127 km²'lik bir bölümünü kaplamaktadır. Yani ülke topraklarının % 1,3'ünü Kars ili oluşturmaktadır.

Kars ilinin doğusunda Ermenistan, batısında Erzurum, güneyinde Iğdır ve Ağrı, kuzeyinde ise Ardahan bulunmaktadır (Tutar, Demir, Elyıldırım, Boztemir ve Sarışen, 2012). İlin alanı kuzeyde Akbaba, Kısır Dağı ile Çıldır Gölü, kuzeybatıda Allahuekber Dağları, güneyde ise Iğdır Ovası, Aras Nehri ve Aras Güneyi Dağları arasında yer almaktadır. İl idari olarak 8 ilçe ve bu ilçelere bağlı 383 köyden oluşmaktadır. Kars'ın ilçeleri; Merkez, Sarıkamış, Selim, Kağızman, Digor, Arpaçay, Akyaka ve Susuz'dur (Demir, 2017). Kars'ın ilçelerini gösteren harita Resim 3.1.'de verilmiştir.



Resim 3.1. Kars İlçeleri Haritası³²

³² <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ka%C4%9F%C4%B1zman>

Kars ve çevresi coğrafi konumu nedeniyle tarih boyunca ulaşım ve ticaret konusunda önem arz eden topraklar olmuştur. Çünkü Kars ve çevresi Anadolu, Suriye, Mısır ve Irak bölgelerine giden en kısa güzergâh üzerinde bulunmaktadır. Ayrıca Kars ve çevresinde bulunan yaylalar sahip oldukları arazi ve yol durumu açısından Anadolu'ya doğudan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı bir engel görevi görmüştür. Bunların yanında İpek Yolu'nun Kars ilinden geçmesi nedeniyle bu il eski dönemlerde Çin, Hindistan, Orta Asya ve İran'dan gelip batıya doğru giden ticaret kervanlarının uğrak yeri olmuştur (Temel, 2011).

3.1.2. Tarihsel Gelişimi

Kars ilinin adı M.Ö. 130-127 yıllarında Kafkasların kuzey bölgesinden gelerek Kars ve çevresine yerleşen Bulgar Türklerinin Velentur boyunun Karsak oymağından gelmektedir. Kars isminin Gürcüce 'deki "Kari" kelimesinden geldiği ve bu bölgenin Ermenistan ve Gürcistan arasında yer alması nedeniyle "kapıdaki şehir" anlamına gelen "kariskalaki" olarak isimlendirildiği düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmut ise Kars kelimesi için "deve veya koyunyününden yapılan elbise ve Karsak derisinden güzel kürk yapılan bir hayvan, bozkır tilkisi" açıklamasını yapmıştır (Kılıçbey, 2012).

Kars ilk çağ boyunca farklı toplumların elinde varlığını sürdürmüştür. İ. M.Ö. 860 yılından itibaren uzun bir süre boyunca Urartu hâkimiyeti altında kalmıştır. Urartular döneminde şehir "Diavehi Ülkesi" ya da "Akhuryan Ülkesi" olarak isimlendirilmiştir. M.Ö. 665 yılında İskitlerin hâkimiyeti altına giren şehir, M.Ö. 549-330 yılları arasında Pers İmparatorluğu'nun egemenliğinde kalmıştır. M.Ö. 331 yılında Büyük İskender Pers İmparatoru III. Darius'u yenerek Kars ve çevresini hâkimiyeti altına almıştır. M.Ö. 228 yılında bölgeyi Seleukoslar ele geçirmiştir. M.Ö. 189 yılında ise Roma İmparatorluğu'na bağlı olmasına rağmen bölge iki başkan arasında bölünmüştür. Fakat yine de Seleukoslar tarafından yönetilmeye devam etmiştir (Tutar vd., 2012).

Ortaçağda da ilkçağda olduğu gibi Kars ve çevresinde farklı imparatorluklar hüküm sürmüştür. Ortaçağın ilk yıllarında Sasaniler ve Romalılar arasında bir savaş alanı olan Kars ve çevresine Kafkaslardan Türk akınları başlamıştır. Bölgeye en büyük akını Avrupa Hunları yapmışlardır. Avrupa Hunlarından sonra ise diğer büyük akını Sabar Türkleri yapmışlardır. Sabarlar 515-516 yıllarında Kars ve bütün Oğuzlar ülkesini istila

etmişlerdir. Kars ve çevresi 604 yılında İran'ın hâkimiyeti altına girmiştir. 629 yılında ise yerli Oğuz beylerinin Bizans hâkimiyetini tekrar kabul etmeleriyle birlikte Kars Oğuzların eline geçmiştir (Temel, 2011).

Kars, Sultan Alparslan'ın 1064 yılında Ani kenti üzerine yaptığı seferle Selçuklu hâkimiyetine girmiştir. Fakat Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Kars ve çevresi tekrar Gürcüler ve Türk beylikleri arasında bir rekabet alanı haline gelmiştir. 1239 yılında Moğollar tarafından ele geçirilen şehir Moğolların bölgeden ayrılmasının ardından 1406 yılında Karakoyunluların, 1467 yılında ise Akkoyunluların hâkimiyetine geçmiştir. 1535 yılında ise Kars Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil edilmiştir. Kars Osmanlı döneminde en önemli askeri üslerden biri haline gelmiştir (Kılıçbey, 2012). 1877 yılında başlayan ve 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu yenilgiye uğramıştır. 1878 yılında Ruslarla imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile birlikte Kars, Batum ve Ardahan illeri Ruslara verilmiştir. Fakat 1918 yılında yine Ruslarla yapılan Brest-Litovsk Antlaşması sonucunda Kars, Batum ve Ardahan tekrar Osmanlı'ya verilmiştir. 1918 yılında İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını istila ettikleri dönemde Kars, Batum ve Ardahan 1921 yılına kadar Ermeni ve Gürcülerin kontrolü altında kalmıştır. 1921 yılında Ruslarla Moskova ve Kars'ta imzalanan antlaşmalarla Türkiye-Rusya sınırı çizilmiş ve Kars ve çevresi Türkiye topraklarına dahil edilmiştir (Tutar vd., 2012).

3.1.3. Coğrafi Özellikleri

Kars ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü içinde yer almaktadır. İl Kafkaslardan Anadolu'ya, Karadeniz kıyılarından Doğu Anadolu ve İran'a kadar ulaşan yolların üzerinde ve stratejik bir noktada bulunmaktadır.

Kars yaklaşık olarak 1750 m. yükseklikteki hafif dalgalı plato düzlükleri üzerine kurulmuştur. İlin etrafı dağlarla çevrilmiştir. Güneyinde Ciritmeydanı ve Üçler Tepe Dağları, güneydoğusunda Akbaba Dağı, kuzeydoğusunda Küçük ve Büyük Yahni Tepeleri ve kuzeyinde Diktepe Dağı bulunmaktadır (Demir, 2013).

Kars ilinde bulunan akarsuların rejimi genellikle düzensizdir. Bunun nedeni olarak yağış rejiminin düzensiz olması ve kış aylarındaki yağışların genellikle kar şeklinde olması gösterilebilir. Kış aylarında yağın karlar uzun süre yerde kaldığı için akarsu

debileri düşüş göstermektedir. İlkbahar ve yaz aylarında karların erimesiyle birlikte akarsu debilerinde artış yaşanmaktadır. Kars'tan geçen en büyük nehir Aras Nehri'dir. İlin güneyinden geçen Aras Nehri, Çıldır Gölü'nden doğan ve Türkiye-Ermenistan sınırını oluşturan Arpaçay ile Kars, Iğdır ve Ermenistan sınırında birleşerek İran ve Azerbaycan üzerinden Hazar Denizi'ne ulaşmaktadır.

İlde büyüklü küçüklü olmak üzere birçok göl bulunmaktadır. Bu göller arasında en fazla bilineni Çıldır Gölü, Aygır Gölü, Kuyucuk Gölü ve Turna Gölü'dür. Çıldır Gölü'nün bir kısmı Ardahan il sınırları içinde kalmaktadır. Kars'ta bulunan tek yapay göl ise Arpaçay Baraj Gölü'dür (Tutar vd., 2012).

Kars ilinde hem güneyden hem de kuzeyden topografik eğime bağlı olarak aşındırma ile çeşitli vadiler ve ovalar oluşmuştur. Bölgedeki en derin ve belirgin vadi Kars Çayı Vadisi'dir. İlin kuzeyinde bulunan bu vadi toprağın Kars Çayı tarafından yarılmasıyla oluşmuştur. İldeki en önemli ova ise Kars Ovası'dır. Bu ova Kars Çayı boyunca uzanmaktadır. İlin güneybatısına doğru devam eden Kars Ovası Selim Ovası ile birleşmektedir.

Kars ili genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert karasal ikliminin etkisi altındadır. İlde kışlar çok uzun ve soğuk, yazlar ise kısa, serin ve kısmen yağışlı geçmektedir. İlin deniz etkisine kapalı olması ve yüksek bir irtifaya sahip olması iklim üzerinde etkili olmaktadır. İlin güneşlenme süresi, güneş ışınlarının geliş açıları nedeniyle aylara ve güneşlenen alanın eğimine göre değişiklik göstermektedir. İl genel olarak güneş ışınlarını %0-10 eğimlerinde almaktadır. Güneşlenme şiddetinin en az olduğu ay Aralık, en fazla olduğu ay ise Haziran ayıdır. Kars ili ve çevresinde yağışlar genelde düzensiz bir rejime sahiptir. Yağışlar en yüksek değerlerine ilkbahar ve yaz aylarında ulaşmaktadır. Yıllık yağışların %32,54'ünü ilkbahar, %34,51'i ise yaz aylarında oluşmaktadır (Demir, 2013). Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından 1931-2018 yılları arasında kaydedilen verilerine göre Kars'ta en düşük sıcaklık -37 °C ile 4 Şubat 1947 tarihinde gerçekleşmiştir. En yüksek sıcaklık ise 35.4 °C ile 30 Ağustos 1998 ve 30 Temmuz 2000 tarihinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Kars'ın yıllık olarak ortalama 78-79 saat arasında güneşlenme süresi ve 502-503 mm. yağış miktarı bulunmaktadır (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2019).

Kars ve çevresi sahip olduğu konum, jeolojik ve klimatolojik farklılıklar sebebiyle bitki örtüsü açısından da çeşitlilik göstermektedir. İlde genel olarak İran-Turan florasına ait uzun boylu, dağ bozkırları ve çayyrlardan oluşan çeşitli endemik ve nadir bitkilerin bulunduğu otsu topluluklar hâkimdir. Bu otsu bitkiler genel olarak Nisan ayında yeşermeye başlar ve Eylül ayı başında kururlar. İlin yüksek bölgelerinde genellikle step, subalpin ve alpin türlerine ait bitkiler ve ilin Sarıkamış ve Selim ilçeleri yakınlarında yaklaşık 35 bin hektar alana yayılan sarıçam ve huş gibi ağaçların oluşturduğu ormanlık alan bulunmaktadır. Bunların dışında ilde görülen diğer ağaç türleri; kavak, söğüt, yalancı akasya, iğde ve adi alıç ağaçlarıdır (Demir, 2017).

3.1.4. Nüfus Yapısı

Tarihi milattan önceki dönemlere kadar giden Kars ilinin ilk dönemlerine ait nüfusu ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. İl ile ilgili ilk nüfus bilgileri 16. yüzyıldan sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Kars'ın Cumhuriyet dönemi öncesindeki ilk nüfus verileri Osmanlı döneminde 1831 yılında yapılan nüfus sayımından elde edilmektedir. Cumhuriyet'in ilanından sonra 1927 yılında yapılan nüfus sayımında Kars nüfusu 205.098 kişi olarak belirlenmiştir. 1940 yılında yapılan nüfus sayımında ise Kars'ın nüfusu %30.87 oranında artarak 356.534 kişi olmuştur. İlin nüfusunun bu kadar yüksek oranda artış göstermesinde değişik faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler arasında; Ağrı iline bağlı Iğdır ve Tuzluca ilçelerinin Kars'a bağlanması, Kafkaslardan gelen göçlerin devam etmesi ve ilde tarıma dayalı ekonominin gelişme göstermesiyle birlikte doğum oranlarında yaşanan artış gösterilebilir (Demir, 2015). Fakat son yıllarda Kars ilinin nüfusunda düşük bir oranda olsa da azalma eğilimi görülmektedir. Tablo 3.1.'de Kars ilinin 2010-2019 yıllarını kapsayan nüfus sayıları verilmektedir.

Tablo 3.1. 2010-2019 Yılları Arası Kars Nüfusu

Yıllar	Kars Nüfusu
2010	301.766
2011	305.755
2012	304.821
2013	300.874
2014	296.466
2015	292.660

Tablo 3.1. (Devam)

2016	289.786
2017	287.654
2018	288.878
2019	285.410

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Tablo 3.1 incelendiğinde Kars nüfusunun 2011 ve 2018 yılları dışında genel olarak azaldığı görülmektedir. 2010-2019 yılları arasında Kars nüfusunun en fazla olduğu yıl 305.755 kişi ile 2011, en az olduğu yıl ise 285.410 kişi ile 2019 yılı olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.5. Ekonomik Özellikleri

Kars'ın ekonomisi genel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. İlin büyük bir bölümünün dağlık arazi üzerinde olmasına rağmen çernozyum gibi yüksek verimli toprağa sahiptir. Fakat bölgede iklimin oldukça sert geçmesi tarım arazilerinin gelişmesini engellemiştir (Baki, 2008). Türkiye İstatistik Kurumu'ndan alınan verilere göre Kars toprakları meyve ve sebze üretimine uygun değilken, yem bitkileri üretimine oldukça uygundur. Çünkü 2018 yılında Kars'ta işlenen tarım alanlarının 128.687 hektarını yem bitkileri oluştururken 1715 hektarını uzun ömürlü bitkiler, meyveler ve baharat bitkileri oluşturmuştur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

Kars ilindeki diğer önemli ekonomik faaliyet ise hayvancılıktır. Kars ve çevresinde bulunan geniş otlak ve çayırlar bölgeyi hayvancılığa uygun hale getirmiştir. İlde genel olarak mera hayvancılığı yapılmaktadır. Modern hayvancılık yöntemleri fazla gelişmemiştir. Önceki yıllarda bölgede hayvancılık küçük aile işletmeciliği şeklinde ya da aile ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılırken, son dönemlerde devlet tarafından verilen teşvikler sonucunda ticari amaçla kurulan hayvancılık işletmelerinin sayısında artış yaşanmıştır. Kars ayrıca arıcılıkta da önde gelen önemli iller arasında yer almaktadır. İlin sahip olduğu bitki örtüsü bal üretimine uygundur. Çiçek türünün fazla olması lezzetli ve kaliteli bal üretimini sağlamaktadır. Kars'ta üretilen bal diğer yerlerde üretilen ballara göre daha hafif ve hazmı kolaydır. Bu nedenle hem yurt içinden hem de yurt dışından oldukça fazla talep görmektedir. İlde kovan başına düşen bal verimliliği Türkiye

ortalamasının üzerindedir (Baki, 2008). TÜİK verilerine göre 2018 yılında Kars'ta üretilen bal miktarı 1294 tondur (Türkiye İstatistik Kurumu, 2019).

Kars ve çevresinde sanayi sektörü istenen düzeyde gelişme gösterememiştir. Bölgede hammadde kaynaklarının az olması, pazar alanlarına uzak olması ve sermaye birikimi eksikliği gibi nedenlerle Kars'ta sanayi sektörü gelişmemiştir. İlde faaliyet gösteren en büyük sanayi kuruluşu Kars Entegre Çimento Fabrikası'dır. İlde bulunan diğer sanayi kuruluşları Et Kombinasyonu, Kars Yem Fabrikası, Kars Şeker Fabrikası'dır. Bu fabrikaların dışındaki sanayi faaliyetleri daha çok orta ve küçük ölçekli sanayi kuruluşları tarafından sürdürülmektedir (Demir, 2013). Kars'ta ticaret genel olarak tarım ve hayvansal ürünlerin pazarlanması üzerine kurulmuştur. İlde toptancı firma sayısının az olması nedeniyle ticaret esnaf ve sanatkârlar tarafından yapılmaktadır. Özellikle yaz aylarında hayvan alışverişi sayesinde ilde ticaret canlanmaktadır. Başka şehirlere hayvan sevkiyatı yanında et, kaşar, gravyer peyniri, yün, yağ ve saman gibi ürünlerin de satışı yapılmaktadır (Baki, 2008).

3.1.6. Turistik Özellikleri

Kars bulunduğu coğrafi konum ve sahip olduğu stratejik önem nedeniyle tarih boyunca farklı devletlerin arasında savaş nedeni olmuştur. İl, tarih boyunca farklı toplulukların egemenliği altında varlığını sürdürmüştür. Bölgede hâkimiyet kuran her topluluk kendi mimari, sanat ve kültürlerinin izlerini bu topraklarda bırakmışlardır. Bu nedenle Kars turizm açısından önemli potansiyele sahip bir ildir (Tutar vd., 2012).

Kars sadece tarihi ve kültürüyle değil, doğal ve beşeri çevre unsurlarıyla da turizm açısından çekiciliğe sahiptir. Kars'ın; doğa turizmi, kültür turizmi, kış turizmi ve termal turizm açısından potansiyeli bulunmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından 2023 yılı için hedeflenen Turizm Stratejisi Eylem Planı kapsamında kültür turizminin geliştirilmesi amaçlanan marka kentler arasında Kars da yer almaktadır. İle gelen turistler açısından en fazla ilgi gören yerler arasında Ani Antik Kenti Ören Yeri, Sarıkamış Kayak Merkezi bulunmaktadır. İlde bulunan Ebul Hasan Harakani Türbesi'ne olan ilgi ise gün geçtikçe artış göstermektedir (Demir, 2013).

Kars, çok fazla bilinmemesine rağmen termal turizm açısından da potansiyeli bulunan iller arasında yer almaktadır. İlde çok sayıda jeotermal kaynak bulunmasına

rağmen çoğunda konaklama tesisi yapılmamıştır. Sarıkamış ilçesinde bulunan Karaorganlı İçmesinde konaklama tesisi bulunmaktadır. Bu kaynağın suyunun mide rahatsızlıklarına iyi geldiğine inanılmaktadır. İlin büyük bir bölümünün plato ve yaylalardan oluşması nedeniyle av ve yayla turizmi açısından da önemli bir potansiyele sahiptir (Tutar vd., 2012).

3.2. KARS'TAKİ İNANÇ TURİZMİ İLE İLGİLİ ZİYARET YERLERİ

Tarihi milattan önceki dönemlere kadar uzanan Kars'ta çeşitli kültüre ve dinlere mensup topluluklar yaşamıştır. Bölgede yaşayan her bir topluluk kendi kültür ve inançlarını yansıtan eserler bırakmışlardır. Bu bölümde Kars'ta inanç turizmi açısından önem taşıyan camiler, mezar anıtları, manastırlar ve kiliseler incelenecektir.

3.2.1. Camiler

Bu bölümde Kars'taki inanç turizmi açısından potansiyeli olan camiler hakkında bilgi verilmektedir.

3.2.1.1. Menucehr Camii

Menucehr Camii Kars'taki Ani Antik Kenti'nin içinde bulunmaktadır. Antik kentteki iç kaleye çıkan yolun güneyindeki plato üzerine inşa edilen Menucehr Camii günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşmış en eski Selçuklu eseridir. Cami, Selçukluların Ani kentini ele geçirmelerinden sonra 1072 yılında Ebul Menucehr Bey tarafından yaptırılmıştır.

Menucehr Camii'nin batı cephesinde günümüze kadar gelememiş 3 adet kitabe bulunmaktaydı. Caminin inşa kitabesi kuzeybatı cephesindedir. Fakat batı duvarının yıkılmasıyla birlikte bu cephedeki kitabe de kaybolmuştur (Erdal, 2009).

Menucehr Camii dikdörtgen planlı ve iki katlı olarak inşa edilmiştir. Dört odadan oluşan caminin zemin katı toprağa gömülü durumdadır. Zemin kat medrese olarak kullanılmıştır (Baki, 2008). Caminin çatı kısmı iç bölümü 11 bölmeye ayıran 6 bağımsız sütunla desteklenmektedir. Günümüzde bu bölmelerin sadece 6 tanesi ayakta. Bölme tavanlarının her birinin tasarımı birbirinden farklıdır. Bölmeler çok renkli taş kakma ile

süslenmiştir (Kılıçbey, 2012). Caminin batı cephesinin tümü ve güney cephesinin de bir bölümü yıkık durumdadır. Doğu cephesinde 4, kuzey cephesinin doğu kısmında 1 adet yarım daire şeklinde kemerli büyük pencere bulunmaktadır. Doğu cephesindeki pencerelerin üstlerine havalandırma amaçlı birer tane küçük pencere yerleştirilmiştir. Caminin minaresi kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Sekizgen bir kaide üzerine yerleştirilen minarenin günümüzde şerefesine kadarki kısmı mevcuttur. Minarenin şerefesi altı mukarnas ile hareketlendirilmiştir. Minarenin iç bölümü gövdesine açılan pencerelerle aydınlatılmaktadır. Cami kırmızı ve siyah renkli düzgün tuf taşları kullanılarak inşa edilmiştir (Erdal, 2009).

Menucehr Camii 1906 yılına kadar çevrede oturan köylüler tarafından kullanılmıştır. Yine aynı yıl cami Nikoli Marr'ın kazı bulgularını saklamak amacıyla kazı deposuna çevrilmiştir. Cami, zengin geometrik motifli süslemeleri ve tavanlarındaki mozaik görünümlü taşlarıyla Anadolu Selçuklu döneminin en güzel örneklerinden biridir (Kılıçbey, 2012).



Resim 3.2. Menucehr Camii

3.2.1.2. Evliya Camii

Evliya Camii Kars şehir merkezindeki Kaleiçi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami 1579 yılında Lala Mustafa Paşa adına, Ebu'l Hasan Harakani Türbesi'nin yanına yaptırılmıştır. Fakat bu cami 1604 yılında Safevi saldırıları sırasında yıkılmış ve yerine 1617 yılında Sadrazam Mehmet Paşa'nın isteği üzerine yeni bir cami yapılmıştır (Kılıç, 2019).

Evliya Camii'nin kendine ait bir kitabesi yoktur. Yeni inşa edilen caminin bitişiğindeki hazire kısmına açılan kapının üzerinde bulunan kitabe Ebu'l Hasan Harakani Türbesi'nin kitabesidir (Delen, 2005). Kare plana sahip caminin inşasında kesme taş kullanılmıştır. Cami geçirdiği onarım çalışmaları sonrasında bütün orijinallliğini kaybetmiştir (Baki, 2008). Orijinallliğini koruyan tek bölüm caminin minaresidir. Minare kare bir kaide üzerinde yükselmektedir. Üst bölümlerin pahlanmasıyla sekizgen pabuç kısmına geçilerek silindirik gövdeyle bütünleşmektedir. Minarenin silindirik gövdesi kademeli olarak sıralanmış üç taş sırasıyla dışarı taşmış ve şerefe bölümünü oluşturmuştur. Minare gövdesinin farklı yerlerinde mazgal şeklinde pencereler bulunmaktadır. Petek bölümü minarenin gövdesine göre daha küçük bir oranda inşa edilmiştir. Minare sac kaplı külahla kapatılmıştır (Kılıç, 2019). Minarenin yapımında kahverengi ve kırmızı renkli kesme taş kullanılmıştır (Delen, 2005).



Resim 3.3. Evliya Camii

3.2.1.3. Ulu Camii

Ulu Camii Kars şehir merkezine bağlı Kaleiçi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami 1643 yılında Kars Valisi Dilaver Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Ulu Camii Şah Abbas'ın saldırısıyla yıkılan Selatin Camii yerine yapılmıştır (Kılıç, 2019).

Ulu Camii'nin ilk yapım kitabesi giriş cephesinde bulunan iki taç kapı arasında bulunmaktadır. 5 satırlık kitabe Osmanlı Türkçesi ile yazılmıştır. Kitabenin anlamı aşağıdaki gibidir:

“1- Allah. Allah'tan başka tanrı yoktur. Hz. Muhammet O'nun kulu ve elçisidir.

2- Bu büyük caminin yapılış tarihi

3- Sultan İbrahim zamanında güneş gibi ortaya çıktı

4- Kars'ı aldıktan sonra, Beylerbeyi Hazreti Dilaver tamir etti

5- Duada unutmasınlar onu sınırları koruyan gaziler.

Sene:1053- M.1643”

Ulu Camii'nin yapım kitabesinin dışında üç tane de onarım kitabesi bulunmaktadır. Bunlardan birer tanesi caminin kuzey cephesinde bulunan kapıların kemer alınlıklarında bulunmaktadır. Diğer kitabe ise kapının üst bölümünde saçak hizasında duvara yerleştirilmiştir. Üç kitabede de 1773 tarihi yazılmıştır (Delen, 2005).

Ulu Camii 21 X 27 m. ölçülerindeki bir alan üzerine inşa edilmiştir. Caminin kubbesi orijinal halinde dört ahşap destekle taşınmasına rağmen, yapılan onarımın ardından dışı ahşap kaplı dört adet kare şeklinde beton ayaklarla desteklenmiştir. Camiye kuzey cephede yer alan hafif sivri kemerli iki kapıdan girilmektedir. Kuzey cephede dikdörtgen şeklinde iki adet pencere, doğu ve güney cephelerinde sekizer adet pencere bulunmaktadır. Ayrıca caminin kubbe kasnağının güney, doğu ve batı yönlerinde de üçer adet pencere bulunmaktadır. Caminin kuzey cephesinde bulunan sivri kemerli giriş açıklıklarından önce giriş hollerine ve ibadet bölümlerine girilmektedir (Kılıç, 2019). Caminin mihrap bölümü kible duvarının ortasında bulunmaktadır. Beş kenarlı olarak açılan mihrap nişi dıştan düz profillerle sınırlandırılmıştır. Mihrabın kavsarası kademeli ve yuvarlak kemer süslerinden oluşmaktadır (Delen, 2005). Ulu Camii'nin iki tane minaresi bulunmaktadır. Cami bu özelliğiyle Kars'taki diğer camilerden ayrılmaktadır. Minareler caminin kuzey cephesinin iki uç noktasına yerleştirilmiştir. Minareler kare bir kaide üzerinde yükselmekte ve pabuç kısmından sonra silindirik formda bir gövdeyle şerefe bölümüne kadar devam etmektedir. Minarelerin inşasında sadece düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Ulu Camii uzun seneler boyunca ibadete açık tutulmuş olmasına rağmen Rusların bölgeyi işgal ettiği dönemde silah deposu olarak kullanılmaya başlamıştır. 1918 yılında

Ermenilerin tahrip ettiği cami kullanılamaz hale gelmiştir. Fakat 1997 ve 2009 yıllarında yapılan onarım çalışmalarının ardından Ulu Camii tekrar ibadete açılmıştır (Kılıç, 2019).



Resim 3.4. Kars Ulu Camii³³

3.2.1.4. Yusuf Paşa Camii

Yusuf Paşa Camii Kars şehir merkezindeki Yusuf Paşa Mahallesi'nde bulunmaktadır. Camiyi 1664 yılında Kars Beylerbeyi Seyit Yusuf Paşa kendi adına yaptırmıştır (Baki, 2008). Caminin giriş kapısı üzerinde 6 satırlık bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabenin Türkçe anlamı şu şekildedir:

*“Fani Dünyada bu cami gönül yapımız olsun
Hepimiz bu dünyada garibiz garip binamız olsun
Benim adım ki Seyyit Yusuf Veli Paşa'yı tarih ettim
Atalarımızın yolu üzere hemen âdetimiz olsun
Hutbede namı okunsun Mehmet Hanın tarihi
Padişaha dua için bizim bir adımız olsun (H.1074)”* (Kılıç, 2019).

Yusuf Paşa Camii 16 X 15 m. ölçülerindeki bir alan üzerine inşa edilmiştir. Cami ahşap destekli ve tavanlı camilere bir örnek oluşturmaktadır. Caminin bütün cepheleri siyah kesme taş kullanılarak inşa edilmiştir. Doğu cephesinde toplam 5 adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden biri cephenin kuzeye yakın bölümünde üstte ve kare

³³ <https://www.gazetekars.com/ulu-cami-de-mezalim-baskenti-kars-programi-duzenlenecek-23001h.htm>

şeklindedir. Geriye kalan pencereler ise cephenin orta ve güneye yakın bölümünde altta ve üstte ikişer adet olacak şekilde yerleştirilmiştir. Bu pencerelerden alttakiler dikdörtgen, üsttekiler ise kare şeklindedir. Güney cephenin kenarlara yakın kısımlarında altta ve üstte ikişer adet olmak üzere 4 pencere açılmıştır. Orta kısımda ise bir adet pencere bulunmaktadır. Batı cephesinin güneye yakın bölümü ve orta bölümünde ise yine altta ve üstte ikişer adet olmak üzere 4 pencere bulunmaktadır. Kuzeye yakın kısımda ise üstte kare bir pencere bulunmaktadır. Caminin girişi kuzey cephede yer almaktadır. Kuzey cephesinde ayrıca son cemaat yeri görevi gören bir bölüm vardır. Bu bölüm yapıya sonradan eklenmiştir. Caminin kuzeydoğu köşesinde bulunan minaresi orijinal değildir. Harim bölümü dört adet serbest ahşap destek ile taşınan ahşap tavan ile kapatılmıştır. Bu ahşap desteklerin kaideleri yuvarlak taştan yapılmıştır. Caminin mihrap kısmı kesme taş malzemeyle yapılmıştır. Fakat günümüzde çini görünümlü fayansla kaplandığı için orijinalliğini kaybetmiştir (Delen, 2005).

Yusuf Paşa Camii'nin dış duvarları siyah bazalt taş kullanılarak inşa edilmiştir. Duvarlara hareket vermek amacıyla 5 ahşap kuşak yatay olarak yerleştirilmiştir. Caminin minaresinin pabuç kısmı dikine zikzak; gövde ve petek kısmı yatay olarak sıralanmış siyah ve beyaz taşlarla süslenmiştir. Caminin iç kısmının süslemesinde ise basit geometrik motifler kullanılmıştır.

Yusuf Paşa Camii, Kars'ın 93 Harbi'nden sonra Rusların eline geçtiği döneme kadar uzun yıllar boyunca ibadete açık kalmıştır. Fakat Rusların Kars'ı işgal etmesiyle birlikte cami de tahrip edilmiştir. 1918 yılında ise Ermeniler tarafından yıkılmıştır. 1960 yılında onarılan cami yeniden ibadete açılmıştır (Kılıç, 2019).



Resim 3.5. Yusuf Paşa Camii

3.2.2. Mezar Anıtları

Bu bölümde Kars'ta inanç turizmi açısından dikkat çeken 3 adet mezar anıtı hakkında bilgi verilmektedir.

3.2.2.1. Celal Baba Türbesi

Celal Baba Türbesi Kars Kalesi'nin içinde bulunmaktadır. Kale girişinin sağ tarafında, güney surlarının bitişiğinde bulunmaktadır. Türbe 1579 yılında Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Celal Baba Türbesi 12. yüzyılda Moğol saldırıları döneminde şehit düşen Kars Kalesi'nin komutanı Celal Baba'ya aittir (Kılıç, 2019). Celal Baba isimli kişinin kentin savunmasında büyük kahramanlıklarının olduğuna inanılmaktadır. Hatta Celal Baba ile ilgili kesik baş efsanesi anlatılmaktadır. Bu efsaneye göre; *“Kıpçak-Gürcü harbi sırasında Celal Baba, Kars Kalesi'nin kapı muhafızı olarak görev alır. Ermeniler Karadağ istikametinden kalabalık bir ordu halinde kaleye taarruza geçerler. Celal Baba Ermenilerle kale kapısında saatlerce çarpışır. Sonunda bir ermeni arkadan gelerek başını gövdesinden ayırır. Başının yere düştüğünü anlayan Celal Baba, başını koltuğunun altına alarak savaşıma devam eder. Bu durumu gören düşman kaçmaya başlar. Şehre hâkim olamadan çekilip giderler. Şehrin düşmandan temizlendiğini haber alan Celal Baba olduğu yere düşüp kalır. Onu oraya gömerler. Düşüp öldüğü yerin kale*

kapısının hemen girişinde olmasını ise halk, onun kelle koltukta savaşıarak, kendisine emanet edilen yeri terk etmediği şeklinde değerlendirir” (İşçi, 2016).

Celal Baba Türbesi 10,40 X 2,40 m. boyutlarında dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Türbe tek yönlü sac kaplı çatıyla kapatılmıştır. Yapının inşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Türbe, giriş kapısının etrafında yer alan 3 pencere ile aydınlatılmaktadır. Yapının giriş kapısı ve pencereleri kuzey cephesinde bulunmaktadır.

Celal Baba Türbesi'nin ilk inşa edildiğinde kubbesi ve çini süslemeleri bulunmaktaydı. Fakat 1878 yılında Rusların işgali döneminde tahrip edilmiştir. 2005 yılında Kars Belediyesi tarafından türbenin onarımı yaptırılmıştır. Fakat bu onarım sonrasında bütün orijinalliğini kaybetmiştir (Kılıç, 2019). Celal Baba Türbesi günümüzde hem Kars halkı hem de komşu illerin halkı ve turistler tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler türbeye gelip dilek dileyerek ellerindeki taşları duvara tuturmaya çalışırlar. Eğer taşı duvara tutturabilirlerse dileklerinin kabul olacağına inanırlar. Bunun dışında türbe yakınında bulunan bir ağaca bez bağlayıp dilek tutan insanlar da bulunmaktadır (İşçi, 2016).

3.2.2.2. Ebul Hasan Harakani Türbesi

Ebul Hasan Harakani Türbesi Kars şehir merkezine bağlı Kaleiçi Mahallesi'nde Evliya Camii külliyesinin içinde bulunmaktadır. Giriş kapısında bulunan kitabeye göre türbe 1617 yılında inşa edilmiştir (Ayaz, 2012).

Türbeye ismini veren ve sahibi olan Ebul Hasan Harakani Kars'ın manevi fatihi olarak bilinmektedir. M.S. 963-1033 yılları arasında yaşayan evliyanın gerçek adı Ali Bin Ahmed Cafer'dir. Ebul Hasan Harakani'nin 11. yüzyıldaki Selçuklu akınları sırasında Türkmenistan'dan Anadolu'ya geldiği bilinmektedir. 1033 yılında Kars yakınlarındaki Yahni Dağı eteklerinde Bizanslılar ile yapılan bir savaşta şehit olmuştur. Şehit olan ilk Anadolu evliyalarının arasında bulunan Ebul Hasan tasavvuf alanında kendini geliştirmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü insan sevgisini savunmaya adanmıştır. Çağının en önemli manevi şahsiyetlerinden biri olan Ebul Hasan Harakani maalesef ki fazla tanınmamıştır (İşçi, 2016).

Ebul Hasan Harakani Türbesi dikdörtgen bir alan üzerinde inşa edilmiştir. Türbenin girişi güney cephesinde bulunmaktadır. Giriş kısmı üç bölüme ayrılmıştır. Sağ ve soldaki

bölümler kubbe ile kapatılmıştır. Orta bölüm ise düz örtülüdür. Türbenin sade giriş kapısı üzerine orijinal kitabe yerleştirilmiştir. Kapıyı çevreleyen bordürde basit geometrik motifler kullanılmıştır. Türbe girişinin orta bölümünde küçük bir pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin üzerine ‘Kelime-i Tevhid’ ve ‘‘Seyyid Ebu’l Hasan Harakani’’ yazısı yerleştirilmiştir. Bu yazılar yeşil zemin üzerine beyaz hatla yazılmıştır. Türbenin içindeki mezarın bulunduğu bölüme bir kapıyla girilmektedir. Bu kapının üzerinde de orijinal giriş kitabesi bulunmaktadır. Mezarın bulunduğu bölümün üzeri kubbeyle kapatılmıştır. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerine yerleştirilmiştir. Türbenin dört cephesinde de pencereler bulunmaktadır. Türbe de kullanılan süslemeler ağırlıklı olarak kubbe kısmında toplanmıştır. Türbenin hem içinde hem de giriş kısmında önemli hat sanatı eserlerine de yer verilmiştir (Bayraktar, 2019).

Ebul Hasan Harakani Türbesi’nin etrafında 21 adet daha mezar bulunmaktadır. Bu mezarlardan biri 1767 yılında Kars beylerbeyliği yapan Kethüda Mehmet Paşa’ya aittir. Mezarlardan bir diğeri ise Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Evliya Camii’nin imamlığını yapan Hafız Kurban Efendi’ye aittir.

Ebul Hasan Harakani Türbesi ve Evliya Camii Külliyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün mülkiyetindedir. Ayrıca Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 1990 yılında tescil edilerek korumaya alınmıştır (Ayaz, 2012). Günümüzde türbe hem Kars halkı hem de Türkiye’nin bütün bölgelerinden birçok insan tarafından ziyaret edilmektedir. Özellikle de üniversite sınavına girecek olan öğrenciler ve iş sahibi olma isteyen insanlar türbeyi sıklıkla ziyaret etmektedir. İnsanlar türbeye gelerek adaklar adamakta ve dua etmektedirler. Özellikle Perşembe ve Cuma günlerinde, ramazan aylarında ve kandil gecelerinde türbeye gelen ziyaretçi sayısında önemli bir artış gözlemlenmektedir (İşçi, 2016).



Resim 3.6. Ebu'l Hasan Harakani Türbesi

3.2.2.3. Arap Baba Türbesi

Arap Baba Türbesi Kars şehir merkezindeki Karadağ Tepesi'nde bulunmaktadır. Türbenin yapım tarihi bilinmemektedir. Arap Baba Türbesi toprak içine gömülü bir halde bulunmaktadır. Türbenin girişi batı cephesindedir. Türbenin kapısının kilitli olması nedeniyle içine girilememektedir. Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rusların Kars'ı işgal ettikleri dönemde türbe tahrip edilmiştir (Kılıç, 2019). Yerel halk tarafından türbeye gelip dua edenlerin dileklerinin kesinlikle kabul edileceğine inanılmaktadır (İşçi, 2016).

3.2.3. Manastırlar

Farklı inançlara ve toplumlara ev sahipliği yapmış olan Kars ilinde Hıristiyanlığa ve diğer dini inançlara ait eserler de bulunmaktadır. Bu eserlerden biri manastırlardır. Bu bölümde Kars'ta bulunan manastırlar hakkında bilgi verilmektedir.

3.2.3.1. Bagnayr Manastırı

Bagnayr Manastırı Ani Antik Kenti'nin 10 km. güneybatısındaki Kozluca Köyü'nde bulunmaktadır. Manastır 989 yılında Vahram Pahlavuni tarafından yaptırılmıştır. "Bagnayr" isminin kelime anlamı "ateş sunaklarının mağarası" anlamına gelmektedir. Bu nedenle Bagnayr Manastırı'nın Zerdüşt inancına ait bir dini mekan olduğu tahmin edilmektedir. Manastır 11. yüzyılın ortasında bölgede önemli bir dini merkez haline gelmiştir. Manastır bu önemini 13. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. Bölgede inşa edilen diğer dini eserler gibi Bagnayr Manastırı da Surp Asdvadzin yani "Kutsal Meryem" adına yaptırılmıştır (Cengiz, 2013).

Bagnayr Manastırı'nın temel yapısı olan kilisenin duvarındaki en eski kitabe 1042 senesine aittir. Kiliseye giriş batı cephesindeki "jamatun" adı verilen büyük bir holden yapılmaktadır. Jamatun adı verilen bu bölümün kiliseden büyük olduğu ve 12. yüzyıldan kaldığı tahmin edilmektedir. Jamatunun içinde bulunan 4 bağımsız ve 8 gömme sütun 9 bölümlü tavanı desteklemektedir. Ana kilisenin yanında iki adet şapel bulunmaktadır. İlk şapelin 11. yüzyılın ilk çeyreğine ait olduğu tahmin edilmektedir. İkinci şapelin ise Azize isimli bir kadının oğlu Grigor için yaptırdığı bilinmektedir. Ana kilisenin kuzeyinde altıgen yapıda bir adet şapel daha bulunmaktadır. Üzerinde bulunan zarar görmüş kitabeye göre şapel 1223 yılında yaptırılmıştır. Bu şapel kiliseden yüzyıllar sonra inşa edilmiştir (Torunoğlu, 2016).

3.2.3.2. Bakireler Manastırı (Hripsime Manastırı)

Bakireler Manastırı, Ani Antik Kenti'nin doğusunda Tigran Honents Kilisesi'nin yaklaşık 250 m. güneydoğusunda ve Arpaçay Nehri'nin kenarındaki tepelik bir alanda bulunmaktadır. Bakireler Manastırı; Bexenevank, Kusane Vank ve Kızlar Manastırı olarak da bilinmektedir (Cengiz, 2013). Kayalıklar üzerinde bulunan bu manastırın 1215 yılında yaptırıldığı bilinmektedir (Baki, 2008). Bakireler Manastırı, Ermeni Krallığı İmparatoru Trdat ile evlenmeyi kabil etmediği için öldürülen Azize Hripsime ve 36 bakire rahibesi adına yaptırılmıştır.

Bakireler Manastırı küçük bir yapıya sahip olmasına rağmen mimari açıdan oldukça karmaşıktır. Manastırın kubbesinin üzerindeki çatı kısmı yarı kapalı bir şemsiye şeklindedir. Bu huni çatılı ve sivri tepeli başlık kısmı zikzak şekilli kubbenin üst kısmı ile

bütünlük oluşturmaktadır. Kubbe kısmı “kiberion” tarz kullanılarak inşa edilmiştir. Kiberion; “kubbenin dört adet kasnakla taşınan yüksek bir kasnakla yapılmasına verilen isimdir”. Manastırın içinde 6 küçük apsis bulunmaktadır. Oldukça sade olan manastırın içinde fresk bulunmamaktadır. Manastırın güney cephesinde küçük dikdörtgen şeklinde ve yarım daire altar apsisi olan bir şapel bulunmaktadır. Manastırın dış duvarlarında oyma tekniği kullanılarak yapılmış süslemeler bulunmaktadır. Manastırın taşlarında çoğunluğu koyu kırmızı olmak üzere farklı boya izleri bulunmaktadır. Duvarlarda zikzak desen oluşturmak için taşlarda açık ve koyu renkli boyalar uygulanmıştır (Torunoğlu, 2016). Bakireler Manastırı Ani Antik Kenti'nin ulaşılması zor kayalıklar üzerinde bulunduğu için günümüze kadar sağlam bir şekilde gelebilmiştir (Baki, 2008).



Resim 3.7. Bakireler Manastırı

3.2.4. Kiliseler

Kars ilindeki Hıristiyanlıktan kalan diğer önemli eserler ise kiliselerdir. Bu bölümde Kars'ta bulunan ve inanç turizmi açısından ziyaretçi çeken kiliseler hakkında bilgi verilmektedir.

3.2.4.1. Havariler Kilisesi

Havariler Kilisesi Kars Kalesi'nin güney cephesindeki Kaleiçi Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kilise 929-953 tarihleri arasında Kars Bagratlı Kralı Abbas tarafından 12 havari adına yaptırılmıştır (Cengiz, 2013).

Havariler Kilisesi kubbeli, kare şeklinde ve dört yapraklı yonca planında inşa edilmiştir. Kilisenin merkezi kare bölümünün kuzey ve güney duvarlarında aynı ölçülerde, içten dışa doğru daralan yuvarlak kemerli ikişer pencere bulunmaktadır. Batı ve doğu duvarlarında da aynı genişlikte karşılıklı olarak yerleştirilen yuvarlak ikişer pencere bulunmaktadır. Yuvarlak kemerlerle merkezdeki kare bölüme açılan güney, kuzey ve batı girintileri ile apsis bölümü iç kısımdan yarım yuvarlak, dış kısımdan ise beş cephelidir ve üzerleri yarım kubbelerle kapatılmıştır. Apsis bölümünün iki yanında bulunan kapalı alanlar kare planlıdır. Bu alanlara giriş apsisin iki yanında bulunan kemerli açıklıklardan sağlanmaktadır. Rusların hakim olduğu dönemde kilisenin apsisinin doğusuna eklenen alan kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Bu alanın doğu duvarında üç, güney duvarında ise bir tane aynı ölçülerde yuvarlak kemerli ve dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Bu alan yuvarlak kemerli dikdörtgen bir kapı ile dışa açılmaktadır. Kilisenin merkezi kare bölümünü örten kubbenin onikigen yapıdaki kasnağı sekizgen kaide üzerine yerleştirilmiştir. Bu kasnak 12 çifte sütunu birbirine bağlayan 12 yuvarlak kör kemer dizisi ile hareketlendirilmiştir. Kilisenin büyük bir bölümünün inşasında gri ve krem rengi tuf taş kullanılmıştır. Kuzey ve güney giriş bölümlerinin çapraz tonoz örtülerinde ise tuğla kullanılmıştır. Kilise dolgu duvar tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Bu teknik; düzgün kesilmiş iki taş sırası arasına büyüklü küçüklü taş, ince ve kalın kum ile harç içeren moloz doldurularak oluşturulmaktadır. Çatı ve kubbenin külâh kısmında bindirmeli teknikte taş levhalar kullanılmıştır. Kilisenin hem iç bölümünde hem de cephelerinde geometrik ve bitkisel figürlü taş kabartmalar kullanılmıştır (Sağır, 2011).

Havariler Kilisesi günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Anadolu'daki, kiliseden camiye çevrilen yapılara bir örnek oluşturmaktadır. Kilisenin yapı olarak Selçuklu kümbetlerine benzemesinden dolayı yapıya Kümbet Camii ismi verilmiştir. Kilise ilk olarak 1064 yılında Selçukluların Kars'ı ele geçirmelerinden sonra camiye çevrilmiştir. Fakat ilin aynı yıl tekrar Bizanslıların eline geçmesiyle birlikte kiliseye

çevrilmiştir. Osmanlılar 1579 yılında kiliseyi tekrar camiye çevirmiş olsalar bile, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Ruslar yapıyı kilise olarak kullanmaya başlamışlardır. Bu dönemde Ruslar kilisenin tadilatını yapmış ve çan kulesi eklemişlerdir. 1918 yılında Türklerin Kars'ı ele geçirmesiyle kilise tekrar camiye çevrilmiştir. 1919 yılında bir süreliğine de olsa Ermenilerin eline geçen kilise 1920 yılında Türklerin bölgeyi ele geçirmesinden 1960 yılına kadar cami olarak kullanılmıştır. 1960-1970 yılları arasında ise cami müzeye çevrilmiştir. 1999 yılında tekrar cami olarak kullanılmaya başlayan yapı günümüzde hala cami olarak ibadete açıktır (Cengiz, 2013).



Resim 3.8. Havariler Kilisesi (Kümbet Camii)³⁴

3.2.4.2. Abukhamrents (Polatoğlu) Kilisesi

Abukhamrents (Polatoğlu) Kilisesi Ani Antik Kenti'nin kuzeybatısında, Bostan deresinin üzerindeki surlara yakın plato üzerinde bulunmaktadır. Kilise 990-1000 yılları arasında Prens Pahlavuni tarafından yaptırılmıştır (Baki, 2008).

Abukhamrents Kilisesi dış kısımdan dairesel, iç kısımdan ise altı yapraklı yonca planında inşa edilmiştir. Kilise toplamda 6 pencere ile aydınlatılmaktadır. Bu pencerelerin doğu cephesinde olan diğer pencerelerle aynı yüksekliktedir fakat diğerlerine göre daha geniş ve yarım oval şeklindedir. Kilisenin aydınlatılması amacıyla kubbeye de diğer

³⁴ <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54874/camiler-ve-kiliseler.html>

pencerelerle aynı ölçülerde 10 pencere yerleştirilmiştir (Cengiz, 2013). Kilisenin kubbesi sekizgen yapıdadır. Kubbe, birbirine geçmiş ince sütunların desteklediği 6 kenar sütun üzerine yerleştirilmiştir. Kilisede apsis bölümü bulunmaktadır. Giriş, güneydoğu cephesinde bulunan tek bir kapıdan yapılmaktadır. Kilisenin güney duvarında oyma tekniği ile yapılmış bir güneş saati bulunmaktadır (Baki, 2008).



Resim 3.9. Abukhamrents (Polatoğlu) Kilisesi

3.2.4.3. Kars Büyük Katedral

Kars Büyük Katedral, Ani Antik Kenti surlarının içinde kentin merkezinde bulunmaktadır. Büyük Katedral; Surp Asdvadzadzin, Ani Katedrali ya da Meryem Ana Kilisesi olarak da bilinmektedir. Sultan Alp Arslan'ın Ani Kenti'ni ele geçirmesinden sonra Büyük Katedral camiye çevrilmiş ve Fethiye Camii adını almıştır. Katedralin duvarlarında yer alan kitabeğe göre yapının inşasına II. Smbat döneminde 989 yılında başlanmıştır. Katedralin inşasının 1010 yılında tamamlandığı bilinmektedir. Ermeni ve Gürcü Kralı I. Gagik'in eşi Kraliçe Katremide katedralin inşasını tamamlattır. Kraliçe Katremide'nin mezar anıtı katedralin doğusuna yerleştirilmiştir (Kitiş, 2019).

Büyük Katedral doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen ve bazilikal planlı olarak inşa edilmiştir. Kilisenin güney cephesindeki kapı günümüzde mihraba çevrilmiştir. Bu nedenle katedralin batı ve kuzeyde olmak üzere iki adet girişi bulunmaktadır. Katedralin asıl girişi batı cephesindeki kapıdır. Kuzey cephesindeki kapı taç kapı olması nedeniyle cephe düzeni diğerlerinden farklıdır. Taç kapıdan girildikten sonra narteks bölümüne geçilmektedir. Katedralin doğusunda yer alan apsis bölümü günümüzde yıkılmış durumdadır (Akkurt, 2019). Katedralin inşasında yumuşak volkanik tüf taş kullanılmıştır. Yapının depreme karşı dayanıklı olmasını sağlamak için tabandaki temel taşlar geniş tutulmuştur. Katedralin güneybatı duvarına bitişik bir oda inşa edilmiştir. Bu odanın mezar odası olduğu tahmin edilmektedir. Çatı kısmı merkezde kubbe ve kubbeye bitişik dört yan çıkıntıdan oluşmaktadır. Bu sayede katedral üstten haç şeklinde görünmektedir (Cengiz, 2013).

Katedralin karşılıklı cepheleri hemen hemen aynı süsleme ve düzenlemeye sahiptir. Batı cephesi sıralı olarak farklı yükseklikte ve bir geniş bir dar olarak düzenlenen 5 sağır kemerle bölümlere ayrılmıştır. Bu kemerler yuvarlak biçimdedir ve yuvarlak profilli sütunlarla birbirinden ayrılmıştır. Katedralin giriş kapısının üst kısmında uzun ve dar bir pencere bulunmaktadır. Batı cephesinin kuzeyindeki sağır kemerde ince ve uzun dikdörtgen bir pencere; güney kısmındaki kemerde ince, dar ve yuvarlak kemerli bir pencere bulunmaktadır. Bu pencerenin üst kısmında bitkisel ve geometrik motiflerin kullanıldığı dışa taşkın bir kemer bulunmaktadır. Katedralin süsleme bakımından en iyi olan bölümü güney cephesidir. Bu cephede kral kapısı olarak bilinen kapı bulunmaktadır. Bu kapı kademeli yuvarlak kemerli olarak düzenlenmiştir. Kapı kemerinin içine Ermenice bir kitabe yerleştirilmiştir. Kapının iki yanında başlıkları dikdörtgen biçimde ve bitkisel bezemelerle süslenmiş sütunceler bulunmaktadır. Güney cephesinin doğu kısmında 5, batı kısmında ise 4 adet yuvarlak formlu kemer yer almaktadır. Bu kemerlerin hepsi aynı yüksekliktedir. Fakat kapının bulunduğu kemer diğerlerine göre daha yüksektir. Bu kemerin iki yanında dar, uzun ve yuvarlak alınlıklı iki pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin alınlıklarında kanatları açık bir şekilde iki kartal kabartması işlenmiştir. Katedralin güney ve kuzey cepheleri süsleme bakımından birbirine çok benzemektedir. Ancak kuzey cephesi daha sade bir şekilde düzenlenmiştir. Cephenin üçgen formlu alınlığında oldukça fazla geometrik süslemeler kullanılmıştır.

Kapı kemerinin iç kısmında kolları ve gövde kısmı bitkisel motiflerle bezenmiş bir haç kabartması bulunmaktadır. Katedralin iç kısmı çok sade bir şekilde düzenlenmiştir.

1064 yılında kiliseden camiye çevrilen Büyük Katedral 1124 yılına kadar cami olarak kullanılmıştır. 1124 yılında Gürcülerin eline geçen yapı 1129 yılına kadar tekrar katedral olarak kullanılmıştır. 1263 yılında meydana gelen bir depremden sonra Ani Kenti ve katedralin hasar görmesiyle birlikte halkın bir kısmı bölgeden göç etmiştir. 19. yüzyıldan sonra ise şehirde yaşayan kimse olmaması nedeniyle cami olarak kullanılan yapı işlevini kaybetmiştir. 1892 yılında St. Petersburg Bilimler Akademisi, Nikolay Marr başkanlığında Ani Antik Kenti'nde bir kazı çalışması başlatmıştır. Bu ekibin kentte yaptığı çalışmalar esnasında katedralin onarımı da yapılmıştır. Günümüzde hala katedral de restorasyon çalışmaları yapılmaktadır (Kitiş, 2019).



Resim 3.10. Kars Büyük Katedral³⁵

3.2.4.4. Aziz Prkich (Halaskar) Kilisesi

Aziz Prkich (Halaskar) Kilisesi Ani Antik Kenti'ni güneydoğusunda Büyük Katedral'e yakın bir yerde bulunmaktadır (Kılıçbey, 2012). Kilise 1036 yılında General Ebü'l Garip tarafından yaptırılmıştır. Dış duvarında bulunan kitabeye göre; Ebü'l Garip

³⁵ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/buyuk-katedral-fethye-cam>

Bizans İmparatoru Mikail'den "Kutsal Çarmıh" ı almasının anısına bu kiliseyi yaptırmıştır. Kilisenin mimarının Trdat olduğu düşünülmektedir (Gündoğdu, 2006).

Tipik bir Ermeni kilisesi olan Aziz Prkich Kilisesi 19 cepheden oluşan çokgen bir yapıdır. Zemini daire planlı olan kilise kubbeli ve iki kademeli olarak inşa edilmiştir. Yapının iç kısmı sekizgen şekildedir ve duvarlarında freskler bulunmaktadır. Kilisenin yapımında ortaçağ Ermeni kiliselerinde kullanılan inşa tekniği kullanılmıştır. Kilisenin duvarları, çatılar, alın, kubbe, sütunlar ve apsilerin hepsi bir bütün haldedir (Kılıçbey, 2012). Zaman içinde çeşitli onarımlar geçiren kiliseye bazı eklemeler de yapılmıştır. 1193 yılında kilisenin batı girişinin önüne bir jamatun ve 1291 yılında da bir çan kulesi eklenmiştir. Kilisenin kubbesi 1342 yılınra Atabek Vahram Zakarid tarafından yenilenmiştir. Kilise 1957 yılında oluşan bir fırtınada büyük bir zarar görmüştür. Bu fırtınada kilisenin kuzey ve kuzeybatısı tamamen yıkılmıştır (Gündoğdu, 2006).

3.2.4.5. Tigran Honents Kilisesi

Tigran Honents Kilisesi Ani Antik Kenti'nin kuzeydoğusunda Arpaçay Nehri'ne inen kayalıkların eteğinde bulunmaktadır. Güney cephesinde bulunan Ermenice kitabesine göre kilise zengin bir tüccar olan Tigran Honents tarafından 1215 yılında Aziz Krikor adına inşa ettirilmiştir. Bu nedenle Tigran Honents Kilisesi, Aziz Krikor Kilisesi olarak da bilinmektedir. Bu kilise Ani Antik Kenti'ndeki günümüze kadar sağlam gelebilmiş nadir eserlerden biridir (Cengiz, 2013).

Tigran Honents Kilisesi dıştan dikdörtgen, içten ise ortada yüksek kasnaklı kubbe ve dört yanında fazla derin olmayan haç planına sahiptir. Kilisenin batı girişinin sol tarafına sonradan bir şapel ve jamatun eklenmiştir. Bu eklemelerin hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Kilisenin dış cephesi gömme sütunlar, yuvarlak kemerler ve kemerlerin üst boşluklarına işlenen hayvan kabartmaları ile hareketlendirilmiştir. Dış cephede tavşan, ejder, ayı, yılan, aslan, yarasa, maymun, fare, kurt, boğa, köpek, gergedan, domuz, geyik, kaplan ve kartal, şahin gibi av kuşlarının kabartmaları kullanılmıştır. Bu hayvanların çoğu sırt sırta, yan yana ve karşı karşıya olmak üzere genelde serbest bir şekilde ya da birbirleriyle mücadele eder bir şekilde betimlenmiştir. Dış cephesi hayvan kabartmalarıyla süslenmiş olan kilisenin iç duvarları da fresklerle donatılmıştır. Bütün duvarlarda, kemer alınlıklarında, geçiş elemanlarında, tonoz ve

kubbelerde çeşitli dini konu ve olayları anlatan freskler bulunmaktadır (Gündoğdu, 2006). Kilisenin kubbesinde Pantokrator İsa ve çevresinde uçan meleklerin tasvir edildiği bir fresk bulunmaktadır. Ancak freskin oldukça fazla zarar görmesi nedeniyle günümüzde fazla anlaşılammaktadır. Kasnak bölümünde Meryem Ana ve Azizlerin resmedildiği bir fresk bulunmaktadır. Kilisede Meryem Ana'nın hayatına dair üç fresk yer almaktadır. Bunlar; müjde, doğum ve Meryem'in ölümü sahneleridir. Müjde sahnesi kilisenin kuzeydoğu ve güneydoğu duvarlarına işlenmiştir. Bu sahnede Bakire Meryem'in Tanrı'nın kelamıyla hamile kalması anlatılmıştır. Doğum sahnesi kilisenin güney haç kolunun üst aynalığine işlenmiştir. Bu sahnede Meryem Ana'nın Hz. İsa'yı dünya getirmesi anlatılmıştır. Meryem'in ölümü sahnesi ise güney haç kolunun en alt kısmında bulunmaktadır. Kilisede Hz. İsa'nın da hayatını anlatan çok sayıda fresk bulunmaktadır. Kuzey haç kolu üzerinde bulunan Lazarus'un dirilişi sahnesinde Hz. İsa'nın Lazarus'u diriltmesi anlatılmıştır. Hz. İsa'nın mucizelerine dair kilisedeki tek fresk Lazarus'un dirilişi freskidir. Güney haç kolunun orta kısmında Hz. İsa'nın Kudüs'e giriş sahnesi bulunmaktadır. Kilisenin güneybatı cephesinde ise İsa'nın çarmıha gerilişi, çarmıhtan indirilişi ve İsa'nın canlandıktan sonra boş mezarı karşısında bekleyen kadınları betimleyen freskler yer almaktadır. Kilisede Hz. İsa ve Meryem'in hayatlarını anlatan fresklerin dışında aziz ve azizelerin resmedildiği freskler de bulunmaktadır. Bu fresklerde Hz. İsa'nın havarileri, kilise babaları, din şehitleri, rahipler, papazlar, azizlik mertebesine ulaşmış keşişler ve eski Ahit peygamberleri resmedilmiştir. Bunların kilise içinde dağılımında hiyerarşi dikkate alınmıştır. En üst bölümde peygamberler ve havarilere ait freskler bulunmaktadır. Kilisede bunların yanında ayrıca Aziz Gregorios'un hayatını anlatan freskler de bulunmaktadır. Aziz Gregorios Ermeni Hıristiyanlığının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Kapadokya'da dini eğitimini almış olan Aziz Gregorios ülkesine dönüp Hıristiyanlığı yaymaya çalıştığı için Kral III. Trdat tarafından işkencelere uğramıştır. Tigran Honents Kilisesi'nin duvarlarında Aziz Gregorios'a yapılan işkenceleri, Kral ve halkın Hıristiyanlığı kabul edişini anlatan 17 adet fresk bulunmaktadır. Kilisede yer alan diğer freskler ise; haç, melek ve Tevrat'tan sahnelerin resmedildiği fresklerdir (Özyurt Özcan, 2008).



Resim 3.11. Tigran Honents Kilisesi Dış Cephesi

3.2.4.6. Fethiye Kilisesi (Alexander Nevsky Kilisesi)

Fethiye (Alexander Nevsky) Kilisesi Kars merkeze bağlı Cumhuriyet Mahallesi'nde bulunmaktadır. Kilisenin kesin olarak hangi yılda inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak Baltık mimarisi özelliklerini taşıması nedeniyle 19. yüzyılın sonlarında Ruslar tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir.

Fethiye Kilisesi doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen ve bazilikal planlı olarak edilmiştir. Ana giriş kapısı batı cephesinde bulunan kilisenin kuzey cephesinde de girişi bulunmaktadır. Kuzey cephesindeki kapı taç kapıdır. Bu nedenle cephe düzeni ve çerçeveleri diğerlerine göre farklılık göstermektedir. Taç kapıdan narteks bölümüne girilmektedir. Kilisenin apsis bölümü doğu cephesinde yer almaktadır. Fakat günümüzde bu bölüm yıkılmış durumdadır. Kilisenin cephelerindeki kapı ve pencereler iki yanlarında

birer sütun ile sınırlanmış yuvarlak kör kemer açıklığı içine yerleştirilmiştir. Pencerelerin alt ve üst kısımlarında tüm cepheyi çevreleyen silmeler bulunmaktadır. Günümüzde kilisenin üst kısmı kırma çatılı olmasına rağmen daha önceki dönemlerde kilisenin apsisinin üst kısmının soğan kubbe şeklinde olduğu bilinmektedir. Kilisenin cephelerinde süsleme sanatı kullanılarak yapıya hareketlilik kazandırılmıştır. Güney ve kuzey cepheleri birbirinin simetriği olacak şekilde süslenmiştir. Cephelerde çoğunlukla silmeler ve düzgün taşlardan yapılmış ve üzerlerinde birer haç bulunan yarım payeler kullanılmıştır. Kilisenin iç mekânı günümüzde tamamen boyanmış durumdadır. Bu nedenle yapının iç kısmında bulunan süslemeler günümüze kadar gelememiştir. Fakat tavana yakın kısımlarda geniş tabanlı ters bir “V” şeklinde geometrik motifler halen yer almaktadır (Akkurt, 2019).

Fethiye Kilisesi 1984 yılında camiye çevrildikten sonra bir bölümü onarılmıştır. Yapılan onarımlardan sonra eser orijinalliğini büyük oranda kaybetmiştir. Günümüzde cami olarak kullanılan yapının iki yanına da minare eklenmiştir. Minareler taş kaide üzerine silindirik gövdeli ve ikişer şerefeli olarak inşa edilmiştir (Kars Valiliği, 2020).



Resim 3.12. Fethiye Kilisesi

3.2.4.7. Yanık Kilise

Yanık Kilise Kars'ın Sarıkamış ilçesinin merkezinde bulunmaktadır. Kilise 1907 yılında Rus Çarı II. Nikola tarafından yaptırılmıştır. Rusların 1917 yılında bölgeyi terk etmelerinin ardından yapı önce ofis ambarı sonrasında ise sinema olarak kullanılmıştır.

Kilise 1995 yılında camiye çevrilmiş ve Kazım Karabekir Camii adını almıştır (Gündoğdu vd., 1999).

Yanık Kilise doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen bir alan üzerine ve tek nefli bazilikal planda inşa edilmiştir. Kilisenin ana giriş kapısı batı cephesinde bulunmaktadır. Üzeri yarım çapraz tonozla örtülü, yuvarlak kemerli giriş kapısına batı cephenin ortasında bulunan beş basamaklı merdivenle inilmektedir. Eser camiye çevrildikten sonra ana giriş kapısı kapatılmıştır. Kilisenin güney cephesinde beş adet mazgal pencere bulunmaktadır. Apsis kısmı doğu cephesinde bulunmaktadır. İçten yarım yuvarlak formlu olan apsis dışı doğru dikdörtgen bir taşıntı yapmaktadır. Apsis yuvarlağında iki adet mazgal pencere bulunmaktadır. Bu pencereler yapıya hareketlilik sağlamaktadır. Apsis eksenini hizasından dışarıya taşarak cepheye yansımaktadır. Bu durum cephede kademelenme oluşturma yoluyla esere hareketlilik sağlamaktadır. Kilisenin beden duvarlarının üst kısımlarında düzgün kesme taşların baştanbaşa bombeli bir şekilde işlenmesiyle meydana gelen bir kuşak bulunmaktadır. Bu kuşak yapının duvarlarında hareketli bir ışık gölge kontrastı sağlamaktadır. Kilisenin pencereleri ilk inşa edildiği dönemde yuvarlak kemerli alınlıklara sahip olmasına rağmen günümüze kadar ulaşamamıştır. Kilisenin içindeki süslemeler de günümüze kadar ulaşamamıştır. Kilisenin camiye çevrilmesinin ardından güney cephesinin orta kısmına mihrap nişi eklenmiştir. Ayrıca kuzeydoğu köşesine bir minare ve bir de şadırvan eklenmiştir. Ancak yapı camiye çevrildikten sonra orijinalliğini kaybetmiştir (Akkurt, 2019).

3.2.4.8. Taylar Kilise

Taylar Kilise Kars'ın merkez ilçesinde, Ani Antik Kenti'nin kuzey sur duvarlarının dışında bulunmaktadır. Günümüzde tarihi sit alanı içinde bulunan Taylar Kilise'nin inşa edildiği yıl bilinmemektedir. Fakat 10. ya da 11. yüzyıldan kalmış olabileceği düşünülmektedir. Kilise halk tarafından Çoban Kilise olarak da bilinmektedir (Gündoğdu, 2006).

Taylar Kilise Ermeni mimarisine özgü olarak inşa edilmiştir. Kilise doğu-batı doğrultusunda, dikdörtgen, tek nefli ve apsisli, nefin orta kısmı kubbeli olarak yapılmıştır. Kiliseye güney cephesinin ana ekseninde bulunan kapıdan girilmektedir. Günümüzde bu kapının alt kısmı yıkılmış durumdadır. Kilisenin naos bölümü kuzey-güney doğrultuda

birbirine bağı, doğu-batı doğrultusunda ise hem birbirine hem de duvarlara yuvarlak kemerlerle bağlanan ikişer duvar payesi ile üç bölüme ayrılmıştır. Naosun orta kısmı sekizgen kasnak üzerine yerleştirilmiş bir kubbe ile kapatılmıştır. Kilisenin apsisi naosa yuvarlak kemerle açılmaktadır. Apsis dıştan düz duvarlı, içten ise yarım daire şeklindedir. Apsisin ana ekseninde bir pencere ve kuzey cephesinde dikdörtgen şeklinde bir niş bulunmaktadır. Kilisenin bütün cepheleri, naos bölümünün kubbeli orta kısmının ekseninde üçgen alınlıklarla vurgulanmıştır. Pencere ve üçgen alınlıkların üzerlerinde yarım daire bezemeli taç kemerler bulunmaktadır. Taylar Kilise'nin inşasında sarı, siyah ve kahverengi düzgün kesilmiş taşlar kullanılmıştır. Kilisenin süslemesinde geometrik ve bitkisel motifler kullanılmıştır. Süslemeler çoğunlukla üçgen nişlerde, saçak silmelerinde, paye başlıklarında ve taç kemerlerde kullanılmıştır. Kilisenin iç kısmındaki iki kademeli paye yastığının alt kademesi burğu motifli, üst kademesi ise ardışık olarak sıralanmış çiçek motifli daireler kullanılarak süslenmiştir. Kilisenin cephelerinde bulunan üçgen nişlerin kuzey ve güneyinde yer alanlar konik, doğuda yer alanlar ise istiridye motifi ile sonlandırılmıştır. Doğu cephesinde bulunan apsis penceresinin taç kemeri iç içe geçmiş şekilde daire motifi ile bezenmiştir. Kilisenin kapı alınlığında ve batı cephesindeki nişin batısında birer adet güneş saati bulunmaktadır (Sağır, 2014).

3.2.4.9. Digor Beş Kilise (Khtzkonk Manastırı)

Digor Beş Kilise (Khtzkonk Manastırı) Kars'ın Digor ilçesinin merkezine yakın bir vadinin içinde üç kaya çıkıntısı üzerine kurulmuştur. Manastır, hepsi kubbeli ve kesme taştan inşa edilmiş toplam beş kiliseden oluşmaktadır. Bu nedenle Beş Kilise adıyla da bilinmektedir. Manastırı oluşturan kiliseler; Surp Stefanos, Surp Karapet, Surp Krikor, Surp Astvatsatzin ve Surp Sarkis kiliseleridir. Bu kiliselerden günümüze sadece Surp Sarkis Kilisesi gelebilmiştir. Kiliselerin inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir (Digor Kaymakamlığı, 2020).

Digor Beş Kilise M.S. 853-1045 yılları arasında Ermenistan'da hüküm süren Pakraduniler döneminde inşa edilmiştir. 1878 yılında Kars ve çevresinin Rusların eline geçmesinin ardından Beş Kilise tekrar Ermenilere verilmiştir. Yapılan onarım çalışmalarının ardından manastır tekrar ibadete açılmıştır. O dönemde manastır çevresine keşişler ve bölgeden geçen Hıristiyanların konaklayabilmeleri için çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Manastırdan ayakta kalabilmiş tek kilise olan Surp Sarkis Kilisesi manastırın

en büyük kilisesidir. Kilisenin inşa tarihi ile ilgili kesin bir bilgi yoktur. Fakat kilisede bulunan en eski kitabe 1033 yılına aittir. Bu nedenle kilisenin 1033 yılında inşa edildiği öngörülmektedir. Surp Sarkis Kilisesi; kubbeli, dört apsisli ve merkez planlı olarak inşa edilmiştir. Kilisenin iç mekânı dört köşelidir ve köşelerin her birinde iki katlı küçük odalar bulunmaktadır. Bu odaların alt katları şapel olarak düzenlenmiştir. Kilisenin içinde bulunan her apsisde birer pencere açılmıştır. Dış duvarlar, kilisenin çevresini yirmi parçaya bölen kör kemerler ile çevrilmiştir. Kilisenin kuzey duvarının yanında bir adet mezar bulunmaktadır. Ancak bu mezarın kime ait olduğu bilinmemektedir (Torunoğlu, 2016).

3.2.5. Ateşgede Tapınağı

Ateşgede Tapınağı, Ani Antik Kenti'ndeki çok kültürlü toplumun önemli temsilcilerinden biridir. Tapınak, milattan önceki yüzyıllarda İran'da ortaya çıkan ve Persler, Sasaniler ve Partların büyük bir çoğunluğunun mensubu olduğu Zerdüştinine ait bir mabettir (Gündoğdu, 2006). Ateşgede Tapınağı'nın milattan sonraki ilk yüzyıllarda inşa edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. Ani'de bulunan Ateşgede Tapınağı Anadolu'daki ilk Zerdüştin ateşgedesi olması nedeniyle de ayrı bir öneme sahiptir.

Ateşgede Tapınağı'nın kalıntıları 1909 yılında Nikolai Marr'ın kazısı esnasında ortaya çıkarılmıştır (Kılıçbey, 2012). Ateşgede Tapınağı daire planlı bir alan içine yapılan dört sütun ve sütun başlıklarına yerleştirilen yekpare taştan yapılmış bir ateş yakma tablasından oluşmaktadır. Tapınağın güney ve batı kısmında da bazı yapı kalıntılarına rastlanmıştır. Bu kalıntıların, tapınağın müstemilatı olduğu düşünülmektedir. Tapınağın sütunlarının arası 12. yüzyılda örülmüş ve dört yapraklı yonca planlı şapele dönüştürülmüştür (Haklı ve Bozkurt, 2015).



Resim 3.13. Atesgede Tapınağı

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

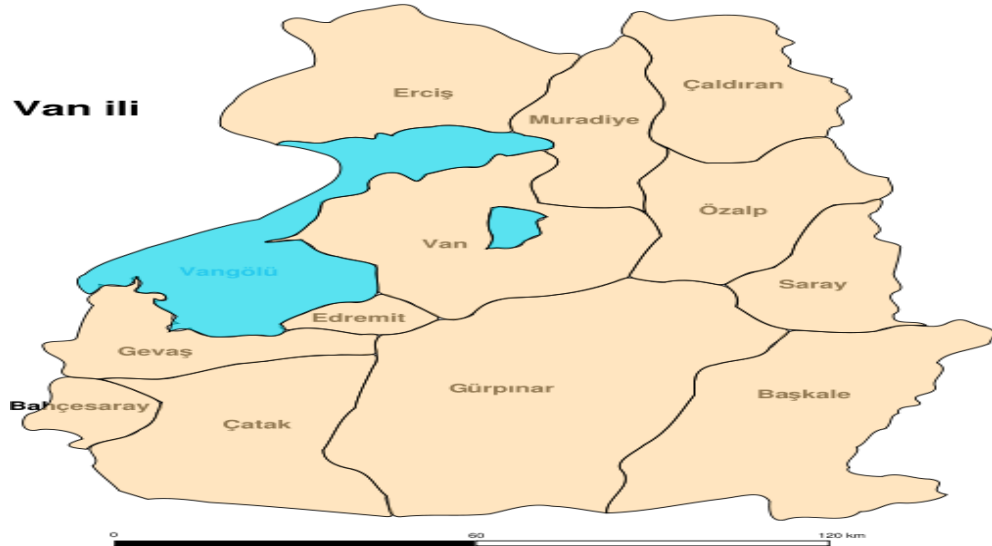
İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN VAN

4.1. VAN İLE İLGİLİ GENEL BİLGİLER

4.1.1. Yeri ve Konumu

Van ili Doğu Anadolu Bölgesi'nde, İran sınırında yer almaktadır. İl coğrafi konum olarak 42-44° doğu boylamları ile 37-39° kuzey enlemleri arasında bulunmaktadır. Yüzölçümü 19.069 km² olan il Türkiye yüzölçümünün %2,3'ünü oluşturmaktadır (Köşker, 2001).

Van ili kuzeyde Ağrı, güneyde Hakkâri, batıda Bitlis ve doğuda ise İran ile sınır komşusudur. Ayrıca ilin batısında Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü bulunmaktadır. Van, deniz seviyesinden 1720 m. yükseklikte kurulmuş bir ilimizdir (Gökdemir, 2000). İlin 586 tane köyü bulunmaktadır. Bu köylerden 20 tanesi orman köyüdür. Ayrıca ile bağlı 10 bucak ve 446 mezra bulunmaktadır. İl 12 adet de ilçeye sahiptir. Bu ilçeler; Merkez, Saray, Bahçesaray, Özalp, Başkale, Muradiye, Çaldıran, Gürpınar, Çatak, Gevaş, Edremit ve Erciş'tir (Çağlı, 2019). Van'ın ilçelerini gösteren harita Resim 4.1.'de verilmiştir.



Resim 4.1. Van İlçeleri Haritası³⁶

³⁶ <https://www.turkiye-rehberi.net/van-%C4%B0%C3%A7eleri>

4.1.2. Tarihsel Gelişimi

Van ilinin ismini nereden aldığı ile ilgili günümüzde hala net bir bilgi yoktur. Ancak bu konu ile ilgili bazı fikirler bulunmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatname isimli eserinde, ilin adını Büyük İskender'in Van Kalesi'nde bulunan "Vank" isimli bir mabetten aldığını belirtmiştir. Başka bir görüşe göre ise M.Ö. 1900'lü yıllarda Asur Melikesi Meşhure Şah Meryem adına bölgeye "Şahmerimekerd" adı verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise Van isimli bir valinin bölgeyi güzelleştirmesi sebebiyle bölgeye onun adı verilmiştir. Tarihi kaynaklara göre Urartular döneminde "Biate" ismiyle çeşitli şehir ve insan toplulukları bugünkü Van ve çevresinde yaşamışlardır. Bu nedenle bölgenin isminin bir dönem "Biate" olarak da kullanıldığı bilinmektedir. Van ve çevresinin tarih boyunca kullanmış olduğu isimler arasında; Tuşpa, Artemita, Vana, Biani, Semiramacerta, Wiaina ve Vasburagen bulunmaktadır (Baylav, 2009).

Van Gölü Havzası, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yerleşime açılan ilk bölgelerden biridir. Bölgedeki bazı mağaralarda bulunan kaya resimlerinin M.Ö. 15000-8000 yıllarına ait olduğu bilinmektedir. Van Gölü Havzası'na ilk yerleşen toplumun M.Ö. 2000'li yıllarda Hurri- Mittaniler olduğu bilinmektedir (Acar, 2009). Hurriler M.Ö. 2000'li yıllarda Van Gölü'nden Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın Karadeniz'e döküldüğü yerlere kadar geniş bir bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır. M.Ö. 1200'lü yıllarda Hurri ve Mittanilerin siyasi otoritesinin zayıflamasını fırsat olarak gören Asur Krallığı beyliklere bölünmüş durumda olan bölgeyi egemenlikleri altına almaya çalışmışlardır. Bu nedenle Van Gölü çevresinden Batı İran'a kadar uzanan bölgeyi ele geçirmek amacıyla Urartu ülkeleri ve Asur Krallığı arasında bir mücadele başlamıştır. Bu mücadele M.Ö. 9. yüzyıla kadar devam etmiş ve sonunda bölgede Urartu Devleti kurulmuştur. Devletin başkenti ise Tuşpa yani Van olmuştur. Urartular döneminde başkent Tuşpa'da Van Kalesi inşa edilmiştir. Tuşpa ve Van Kalesi uzun bir dönem boyunca başkent olarak kullanılmıştır. Bölgede Urartuların hâkimiyeti M.Ö. 609 yılına kadar devam etmiştir. Arkeolojik kazılar sonucunda elde edilen bilgilere göre M.Ö. 609 yılından sonra bölge İskitlerin hâkimiyeti altına girmiştir (Aktulga Gürbüz, 2010). Van ve çevresi M.Ö. 529 yılında Perslerin eline geçmiştir. Perslerin M.Ö. 331 yılında Büyük İskender'e yenilmesinin ardından bölge Büyük İskender'in hâkimiyetine girmiştir. Ardından bölgeye Seleukoslar, Romalılar, Sasaniler ve Bizanslılar egemen olmuştur (Bülbül, 1995). 395 yılında Roma

İmparatorluğu'nun ikiye bölünmesiyle bölgede Bizans egemenliği başlamıştır. 641 yılında Araplar bölgeye akın etmişler fakat etkili olamamışlardır. Hz. Ömer döneminde Van ve çevresi Araplar tarafından ele geçirilmiştir. Emeviler döneminde bölge Arapların hâkimiyeti altında olsa da Ermeni valileri tarafından yönetilmiştir.

Anadolu'ya ilk Türk akınları Van ve çevresine yapılmıştır. Türkler yerleşecek bir yer arama amacıyla 1018 yılında bölgeye gelmişler ve Anadolu'nun içlerine akın etmeye başlamışlardır. 1064 yılında Tuğrul Bey tarafından ele geçirilen Erciş ve Van çevresi 1065 yılında Sultan Alparslan tarafından fethedilmiştir. 1071 Malazgirt zaferinin ardından bölgede Türk hâkimiyeti güçlenmiştir. Selçuklu Devleti'nin ardından bölge İlhanlılar ve sonrasında Celayirlielerin eline geçmiştir. 13. yüzyılda Karakoyunluların hâkimiyetine giren bölge 14. yüzyılda Akkoyunlular ve ardından Safevilerin eline geçmiştir. 16. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in yaptığı Çaldıran seferiyle birlikte geçici olarak bölgeye Osmanlılar hâkim olmuştur. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1533 yılında düzenlemiş olduğu seferden sonra bölge kesin olarak Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir (Baylav, 2009).

17. yüzyılın en önemli seyyahı olarak bilinen Evliya Çelebi 10 ciltlik Seyahatname isimli eserinin 4. cildinde Van ile ilgili bilgilere yer vermiştir. Evliya Çelebi eserinde, ilde kaldığı süre boyunca yaptığı gözlemlere ve yaşadığı olaylara yer vermiştir (Üner, 2009).

Van, 19. yüzyıldan itibaren tamamen bir yerleşim yeri haline gelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında il Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. Rusların Ermenilere yaptıkları yardımlar sayesinde bölgeye Ermeniler hâkim olmuştur. 2 Nisan 1918 tarihinde Van Türk ordusu tarafından Ermeni ve Rusların işgalinden kurtarılmıştır (Baylav, 2009).

4.1.3. Coğrafi Özellikleri

Van ili Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat- Van Bölümü'nde bulunmaktadır. Van ve çevresi aslında bir kapalı havza oluşumuna sahiptir. Bu kapalı havza Van Gölü Havzası olarak adlandırılmıştır. Havzanın batısında ülkemizin en büyük gölü olan Van Gölü bulunmaktadır. Van ilinin yükseltisi genel olarak 1500 m.'nin altına düşmemektedir. İl topraklarının yarısından fazlasının dağlar oluşturmaktadır. Dağlardan sonra ise en fazla alanı platolar ve ovalar kaplamaktadır (Köşker, 2001).

Van Gölü ve çevresinin coğrafi açıdan en önemli öğeleri, bölgenin batı ve kuzeyinde bulunan volkanlardır. Bu volkanlar dördüncü zamanın başlangıcında bölgede meydana gelen büyük patlamalar sonucunda oluşmuştur (Akdoğan, 1992). Van Gölü'nün güneyini doğu-batı doğrultusunda uzanmış Güneydoğu Toroslar ve Gevaş Dağları çevrelemektedir. Bu bölgede yükselteleri 3000 m.'yi geçen Kavuşahapdağı Tepesi, Hasanbeşir Tepesi ve Çadır Dağı gibi yüksek sayılabilecek birçok tepe bulunmaktadır. Kıyıdan itibaren başlayan bu dağların oldukça dik yamaçlara sahip olması nedeniyle kıyı şeklini de etkilemiştir. Gölün kuzey ve kuzeybatısında Nemrut, Süphan, Aladağ ve Tendürek gibi volkanik dağlar sıralanmaktadır (Alaeddinoğlu, 2006).

Van ve çevresi büyüklü küçüklü pek çok göle sahip olmasına rağmen Van dendiğinde ilk akla gelen Van Gölü'dür. Van Gölü 3764 km²'lik yüzölçümüyle Türkiye'nin en büyük gölü unvanına sahiptir. Van Gölü ayrıca 125 km. uzunluğa ve 60 km. genişliğe sahiptir (Demirpolat, 1997). Üzerinde gemi ulaşımının da yapıldığı bu göl en fazla derinliğinin 451 m.'ye ulaştığı küçük bir deniz durumundadır. Yöre halkı buraya göl yerine deniz demeyi tercih etmektedirler. Gölün suyu sodalıdır ve gölün bulunduğu alan üçüncü zamanın sonundaki çöküntü hareketleriyle oluşmuştur (Tuncel, 2009). Van ve çevresinde bulunan diğer göller arasında; Erçek Gölü, Kaş Gölü, Engiz Gölü, Akgöl, Sarıgöl ve Çenge Gölü bulunmaktadır. Bölgede çok büyük akarsular bulunmamaktadır. İilde bulunan akarsular genellikle Van Gölü'ne dökülmektedir. Bölgede bulunan akarsular arasında; Karasu, Hoşap (Güzel Su) Suyu, Bendi Mahi Suyu ve Memedik Suyu gibi nehirler bulunmaktadır (Demirpolat, 1997).

Van Gölü Havzası'nda göl düzeyi ile 1800 m. arasında konumlandırılmış alüvyal taban ovaları bulunmaktadır. Bu ovaların içinde en büyüğü Van ilinin de içinde bulunduğu Van Ovası'dır. Bölgede Van Ovası'nın dışında Erciş Ovası, Arin Ovası, Adilcevaz Ovası gibi ovalar yer almaktadır (Akdoğan, 1992).

Van ilinde genel olarak karasal iklim hâkimdir. Özellikle bölgenin doğusunda ve kuzeydoğusunda karasal iklim daha da şiddetlenmektedir. Coğrafi enlem, bakı ve topografya gibi nedenlerle il içinde kısa mesafelerde iklim değişiklikleri yaşanmaktadır. Bölgenin doğusunda kışlar uzun ve kar yağışlı, yazlar ise kısa ve oldukça sıcak geçmektedir (Alaeddinoğlu, 2006). Van Gölü'nün kıyılarında ise gölün sıcaklığı dengeleyici etkisi sayesinde iklim daha ılıman bir hal almaktadır. Ancak bu ılıman etki

oldukça dar bir alanla sınırlıdır. Kıyı şeridinden sonraki alanlarda yine sert karasal iklim hâkimdir (Sayın, 2019). Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün 1939-2018 yılları arasında kaydedilen verilerine göre; Van'da en düşük sıcaklık -28.7°C ile 19 Ocak 1964 tarihinde gerçekleşmiştir. En yüksek sıcaklık ise 37.5°C ile 27 Temmuz 1966 tarihinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Van'ın yıllık olarak ortalama 94-95 saat arasında güneşlenme süresi ve 387-388 mm. yağış miktarı bulunmaktadır (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2019).

Bir bölgenin bitki örtüsü üzerinde iklim, toprak, insan müdahalesi gibi pek çok faktör etkilidir. Bu bağlamda bakıldığında Van Gölü Havzası'nın bitki örtüsü açısından oldukça fakir bir görünüme sahip olduğu görülmektedir. Van ve çevresinin %65'ini çayır ve meralar, %18'ini tarım arazisi, %16'sını tarım dışı arazi ve %1'ini orman ve fundalıklar oluşturmaktadır (Sayın, 2019). Van ili sınırları içinde bitki örtüsünde çok fazla farklılıklara rastlamak mümkün değildir. İlde genel olarak antropojen step hâkimdir. Bu bitki grubu içinde; keçi kulağı, kuzu dili, yavşan otu, deve dikenini gibi türler yer almaktadır. Vadi boylarında ise az da olsa kavak, söğüt, karaağaç gibi türlere rastlamak mümkündür. Ancak ilin güneyinde bulunan Doğu Torosların bazı kısımlarında meşe ağacı ormanı kalıntıları da bulunmaktadır. Van Gölü'nün doğu, batı ve kuzey kıyılarında ise formasyon step hakimdir. Bu bölgenin şartları doğal halde ağaçların yetişmesine uygun değildir. Buradaki orman formasyonu içinde bodur ardıç, menengiç, yaban gülü ve bazı meşe türleri bulunmaktadır (Alaeddinoğlu, 2006).

4.1.4. Nüfus Yapısı

Van ve çevresinde yapılan arkeolojik kazılar sonucunda insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri bölgenin yerleşim alanı olduğu anlaşılmıştır. Ancak bölgenin 19. yüzyıla kadarki nüfus bilgilerine ait herhangi bir veri bulunmamaktadır. 19. yüzyılda ise Van ve çevresine gelen gezginlerin vermiş olduğu bilgiler mevcuttur. Ancak bu bilgiler birbirini tutmamaktadır. 19. yüzyılda yaşamış gezginlerden biri olan Vital Cuinet, Osmanlı Salname Kayıtlarına bakarak Van merkez ve Hakkari sancaklarının toplam nüfusunun 430.000 kişi olduğunu bildirmiştir. I. Dünya Savaşı döneminde Van ve çevresinin Ruslar tarafından işgal edilmesi nedeniyle halk daha güvenli yerlere göç etmiş ve nüfus sayısında ciddi azalmalar yaşanmıştır (Kılıç, 2006). I. Dünya Savaşı sonrası geri dönen halk yeni bir şehir kurup yerleşmeye başlamıştır. Yeni kurulan şehirde nüfus yavaş

yavaş artış göstermiştir. 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Van'ın nüfusu 6981, 1945 yılında 14.266, 1960 yılında 22.043 ve 1985 yılında 110.653 olarak tespit edilmiştir (Tuncel, 2009). Son 10 yılda da Van ilinin nüfusu genel olarak sürekli bir artma eğilimi göstermiştir. Tablo 4.1.'de Van ilinin 2010-2019 yıllarını kapsayan nüfus sayıları verilmektedir.

Tablo 4.1. 2010-2019 Yılları Arası Van Nüfusu

Yıllar	Kars Nüfusu
2010	1.035.418
2011	1.022.532
2012	1.051.975
2013	1.070.113
2014	1.085.542
2015	1.096.397
2016	1.100.190
2017	1.106.891
2018	1.123.784
2019	1.136.757

*Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2020.

Tablo 4.1. incelendiğinde son 10 yılda Van nüfusunun en fazla olduğu yılın 1.136.757 kişi ile 2019, en az olduğu yılın ise 1.022.532 kişi ile 2011 yılı olduğu görülmektedir.

4.1.5. Ekonomik Özellikleri

Van ilinin ekonomisini büyük ölçüde tarım ve hayvancılık oluşturmaktadır. İlde 2018 yılında işlenen ve ekilen toplam arazi 180.145 hektardır. Aynı yıl içerisinde ilde 100.255 hektarlık alanda yem bitkileri, 5704 hektarda meyveler ve baharat bitkileri, 2262 hektarda ise sebze yetiştirilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Van ili, Erzurum ve Kars illerinde olduğu gibi sebze ve meyve üretimine elverişli koşullara sahip değildir. Bu nedenle tarımsal faaliyetlerde yem bitkileri üretimine ağırlık verilmiştir.

Van'da tarımdan daha fazla ön planda olan ekonomik faaliyet hayvancılıktır. Geniş mera ve çayırılara sahip olması ili hayvancılıkta öne çıkarmaktadır (Kılıç, 2006). Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine göre Van'da 2019 yılında beslenen büyükbaş

hayvanların sayısı 180.753, küçükbaş hayvanların sayısı 2.708.012'dir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Bu veriler ışığında ilde büyükbaş hayvancılıktan çok küçükbaş hayvancılığın yaygın olduğu söylenebilir. İlde arıcılık faaliyetleri de yapılmaktadır. Çatak, Bahçesaray, Gevaş ve Gürpınar ilçelerinde bu faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Bal verimini artırmak amacıyla yüksek yumurtlama özelliğine sahip olan arıları dağıtma çalışmaları da yapılmaktadır. Ayrıca Van Gölü'nde endemik bir balık türü olan inci kefali yaşamaktadır. Bu balık türü çok eski çağlardan beri bölgenin önemli bir gelir kaynağı durumundadır (Kılıç, 2006).

Van ilinin sanayi açısından geliştiğini söylemek mümkün değildir. İldeki sanayileşme ve iş gücü oranına bakıldığında ilde sanayi sektörünün gelişmişlik düzeyinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu sektörde çalışan işgücünün büyük bir bölümü dokuma ve gıda sanayisinde yoğunlaşmaktadır. İlde genel olarak şeker, un, yem, tuğla ve kiremit fabrikaları ve Et ve Balık Kurumu faaliyet göstermektedir (Alaeddinoğlu, 2006).

4.1.6. Turistik Özellikleri

Van ili geçmişte ev sahipliği yaptığı medeniyetlerin en önemli mimari örneklerini günümüze kadar taşıyabilen önemli kültür ve turizm merkezlerinden biridir. Tarihi ve turistik değerlerinin yanı sıra sahip olduğu doğal güzellikler ile de gün geçtikçe turistik potansiyeli artan illerimizden biridir (Gökdemir, 2000). Van sahip olduğu doğal çekicilikler sayesinde birçok turizm çeşidi faaliyetlerinin yapılmasına uygundur. Özellikle ekoloji turizm ile ilgilenen turistlere hitap edecek çekicilikler bulunmaktadır. Bunlar arasında; arazi yürüyüşü, kuş gözlemciliği, kampçılık, balık avcılığı ve bisiklet gezileri yer almaktadır. İlde yer alan Van sazlığı, Edremit sazlığı, Horkum sazlığı gibi alanlarda genellikle kuş gözlemciliği yapılmaktadır. Van'ın Muradiye ilçesinde bulunan Muradiye Çağlayanı da turistler açısından doğal bir çekicilik oluşturmaktadır. İlde bulunan bir diğer doğal çekicilik ise Başkale ilçesinde bulunan ve "Vantokya" olarak adlandırılan peribacalarıdır. Ancak bu alan hem turistler hem de yerel halk tarafından çok fazla bilinmemektedir. İlin sahip olduğu flora ve fauna çeşitliliği önemli bir çekicilik unsurudur. Bölge biyo çeşitlilik açısından zengin bir durumdadır. İlde çok sayıda endemik bitki türü bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı ters lale olarak isimlendirilen çiçektir. İl av hayvanları açısından da önemli bir potansiyele sahiptir. Bu hayvanlardan başlıcaları; ördek, bıldırcın, keklik ve yabani hindidir. Van denildiğinde ilk

akla gelen hayvan ise Van kedisidir. Van kedisi hem yurt içinde hem de yurt dışında oldukça popüler olan bir kedi türüdür. Bu nedenle de ilin turizmi açısından önemli bir çekicilik unsurudur (Alaeddinoğlu, 2006).

Van yüzyıllar boyunca farklı milletlere ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde hala bu milletlerin izlerini ve eserlerini görmek mümkündür. Bu nedenle il, kültür ve inanç turizmi açısından da önemli bir potansiyele sahiptir. İlde bulunan çok sayıdaki kale, cami, medrese, mezar anıtları ve kilise turizm açısından çekicilik oluşturmaktadır (Köşker, 2001). Bu eserler arasında en fazla dikkat çekenlerden biri Van Gölü'ndeki Akdamar Adası'nda bulunan Akdamar Kilisesi'dir. Kilise çok sayıda yerli ve yabancı turist çekmektedir. Van'da bulunan, kültür ve inanç turizmi açısından önem arz eden diğer eserler arasında; Ulu Camii, Kızıl Camii, Hüsrev Paşa Camii, Adır Kilisesi, Kanzak Kilisesi, Yedi Kilise, Halime Hatun Kümbeti, Hüsrev Paşa Kümbeti bulunmaktadır (Alaeddinoğlu, 2006). Bu eserlere çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak yer verilecektir.

4.2. VAN'DAKİ İNANÇ TURİZMİ İLE İLGİLİ ZİYARET YERLERİ

Van sahip olduğu tarihi ve kültürel geçmişi sayesinde günümüzde hala farklı dinlere ve kültürlere sahip toplumların eserlerini bünyesinde bulundurmaktadır. Bu bölümde Van'da bulunan ve inanç turizmi açısından önem taşıyan camiler, manastırlar, kiliseler, mezar anıtları, kiliseler ve medreseler hakkında bilgi verilecektir.

4.2.1. Camiler

Van tarih boyunca farklı birçok İslam devletlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu bölümde farklı dönemlerden günümüze kadar gelebilmiş ve mimari değer taşıyan camiler hakkında bilgi verilmektedir.

4.2.1.1. İzzettin Şir Camii

İzzettin Şir Camii Van'ın Gevaş ilçesinin merkezinde bulunmaktadır. Caminin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı net olarak bilinmemektedir. Ancak yapının 14. yüzyılda yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Güneş, 2003).

İzzettin Şir Camii kare planlı ve üç sahnalı harimden oluşmaktadır. Birinci sahnı; mihrap önü kubbesi ve iki yanındaki dikine beşik tonozla kapatılmış bölümlerden oluşmaktadır. Diğer iki sahnı ise birinci sahnının gerisinde enine düzenlenmiş şekilde yer almaktadır. Camiye giriş kuzey cephesinde yer alan sivri kemerli bir girinti içindeki düz taşlı kapıdan yapılmaktadır. Giriş kapısından birkaç basamak indikten sonra harim bölümüne girilmektedir. Harimin kible duvarında bir mihrap bulunmaktadır. Mihrap düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Küçük ve gösterişsiz olarak yapılan mihrap yarım sekizgen planlı bir niş ve nişi kapatan yarım küre kavsaradan oluşmaktadır. Caminin orijinalinde minare bulunmamaktadır. Ancak camiye yapılan onarımlar sırasında batı cephesine bir minare eklenmiştir. Bu minare kare kaideli ve silindirik gövdelidir. Minare kısa bir petek ve külahla sonlandırılmıştır (Top, 1999).

İzzettin Şir Camii'ne sonradan bir medrese eklenmiştir. Medrese kuzey cephesinde camiyle birleşmiş, batı cephesinde dışa taşınmış yapıdır. Medresenin batı cephesinde taçkapı şeklinde bir giriş kapısı bulunmaktadır. Bu girişin ortasında basık kemerli bir kapı bulunmaktadır. Kapının üzerine iki satırlık bir kitabe yerleştirilmiştir. Giriş kapısından sonra medresenin avlusuna açılan bir koridor bulunmaktadır. Medrese avlusunun kuzey, doğu ve batısında dikdörtgen planlı odalar yer almaktadır. Odaların üzeri beşik tonozlarla kapatılmıştır. Medresenin duvarlarının inşasında düzgün kesme taş kullanılırken üst örtüde moloz taş kullanılmıştır (Kılıç, 2006).



Resim 4.2. İzzettin Şir Camii³⁷

³⁷ <https://van.ktb.gov.tr/TR-76452/izzettin-sir-camii.html>

4.2.1.2. Ulu Camii

Ulu Camii Eski Van şehrinde, Tebriz Kapı ile İskele Kapı arasındaki bölgede bulunmaktadır. Camiyi 19. yüzyıl sonunda H.F.B. Lynch bulmuştur (Kılıç, 2006). Caminin tam olarak hangi yılda ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak Evliya Çelebi Seyahatname adlı eserinde camiyi Azerbaycan hükümdarlarından Akçakoyunlu Şah Cihan'ın yaptırdığını yazmıştır. Camide yapılan kazı çalışmaları sonucunda elde edilen bilgilerden eserin 1389-1400 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Ulu Camii'nin iç mekânı yaklaşık 22 X 26 m. boyutlarında inşa edilmiştir. Başta dikdörtgen şeklinde olan caminin doğu duvarının üç kademe şeklinde genişletilmesiyle şekli değişmiştir. Camiye giriş batı duvarında bulunan kapıdan yapılmaktadır. Caminin kubbesi doğu ve batı cephelerinde ikişer, kuzey cephesinde üç sıra halindeki çapraz tonozlar üzerine yerleştirilmiştir. Caminin iç kısmı güney ve batı duvarlarındaki dört, doğu duvarındaki beş ve kuzey duvarındaki üç mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır. Bunlar dışında kubbede de çok sayıda küçük pencere bulunmaktadır. Yapının duvarlarının alt iki sıradan yedinci sıraya kadarki bölümü kesme taş malzemedden, kalan bölümü ise tuğla malzemedden inşa edilmiştir (Öztürk, 1996). Osmanlı döneminde caminin kuzey cephesine yaklaşık 9 X 16 m. ölçülerinde bir yapı eklenmiştir.

Caminin mihrabında bulunan bordürler bu bölümün ana hatlarını belirlemektedir. Sivri kemerler ve mukarnas kavsaralar mihrabın öne çıkan kısımlarıdır. Mihrabın üst kısmında bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe bitkisel bir zemine yerleştirilmiştir. Bu özelliğiyle Ulu Camii'nin mihrabı Büyük Selçuklular dönemi yapılarının mihrabıyla benzerlik göstermektedir. Günümüzde caminin minaresinin üst kısmı yıkılmış durumdadır. Tuğladan inşa edilen minarenin iri bir gövdesi bulunmaktadır. Camide çok fazla süsleme özelliği kullanılmamıştır. Ancak dekoratif tuğla örgülerinde tuğlalar arasında kalıplarla hazırlanan süslü derzler yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmıştır (Özkurt, 2009).

Yapılan ziyarette caminin oldukça harap bir halde olduğu görülmüştür. Ulu Camii ve çevresindeki diğer eserlerin Eski Van Şehri Projesi kapsamında olduğu ve bu alanda kazı çalışmaları olduğu gözlemlenmiştir. Ancak ziyaret esnasında çalışma alanında kimse olmadığı için ayrıntılı bilgi alınamamıştır.



Resim 4.3. Van Ulu Camii

4.2.1.3. Süleyman Han Camii

Süleyman Han Camii Eski Van şehrinde Van Kalesi üzerinde bulunmaktadır. Evliya Çelebi Seyahatname isimli eserinde caminin 1534 yılında Süleyman Han tarafından tamir ettirildiğini yazmıştır. Günümüzde caminin büyük bir kısmı yıkılmış durumdadır. Sadece minaresi görülebilmektedir (Kılıç, 2006).

Süleyman Han Camii 10.70 X 11.60 m. boyutlarındaki bir alan üzerine yaklaşık kare planlı olarak inşa edilmiştir. Caminin güney duvarı taştan; kuzey, doğu ve batı duvarları ise kerpiçten inşa edilmiştir. Güney cephesinde yuvarlak kemer ile örtülmüş bir mihrap nişi bulunmaktadır. Caminin üst örtüsü ile ilgili görüş ayrılıkları mevcuttur. Evliya Çelebi Seyahatname 'sinde caminin üzerinin kubbe ile örtüldüğünü yazarken, 19. yüzyıl sonuna ait olan Osmanlı albümlerinde caminin üzerinin düz dam ile örtüldüğüne dair resimler bulunmaktadır. Caminin minaresi doğu cephesinde bulunmaktadır. Minare kare kaide üzerine silindirik gövdeden oluşmaktadır. Şerefe bölümünün korkulukları ve minarenin külahı yıkılmış durumdadır. Minarenin inşasında düzgün kesme taş kullanılmıştır. Petek bölümünün iç kısmı tuğladan, dışı ise düzgün kesme taştan yapılmıştır. Minarenin toplam yüksekliği 14.21 m.'dir (Öztürk, 1996).



Resim 4.4. Süleyman Han Camii

4.2.1.4. Hüsrev Paşa Camii

Hüsrev Paşa Camii Eski Van şehrinin Ortakapı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Caminin giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeye göre 1567 yılında Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Giriş kapısı üzerinde bulunan kitabe 185 X 57 cm boyutlarında dikdörtgen taş blok üzerine yapılmıştır. Kitabenin Türkçe anlamı şu şekildedir:

“Hüsrev Paşa Hazretleri, gücüyle böyle kalıcı cennet gibi (bir) bina (cami) yaptırınca; raviler meçhulden tarihi için şöyle dediler: Salihler topluluğu için bir ev bina etmiştir. Onu Yusuf yazdı. Yıl 975” (Güneş, 2003).

Hüsrev Paşa Camii kare planlı bir harim, beş gözlü son cemaat yeri ve minareden oluşmaktadır. Caminin doğu cephesinde bir türbe yer almaktadır. Harim bölümünün üzeri tek kubbe ile kapatılmıştır. Kubbenin ağırlığı sekiz sivri kemerle gövde duvarlarına aktarılmıştır. Kible duvarının ortasında mihrap yer almaktadır. Kalker taşından yapılan mihrap bölümü oyma tekniği ile süslenmiştir. Caminin son cemaat yeri beş gözlüdür. Yıkık durumda olan bu bölüm sonradan orijinaline uygun olarak onarılmıştır. Giriş kapısı

kuzey cephesinde yer almaktadır. Düz atkı taşlı olan kapı sivri kemerli bir girinti içinde bulunmaktadır. Giriş kapısının her iki yanına da dikdörtgen pencereler açılmıştır. Caminin minaresi kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Kare kaide üzerine silindirik gövde şeklinde yükselen minare tek şerefelidir. Minarenin silindirik gövdesinin başladığı yerde burmalı iki kuşak bulunmaktadır. Gövde bölümünün ortasında iki çift silme ile sınırlanan kuşağın yüzeyi birbirine geçmeli “S” motifi ile bezenmiştir. Gövdenin bittiği yerden sonra mukarnaslı şerefe gelmektedir. Şerefenin korkulukları taş levhalar kullanılarak yapılmıştır. Minare silindirik bir petek ve külahla sonlandırılmıştır (Top, 2009).

Hüsrev Paşa Camii’nde dış bezeme olarak gövde duvarlarında, pencere üstlerindeki kemer alınlıklarında ve minarede yatay kuşaklar halinde iki renkli taş işçiliği kullanılmıştır. Duvarların pencere hizasına kadar olan kırmızı-beyaz ve pencere alınlıklarından itibaren siyah-beyaz renkli yatay kuşaklar yer almaktadır. Cami içinde yapılan kazı çalışmaları sonucunda eserde çini süslemelerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Camide çoğunlukla mavi, yeşil, siyah ve lacivert renkli çiniler kullanılmıştır. Dikdörtgen şekilli panoda ise diğer renklerden farklı olarak mercan renginde çiniler tercih edilmiştir. Yapıda çini motifleri olarak lale, karanfil, sümbül, gül goncası, iri kıvrık dişli yapraklar kullanılmıştır. Ayrıca camide genellikle altıgen çinilere yer verilmiştir. Bu altıgen çinilerin kenar bordürleri ise dikdörtgen şekilli çiniler ile tamamlanmıştır. Caminin iç kısmının süslemesinde çini dışında kalem işine de yer verilmiştir. Özellikle tavan ve kubbe süslemelerinde kalem işi yoğun olarak kullanılmıştır. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda camide farklı dönemlere ait kalem işlerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Orijinal kalem işleri ise Klasik Osmanlı motiflerinin kullanıldığı kalem işleridir. Ancak sonradan bu motiflerin üstleri başka kalem işleri ile kapatılmıştır. Kalem işi ile yapılan bitki motiflerinde genellikle kahverengi, yeşil ve sarı gibi renkler kullanılmıştır. Mihrap kısmında ise kiremit ve kirli sarı renkleri kullanılarak geometrik desenli kalem işine yer verilmiştir (Belli, 2009).

Hüsrev Paşa Camii 1915-1917 yılları arasında yaşanan savaşlar sırasında tahrip edilmiştir. Bu dönemdeki Rus işgali sırasında camide bulunan altıgen çiniler sökülerek Leningrad Müzesi’ne götürülmüştür. Cami 1915 yılında yaşanan bir yangından sonra terk edilmiştir. 1930-1940 yılları arasında depo olarak kullanılan caminin 1960’lı yıllarda son cemaat yerinin sütun ve kemerleri yıkılmıştır. Ayrıca kubbenin de kurşun kaplamaları sökülmüştür (Top, 2009). Cami ve çevresinde kazı ve onarım çalışmaları Vakıflar Genel

Müdürlüğü tarafından 1967-1970 yılları arasında yapılmıştır. 1996-2001 yılları arasında ise Van 100. Yıl Üniversitesi Van Gölü Araştırma ve Uygulama merkezi tarafından kazı, belgeleme ve temizlik çalışmaları başlatılmış fakat bitirilememiştir. Son olarak da Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2006 yılında camide onarım çalışmaları başlatılmıştır (Kılıç, 2006).



Resim 4.5. Hüsrev Paşa Camii Dış Cephesi



Resim 4.6. Hüsrev Paşa Camii Giriş Kapısı

4.2.1.5. Kaya Çelebi Camii

Kaya Çelebi Camii Eski Van şehrinin Ortakapı Mahallesi'nde surlara yakın bir yerde bulunmaktadır. Caminin inşası Kaya Çelebizade Koçi Bey tarafından 1660 yılında başlamıştır. Ancak Çelebizade Koçi Bey'in idam edilmesi nedeniyle caminin inşası 1663 yılında Cem Dedeoğlu Mehmet tarafından bitirilmiştir (Kaya, 2018).

Kaya Çelebi Camii kare planlı ve tek kubbeli harim ve beş gözlü son cemaat yerinden oluşmaktadır. Camiye giriş kuzey cephesinde bulunan bir kapıdan yapılmaktadır. Bu cephede bulunan kapı ve pencerelere bitkisel ve geometrik motiflerle hareketlilik kazandırılmıştır (Top, 2009). Caminin üzeri 12.40 m. çapındaki bir kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye geçişler ise sivri kemerli düz tromplarla sağlanmıştır. Kible duvarının ortasında kalker taşından yapılmış bir mihrap bulunmaktadır. Mihrap nişi beş kenarlıdır ve burmalı, üç dilimli kemer ile taçlandırılmıştır. Beş kenarlı nişin alt ve üst kısımlarında mukarnaslar bulunmaktadır. Mukarnaslar; lotus, gülbezekler ve Rumilerle bezenmiştir. Yapının doğu, batı ve güney cephelerinde karşılıklı olarak yerleştirilmiş pencereler yer almaktadır. Caminin üst kısmı toplamda 16 pencere ile aydınlatılmaktadır. Caminin minaresi kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır. Minare 7.20 m.'ye kadar kare olarak planlanmıştır. Sonrasında ise silindirik gövdeye geçiş sağlanmıştır. Silindirik bölümde üç tane mazgal pencere bulunmaktadır. Minarenin silindirik gövdesi mukarnaslarla genişletilmiş ve şerefe bölümü oluşturulmuştur. Cami ve minarenin inşasında siyah, kırmızı, beyaz ve kahverengi kesme taşlar kullanılmıştır.

Kaya Çelebi Camii'nin kitabesi 1915 yılında Ruslar tarafından sökülerek Leningrad Müzesi'ne götürülmüştür. Camide 1970-1971 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından; 1990 yılında da Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarım çalışmaları yapılmıştır. Cami 1993 yılında ibadete açılmıştır (Öztürk, 1996).

4.2.1.6. Kızıl Camii

Kızıl Camii Eski Van şehrinin doğusundaki Tebrizkapı Mahallesi'nde bulunmaktadır. Cami, Sinaniye Camii ve Tebrizkapı Camii olarak da bilinmektedir (Top, 2009). Caminin kitabesi olmaması nedeniyle hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak sahip olduğu mimari özellikleri sebebiyle 18. yüzyılda Selçuklular zamanında yaptırıldığı tahmin edilmektedir (Öztürk, 2019).

Kızıl Camii dikdörtgen planlı olarak inşa edilmiştir. İç mekânın üzeri beşik tonozla, ortada ise merkezi kubbe ile kapatılmıştır. Ancak caminin üst örtü elemanları yıkılmış durumdadır. Yapının güney cephesinde mihrap nişi bulunmaktadır. Kenarları sütuncelerle donatılmış olan mihrap nişinin çevresinde pencereler bulunmaktadır. Caminin girişi ve minaresi kuzey cephesinde yer almaktadır (Öztürk, 1996). Selçuklu döneminden kalan minare kare bir kaide üzerinde silindirik bir gövde olarak inşa edilmiştir. Kaide bölümü kesme taştan, silindirik gövde kısmı ise tuğladan yapılmıştır. Minarenin gövdesini geometrik motifli bir şerit çevrelemektedir. Bu şeridin alt ve üstünde başını olarak isimlendirilen çini tabaklar bulunmaktadır (Top, 2009). Minarenin içi güney ve kuzey cephelerinde bulunan iki mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır. Caminin gövde duvarlarının inşasında yığma yapım tekniği kullanılmıştır. Caminin inşasında genel olarak tuğla, metal, moloz taş, yonu taşı, kurşun, ahşap ve tuğla kullanılmıştır. Günümüzde caminin örtü sisteminin tamamı, beden duvarlarının bir kısmı, kuzey girişindeki avlu ve su kuyusu yok olmuştur. Kültür ve Turizm Bakanlığı Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından 08.06.1979 tarihinde yapılan toplantıda Kızıl Camii'nin korunması gereken kültür varlığı özelliklerine sahip olması nedeniyle tescil edilmesine karar verilmiştir. Kızıl Camii'nin durumu 2008 yılında İl Özel İdare Sekreterliğinin proje yatırım çalışmaları kapsamında değerlendirilmiş ve 2010 yılında caminin restorasyon çalışmaları onaylanmıştır. Caminin mülkiyeti aynı yılda Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne verilmiştir. 2013 yılında ise camide restorasyon çalışmaları yapılmıştır (Öztürk, 2019).



Resim 4.7. Kızıl Camii

4.2.1.7. Abbas Ağa Camii

Abbas Ağa Camii Eski Van şehrinde bulunmaktadır. Kitabesi olmamasından dolayı caminin hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak mimari özellikleri nedeniyle 19. yüzyılın sonunda inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Abbas Ağa Camii dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Caminin girişi kuzey cephesindedir. Kible duvarının ortasında üzeri tuğla ile örtülü ve sivri kemerli bir mihrap nişi bulunmaktadır. Mihrap nişi ve girişin iki yanında toplamda altı pencere yer almaktadır. Eserin örtü sistemi yıkılmıştır. Caminin zemininden lento taşının üstüne kadar düzgün kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Duvar satırları ise çamurla sıvanmıştır. Cami içinde sesin eşit olarak yayılması için Aks-i Seda küpleri yerleştirilmiştir. Caminin iç kısmı oldukça sade planlanmıştır. Caminin son cemaat yeri ve minaresi bulunmamaktadır (Öztürk, 1996).

4.2.2. Manastırlar

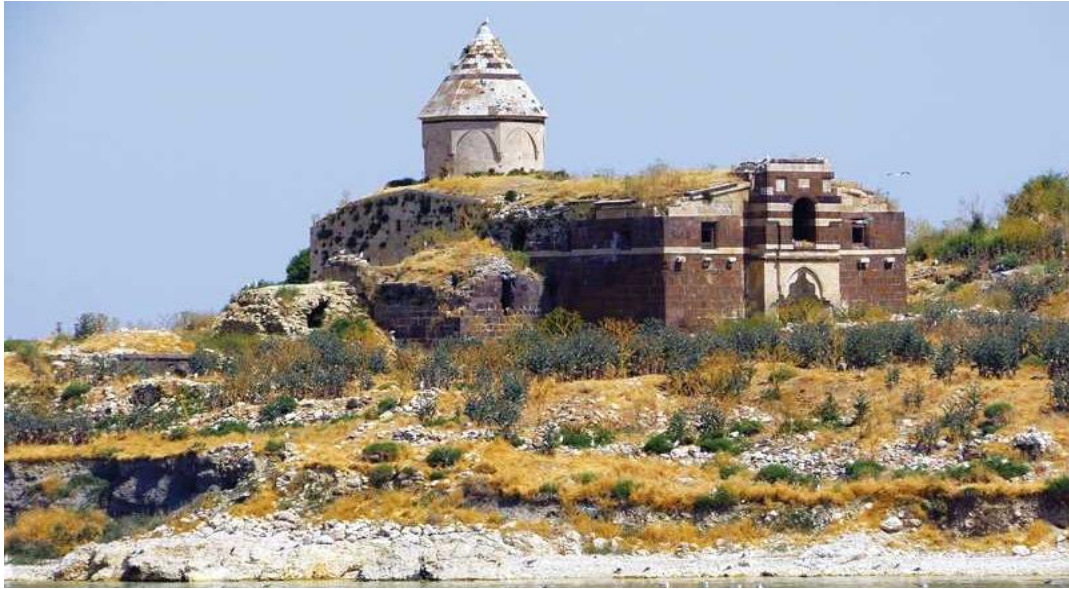
Bu bölümde Van ilinde bulunan manastırlardan birkaçı hakkında bilgi verilmektedir.

4.2.2.1. Çarpanak (Ktuş) Manastırı

Çarpanak (Ktuş) Manastırı Van merkezinin 24 km. kuzeybatısında bulunan Dibekdüzü köyü yakınındaki Taşburun yarımadasının açıklarındaki Çarpanak Adası üzerinde bulunmaktadır (Kılıç, 2006). Manastırın ismi ilk olarak 1414 yılına ait bir el yazma eserde Ktouts olarak geçmiştir. 1700'lü yıllara ait başka bir el yazma eserde manastırın 9. yüzyılda St. Gregoire adına yaptırıldığı yazmaktadır. Manastırın 15. yüzyıla kadar faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir. Manastırda 15. yüzyıla ait 12 tane, 17. yüzyıla ait 14 tane el yazması eser bulunmuştur. Bu nedenle manastırın aktif olarak kullanılan bir el yazması üretim merkezi olduğu tahmin edilmektedir (Şen, 2009).

Çarpanak (Ktuş) Manastırı kilise, jamatun, çan kulesi, keşiş odaları, mezarlık ve diğer bazı tesislerden oluşmaktadır. Bu bölümlerden; Aziz Jean adına inşa edilen kilise, kiliseye eklenen jamatun, jamatunun kuzeydoğusunda bulunan Başmelekler Şapeli ve çan kulesi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu bölümlerin batı ve kuzey cephelerinde keşiş

odaları ve mezarlık bulunmaktadır. Mezarlığın büyük bir bölümü günümüzde ortadan kaybolmuştur. Sadece birkaç tane mezar taşı görülebilmektedir. Manastır 1703 yılında yaşanan depremde büyük zarar görmüştür. Manastırda bulunan kitabeye göre; 1712-1720 yılları arasında Pispokos Simeon'un görevlendirdiği Vardapet Eremia, mimar Khochkabar'a yapıyı inşa ettirmiştir. Manastıra 18. yüzyılın ortalarında Piskopos Karapet tarafından jamatun bölümü ve batı girişinin üzerine çan kulesi ekletilmiştir. 1801-1829 yılları arasında yaptırılan onarım çalışmalarında ise manastıra Başmelekler Şapeli eklenmiştir. Manastırın bölümleri adanın en eğimsiz yerine inşa edilmiştir. Kilisesi dikdörtgen planlı ve doğu batı doğrultusunda yapılmıştır. Kilisenin batısına eklenen jamatun ise kare planlıdır. Jamatunun batı cephesinde taç kapı formunda bir giriş bulunmaktadır (Kılıç, 2006). Taç kapının bulunduğu batı cephesi düzgün kesme taştan inşa edilmiştir ve oldukça sadedir. Taç kapı bu cepheye hareketlilik kazandırmıştır. Taç kapı, duvarın inşa edildiği kesme taşların yontulup kabartılmasıyla oluşturulmuştur. Taç kapının jamatuna bakan cephesinde iki kemer bulunmaktadır. Bu kemerlerden biri asıl kapı açıklığı kemeri, ikincisi ise kadelenmeyi sağlayan unsurların taç kapıyı çevreleyerek meydana getirdiği yuvarlak kemerdir. Taç kapının süslemesinde çoğunlukla geometrik motifler kullanılmıştır. Bitkisel motifler ise sadece iki şeritte yer almaktadır. Manastır 1890'lı yıllara kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak 1918 yılından sonra yapının terk edildiği bilinmektedir (Şen, 2009).



Resim 4.8. Çarpanak Manastırı³⁸

³⁸ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/van/kulturenvanteri/carpanak-adasi-aziz-jean-manastiri>

4.2.2.2. Yedi Kilise Manastırı

Yedi Kilise Manastırı Van şehir merkezinin 9 km. güneydoğusundaki Yukarı Bakraçlı Köyü'nde bulunmaktadır (Kılıç, 2006). Manastırın, 7. yüzyılda Sainte Gaione ve Hripsime'nin getirdiği kutsal haçın bir parçasını korumak amacıyla inşa edildiğine dair bir söylenti olmasına rağmen, manastırla ilgili tarihi veriler 10. yüzyıla aittir. Bu nedenle manastırın 10. Yüzyılda kurulduğu tahmin edilmektedir (Şahin, 2015).

Yedi Kilise Manastırı farklı dönemlerde yapılmış altı kilise, jamatun, çan kulesi ve çok sayıda ek binadan oluşmaktadır. Manastır yapılarından Sainte Sophia Kilisesi'nin apsisi, jamatun ve jamatun yanında inşa edilmiş iki kilise günümüze kadar gelebilmiştir. Saint Signe Şapeli tamamen yıkılmıştır. Jamatunun batı cephesindeki çan kulesinin üst örtüsü ise 2011 yılında Van'da meydana gelen depremde yıkılmıştır (Eriş Kızgın, 2018).

Yedi Kilise Manastırı'nın ana yapısını Santa Sophia Kilisesi oluşturmaktadır. Bu kilise 981 yılında Kral Senekerim'in eşi Khoshus tarafından inşa ettirilmiştir. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir. Apsis bölümü içten yarım daire, dıştan ise düz cepheli olarak planlanmıştır. Üzeri yarım kubbe ile kapatılmıştır. Manastıra ait kiliselerden biri de Santa Maria (Kutsal Meryem) Kilisesi'dir. Kiliseyi Kral Senekerim yaptırmıştır. Kilise doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir alan üzerine dört yapraklı yonca planında inşa edilmiştir. Kilisenin batı cephesindeki girişi jamatunla kapatılmıştır. Giriş kapısında kuşaklar üzerine ince bir şekilde işlenmiş kabartma haç motifleri bulunmaktadır. Ayrıca kaval silmeler, mukarnas dizileri, kıvrık dal ve Rumilerden oluşan motifler yer almaktadır. İç mekânında naosu örten kubbe yıkılmış durumdadır. İç mekânın köşelerinde dikdörtgen planlı dört tane hücre bulunmaktadır. Jamatun ise Santa Maria Kilisesi'nin batısına eklenmiştir. Kare planda inşa edilen jamatunun gövde duvarları kesme taş yüzü dolgu tekniğiyle örülmüştür. Jamatunun batı cephesinde üç bölümlü bir revak bulunmaktadır. Çan kulesi ise yıkılmış durumdadır. Jamatunun güney cephesine sonraki dönemlerde bir kütüphane eklenmiştir. Kütüphanenin duvarları tuğla ve taştan örülmüş ve üzeri ise beşik tonozla kapatılmıştır. Kütüphanenin 19. yüzyılın sonlarında matbaa olarak kullanılmaya başladığı bilinmektedir. Günümüzde ise saman deposu olarak kullanılmaktadır (Kalaycı, 2009)

Yedi Kilise Manastırı ile ilgili olarak 11. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar bilgi bulunmamaktadır. Fakat diğer manastırlarda olduğu gibi bu manastırın da önemli bir el

yazması kitap üretim merkezi olduğu bilinmektedir. Manastır 17. Yüzyılda da Ecmiadzin Katogikosluğu'na bağlı başpiskoposluk merkezliği yapmıştır. Manastıra ait yapılar 1648 yılında meydana gelen bir depremde yıkılmıştır. Manastırın çöken bazı kubbeleri 1724-1769 yılları arasında onarılmıştır. Manastırın 19. yüzyılın başında bölgede yaşanan bazı karışıklıklar nedeniyle terk edilmiştir (şen, 2009). Manastır yıllar boyunca özel mülkiyette kalmış ve saman ve ot deposu olarak kullanılmıştır. Manastır 1997 yılında Diyarbakır Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tescil edilmiştir. 2011 yılında Van'da yaşanan depremin ardından Van Müzesi tarafından manastırın içindeki molozlar temizlenmiş ve yapı turizme açılmıştır. Günümüzde ise manastır Van Müze Müdürlüğü'nün koruması altında bulunmaktadır (şahin, 2015).

4.2.2.3. Lim (Aziz Georges) Manastırı

Lim (Aziz Georges) Manastırı Van Gölü'nün doğu kıyısına yakın bir noktada bulunan Lim (Adır) Adası'nda yer almaktadır. Manastıra Van'ın Tuşba ilçesinden 20 dakikalık motor yolculuğu ile ulaşılabilmektedir (Karaca ve Yıldız, 2018). Lim Manastırı'nın 9. yüzyılda inşa edildiğine dair söylentiler olsa da, 1310 yılına ait bir el yazması eserde manastırın 1305 yılında I. Zacharia tarafından yaptırıldığı yazmaktadır (şen, 2009).

Lim (Aziz Georges) Manastırı adanın güney cephesinde inşa edilmiştir. Manastırı oluşturan yapılar arasında; Aziz Georges Kilisesi, Aziz Sion şapeli, jamatun, keşiş odaları, okul, an kulesi, mezarlık ve bir iskele bulunmaktadır. Fakat sadece kilisenin girişinin kuzeyinde bulunan tonozlu bölüm, jamatun ve Aziz Sion şapeli günümüze kadar gelebilmiştir (Kılıç, 2006). Manastır serbest ha planlı olarak inşa edilmiştir. Kilisenin batısında bulunan jamatun kare bir plana, şapel ise dikdörtgen bir plana sahiptir. Aziz Georges Kilisesi ve jamatunun gövde duvarları dolgu duvar tekniği kullanılarak inşa edilmiştir. Duvar örgülerinde düzgün bir işçilik uygulanmıştır. Kilisenin duvar örgüsünde beyaz kalker taşı kullanılmıştır. Jamatunda koyu kahverengi ve açık tonlarda volkanik tüf taşı kullanılmıştır. Kubbelerde ise moloz taş kullanılmıştır. Aziz Georges Kilisesi'nin süslemesinde genel olarak mukarnaslar kullanılmıştır. Jamatun bölümünün dış cephesi oldukça sade bir şekilde düzenlenmiştir. Sadece jamatunun batı cephesinde ta kapısı bulunmaktadır (Karaca ve Yıldız, 2018). Ta kapı üzerinde bir kitabe yer almaktadır. Kitabede şunlar yazmaktadır:

“Patrik Ter Simeon’un (Erivan’ın I.si), Tuna’nın (Akdamar’ın III.sü) ve sade bir hayat süren Van’lı Başrahip Vardapet Ter Hakob’un yönetimi altında Moks’lu Vardapet Hovhannes Ermeni yılıyla 1215’te (1766) ağaç darpası (jamatun) yıktı ve üzerine tamamıyla yenilenmiş bir şekilde bu jamatunu inşa etti. Siz ki bütün kardeşlerinizin bağışlanması için Tanrı’ya dua ile yalvarınız. Zira onlar bütün zahmetlere katlandılar.”

Kitabeden de anlaşıldığı gibi jamatun 1766 yılında yeniden inşa edilmiştir. Taç kapının bulunduğu cephenin iki sıra kesme taş malzemededen oluşan duvarın arasına yerleştirilen moloz taş ve harçtan yapılması taç kapıda kademelenme oluşmasına da olanak sağlamıştır. Taç kapının inşasında beyaz kireç taşı kullanılmıştır. Böylece taç kapının vurgulanması sağlanmıştır (Şen, 2009). Jamatunun iç mekânının süslemesinde haç işlemeli taş motifler kullanılmıştır. Ancak bu motiflerin bazıları zarar görmüştür. İç mekânda kullanılan haç motiflerinin kollarının uçları palmet ve örgü motifleri; alt haç kolları ise yarım palmet motifleriyle tamamlanmıştır (Karaca ve Yıldız, 2018).

Lim (Aziz Georges) Manastırı inşa edildiği yıldan itibaren önemli bir kitap yazma merkezi olmuştur. Dönem dönem bölgede yaşanan siyasi belirsizlik ve sorunlara rağmen manastırdaki kitap yazma faaliyetleri 19. yüzyılın sonuna kadar devam etmiştir. Manastırda toplamda 64 tane kitap yazıldığı tespit edilmiştir. Manastır faaliyetleri 16. yüzyılda kesintiye uğrasa bile, 18. yüzyılda Mosklu Nerses öğrencileri olan Etienne ve Melkiset ile Lim Adası’na gelmiş ve manastır faaliyetleri tekrar canlanmaya başlamıştır. Nerses 1621-1626 yılları arasında manastırı yeniden inşa etmiştir. Manastır 1915 yılında bölgede yaşanan siyasi sorunlar nedeniyle terk edilmiştir (Şen, 2009).



Resim 4.9. Lim Manastırı³⁹

³⁹ <https://www.collectif2015.org/tr/100Monuments/L-Ermitage-ou-le-Desert-de-Gdouts/>

4.2.3. Kiliseler

Bu bölümde Van'da bulunan ve inanç turizmi açısından önem arz eden kiliseler incelenmektedir.

4.2.3.1. Yanal (Soradir) Kilisesi

Yanal (Soradir) Kilisesi Van'ın Başkale ilçesinin Yanal Köyü'nde bulunmaktadır. Kilisenin tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak 7.-9. yüzyıllar arasındaki bir tarihte inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kilise Aziz Ejmiacin adına yaptırılmıştır.

Yanal Kilisesi doğu-batı doğrultusunda, dört yapraklı yonca planında ve merkezi kubbeli olarak inşa edilmiştir. Kilisenin üzeri karşılıklı ikişer kemerin kesişmesiyle oluşturulmuş kaburgalı bir kubbe ile kapatılmıştır. Kilisenin kapısı sivri kemerlidir ve yan kolların dışı beş kenarlı olarak planlanmıştır. Apsis bölümünün yanında papaz hücreleri bulunmaktadır. Kilisenin inşasında genel olarak kırmızı kireç taşı kullanılmıştır (Kılıç, 2006). Kilisenin dış cephesinde değişik tarihlerde ekleme ve yenilemeler yapılmıştır. Batı cephesinde bulunan giriş üzerindeki pencerenin yanlarında sade ve derin nişler yer almaktadır. Güney cephesinin alt kısımları tahrip olmuştur. Doğu cephesi simetrik bir şekilde planlanmıştır. Bu cephedeki apse hatları dıştaki kalın duvar nedeniyle kaybolmuştur. Kilisenin iç mekânında tonoz tavanlı haç planının dört kolu merkezdeki kare alanda birleşerek yonca modelini oluşturmaktadır. Kilisenin Osmanlılar ve Safeviler arasında yaşanan savaş döneminde Safevi padişahı Şah Abbas zamanında zarar gördüğü bilinmektedir. Kilise kapısı üzerinde bulunan kitabede yapının 1681 yılında Saro isimli biri tarafından onarımının yaptırıldığı yazmaktadır (Güzeloğlu, 1996).

4.2.3.2. Akdamar Kilisesi

Akdamar Kilisesi'nin üzerinde bulunduğu Akdamar Adası Van Gölü'nün içindeki en büyük adadır. Adanın yüzölçümü 70 km² ve toplam kıyı uzunluğu 3 km.'dir. Ada ile ilgili bir de efsane mevcuttur. Bu efsane şu şekildedir:

“Zamanında adada yaşayan baş keşişin güzelliği dillere destan Tamara adında bir kızı vardır. Adanın çevresindeki köylerde çobanlık yapan Müslüman bir genç bu kıza âşık

olur. Bu genç, Tamara ile buluşmak için her gece adaya yüzer, Tamara ise ona gece karanlığında yerini belli etmek için bir fenerle bekler. Bu durumdan haberdar olan keşiş fırtınalı bir gecede elinde bir fenerle adanın kıyısına iner ve sürekli yer değiştirerek gencin boş yere yüzüp gücünü yitirmesine sebep olur. Yüzmekten gücünü yitirip yorulan genç çoban boğulur ve boğulmadan önce son nefesiyle 'Ah Tamara' diye haykırır. Bunu duyan kız da hemen ardından kendini gölün sularına bırakarak boğulur. Ah Tamara söyleminin zamanla dönüşerek Ahtamar ismini aldığı söylenir” (Baylav, 2009).

Akdamar Adası üzerinde bulunan Akdamar Kilisesi 915-921 tarihleri arasında Kral Gagik tarafından mimar keşiş Manuel'e kutsal haç adına inşa ettirilmiştir. 1021 yılında Vaspurakan Krallığı'nın yıkılmasından sonra kilisenin çevresinde farklı zamanlarda binalar ve sosyal tesisler eklenmiştir. Kutsal Haç Kilisesi, kilisenin batısında bulunan 1763 tarihli jamatun, 1336 tarihli I. Zacharias Şapeli ve 18. yüzyılın sonunda inşa edilen çan kulesi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu yapıların güneydoğusundaki 1293 tarihinde inşa edilen Saint Stephanos Şapeli'nin ise sadece doğu kısmı ayakta kalabilmiştir (Güzel, 2004).

Akdamar Kilisesi merkezi kubbeli ve dört yapraklı yonca şeklindeki haç planıyla inşa edilmiştir. Kilise, iki basamaklı bir kaide üzerine yerleştirilmiş taş duvar örgüsü kullanılarak bölgedeki diğer Ermeni yapılarında olduğu gibi dikdörtgen kesme taş ile inşa edilmiştir. Kilisede kullanılan kırmızı tuf taşlarının ise Diyarbakır'dan getirildiği tahmin edilmektedir. Kilisenin merkezini üzeri kubbeyle kapatılmış kare bir mekân oluşturmaktadır. Bu mekândan yanlara dört kol uzanmaktadır. Kolların iç kısımları yarım daire şeklindeki dört nişle tamamlanmıştır. Kare şeklindeki merkezi alanın köşe kısımlarına çeyrek daire şeklinde nişler eklenmiştir. Doğu cephesindeki apsisin iki yanında bulunan nişlerden birbiriyle aynı planda olan odalara geçilmektedir. Kuzey, güney ve batı cephelerindeki nişlerin içinde 2 m. boyunda kapılar bulunmaktadır. Bu kapılar kilisenin iç mekânının dışarıya açılmasını sağlamaktadır. Kilisenin orta kısmının üzerini örten kubbe kasnağı iç kısımdan silindir şeklinde, dıştan ise 16 yüzlü olarak planlanmıştır. Kubbenin yerden yüksekliği yaklaşık 21 m.'dir (Baylav, 2009). Kilisenin batı cephesine jamatun eklenmiştir. Bu nedenle batı cephesi bitkisel kuşağına kadar kapanmıştır. Batı cephesinin ortasında bulunan kapıya, jamatun ile kilise arasındaki kot farkı nedeniyle dört basamaklı merdivenle çıkılmaktadır. Bu cephenin orta kısmında altlı üstlü olmak üzere iki pencere yer almaktadır. Kilisenin güney cephesine çan kulesi

eklenmiştir. Çan kulesi üç kademe halinde düzenlenmiş ve altta dört paye üzerine yerleştirilmiştir. Güney cephesine hepsi yuvarlak kemerle sonlandırılmış altı pencere yerleştirilmiştir. Doğu cephesine hareketlilik kazandırmak amacıyla bir adet apsis duvarına ve birer adet de pastaforium odalarına pencereler yerleştirilmiştir. Apsis duvarında bulunan pencere diğerlerine göre daha yüksekte inşa edilmiştir. Pastaforium odalarında bulunan pencereler de simetrik bir özelliğe sahiptir. Kilisenin kuzey cephesinde tonozlu bir mekân ve şapel bulunmaktadır. Bu cephede toplamda beş tane pencere yer almaktadır. Her biri farklı boyutlarda olan pencerelerin alt bölümleri dikdörtgen şeklinde, üstleri ise yuvarlak kemer formunda yapılmıştır. Kilisenin güney haç kolu iki katlı olarak düzenlenmiştir. İkinci kat kral locası olarak planlanmıştır. Batı haç kolu iki kademeli olarak inşa edilmiştir. Haç kolunun ortasında kilisenin giriş kapısı bulunmaktadır. Doğu haç kolu ayrıca kilisenin apsisini de oluşturmaktadır. Bu haç kolu da iki kademeli olarak planlanmıştır. Kuzey haç kolunun ortasında kuzey cephesindeki tonozlu alana girişin sağlandığı bir kapı bulunmaktadır. Bu haç koluna iki adet pencere açılmıştır. Dikdörtgen şeklinde açılan pencereler üstte yarım yuvarlak kemerle tamamlanmıştır (Şahin, 2015).

Akdamar Kilisesi'nde dış cephe özelliği olarak bütün cephelerinde taş kabartmalar kullanılmıştır. Ermenilere ait diğer eserlerle karşılaştırıldığında Akdamar Kilisesi'nin taş kabartmalarının orijinal olduğu söylenebilir (Baylav, 2009). Kilisenin sarmal halkalar şeklindeki asma sarmaşık frizi üzerinde birinci kuşak süslemeleri yer almaktadır. Birinci kuşakta çoğunlukla konularını Kitab-ı Mukaddes'ten alan dini konulara yer verilmiştir. Bu kuşakta erken Hıristiyan sanatıyla ilgili sahneler bulunmaktadır. Ayrıca Tevrat konulu sahneler de canlandırılmıştır. Dini konulu sahneler arasında Ermeni kralları, prensleri ve aziz figürleri boydan olacak şekilde ya da madalyon içinde tasvir edilmiştir. Batı cephesindeki birinci kuşakta kilise maketini Hz. İsa'ya sunan Kral Gagik'in resmedildiği takdim sahnesi yer almaktadır. Bu sahnenin altında ise bir haç motifi taşıyan iki melek bulunmaktadır. Güney cephesinde İncil ve Tevrat konulu sahneler bulunmaktadır. Bu sahneler arasında; Yunus Peygamber'in öyküsü, İbrahim Peygamber'in oğlunu kurban etmesi, Musa Peygamber ve On Emir ve Pantokrator İsa yer almaktadır. Bu cephede ayrıca Cebrail ve Mikail'in arasında çocuk İsa ve Meryem figürleri tasvir edilmiştir. Kilisenin doğu cephesinde solda vaftizci Yahya ve Aziz Gregor, ortada Havari Thaddeus ve Bartholomeus, sağda ise İlyas Peygamber, Aziz Thomas ve Tserefatlı dul kadın

sahneleri bulunmaktadır. Kuzey cephesinde ise Samson'un Filistinliyi ve aslanı öldürmesi, Kral Hizkiya ile İşıya Peygamber'e ait sahneler yerleştirilmiştir. Bu cephede ayrıca Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemesi ve yılanın Havva'yı kandırması gibi sahneler işlenmiştir. Birinci kuşağa bu sahnelerin dışında ayrıca çeşitli hayvan figürleri de eklenmiştir. Kilisenin ikinci süsleme kuşağını aslan, geyik, maymun, balık ve kuş gibi hayvanlar ile haç levhaları oluşturmaktadır. Pencere üzerinde bulunan asma sarmaşıklı üçüncü kuşağın süslemesini hayvan ve insan figürleri oluşturmaktadır. Bu kuşakta daha çok dünyevi olaylar sahnelenmiştir. Dördüncü kuşak süslemeleri ise haç kolları, kubbenin çatı saçakları ve köşe çıkmaları üzerinde yer almaktadır. Bu kuşakta çoğunlukla birbirini kovalayan ya da yere çökmüş durumda av hayvanları, yan yana dizilmiş masklar, kuşlar ve sfenksler bulunmaktadır (Güzel, 2004).



Resim 4.10. Kilisenin Dış Cephesinde Bulunan İnsan ve Hayvan Motifleri

Kilisenin iç kısmında bulunan fresklerin çoğunluğu bozulmuş ya da dökülmüş bir durumdadır. Kilisenin iç duvarlarında Hıristiyanlık konularını içeren freskler bulunmaktadır. Eski ve Yeni Ahit'teki konuları işleyen sahneler kubbe kasmağında, kuzey, güney ve batı duvarlarında yer almaktadır. Kilisenin batı duvarındaki nişin sol

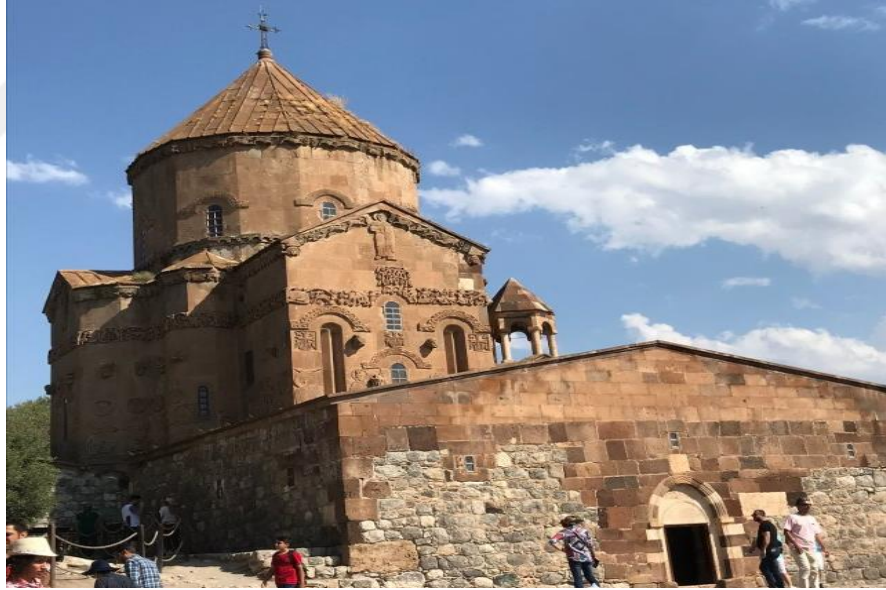
tarafındaki ayağın üst kısmında Hz. İsa'nın tapınakta Tanrı'ya adanması sahnesi bulunmaktadır. Yine aynı duvardaki nişin üst kısmında Yusuf'un rüyası sahnesi işlenmiştir. Bu sahnenin yanında ise Yusuf Peygamber'in Meryem ve İsa'yı Mısır'a kaçırmaması sahnesine yer verilmiştir. Nişin alt kısmında Lazarus'un dirilişi sahnesi, onun yanında ise Hz. İsa'nın Kudüs'e girişi sahnesi işlenmiştir. Batı duvarında bunlar dışında Hz. İsa'nın son akşam yemeği, Vali Platus'un önünde duran Hz. İsa, Hz. İsa'nın göğe yükselmesi gibi freskler bulunmaktadır. Kilisenin güney duvarında Hz. Meryem'in müjde sahnesi, Hz. İsa'nın doğumu sahnesi ve mahşer sahnesine yer verilmiştir. Kuzey duvarında Hz. İsa'nın vaftizi, başkalaşımı, çarmıha gerilmesi, boş mezarlar, cehennemden çıkış ve Hz. İsa'nın Maria Magda Lena'ya görünmesi gibi konuları işleyen freskler bulunmaktadır. Kilisenin doğu cephesinde herhangi ikonografik bir sahneye yer verilmemiştir (Şahin, 2015).



Resim 4.11. Akdamar Kilisesi İç Mekânı

Akdamar Kilisesi çeşitli tarihlerde farklı onarım çalışmaları geçirmiştir. 1951 yılında hükümet doğu bölgelerdeki diğer Ermeni eserleriyle birlikte Akdamar Kilisesi'nin de yıkımına karar vermiş ancak çeşitli mücadeleler sonucunda kilise yıkılmamıştır (Baylav, 2009). Kilise ve yanındaki diğer yapılar 1979 yılında 1. derece arkeolojik ve doğal sit alanı olarak tescil edilmiştir. Akdamar Kilisesi'nde 2005 yılında onarım

çalışmaları başlamıştır. 2006 yılında yapılan kazılarda keşiş hücreleri ortaya çıkarılmış ve bu hücrelerin içi temizlenerek çevre düzenlemeleri yapılmıştır. Bu onarım çalışması kapsamında, zarar gören çatı bölümleri yenilenmiş ve duvarlar güçlendirilmiştir. Kilisenin dış cephesinde bulunan kabartmalardaki çatlak ve kırılmalar onarılmıştır (Şahin, 2015). Ayrıca bu onarım çalışmasıyla kilisenin içindeki freskler ortaya çıkarılmış, pencereler takılmış, zemin döşenmiş ve jamatun düzeltilmiştir. Kilisedeki onarım çalışmaları Mart 2006'da tamamlanmıştır. 29 Mart 2007 tarihinde Türk ve Ermeni heyetlerinin katılımıyla kilisenin açılışı yapılmıştır (Baylav, 2009). Akdamar Kilisesi uluslararası inanç turizmi faaliyetleri açısından büyük bir yere sahiptir. Ermeniler için bir hac merkezi olan kilise 95 yılın ardından 2010 yılında ayine açılmıştır (Kaya, Cankül ve Demirci, 2013). Akdamar Kilisesi günümüzde inanç turizmi açısından özellikle doğu bölgelerine yapılan turların vazgeçilmez destinasyonlarından biridir. Ermeni kültür ve mimarisini yansıtan bu kiliseyi her yıl çok sayıda turist ziyaret etmektedir (Arslan Kalay ve Yıldız, 2017).



Resim 4.12. Akdamar Kilisesi Dış Cephesi

4.2.3.3. Altınşaç (Ganjak) Kilisesi

Altınşaç (Ganjak) Kilisesi Van'ın Gevaş ilçesine bağlı Altınşaç köyünün 5 km. kuzeybatısında Van Gölü'ne bakan bir tepe üzerinde bulunmaktadır. Kilisenin hangi tarihte inşa edildiği net olarak bilinmemektedir. Ancak mimari özellikleri nedeniyle 11. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Kilise Aziz Thomas'a ait olduğu düşünülen

bazı kutsal eşyaların korunması amacıyla inşa edilmiştir. Bu nedenle yapı Aziz Thomas Kilisesi olarak da bilinmektedir (Kılıç, 2006).

Altınsaç (Ganjak) Kilisesi dikdörtgen bir alan üzerine, doğu-batı doğrultusunda kubbeli ve tek nefli olarak inşa edilmiştir. Kilise küçük ölçülere sahip olması nedeniyle daha çok şapele benzemektedir. Kilisenin apsisi doğu cephesinde bulunmaktadır. Apsisin orta kısmı yıkılmış durumdadır. Bu nedenle kilisenin içine buradaki açıklıktan girilmektedir. Duvarın ortasına açılan mazgal pencere bu cepheye hareketlilik kazandıran tek unsurdur. Bu pencerenin alt kısmı yıkılmış durumdadır. Gövde duvarının yarı hizasına denk gelecek şekilde üç sıra olarak örülmüş tuğla duvar yer almaktadır. Bu cephede bundan başka süsleme özelliği bulunmamaktadır. Kilisenin kuzey cephesi de günümüze kadar sağlam gelebilmiştir. Bu cephede de süsleme unsuru olarak sadece dikdörtgen formlu bir mazgal pencere bulunmaktadır. Kilisenin kubbe bölümü ve batıdaki tonozun bir bölümü yıkılmıştır. Geriye kalan yerler ise düz dam şeklindedir. Yapının iç mekânı da dikdörtgen şeklindedir. Apsis bölümü naostan daha yüksek olacak şekilde inşa edilmiştir. Kuzey, doğu ve batı duvarlarında açılan dikdörtgen şekilli üç tane mazgal pencere yardımıyla kilisenin içi aydınlatılmaktadır (Karaca, 2018). Jamatun bölümü kilisenin batı cephesine eklenmiştir. Jamatun kareye yakın bir dikdörtgen formunda inşa edilmiştir (Kılıç, 2006). Jamatunun batı duvarının ortasında bir taç kapı yer almaktadır. Taç kapı batı cephesine hareketlilik kazandıran önemli unsurlardan biridir. Bu cephede taç kapı dışında iki tane de pencereye yer verilmiştir. Taç kapı düzgün kesme taş kullanılarak yapılmıştır. Taç kapıdaki süslemeler yontma tekniğiyle kabartılarak oluşturulmuştur (Şen, 2009). Kilisenin gövde duvarları dolgu duvar tekniği kullanılarak örülmüştür. Yapının iç ve dış cephelerinde genellikle kayaç taş bloklarından elde edilen moloz taş ve kabaca yontulmuş büyük moloz taşlar kullanılmıştır. Kilisenin üst örtü ve kemerlerinde ise tuğla kullanılmıştır (Karaca, 2018).

Altınsaç (Ganjak) Kilisesi'nden 1457, 1471 ve 1477 yıllarına ait el yazma kitaplardan bahsedilmiştir. Bir başka el yazma kitabında ise yapının kubbesinin Başrahip Kirakos tarafından 1581 yılında yeniden yaptırıldığı yazmaktadır. 1671 yılında kilise duvarlarının Vardapet Thomas tarafından onarımı yaptırılmıştır. Kilise 18. yüzyılın sonunda yağmalanmıştır. Bu nedenle 1801 yılında Piskopos Hovhannes tarafından kilise ve jamatunun zarar gören yerleri tamir ettirilmiştir (Şen, 2009). 19. yüzyılın sonunda terk edilen kilise günümüzde harabe bir haldedir (Kılıç, 2006).

4.2.3.4. Bartholomeus Kilisesi

Bartholomeus Kilisesi Van'ın Başkale ilçesinin Albayrak köyünde askeri bir alan içinde bulunmaktadır. Kilisenin inşa tarihi hakkında farklı düşünceler mevcuttur. Bu düşüncelerden birine göre kilise 4. yüzyılda Aziz Bartholomeus'un mezarı üzerine inşa edilmiştir. Ancak 14. yüzyıl öncesine ait kilise ile ilgili yazılı bir bilgi bulunmamaktadır. Kilise ile ilgili ilk bilgi 1338 yılına ait bir el yazması eserde geçmektedir. 1398 yılına ait başka bir el yazması eserde ise kilisenin saldırıya uğradığından bahsedilmektedir. Bu nedenle yapının 13. yüzyılın sonu ve 14. yüzyılın başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Kılıç, 2006).

Bartholomeus Kilisesi dikdörtgen bir alan üzerine basit Yunan haçı planında inşa edilmiştir. Kilisenin orta alanını kapatan kubbesi doğuda duvar payandaları üzerine, batıda ise haç şekilli ayaklar üzerinde yükselen sivri kemerler üzerine yerleştirilmiştir. Kubbenin dört yanında da fazla derin olmayan kollara yer verilmiştir. Batı cephesindeki kolun iki yanında dikdörtgen şeklinde küçük odalar, doğu cephesinde ise pastophorion hücreleri bulunmaktadır (Özyurt Özcan, 2004). Kilisenin birde taç kapısı bulunmaktadır. Ancak taç kapı günümüzde yıkılmış durumdadır. Sadece taç kapının en dış sınırını oluşturan yuvarlak kemerin üst kısmı ayakta kalabilmiştir. Taç kapının inşasında koyu kahverengi volkanik tüf taşından yapılmış düzgün kesme taş kullanılmıştır (Şen, 2009). Jamatun bölümü bölgede pek yaygın olmayan bir planda inşa edilmiştir. Yapının köşelerine yerleştirilen suvar sütunları üzerine oturtulan çatı sistemi nedeniyle jamatun karma bir plana sahiptir. Jamatunun orta bölümü dört büyük kemerin taşıdığı aynalı tonozla kapatılmıştır. Bu tonoz ve kemerlerin ortasında çan kulesine açılan kare formlu bir delik bulunmaktadır. Jamatunun iç duvar kaplamaları dökülmüştür (Kılıç, 2006). Jamatun bölümünün taç kapısı dikdörtgen ve derin nişlerle hareketlendirilmiş cephenin ortasına yerleştirilmiştir. Taç kapı zeminden başlayarak tüm cepheye hâkim olacak şekilde inşa edilmiştir. Taç kapı kahverengi ve kırmızı kesme taşların yontulmasıyla inşa edilmiştir. Alt alınlık tablası ise beyaz taştan yapılmıştır. Taç kapıda yüksek ve alçak kabartmalar kullanılmıştır. Yüksek kabartmalar genellikle figürlü süslemelerde, alçak kabartmalar ise bitkisel ve geometrik süslemelerde görülmektedir. Bitkisel süslemelerde stilize yaprak ve badem motifleri kullanılmıştır. Geometrik süsleme taç kapı nişini örten yuvarlak kemerin dış sınırındaki dairesel unsurlarda kullanılmıştır. Taç kapının alt alınlık

tablasındaki yüksek kabartmalı süslemede iki atının birbiriyle mücadelesi anlatılmaktadır. Üst alınıktaki kabartmada ise oturur durumda “Baba Tanrı” tasviri bulunmaktadır. Baba Tanrı’nın sağ kolunda Hz. İsa, sol kolunda ise Kutsal Ruh’u simgeleyen güvercin resmedilmiştir (Şen, 2009).

Bartholomeus Kilisesi’nin jematunu 1633-1655 yılları arasında Vardapet Kirakos’un piskoposluk yaptığı dönemde onarım geçirmiştir. Kilise I. Dünya Savaşı döneminde terk edilmiştir. 1966 yılında meydana gelen bir depremde büyük hasar gören kilisenin üst örtüsü yıkılmış bir şekilde günümüze gelebilmiştir (Kılıç, 2006).



Resim 4.13. Bartholomeus Kilisesi⁴⁰

4.2.4. Mezar Anıtları

Bu bölümde Van’da bulunan ve sıklıkla ziyaret edilen türbeler ve kümbetler hakkında bilgi verilmektedir.

⁴⁰ <http://www.baskale.bel.tr/baskale-8-albayrak-st-bartholomeus-kilisesi.html>

4.2.4.1. Halime Hatun Kümbeti

Halime Hatun Kümbeti Van'ın Gevaş ilçesinin girişindeki tarihi bir mezarlığın girişinde bulunmaktadır. Giriş kapısının üzerinde bulunan kitabeye göre kümbet 1335 yılında Melik İzzeddin tarafından Halime Hatun için yaptırılmıştır. Kümbetin güney penceresinde bulunan kitabeye göre yapının mimarı Ahlatlı Pehlivan Havend oğlu Esed'dir (Bülbül, 1995).

Halime Hatun Kümbeti iki katlı olarak inşa edilmiştir. Yapı onikigen gövde ve kare planlı cenazelik bölümlerinden oluşmaktadır. Kümbetin üzerini içten kubbe, dıştan ise onikigen piramit şeklinde bir külah örtmektedir. Yapının iç mekânı da onikigen olarak planlanmıştır. İç mekân duvarlarında süsleme kullanılmamıştır. İç mekânın aydınlatılması basık açıklıklı pencerelerle sağlanmaktadır. Cenazelik bölümüne kuzeydoğu köşesinde bulunan merdivenlerle inilmektedir. Bu bölümün iç mekânı doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla kapatılmıştır. Doğu, batı ve güney duvarlarının ortalarında bulunan mazgal pencerelerle cenazelik bölümü aydınlatılmaktadır. Bu mazgal pencerelerin dışı fistolu bir bordürle çevrelenmiştir (Top, 1998).

Halime Hatun Kümbetinde süsleme özellikleri olarak bitkisel, geometrik ve figürlü bezemelere yer verilmiştir. Kümbetin gövdesinin etek kasmağında yapıyı çevreleyen geometrik bir kuşak bulunmaktadır. Gövdedeki doğu ve batı pencerelerin iki yanında bulunan dört sağır nişin süslemesinde de geometrik motifler kullanılmıştır. Bunların dışında güney pencere ve taç kapının yanlarında bulunan nişlerin çevre süslemeleri de geometrik motiflerle yapılmıştır. Kümbetin cenazelik bölümünün pencerelerinin çevresi, kemer tablası ve köşelerinde bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Pencerelerde palmet, rumi ve kıvrık dallı bitkiler gibi motifler kullanılmıştır. Gövdenin etek kasmağında bulunan geometrik süslemenin üst kısmında kıvrık dal ve palmetlerden oluşan bir kuşağa yer verilmiştir. Kümbetin taç kapısı ve pencerelerinde de bitkisel motifli süslemeler kullanılmıştır. Kümbet, bölge genelinde en fazla rozete sahip eserdir. Yapının kaide bölümünde 3, gövdesinde ise 72 tane olmak üzere toplamda 75 rozeti bulunmaktadır. Kapı ve pencerelerde bulunan rozetlerde genellikle bitkisel süsleme özellikleri kullanılmıştır. Rozetlerin bazılarında ise geometrik motifler görülmektedir (Bülbül, 1995).

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından birçok kez Halime Hatun Kümbeti'nin onarımı yaptırılmıştır. Bu onarım çalışmaları sayesinde kümbet günümüze kadar gelebilmiştir. Kümbette en son onarım çalışması 2005 yılında yapılmıştır. Bu onarım çalışması kapsamında dış cephedeki yüzey ve çatlaklar onarılmış, külah ve gövdede oluşan kara yosunlar temizlenmiş ve insanlar tarafından verilen zararlar onarılmıştır. Ancak onarım çalışmaları sırasında tel fırça ve zımpara gibi aşındırıcı aletler ve doku ve renk bakımından kümbetle uyum sağlamayan malzemeler kullanılmıştır. Bu nedenle kümbet orijinal dokusunu kaybetmiştir (Başak, 2018).



Resim 4.14. Halime Hatun Kümbeti⁴¹

4.2.4.2. Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti

Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti Van-Erciş karayolunun Erciş çıkışında bulunmaktadır. Giriş kapısı üzerinde bulunan altı satırlık kitabeye göre kümbet Karakoyunlu Şah Cihan döneminde 1458 yılında Emir Rüstem tarafından Emir Ali Yar, Şah Ali, Şah Mustafa, Şah Şevik ve anneleri Kadem Paşa Hatun için yaptırılmıştır (Bülbül, 1995).

⁴¹ <https://van.ktb.gov.tr/TR-88269/gevas-halime-hatun-kumbeti.html>

Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti onikigen bir gövdeye sahiptir. Bu gövde kübik bir oturtmalık üzerinde yükselmektedir. Oturtmalık bölümünün köşeleri ortada baklava şekilli bir yüze ve bu şeklin yanlarında bulunan birer üçgen yüzey oluşturacak şekilde pahlanmıştır. Kümbet gövdesinin doğu, batı ve güneyindeki panoların içinde birer pencere bulunmaktadır. Kuzey panosunda ise giriş kapısı yer almaktadır. Gövdenin sekiz yüzüne ise üçgen formlu birer niş açılmıştır. Kümbetin külah bölümü de onikigen olarak düzenlenmiştir. Oturtmalık bölümünün yüksek olması nedeniyle kümbetin üst katına altı basamaklı bir merdivenle ulaşılmaktadır. Yapının iç mekânı daire bir plana sahiptir. Üst kısmı ise yarım kare formunda bir kubbe ile kapatılmıştır. Kümbetin cenazelik bölümüne oturtmalığın doğu cephesinde bulunan basık bir kapıdan girilmektedir. Cenazelik bölümü beşik tonozla kapatılmıştır. Bu bölümün içi giriş kapısı ve bir mazgal pencere ile aydınlatılmaktadır (Ünal, 1976).

Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti'nin pencere üstlerinde bulunan levhalarda geometrik motifli süslemeler kullanılmıştır. Taç kapının sivri kemer formu ve doğu cephesindeki pencerenin süslemesinde iki rumi ve bir palmetten oluşan bitkisel motifler kullanılmıştır. Batı ve güney cephelerindeki pencerelerin süslemelerinde ise iki yarım daire oluşturan rumi ve saplarından oluşan bitkisel motifler yer almaktadır. Kümbetin batı cephesindeki pencere alınlığı ve üzerinde, güneydeki pencere alınlığında ve doğu pencere alınlığında birer tane olmak üzere toplamda dört tane rozet bulunmaktadır. Bu dört rozette de merkezinde gülbezek bulunan geometrik süsleme formu kullanılmıştır. Kümbetin örtü süslemesi olarak piramit şeklindeki külahın gövde köşelerine rast gelecek şekilde 12 dikey kaval silme bulunmaktadır (Bülbül, 1995).

4.2.4.3. Hasan Bey Kümbeti

Hasan Bey Kümbeti Van- Hakkâri karayolundan Hoşap'a girişteki yol üzerinde bulunmaktadır. Kümbet 1563 yılında yaptırılan Hasan Bey Medresesi ile kompleks bir yapı oluşturmaktadır. Fakat türbe 1585 yılında Hasan Bey'in ölümünün ardından oğlu Şir Aslan Bey tarafından yaptırılmıştır (Bülbül, 1995).

Hasan Bey Kümbeti medresenin güneybatı köşesinde mescit duvarına bitişik bir şekilde inşa edilmiştir. Kare planlı ve tek katlı olarak inşa edilen kümbetin üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Kümbetin iç mekânından kubbeye geçiş aslan göğsü olarak adlandırılan

bingilerle sağlanmaktadır. Köşelerde “L” şeklinde ayaklar üzerine yerleştirilen sivri kemerler bingileri oluşturmuştur. Kümbetin kapısı sivri kemerli alınlık içinde düz atkı taşlı olarak yapılmıştır. Kümbetin aydınlatılması güney ve batı cephelerinde bulunan birer pencere ile sağlanmaktadır. Kümbetin duvarları iç ve dış cephelerden kesme taşlarla kaplanmıştır. Duvarların dış cephesindeki üç köşesinde çift yüzlü köşe pahları bulunmaktadır. Kümbetin kubbesi kasnaktan itibaren yıkılmış durumdadır. Yapının güney ve batı cephelerinde bulunan pencereler içleri geometrik geçmelerle doldurulmuş çerçeve içine alınmıştır. Bu çerçeve kaval silmelerden oluşmaktadır ve pencereleri üst kısımlarından ters “U” biçiminde kuşatmaktadır (Top, 1998).

4.2.4.4. Hüsrev Paşa Türbesi

Hüsrev Paşa Türbesi Eski Van şehrinde, Hüsrev Paşa Camii'nin güneydoğu köşesinde yer almaktadır. Türbe 1587 yılında Hüsrev Paşa'nın ölümünün ardından Mardinli mimar Abdullah oğlu Şaban'a yaptırılmıştır (Güneş, 2003).

Hüsrev Paşa Türbesi tek katlı olarak altıgen şeklinde inşa edilmiştir. Türbenin üzeri 12 köşeli bir kasnağa yerleştirilmiş piramidal bir külahla kapatılmıştır. Yapının bütün cephelerinde üzerlerine üç dilimli birer kemer yerleştirilmiş girintiler ve bu girintilerin ortasına açılan dikdörtgen pencereler yer almaktadır. Kuzeydoğuya bakan cephesinde türbenin giriş kapısı bulunmaktadır. Kapı üzerine türbenin inşa kitabesi yerleştirilmiştir (Kılıç, 2006).

Hüsrev Paşa Türbesi'nin gövdesinin yüzeylerinde bulunan kemer formunun üzeri palmet motifli bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Saçak kısmında bulunan ve türbeyi çevreleyen kuşakta da bitkisel süslemeler kullanılmıştır. Taç kapının açıklığını kapatan düz lento taşı, içlerinde bitkisel dolgu bulunan dairelerden oluşan geometrik motiflerle süslenmiştir (Bülbül, 1995).



Resim 4.15. Hüsrev Paşa Türbesi

4.2.4.5. İkiz Kümbetler

İkiz Kümbetler Eski Van şehir surlarının güneyindeki mezarlık içinde bulunmaktadır. Kümbetlerden biri 1789 yılında vefat eden Van Beylerbeyi Teymur Paşa'ya, diğeri ise 1796 yılında vefat eden kardeşi Ahmet Paşa'ya aittir (Kılıç, 2006).

İkiz Kümbetler açık kümbet türünün örneklerinden birini oluşturmaktadır. Kümbetler sekizgen bir kaide üzerinde gövdesi de sekiz sütundan oluşacak şekilde inşa edilmiştir. Bu sütunlar kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Kümbetlerin üstleri içten kubbeli, dıştan da sekiz dilimli piramidal bir çatı ile örtülmüştür. Kümbetlerin inşasında kesme taş kullanılmıştır (Güzeloğlu, 1996). Kümbetlerin içinde sanduka bulunmamaktadır. İkiz Kümbetlerin onarımı 1992 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır (Kılıç, 2006).

4.2.4.6. Şeyh Yusuf Gazaibaba Türbesi

Şeyh Yusuf Gazaibaba Türbesi Van merkezdeki Şabaniye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Halk arasında Gazai Baba olarak bilinen kişinin Hz. Muhammed (S.A.V)'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan geldiği bilinmektedir. 18. yüzyılda yaşamış olan Şeyh Yusuf Gazaibaba Ermenilerle savaşıp gazi olmuştur. Bu nedenle Gazai Baba ismini almıştır. Şeyh Yusuf Gazaibaba Türbesi, Gazaibaba Camii'nin bahçesinde bulunmaktadır. Caminin avlusunda Şeyh Yusuf Gazaibaba Türbesi dışında Gazai Baba'nın oğlu ve torununun da türbeleri bulunmaktadır. Türbeye çoğunlukla hasta kişiler şifa bulma amacıyla gelmektedir. Türbe genellikle Perşembe ve Cuma günlerinde, ayrıca bayram günlerinde sıklıkla ziyaret edilmektedir (Aktulga Gürbüz, 2010).

4.2.4.7. Abdurrahman Gazi Türbesi

Abdurrahman Gazi Türbesi Van Kalesi'nin kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Türbenin, 19. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği düşünülmektedir. Türbenin yanında Abdurrahman Gazi Mescidi bulunmaktadır. Abdurrahman Gazi Türbesi tek katlı, sekizgen gövdeli ve piramidal külahlı olarak inşa edilmiştir. Abdurrahman Gazi Mescidi içinden türbeye geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Türbenin yuvarlak kemerli kapısı sonraki dönemlerde açılmıştır. Kapının üzerinde bir de Arapça yazıt bulunmaktadır. Fakat bu yazıt kısmen silinmiş durumdadır. Türbenin sekizgen gövdesinde bulunan pencereler orijinal değildir. Türbenin içinde Abdurrahman Gazi'nin sandukası bulunmaktadır (Kılıç, 2006).

Abdurrahman Gazi Türbesi'nin ait olduğu Şeyh Abdurrahman 19. yüzyılın başlarında Bağdat'tan Van'a gelmiştir. İnsanları bilgilendirmek ve aydınlatmak için çok çaba harcamıştır. Türbe genellikle Perşembe günlerinde ziyaret edilmektedir. Özellikle çocuk sahibi olmak isteyenler ve hasta olanlar türbeyi ziyaret ederek çeşitli şeyler dağıtırlar. Türbenin önünde büyük bir ağaç bulunmaktadır. Çocuğu olmayan kadınların bu ağaçtan bir parça koparıp çayın içinde ya da kuru olarak tükettiklerinde çocuklarının olacağına inanılmaktadır (Aktulga Gürbüz, 2010).



Resim 4.16. Van Abdurrahman Gazi Türbesi

4.2.4.8. Galip Paşa Türbesi

Galip Paşa Türbesi Abdurrahman Gazi Türbesi'nin hemen yanında bulunmaktadır. Kümbetin Galip Paşa adına 19. yüzyılda inşa edildiği tahmin edilmektedir. Türbe tek katlı, sekizgen gövdeli ve piramit şeklinde külahlı olarak inşa edilmiştir. Boyut olarak diğer kümbet ve türbelerden daha küçük olan Galip Paşa Türbesi'nin iç mekânı da silindirik olarak düzenlenmiştir. Yapının giriş kapısı doğu cephesinde bulunmaktadır. Kümbetin giriş kapısının karşısında, kuzey ve güney cephelerinde birer tane olmak üzere toplamda üç tane mazgal pencere bulunmaktadır (Kılıç, 2006).



Resim 4.17. Galip Paşa Türbesi

4.2.4.9. Kılıçlı Baba Türbesi

Kılıçlı Baba Türbesi Van merkezdeki Bahçıvan Mahallesi'nde bulunmaktadır. Gerçek ismi bilinmeyen Kılıçlı Baba'nın I. Dünya Savaşı'nda Ermenilere karşı savaşarak şehit olduğu bilinmektedir. Elindeki kılıcı bırakmadığı için halk arasında Kılıçlı Baba olarak isimlendirilmiştir. Türbeyi genellikle askere gidecek olan gençler ve oğlunu sünnet ettiren aileler ziyaret etmektedir (Aktulga Gürbüz, 2010).

4.2.4.10. Sofu Baba Türbesi

Sofu Baba, Van velilerinden biridir. Gerçek adı Mustafa Efendi olmasına rağmen Sofu Baba ismiyle tanınmıştır. Kendisini Allah'a ve ibadete adadığı için bu ismi almıştır. Sofu Baba 19. yüzyılın son yarısında yaşamıştır (evliyalarimiz.com, 2020).

Sofu Baba Türbesi Van merkezdeki Şabaniye Mahallesi'ndeki Sofu Baba Camii'nin bahçesinde bulunmaktadır. Sofu Baba'nın mezarının yanında kızı ve

torununun da mezarları bulunmaktadır. Türbe çoğunlukla Perşembe günleri ziyaret edilmektedir. Türbeyi ziyaret edenler arasında hastalıkları için şifa arayanlar ve hayırlı bir kısmet bulmak isteyen kızlar bulunmaktadır (Aktulga Gürbüz, 2010).

4.2.4.11. Nanyemez Baba Türbesi

Nanyemez Baba Türbesi Van merkezdeki Hafızıye Mahallesi'nde bulunmaktadır. Nanyemez, ekmek yemez anlamına gelmektedir. Bir söylentiye göre Nanyemez Baba hiç ekmek yemediği için açlığının tuzla bastırılmış. Bu nedenle Nanyemez ismini almıştır (Evliyalar Şehri Van, 2020).

Nanyemez Baba Türbesi'ni genellikle sıtma ve boğmaca hastaları şifa bulmak amacıyla ziyaret etmektedirler. Bunun yanında çocuk sahibi olmak isteyen kadınlar da ziyaret etmektedirler. Türbe ziyaretçileri gelirken yanlarında soğan, ekmek ve tuz getirmektedirler (Aktulga Gürbüz, 2010).



Resim 4.18. Nanyemez Baba Türbesi

4.2.4.12. Kara Şeyh Türbesi

Kara Şeyh Türbesi, Van merkeze 30 km. uzaklıktaki Mollakasım Köyü'nde bulunan Kara Şeyh Camii'nin yanında yer almaktadır. Diyarbakır'dan Van'a göç eden Kara Şeyh Ermenilerle savaşırken şehit düşen bir zattır. Söylentilere göre çok esmer olması nedeniyle kendisine Kara Şeyh ismi verilmiştir (Evliyalar Şehri Van, 2020). Türbe çoğunlukla öksürük ve boğmaca hastalıklarından kurtulmak isteyen kişiler tarafından ziyaret edilmektedir. Ancak bunların yanında başka rahatsızlıkları olan insanlar da şifa bulmak ümidiyle türbeyi ziyaret etmektedirler (Aktulga Gürbüz, 2010).

4.2.5. Medreseler

Bu bölümde Van'da bulunan ve inanç turizmi açısından potansiyeli olan medreseler hakkında bilgi verilmektedir.

4.2.5.1. Hoşap Hasan Bey Medresesi

Hoşap Hasan Bey Medresesi Van-Hakkâri karayolunun Hoşap girişinin kuzeyindeki mezarlık içinde bulunmaktadır. Kitabesinden anlaşılacağı üzere medrese Mahmudi beylerinden Mir Hasan Bey tarafından 1563 yılında yaptırılmıştır. Medresenin kitabesi 100. Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü tarafından koruma altında tutulmaktadır. Kitabesinde şunlar yazmaktadır:

“Ey bu yapıya bakanlar! Biliniz ki bu binayı, hicri dokuz yüz yetmiş bir yılında İvaz oğlu Emir Hasan, Allah rızası için yaptırmıştır.” (Güneş, 2003).

Hasan Bey Medresesi kuzey-güney doğrultusunda, dikdörtgen planlı, tek katlı ve avlulu olarak inşa edilmiştir. Güney cephesinin ortasında bulunan dersaneler yarım sekizgen şeklinde bir taşıntı yapmaktadır. Medresenin cephe duvarları kaba yonu taşla kaplanmıştır. Medrese hücrelerinin iç kısımları ise moloz taş üzeri çamur sıva olacak şekilde inşa edilmiştir. Medresenin giriş kapısı kuzey cephesinde bulunmaktadır. Bu kapı ile birlikte medresede ayrıca, girişin doğusunda iki açıklık ve diğer cephelerde mazgal pencereler bulunmaktadır. Doğu cephesinde dört, güney cephesinde beş ve batı cephesinde dört olmak üzere toplamda 13 adet mazgal pencere bulunmaktadır (Öztürk ve Gültekin, 2009). Medrese avlusunun güneyinde mescit, doğusunda beş hücre ve batısında

da dört hücre bulunmaktadır. Batı cephesinde bulunan dört hücre birbirine eşit ölçülerde inşa edilmiştir. Ancak sonradan türbe eklendiği için bu cephedeki dördüncü hücrenin büyük bir bölümü yıkılmıştır. Hücrelerin giriş kapıları güneydoğu köşelerinde bulunmaktadır. Üstleri beşik tonozla örtülen hücrelerin iç mekânları batı cephelerine açılan mazgal pencerelerle aydınlatılmaktadır. Hücre kapıları dıştan düzgün kesme taş söveli ve basık kemerli olarak düzenlenmiştir. Hücrelerde ocak nişi bulunmamasına rağmen dolap nişlerine yer verilmiştir. Medresenin doğu cephesinde beş hücre bulunmaktadır. Bu hücrelerden kuzeydeki birinci hücre kuzey-güney doğrultusunda beşik tonozla kapatılmıştır. Bu hücrede, hem kuzeyden hem de avludan girişin sağlandığı iki kapı bulunmaktadır. Arada bulunan üç hücre aynı ölçülerde ve doğu-batı doğrultusunda beşik tonozla kapatılacak şekilde inşa edilmiştir. Bu üç hücrenin giriş kapıları kuzeybatı köşelerinde bulunmaktadır. Kapılar düzgün kesme taştan yapılmıştır. Hücreler doğu cephelerinde bulunan mazgal pencerelerle aydınlatılmaktadır. Beşinci hücre de diğerlerinde olduğu gibi üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Hücrenin giriş kapısı kuzeyde bulunmaktadır. Hücrenin içi doğu ve güney duvarlarında bulunan mazgal pencerelerle aydınlatılmaktadır. Medresenin kuzey-güney doğrultusunda inşa edilen mescit bölümünün de üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Mescide güney cephesinden dışa taşıntı yapan bölümünde iki tane mazgal pencere bulunmaktadır. Güneybatı köşesinde yüzeysel bir mihraba yer verilmiştir (Top, 1998).

Hasan Bey Medresesi'nin hem dış cepheleri hem de yapıların iç mekânları oldukça sade düzenlenmiştir. Medrese cephelerine hareketlilik kazandıran tek unsur güney cephesinin ortasındaki yarım sekizgen kesitli, dışa taşma yapan derslane alanı ve batı cephesinin güney ucunda bulunan türbedir (Öztürk ve Gültekin, 2009).

4.2.5.2. Pizan Hüsrev Bey Medresesi

Hüsrev Bey Medresesi Van'ın Başkale ilçesine bağlı Pizan Köyü'nde bulunmaktadır. Kitabesine göre medrese 1653 yılında Hüsrev Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yapının inşa kitabesi giriş kapısı üzerinde bulunmaktadır. Kitabede şunlar yazmaktadır:

“Düşmanları yok eden, yüksek soylu Hüsrev, Adn cennetindeki İrem gibi bir bina yaptırdı. Onun tarihi için meçhulden bir ses şöyle dedi: Enbetehu'llahü nebaten hasenen (Allah, burada güzel bir ürün (ilim) oluştursun). 1064 yılı.” (Güneş, 2003).

Hüsrev Bey Medresesi doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 18 m., kuzey-güney doğrultusunda ise 25m., ölçülerinde iki katlı ve açık avlulu olarak inşa edilmiştir. Medresenin kuzeydoğu cephesinde bulunan, sivri kemer nişi içinde düz atkı taşlı bir kapı ile açık avluya geçilmektedir. Medrese hücreleri ile açık avlu, avlunun güneyindeki payeler arasında bulunan dört adet sivri kemer yardımıyla bir koridor ile ayrılmıştır. Koridorun her iki ucunda da iki adet niş bulunmaktadır. Koridorun güneyinde bulunan medrese odalarının üzeri sivri beşik tonozla örtülmüştür. Her odada birer ocak nişi ve dörder tane de farklı boyutlarda niş bulunmaktadır. Medresenin açık avlusunun kuzeyinde doğu-batı doğrultusunda bir aks üzerinde bulunan üç tane paye arasında dört sivri kemer bulunmaktadır. Medresenin üst katında bulunan dikdörtgen planlı odanın güney cephesinde bir adet, doğu cephesinde ise iki adet mazgal pencere bulunmaktadır. Bu odada ayrıca bir adet ocak nişi ve ocak nişinin yanlarında iki küçük niş ve kuzey duvarında bir niş yer almaktadır. Medresenin tüm odaları genellikle aynı planda düzenlenmiştir. Açık avlunun güney ve kuzeyindeki mekânların üzeri düz dam kurşun kaplama ile örtülmüştür. Düz damın belirli yerlerine kesme taştan yapılmış beş tane baca yerleştirilmiştir. Medresenin inşasında genel olarak ahşap, kurşun, metal, kaba yonu taşı, moloz taş ve yonu taşı kullanılmıştır. Medresede inşa tekniği olarak kagir yığma dolgu tekniği kullanılmıştır. Çok fazla süslemenin bulunmadığı medrese sade bir tarzda inşa edilmiştir. Süsleme özelliği olarak sadece giriş kapısının üzerindeki mermer kitabe ve kitabenin altına simetrik bir şekilde yerleştirilmiş iki tane motif bulunmaktadır (Öztürk ve Subaşı Direk, 2017).

4.2.5.3. Hoşap Evliya Bey Medresesi

Evliya Bey Medresesi Hoşap'ın merkezindeki Gevirhan Mezarlığı'nda bulunmaktadır. Medresenin kitabesinde inşa tarihi yazmamaktadır. Sadece medresenin Mahmudi Evliya Bey tarafından inşa ettirildiği yazmaktadır. Bu nedenle de medresenin, 17. yüzyılın üçüncü çeyreğinde inşa ettirildiği tahmin edilmektedir (Top, 1998).

Evlıya Bey Medresesi 20 X 22 m. ölçülerinde bir alan üzerine inşa edilmiştir. Yapı; doğu ve batıdan avluya açılan hücreler, güneyinde derslane ve derslanenin doğusundaki iki odadan oluşmaktadır. Dikdörtgen planlı avlu kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmiştir. Avluya giriş için iki kapı bulunmaktadır. Güneyde bulunan kapı dıştan sivri kemerli ve içten düz atkı taşlı olarak yapılmıştır. Kuzeydeki kapısı ise yıkılmış durumdadır. Medresenin batısında üç oda bulunmaktadır. Kareye yakın ölçülerde inşa edilen bu odalar iç kısımdan beşik tonoz, dıştan ise toprak damla kapatılmıştır. Odaların avluya açılan kapıları içten sivri kemer, dıştan da düz atkı taşıyla kapatılmıştır. Odalara farklı büyüklüklerde üç tane dolap nişi yerleştirilmiş olmasına rağmen ocak nişi bulunmamaktadır. Medresenin doğusunda da üç tane oda yer almaktadır. Bu odaların üst örtüleri ve duvarlarının üst bölümleri yıkılmıştır. Odalarda mazgal pencere ve dolap nişlerine yer verilmiştir. Yapının doğu cephesinin güneyinde ise yan yana iki oda bulunmaktadır. Bu odalara geçiş bir koridor aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu koridor batıdan avlu kısmına açılmaktadır. Koridorun doğu cephesinde bir mazgal pencere açılmıştır. İki odadan dershaneye bitişik olan küçük ölçülerde, diğeri ise daha büyük ölçülerde yamuk dikdörtgen şeklinde inşa edilmiştir. Bu iki odanın müderrisler için ayrıldığı tahmin edilmektedir (Uluçam, 1999). Medrese avlusunun güneyinde mescit bulunmaktadır. Mescit hem içten hem de dıştan sekizgen planlı olarak inşa edilmiştir. Mescidin üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Fakat günümüzde kubbenin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Mescidin güney duvarında ocak nişi, doğu ve batı cephelerinde ise pencereler bulunmaktadır. Aralara ise dolap nişleri açılmıştır. Mescide bir de mihrap nişi eklenmiştir. Medresenin sekizgen kubbesine düzensiz sağır kemerlerin oluşturduğu pandatife benzeyen bingilerle geçiş yapılmıştır. Bu bingilerin üzerinde kırmızı renkli baklava motifleri bulunmaktadır. Kubbenin güneydoğu cephesinde bir de pencereye yer verilmiştir. Medresenin inşasında genel olarak moloz taş kullanılmıştır. Yapının cepheleri oldukça hareketsiz bir şekilde düzenlenmiştir. Medresede süsleme özellikleri kullanılmamıştır. Medresenin içi ve çevresinin temizliği 1992 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılmıştır (Top, 1998).

BEŞİNCİ BÖLÜM

ERZURUM-KARS-VAN İLLERİNDEKİ SANAT TARİHİ BAĞLAMINDA ÖNEM ARZ EDEN KUTSAL MEKÂNLARIN İNANÇ TURİZMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

5.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Erzurum, Kars ve Van illerindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden mekânların değerlendirilmesine yönelik hazırlanan bu çalışmada, konu kapsamındaki illerde bulunan inanç turizmi eserlerinin envanteri çıkarılmıştır. Bu bölümde araştırmanın amacı ve önemi, varsayımları ve sınırlılıkları, araştırma soruları ve verilerin analizinde kullanılan yöntemler üzerinde durulmaktadır.

5.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Turizm endüstrisi dünya genelinde en hızlı gelişme gösteren endüstrilerden biri durumundadır. Bu endüstri geliştikçe turistlerin de satın alma eğilimleri değişim göstermektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalar günümüz turistlerinin turistik ürün satın alma davranışlarının gün geçtikçe daha seçici olmaya başladığını göstermektedir. Zamanla turizm sektöründe alternatif turizm çeşitlerine olan ihtiyaç arttığı gözlemlenmektedir. Alternatif turizm çeşitleri içinde en fazla katılımcısı olanlardan biri ise inanç turizmidir.

Bu çalışmanın temel amacı Erzurum, Kars ve Van illerinde yaşayan halkın inanç turizmi hakkındaki fikirlerini tespit etmek ve halkın, yaşadıkları şehirlerin inanç turizmi potansiyeli ile ilgili farkındalık düzeyini ölçmektir. Çalışmanın ikinci amacı ise İstanbul'da bulunan A Grubu Seyahat Acentelerinin Erzurum, Kars ve Van illerinde inanç turizmi açısından tercih ettikleri mekânları, bu illere tur düzenleme ya da düzenlememe nedenlerini, düzenledikleri turlar esnasında karşılaştıkları sorunları tespit ederek çözüm önerileri geliştirmektedir.

İnsanlar var oldukları günden bu yana her çağda mutlaka bir dine ya da inanca sahip olma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu nedenle yüzyıllar boyunca çok sayıda din ve inanç sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu din ya da inançları temsil eden yapılar, özel günler, dini

festivaller, dinsel olaylar ve ritüeller inanç turizmi faaliyetlerinin gelişmesini sağlamıştır (Göktaş, 2016).

Türkiye; semavi dinler ve diğer bazı dini inançlar açısından vazgeçilmez bir destinasyondur. Çünkü ülkemizin dört bir köşesinde bu dinler ve inançlar açısından kutsal sayılan mekânlar ve eserler bulunmaktadır. Buna rağmen inanç turizmi denildiğinde akla ilk olarak Şanlıurfa, Mardin, Hatay, Efes, Konya ve Kapadokya gibi yerler gelmektedir. Bu yerler dışında, önemli kutsal mekânlara sahip olan ve adını inanç turizmi ile duyurması gereken fakat kendini yeterince tanıtip adını duyuramamış iller arasında Erzurum, Kars ve Van da bulunmaktadır. Çünkü bu üç il sadece yurt içinden değil, yurt dışından da turist çekebilecek mevcut potansiyele sahiptir. Bu tez çalışması; Erzurum-Kars-Van illerindeki inanç turizmi potansiyelinin nasıl daha iyi kullanılabileceğinin ve inanç turizmi bilincinin oluşturulması bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca daha önce bu üç ili kapsayan inanç turizmüne yönelik başka çalışma olmaması nedeniyle de bir ilk durumdadır. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar üç ildeki yerel yöneticiler ve özel sektör işletmelerine çeşitli öneriler sunması açısından önem arz etmektedir.

5.1.2. Araştırmanın Varsayımları ve Sınırlılıkları

Araştırmanın varsayımları;

- Erzurum, Kars ve Van'da yaşayan halka uygulanan anket sorularına katılımcıların doğru cevap verdikleri kabul edilmiştir.
- Seyahat acentelerine uygulanan anket sorularına katılımcıların doğru cevap verdikleri kabul edilmiştir.
- Araştırma kapsamında seçilen örneklem evrenleri temsil etmektedir.
- Araştırmada kullanılan anketlerin soruları katılımcıların anlayabileceği şekilde açık ve anlaşılır olarak ifade edilmiştir.
- Araştırmanın sınırlılıkları ise;
- Anketler sadece gönüllü seyahat acenteleri ve yerel halk tarafından doldurulmuştur.
- Seyahat acentelerinden bazıları iş yoğunlukları nedeniyle anket doldurmaya kabul etmemişlerdir.

- Erzurum, Kars ve Van illerinde yaşayan yerel halkın bir kısmı anket doldurmanın güvenli olmadığını düşünmeleri nedeniyle anket doldurmayı kabul etmemişlerdir.
- Erzurum, Kars ve Van illerinde yaşayan yerel halkın bir kısmı anket doldurmanın zaman kaybı olduğunu öne sürerek anket doldurmayı reddetmişlerdir.
- Katılımcıların bir kısmının anketleri eksik ya da hatalı bir şekilde doldurmaları nedeniyle veri kayıpları yaşanmıştır.

5.1.3. Araştırmanın Soruları

Erzurum, Kars ve Van'da yaşayan halkın inanç turizmine yönelik görüşlerini tespit etmek amacıyla araştırma soruları oluşturulmuştur. Seyahat acentelerine uygulanan anketin içerik olarak araştırma sorusu kurmaya uygun olmaması nedeni ile sadece yerel halk anketine yönelik araştırma soruları oluşturulmuştur.

1. Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
2. Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı yaş özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?
3. Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı eğitim durumuna göre farklılık göstermekte midir?
4. Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı mesleğe göre farklılık göstermekte midir?
5. Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?

6. Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı yaş özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?
7. Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı eğitim durumuna göre farklılık göstermekte midir?
8. Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı mesleğe göre farklılık göstermekte midir?
9. Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?
10. Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı yaş özelliklerine göre farklılık göstermekte midir?
11. Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı eğitim durumuna göre farklılık göstermekte midir?
12. Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı mesleğe göre farklılık göstermekte midir?

5.1.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma; Erzurum, Kars ve Van illerinde yaşayan yerel halk ile İstanbul'da bulunan A Grubu Seyahat Acenteleri üzerinde uygulanmak suretiyle Erzurum-Kars-Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların incelenmesine yöneliktir. Bu nedenle araştırmanın dört farklı evreni bulunmaktadır. Araştırmanın evrenini; Erzurum'da, Kars'ta ve Van'da yaşayan yerel halk ile İstanbul'da faaliyet gösteren A Grubu Seyahat Acenteleri oluşturmaktadır.

Araştırmanın uygulama alanları olarak Erzurum, Kars ve Van'ın seçilme nedeni ise Doğu Anadolu Bölgesi'ne düzenlenen kültür ve inanç turlarında en fazla tercih edilen üç şehir olmasıdır. Burada dikkate alınan husus fazla turist çekmeleri değil en fazla tur

düzenlenen iller olmalarıdır. Öncelikle İstanbul'daki A grubu seyahat acenteleri ile iletişime geçilmiştir. Birçoğu ile telefonda görüşülerek Doğu Anadolu'ya düzenledikleri turlarda en fazla tercih ettikleri şehirler hakkında bilgi alınmıştır. Bazı seyahat acentelerinin ise düzenledikleri turlar web sayfaları üzerinden incelenerek en çok hangi şehirleri tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca 2019 yılında Erzurum'u yerli ve yabancı toplam 647.947 turist, Kars'ı 169.155 turist ve Van'ı 806.241 turist ziyaret etmiştir (Veriler Erzurum, Kars ve Van İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri ile yapılan görüşmelerden sağlanmıştır). Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan diğer illere kıyasla bu üç ilin daha fazla turist çektiği görülmüştür. Yapılan araştırmalar ve görüşmeler sonucunda tezin uygulama alanlarının Erzurum, Kars ve Van illeri olmasına karar verilmiştir.

Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (TÜRSAB)'nden alınan bilgiye göre 2020 yılı itibariyle İstanbul'da birliğe kayıtlı toplam 3641 adet A Grubu Seyahat Acentesi bulunmaktadır. Bu kadar acenteye ulaşmanın zor olması nedeniyle bütünü temsil edebilecek örneklem büyüklüğü ile araştırmanın yapılması uygun görülmüştür (Tablo 5.1).

Tablo 5.1. Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi

Örneklem Büyüklüğü	
Evren Büyüklüğü	Güven Seviyesi % 95
100	79
500	217
1000	278
2500	333
5000	357
10000	370
50000	381
100000	383
250000	384
1000000	384

Kaynak: Cohen, Manion ve Morrison, 2007.

Cohen vd.’nin yapmış olduğu çalışmadaki evren belirleme kıstaslarına uygun olarak oluşturulan Tablo 5.1.’e göre seyahat acentelerinin örneklem büyüklüğü 357’dir.

Araştırmayı oluşturan diğerevrenler; Erzurum, Kars ve Van illerinde yaşayan yerel halktır. TÜİK’ten alınan verilere göre 2019 yılında Erzurum nüfusu 762.062; Kars nüfusu 285.410 ve Van nüfusu 1.136.757 kişidir (TÜİK, 2020). Tablo 5.1.’e göre üç ilin de örneklem büyüklükleri 384 olarak belirlenmiştir.

Örneklem büyüklüklerinin belirlenmesinin ardından evreni temsil edecek olan örneklemelerin hangi yöntem ile seçileceği aşamasına geçilmiştir. Örnekleme yöntemleri iki grupta toplanmaktadır. Bunlar; olasılığa dayalı örneklemeler ve olasılığa dayalı olmayan örneklemelerdir (Lorcu, 2015). Bu tezin örneklemeleri olasılığa dayalı olmayan örnekleme yöntemleri içinde bulunan kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Kolayda örnekleme yöntemi; ulaşılması kolay, elde mevcut bulunan ve gönüllü kişiler üzerinden yapılan bir örnekleme türüdür (Yıldız, 2017).

Erzurum, Kars ve Van illerinde veri toplama çalışmaları 2019 yılı Eylül- Aralık ayları arasında yüzyüze gerçekleştirilmiştir. Üç ilin örneklem büyüklükleri 384 olarak belirlenmesine rağmen kayıp ve eksik verilerin olabileceği düşünülerek her üç il için de 450’şer anket bastırılmıştır. Eksik ve hatalı doldurulan anketler çıkarılarak üç il için de 400 anket üzerinde analizler yapılmıştır.

İstanbul’daki seyahat acentelerinden veri toplama çalışmaları ise 2020 Şubat ayında yüzyüze gerçekleştirilmiştir. İstanbul’da bulunan A Grubu Seyahat Acentelerinin örneklem büyüklüğü 357 olarak belirlenmesine rağmen yine eksik veriler olabileceği düşüncesiyle 400 adet anket bastırılmıştır. Bu anketlerden toplam 375 tanesi üzerinden analizler yapılmıştır.

5.1.5. Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

“Erzurum-Kars-Van İllerindeki İnanç Turizmi ve Sanat Tarihi Açısından Önem Arz Eden Kutsal Mekânların Değerlendirilmesi” isimli araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket tercih edilmiştir. Yerel halk ve seyahat acenteleri ile yüz yüze görüşülerek anket formlarının doldurulması sağlanmıştır. Anket tekniği kişilerden sözlü ve yazılı olarak bilgi almak amacıyla kullanılmaktadır. Araştırmada iki farklı anket kullanılmıştır. Bunlar; yerel halk ve acente anketleridir.

Yerel halka uygulanan anket üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmaya katılan yerel halkın demografik özelliklerini belirlemeye ilişkin sorulara (cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, meslek, aylık gelir, bölgede ikamet etme süreleri ve memleket) yer verilmiştir.

Anketin ikinci bölümünde yerel halkın, illerine gelen turistler hakkındaki düşüncelerini ve yaşadıkları ilin inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahip olduğunu belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Bu bölüm Bahar (2015) tarafından hazırlanan “İnanç Turizmi Açısından Kilis İlinin Değerlendirilmesi” adlı araştırmadan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde yerel halkın inanç turizmi ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla çeşitli sorular sorulmuştur. Bu bölüm; Şahiner (2012) tarafından hazırlanan “İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından Karaman” adlı ve Eykay (2015) tarafından hazırlanan “İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi” adlı araştırmalardan yararlanılarak hazırlanmıştır. Anketin üçüncü bölümünde 5'li likert ölçeği kullanılmıştır. Bu bölümde bulunan sorularda katılımcıların “Kesinlikle Katılmıyorum”, “Katılmıyorum”, “Fikrim Yok”, “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” şeklindeki seçeneklerden birini seçmesi istenmiştir.

Seyahat acentelerine uygulanan anket beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, turizm ile ilgili eğitim durumu, turizm sektöründe çalışma süresi, acentedeki görevi ve acentede çalışma süresi gibi sorulara yer verilmiştir. İkinci bölümde seyahat acentelerinin faaliyet türleri, inanç turizmine yönelik tutumları ve inanç turizmi kapsamındaki hedef kitlesi olan ülkelere yönelik sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümde inanç turizmine katılan turistlerin profillerini belirlemeye yönelik sorulara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde Erzurum, Kars ve Van'a inanç turizmine yönelik tur düzenleyen acentelerin tur programlarına ilişkin sorular bulunmaktadır. Anketin beşinci bölümünde ise Erzurum, Kars ve Van'a düzenlenen turlarda acentelerin yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerilerine ilişkin sorular ve ayrıca bu illere inanç turizmine yönelik tur düzenlemeyen seyahat acentelerinin tur düzenlememe nedenlerini ve bu duruma gelecekteki bakış açılarını tespit etmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Seyahat acentelerine uygulanan anket Avcı (2011)

tarafından hazırlanan “İzmir’in İnanç Turizmi Potansiyelinin Seyahat Acenteleri Açısından Değerlendirilmesi” adlı araştırmadan yararlanılarak hazırlanmıştır.

5.1.6. Faktör Analizi

Faktör analizi birbiriyle ilişkili çok sayıdaki değişkeni az sayıda anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren ve yaygın bir şekilde kullanılan çok değişkenli istatistik tekniklerinden biridir (Kalaycı, 2014). Araştırmada kullanılan yerel halk anketi üç farklı çalışmadan yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu nedenle yeniden faktör analizi yapılarak boyutlar oluşturulmuştur. Bu doğrultuda araştırma kapsamında faydalanılan Erzurum, Kars ve Van’daki inanç turizmi eserlerinin değerlendirilmesine yönelik ölçeğe ilişkin bütün örnekleme kapsayacak şekilde faktör analizi yapılmıştır. Toplamda 19 maddeye faktör analizi uygulanmıştır ve uygun faktör sayısının belirlenmesinde öz değerinin 1’den büyük olanların seçilmesine ve faktör yükünün 0,30 korelasyona sahip olmasına ve Varimax dönüşümü kullanılmasına karar verilmiştir. Faktör analizinde öz değer kavramı, bir faktörün tek başına açıklamış olduğu varyansı gösteren bir koşuldur. Faktör analizi yapılırken bir alt boyutun öz değerinin en az 1 olması gerekmektedir (Seçer, 2017). Ölçeğin yapı geçerliğinin test edilmesi sonucunda Kaiser-Meyer-Olkin testinin 0,824 ve Bartlett’s testinin ($p < 0,05$) anlamlı çıkması üzerine ölçeğin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. KMO değerinin 0,70’e eşit veya büyük olması örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olduğunu göstermektedir (Saklofske, Austin ve Minski, 2003).

Yapılan faktör analizi sonucunda 19 ifadenin 4 faktörde toplandığı ve bu faktörlerin toplam varyansın %63,026’sını açıkladığı görülmektedir. Ölçeğin açıklaması gereken toplam varyans değeri ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Ancak Henson ve Roberts 2006 yılında yaptıkları çalışmada; bir ölçme aracında açıklanan varyans oranının % 52 ve üzerinde olması gerektiğini belirtmişlerdir (Seçer, 2017). Faktör analizi sonuçlarına ilişkin bilgiler Tablo 5.2’de gösterildiği gibidir.

Tablo 5.2. Erzurum, Kars ve Van'daki İnanç Turizmi Eserlerinin Değerlendirilmesine Yönelik Faktörler

	Ortalama	Faktör Yüklü	Öz Değer	Varyansın Açıklanma Oranı	Cronbach Alpha
Faktör 1: Tanıtım ve Bilgilendirme	3,80		4,039	24,655	0,822
İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir	3,93	0,759			
İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Erzurum/Kars/Van halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir.	3,87	0,746			
Erzurum/Kars/Van'ı tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim	3,78	0,638			
Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır	4,06	0,621			
Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Erzurum/Kars/Van'daki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım	3,90	0,586			
Erzurum/Kars/Van'daki inanç turizmi merkezleri Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır.	3,69	0,525			
Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir	3,36	0,523			
Faktör 2: Değişim ve Gelişim	3,30		2,796	18,109	0,802
İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır.	3,25	0,657			
Erzurum/Kars/Van'da inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır	3,05	0,600			
İnanç turizmi Erzurum/Kars/Van'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır	3,58	0,396			
Faktör 3: Hoşgörü	3,04		1,411	10,822	0,789
Gelen turist sayısı arttıkça Erzurum/Kars/Van halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır	3,11	0,767			
İnanç turizmi geliştikçe Erzurum/Kars/Van halkının davranışları değişecektir	2,80	0,519			
İnanç turizmi; geliştikçe Erzurum/Kars/Van halkının diğer inançlara ilgisini arttıracaktır	2,61	0,511			
Erzurum/Kars/Van'ın farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum	2,92	0,475			
Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum	3,75	0,448			

Tablo 5.2. (Devam)

Faktör 4: Rahatsızlık ve Endişe	2,53		1,149	9,44	0,758
Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir	2,26	0,757			
Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum	2,55	0,717			
İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum	2,58	0,614			
Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar	2,73	0,508			
AV: 63,026 KMO: 0,824 Bartlett Testi, $p < 0,000$					

Faktörlerdeki maddeler ifade ettiği anlamlar doğrultusunda;

- Faktör 1: Tanıtım ve bilgilendirme,
- Faktör 2: Değişim ve gelişim,
- Faktör 3: Hoşgörü
- Faktör 4: Rahatsızlık ve endişe olarak isimlendirilmiştir.

Yapılan faktör analizi sonucunda birinci faktör yedi ifadeden oluşmaktadır ve toplam varyansın % 24,655'ini açıklamaktadır. İkinci faktör üç ifadeden oluşmaktadır ve toplam varyansın % 18,09'unu açıklamaktadır. Üçüncü faktör beş ifadeden oluşmaktadır ve toplam varyansın % 10,82'sini açıklamaktadır. Dördüncü ve son faktör ise dört ifadeden oluşmakta ve toplam varyansın % 9,44'ünü açıklamaktadır. Faktör analizinde alt faktörlerin her birinin ölçekte bulunan toplam varyansın en az % 5'ini açıklaması gerekmektedir (Seçer, 2017). Boyutların Cronbach Alpha değerleri incelendiğinde ise tanıtım ve bilgilendirme boyutunun 0,822; değişim ve gelişim boyutunun 0,802; hoşgörü boyutunun 0,789 ve rahatsızlık ve endişe boyutunun da 0,758 olduğu tespit edilmiştir.

5.1.7. Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

Sayısal verilerin analizinin yapılabilmesinin koşullarından biri verilerin normal dağılmasıdır. Çünkü verilerin normal olmaması analiz sonuçlarının yanlış çıkmasına neden olmaktadır. Bu durum çalışma için gerekli yorumların da yanlış olmasına neden olmaktadır (Karagöz, 2017). Bu nedenle yapılan bu çalışmada verilerin parametrik ya da parametrik olmayan analiz yöntemlerinden hangileri ile analiz edileceğini belirlemek

amacıyla normallik testi yapılarak çarpıklık ve basıklık, yani Skewness ve Kurtosis değerlerine bakılmıştır.

Tablo 5.3. Erzurum İline Ait Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

Faktör Adı	n (Kişi Sayısı)	Standart Sapma	Ortalama	Skewness	Kurtosis
Tanıtım ve Bilgilendirme	400	0,76458	3,7021	-0,613	0,117
Değişim ve Gelişim	400	0,92829	3,2475	-0,269	-0,497
Hoşgörü	400	0,79398	2,8420	0,116	-0,476
Rahatsızlık ve Endişe	400	0,91803	2,5525	0,399	-0,373

Tablo 5.3'te yapılan test sonucunda Skewness ve Kurtosis değerlerinin +2 ile -2 arasında olması, Erzurum iline ait verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir (Kunnan, 1998).

Tablo 5.4. Kars İline Ait Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

Faktör Adı	n (Kişi Sayısı)	Standart Sapma	Ortalama	Skewness	Kurtosis
Tanıtım ve Bilgilendirme	400	0,76844	3,7643	-0,645	-0,033
Değişim ve Gelişim	400	0,89947	3,2158	-0,108	-0,613
Hoşgörü	400	0,81101	2,9225	0,007	-0,577
Rahatsızlık ve Endişe	400	0,91860	2,4350	0,506	-0,316

Tablo 5.4' te yapılan test sonucunda Skewness ve Kurtosis değerlerinin +2 ile -2 arasında olması, Kars iline ait verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

Tablo 5.5. Van İline Ait Verilerin Normallik Dağılımına İlişkin Bulgular

Faktör Adı	n (Kişi Sayısı)	Standart Sapma	Ortalama	Skewness	Kurtosis
Tanıtım ve Bilgilendirme	400	0,68371	3,9471	-1,068	1,627
Değişim ve Gelişim	400	0,83327	3,4408	-0,282	-0,234
Hoşgörü	400	0,72020	3,3530	-0,112	-0,343
Rahatsızlık ve Endişe	400	1,00662	2,6113	0,211	-0,780

Tablo 5.5’ te yapılan test sonucunda Skewness ve Kurtosis değerlerinin +2 ile -2 arasında olması, Van iline ait verilerin normal dağılıma uygun olduğunu göstermektedir.

5.1.8. Veri Analiz Teknikleri

Erzurum, Kars ve Van yerel halkına ve İstanbul’daki A grubu seyahat acentelerine uygulanan anketler incelendikten sonra SPSS 20.0 for Windows programına aktarılmıştır. Eksik ve hatalı doldurulan anketler çıkarılarak her bir ilin yerel halkı için 400, acenteler için ise 375 anket üzerinden analizler yapılmıştır. Öncelikle Erzurum, Kars ve Van’daki inanç turizmi eserlerinin değerlendirilmesine yönelik ölçeğe ilişkin bütün örnekleme kapsayacak şekilde faktör analizi yapılmıştır.

Faktör analizinin ardından verilerin normal dağılıp dağılmadığını tespit etmek amacıyla normallik testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda verilerin normal dağıldığı belirlenmiştir. Ardından demografik değişkenlere yönelik frekans analizi uygulanmış ve demografik bulgular tablosu hazırlanmıştır. Çalışmada kullanılan ölçek için katılımcıların ölçekte yer alan sorulara ilişkin eğilimlerini belirlemek amacıyla frekans analizi uygulanmıştır. Ardından her bir ölçek için **güvenilirlik analizi** uygulanmıştır. Verilerin analizi sonucunda oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla **T testi** ve **ANOVA** analizleri uygulanmıştır.

İstanbul’da bulunan A Grubu seyahat acentelerinde çalışanların demografik özelliklerini ve acentelerin Erzurum, Kars ve Van illerinin inanç turizmi potansiyelleri ile ilgili görüşlerini tespit etmek amacıyla **frekans analizi** uygulanmıştır.

5.1.8.1. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik kavramı bütün ölçümler için gereklidir. Çünkü güvenilirlik bir test veya ankette yer alan soruların birbirleri ile olan tutarlılığını ve kullanılan ölçeğin ilgilenilen sorunu ne derecede yansıttığını ifade eden bir kavramdır (Kalaycı, 2014). Bir test ya da ölçeğin güvenilir olabilmesi için “*aynı durum veya olayın bağımsız ölçümleri arasında kararlılık olması, sürekli olarak aynı sembollerin elde edilmesi, aynı süreçlerin izlenmesi ve aynı ölçütlerin kullanılması durumunda aynı sonuçların elde edilmesi, rassal hataların olmaması*” gerekmektedir (Karagöz, 2017). Ölçeklerin güvenilirliğine yönelik en yaygın olarak kullanılan ölçüt Cronbach Alpha iç tutarlılık değeridir (Özdamar, 2002).

Alpha katsayısının değerlerine bakılarak bir ölçeğin güvenilirliği aşağıdaki gibi yorumlanmaktadır:

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değil,
- $0.40 \leq \alpha < 0.60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük,
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir,
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilirdir (Kalaycı, 2014).

Erzurum, Kars ve Van yerel halkının inanç turizmine yönelik görüşlerini ölçmek amacıyla kullanılan ölçeklerin minimum, maksimum, standart sapma, ortalama ve Cronbach Alpha değerleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.6. Erzurum İli Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Faktör Adı	n	En Düşük	En Yüksek	Standart Sapma	Ortalama	Cronbach Alpha
Tanıtım ve Bilgilendirme	400	1,29	5,00	0,76458	3,7021	0,817
Değişim ve Gelişim	400	1,00	5,00	0,92829	3,2475	0,810
Hoşgörü	400	1,00	5,00	0,79398	2,8420	0,752
Rahatsızlık ve Endişe	400	1,00	5,00	0,91803	2,5525	0,760

Tablo 5.6. incelendiğinde tanıtım ve bilgilendirme ile değişim ve gelişim boyutlarının ortalamaları ve hoşgörü ile rahatsızlık ve endişe boyutlarının ortalamalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Ortalama değerler, araştırmaya katılanların her bir boyuta karşı ne derece olumlu veya olumsuz yaklaştıklarının bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Düşük düzeyde hesaplanan ortalama değerler olumsuz bir yaklaşımı, yüksek düzeyde hesaplanan ortalama değerler ise olumlu bir yaklaşımı belirtmektedir (Alan, 2011). Bu bağlamda araştırmaya katılan Erzurum halkının tanıtım ve bilgilendirme ile değişim ve gelişim boyutlarına olumlu yaklaşıırken, hoşgörü ile rahatsızlık ve endişe boyutlarına olumsuz yaklaştığı sonucu çıkarılabilir. Cronbach Alpha sonuçlarına bakıldığında ise 0,752 (hoşgörü) ile 0,760 (rahatsızlık ve endişe) alpha değerlerinin 0,60 üzerinde olduğu için oldukça güvenilir olduğu; 0,817 (tanıtım ve bilgilendirme) ile 0,810 (değişim ve gelişim) alpha değerinin ise 0,80 üzerinde olduğu için yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 5.7. Kars İli Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Faktör Adı	n	En Düşük	En Yüksek	Standart Sapma	Ortalama	Cronbach Alpha
Tanıtım ve Bilgilendirme	400	1,57	5,00	0,76844	3,7643	0,825
Değişim ve Gelişim	400	1,00	5,00	0,89947	3,2158	0,811
Hoşgörü	400	1,00	5,00	0,81101	2,9225	0,776
Rahatsızlık ve Endişe	400	1,00	5,00	0,91860	2,4350	0,753

Tablo 5.7 incelendiğinde Erzurum ilinin sonuçlarında olduğu gibi Kars ili sonuçlarında da tanıtım ve bilgilendirme ile değişim ve gelişim boyutlarının ortalamaları ve hoşgörü ile rahatsızlık ve endişe boyutlarının ortalamalarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Cronbach Alpha sonuçlarına bakıldığında ise 0,776 (hoşgörü) ile 0,753 (rahatsızlık ve endişe) alpha değerlerinin 0,60 üzerinde olduğu için oldukça güvenilir olduğu; 0,825 (tanıtım ve bilgilendirme) ile 0,811 (değişim ve gelişim) alpha değerinin ise 0,80 üzerinde olduğu için yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

Tablo 5.8. Van İli Ölçeğine İlişkin Betimleyici İstatistikler

Faktör Adı	n	En Düşük	En Yüksek	Standart Sapma	Ortalama	Cronbach Alpha
Tanıtım ve Bilgilendirme	400	1,29	5,00	0,68371	3,9471	0,812
Değişim ve Gelişim	400	1,00	5,00	0,83327	3,4408	0,805
Hoşgörü	400	1,20	5,00	0,72020	3,3530	0,771
Rahatsızlık ve Endişe	400	1,00	5,00	1,00662	2,6113	0,748

Tablo 5.8 incelendiğinde tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim ve hoşgörü boyutlarının ortalamaları birbirine yakın iken, rahatsızlık ve endişe boyutunun ortalamasının ise daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durumda Bu bağlamda

araştırmaya katılan Van halkının tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim ve hoşgörü boyutlarına olumlu yaklaşırken, rahatsızlık ve endişe boyutuna olumsuz yaklaştığı sonucu çıkarılabilir. Cronbach Alpha sonuçlarına bakıldığında ise 0,771 (hoşgörü) ile 0,748 (rahatsızlık ve endişe) alpha değerlerinin 0,60 üzerinde olduğu için oldukça güvenilir olduğu; 0,812 (tanıtım ve bilgilendirme) ile 0,805 (değişim ve gelişim) alpha değerinin ise 0,80 üzerinde olduğu için yüksek derecede güvenilir olduğu söylenebilir.

5.2. ERZURUM İLİNE AİT VERİLERİN ANALİZ SONUÇLARI

Bu bölümde Erzurum ilinde yaşayan yerel halka uygulanan anket sonucunda elde edilen verilere uygulanan SPSS analizlerine yer verilmektedir.

5.2.1. Erzurum İlinde Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Erzurum-Kars-Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik hazırlanan bu çalışmada araştırmaya katılan Erzurum yerel halkının cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, meslek durumu, gelir durumu, yörede ikamet etme durumu ve memleket durumu gibi demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 5.9. Erzurum Örnekleminin Cinsiyetlerine İlişkin Demografik Bulguları

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erkek	209	52,3
Kadın	191	47,8
Toplam	400	100,0

Katılımcıların cinsiyetleri ile ilgili bilgilerin verildiği Tablo 5.9 incelendiğinde toplamda 400 katılımcının bulunduğu bu araştırmanın **%52,3**'ünü erkeklerin, **%47,8**'ini kadınların oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5.10. Erzurum Örnekleminin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları

Yaş	Frekans (n)	Yüzde (%)
18-24	101	25,3
25-31	105	26,3
32-38	85	21,3
39-45	48	12,0
46-52	24	6,0
53-59	16	4,0
60-65	14	3,5
65 ve üzeri	7	1,8
Toplam	400	100,0

Erzurum’da yaşayan yerel halkın oluşturduğu örneklemin yaşları ile ilgili demografik bulgularının verildiği Tablo 5.10 incelendiğinde katılımcıların **%26,3**’ünün **25-31** yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların **%25,3**’lük kısmının **18-24** yaş aralığında ve **%21,3**’lük kısmının ise **32-38** yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. **65 yaş ve üzeri** yaş aralığında olan katılımcıların ise en düşük yüzdeye (**%1,8**) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5.11. Erzurum Örnekleminin Medeni Durumlarına İlişkin Demografik Bulguları

Medeni Durum	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evli	209	52,3
Bekâr	191	47,8
Toplam	400	100,0

Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin demografik bulgulara ait Tablo 5.11’e bakıldığında katılımcıların katılımcıların **%52,3**’ünü **evliler** oluştururken, **% 47,8**’ini **bekârlar** oluşturmaktadır.

Tablo 5.12. Erzurum Örnekleminin Çocuk Sayısına İlişkin Demografik Bulguları

Çocuk Sayısı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Çocuğu olmayan	166	41,5
1-2	164	41,0
3-5	57	14,3
6-8	10	2,5
9 ve fazlası	3	0,8
Toplam	400	100,0

Örneklemin çocuk sayısına ilişkin demografik verilerinin bulunduğu Tablo 5.12'ye göre katılımcıların **%41,5**'lik kısmını hiç çocuk sahibi olmayanlar oluşturmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılanların **%41**'inin çocuk sayısının 1-2 ve **%14,3**'lük kısmının ise çocuk sayısı **3-5** arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Tablo 5.13. Erzurum Örnekleminin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Eğitim Durumu	Frekans (n)	Yüzde (%)
İlkokul	16	4,0
Ortaokul	28	7,0
Lise	115	28,8
Ön Lisans	67	16,8
Lisans	143	35,8
Lisansüstü	31	7,8
Toplam	400	100,0

Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin demografik bulguların yer aldığı Tablo 5.13 incelendiğinde en yüksek orana **35,8**'lik yüzde ile **lisans** düzeyinde eğitime sahip katılımcıların olduğu görülmektedir. Lisans mezunu katılımcıları **%28,8**'lik yüzde ile **lise** mezunu ve **%16,8**'lik yüzde ile **ön lisans** mezunu katılımcıların takip ettiği belirlenmiştir.

Tablo 5.14. Erzurum Örnekleminin Meslek Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Meslek	Frekans (n)	Yüzde (%)
Öğrenci	78	19,5
İşçi	66	16,5
Çiftçi	7	1,8
Memur	127	31,8
Ev Hanımı	30	7,5
Emekli	18	4,5
Esnaf	29	7,3
İşsiz	9	2,3
Serbest Meslek	36	9,0
Toplam	400	100,0

Katılımcıların meslek durumlarına ilişkin bulgularına ait Tablo 5.14'e bakıldığında katılımcıların **%31,8**'inin **memurlardan**, **%19,5**'inin **öğrencilerden** ve **%16,5**'inin

işçilerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca **çiftçi (%1,8)** ve **işsiz (%2,3)** kategorilerinde bulunan katılımcıların en düşük oranlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.15. Erzurum Örnekleminin Aylık Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Aylık Gelir	Frekans (n)	Yüzde (%)
2020 TL ve Altı (2019 Yılı Asgari Ücreti)	148	37,0
2021- 4042 TL	129	32,3
4043-6060 TL	81	20,3
6061-8080 TL	26	6,5
8081-10000 TL	8	2,0
10000 TL ve Üzeri	8	2,0
Toplam	400	100,0

Örneklemin gelir durumuna ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.15 incelendiğinde katılımcıların **%37**'sinin 2020 TL ve altında aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. 2021-4042 TL aralığında gelire sahip olanların oranı **%32,3** ve 4043-6060 TL aralığında gelire sahip olanların oranı ise **%20,3** olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.16. Erzurum Örnekleminin Yörede İkamet Etme Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Yörede İkamet Etme Süresi	Frekans (n)	Yüzde (%)
0-5 Yıl	70	17,5
6-10 Yıl	52	13,0
11-15 Yıl	17	4,3
16-20 Yıl	49	12,3
21-25 Yıl	48	12,0
26 Yıl ve Üzeri	164	41,0
Toplam	400	100,0

Katılımcıların yörede ikamet etme durumuna ilişkin demografik verilerin bulunduğu Tablo 5.16'ya bakıldığında katılımcıların **%41**'inin 26 yıl ve daha uzun süredir bu yörede ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. 0-5 yıl arasında bu yörede ikamet edenlerin oranı **%17,5** iken 6-10 yıl arasında bu yörede ikamet edenlerin oranı ise **%13** olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmaya katılan halkın çoğunluğunun uzun yıllar boyunca Erzurum'da ikamet ettiği sonucuna ulaşılabilir.

Tablo 5.17. Erzurum Örnekleminin Memleketlerine İlişkin Demografik Bulguları

Memleket	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erzurum	254	63,5
Kars	12	3,0
Trabzon	8	2,0
İzmir	6	1,5
Bursa	6	1,5
Van	6	1,5
Ankara	6	1,5
Ağrı	5	1,3
Adana	4	1,0
Antalya	4	1,0
Diğerleri	89	24,9
Toplam	400	100,0

Örneklemin memleketlerine ilişkin demografik bulgulara ait Tablo 5.17 incelendiğinde katılımcıların **%63,5**'inin Erzurumlu olduğu görülmektedir. Katılımcıların **%3**'ünün memleketinin Kars, **%2**'sinin Trabzon olduğu tespit edilmiştir. Bu illeri **%1,5**'lik oranla İzmir, Bursa, Van, Ankara; **%1,3**'lük oranla Ağrı ve **%1**'lik oranla Adana ve Antalya illeri takip etmektedir. Memleketleri tabloda yer almayan iller olan katılımcıların toplam oranı ise **%24,9** olarak tespit edilmiştir.

Erzurum'da yaşayan halka "Bölgede turistlerle çok sık karşılaşıyor musunuz?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere frekans analizi uygulanmış ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.18. Erzurum Örnekleminin Bölgede Turistlerle Karşılaşma Durumu

Bölgede Turistlerle Çok Sık Karşılaşıyor Musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	149	37,3
Hayır	251	62,8
Toplam	400	100,0

Erzurum örnekleminin bölgede turistlerle karşılaşma durumuna yönelik verilerin yer aldığı Tablo 5.18'e göre araştırmaya katılan yerel halkın **%62,8**'i bölgede turistlerle sık karşılaşmadıklarını, **%37,3**'ü ise turistlerle sık karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Elde

edilen bu sonuçlar doğrultusunda Erzurum'a çok fazla turist gelmediği sonucunu çıkarmak mümkün olabilir.

Erzurum'da yaşayan yerel halka turistlerle ilgili düşüncelerini tespit etmeye yönelik bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere frekans analizi uygulanmış ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.19. Erzurum Örnekleminin Turistlerle İlgili Düşünceleri

Turistlerle İlgili Düşünceleriniz Nelerdir?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Sayıda Daha Fazla Gelmeliler	290	72,5
Çok Fazla Gelmeler Sınırlama Getirilmeli	18	4,5
İbadet Amaçlı Gelmelerinden Memnun Değilim	32	8,0
Turistlerin Yöremize Gelmeleri Beni İlgilendirmiyor	60	15,0
Toplam	400	100,0

Tablo 5.19 incelendiğinde araştırmaya katılanların **%72,5**'inin turistlerin sayıca daha fazla gelmeleri gerektiğini belirtmiş oldukları görülmektedir. Katılımcıların **%15**'i ise turistlerin Erzurum'a gelmelerinin kendilerini ilgilendirmediklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların çoğunluğunun turistlerin sayıca daha fazla gelmeleri gerektiğini belirtmesi yerel halkın Erzurum'da turizmingelişmesini istediği yönünde yorumlanabilir.

Araştırmaya katılan yerel halkın "Erzurum ili inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahiptir?" sorusuna vermiş oldukları cevapları gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.20. Erzurum İlinin İnanç Turizmi Açısından Sahip Olduğu Dini Değerler

Erzurum İli İnanç Turizmi Açısından Hangi Dinin Değerlerine Sahiptir?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
İslamiyet	353	88,3
Hristiyanlık	47	11,8
Toplam	400	100,0

Erzurum ilinin inanç turizmi açısından sahip olduğu dini değerlere yönelik bulguları içeren Tablo 5.20'ye bakıldığında katılımcıların **%88,3**'ünün Erzurum'un İslamiyet'e ait değerlere sahip olduğunu, **%11,8**'i ise Hıristiyanlığa ait dini değerlere sahip olduğunu belirttikleri görülmektedir.

5.2.2. Erzurum İlindeki İnanç Turizmine Yönelik Sorulara Yerel Halkın Eğilimleri

Erzurum'da yaşayan yerel halkın inanç turizmine yönelik sorulara katılım düzeylerini gösteren bulgular Tablo 5.21'de gösterilmiştir.

Tablo 5.21. Erzurum İlinde Yaşayan Yerel Halkın İnanç Turizmine Bakışı

Erzurum İlindeki İnanç Turizmi	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam Frekans	Toplam Yüzde
	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
Faktör 1: Tanıtım ve Bilgilendirme	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir.	4,5	10,5	16,0	38,5	30,5	400	100
İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Erzurum halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir.	6,5	9,8	17,3	33,5	33,0	400	100
Erzurum'a tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim.	9,3	11,3	12,0	35,0	32,5	400	100
Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır.	5,8	12,0	8,3	26,0	48,0	400	100
Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Erzurum'daki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım.	5,0	9,5	14,5	39,8	31,3	400	100
Erzurum'daki inanç turizmi merkezleri Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır.	8,8	11,0	15,8	34,8	29,8	400	100
Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir.	9,3	14,8	37,8	25,8	12,5	400	100
Faktör 2: Değişim ve Gelişim	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır.	12,5	16,5	21,5	34,3	15,3	400	100
Erzurum'da inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır.	20,5	23,8	11,0	29,3	15,5	400	100
İnanç turizmi Erzurum'un inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır.	8,3	13,8	19,5	31,3	27,3	400	100

Tablo 5.21. (Devam)

Faktör 3: Hoşgörü	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
Gelen turist sayısı arttıkça Erzurum halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır.	22,3	16,8	21,5	28,2	11,3	400	100
İnanç turizmi geliştikçe Erzurum halkının davranışları değişecektir.	31,0	18,0	17,0	23,3	10,0	400	100
İnanç turizmi; geliştikçe Erzurum halkının diğer inançlara ilgisini artıracaktır.	31,8	24,0	16,5	18,5	9,3	400	100
Erzurum'un farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum.	21,3	35,30	19,3	15,3	9,3	400	100
Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum.	7,8	14,5	13,3	35,8	28,7	400	100
Faktör 4: Rahatsızlık ve Endişe	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir.	37,5	27,8	15,0	11,8	8,0	400	100
Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum.	22,8	32,5	20,0	16,0	8,8	400	100
İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum.	23,8	29,8	19,0	14,0	13,5	400	100
Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar.	23,3	21,3	25,3	16,0	14,2	400	100

Tablo 5.21 incelendiğinde tanıtım ve bilgilendirme boyutunda katılımcıların %74'ünün turistlerin yöre ekonomisine büyük katkılar sağlayacağına katıldıklarını; %71'inin yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Erzurum'daki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılayacaklarını ve %69'unun inanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmesi görüşüne katıldıklarını belirttikleri görülmektedir. Bu bulgular ışığında Erzurum halkının büyük çoğunluğunun ilin inanç turizmi değerlerini tanıtmaya amaçlı gezi ve programlar düzenlenmesini istediği ve Erzurum'da bulunan inanç turizmi değerlerinin yeterince tanınmadığı için tanıtım faaliyetlerinin yapılması gerektiğini düşündükleri söylenebilir.

Değişim ve gelişim boyutunda katılımcıların %49,6'sı inanç turizminin şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacağını ve %58,6'sı ise inanç turizminin Erzurum'un inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağını düşünmektedir.

Hoşgörü boyutunda katılımcıların %64,5'i dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu ve %56,3'ü Erzurum'un farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olamayacağını düşündüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %55,8'inin inanç turizminin

Erzurum halkının diğer inançlara ilgisini artıracığına ve %51'inin ise inanç turizminin Erzurum halkının davranışlarını değiştireceğine katılmadıklarını belirttikleri tespit edilmiştir.

Rahatsızlık ve endişe boyutunda ise katılımcıların %65,3'ü yabancı turistlerin ibadet etmelerinden rahatsız olmadıklarını; %55,3'ü turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Bu bulgular ışığında Erzurum halkının çoğunluğunun inanç turizmi konusunda oldukça hoşgörülü ve açık görüşlü oldukları söylenebilir.

5.2.3. Erzurum İli Araştırma Sorularının Test Edilmesi

Erzurum'da yaşayan yerel halkın inanç turizmine bakış açılarını tespit etmek amacıyla T testi ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda tablolandırılmıştır.

Araştırma Sorusu 1: Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **cinsiyete** göre farklılık göstermekte midir?

Erzurum ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 1'i test etmek için **Independent Samples T- testi** yapılmıştır ve Tablo 5.22'de bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.22. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Cinsiyet Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum)

Boyut	Cinsiyet	N	Mean	Standart sapma	p Değeri (Sig. 2-tailed)
Tanıtım ve Bilgilendirme	Kadın	209	3,7327	0,77284	0,403
	Erkek	191	3,6687	0,75604	
Değişim ve Gelişim	Kadın	209	3,2951	0,90796	0,284
	Erkek	191	3,1955	0,94971	
Hoşgörü	Kadın	209	2,8794	0,80408	0,325
	Erkek	191	2,8010	0,78284	
Rahatsızlık ve Endişe	Kadın	209	2,6077	0,97462	0,209
	Erkek	191	2,4921	0,85027	

T-testi analizinde iki cevaplı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisine bakılmaktadır ve p değerine (sig 2-tailed) bakılarak **0,05 değerinden küçük olması** esas alınarak yorumlamalar yapılmaktadır. Tablo 5.22’de verilen T-testi bulguları incelendiğinde her bir boyutun p değerinin (sig 2-tailed) **0,05 değerinden büyük olduğu** sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda inanç turizmi kapsamındaki boyutlarda yer alan sorulara verilen cevaplarda cinsiyet özellikleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma Sorusu 2: Erzurum’da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **yaş özelliklerine** göre farklılık göstermekte midir?

A.S2a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S2b: Değişim ve gelişim boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S2c: Hoşgörü boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S2d: Rahatsızlık ve endişe boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Erzurum ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 2’yi test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.23’de bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.23. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Yaş Özellikleri Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum)

Boyut	Yaş	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	18-24	3,7242	0,76672	7	0,601	1,028	0,411
	25-31	3,6422	0,79122				
	32-38	3,5832	0,80849				
	39-45	3,8214	0,75045				
	46-52	3,7440	0,56358				
	53-59	3,8393	0,86642				
	60-65	3,8776	0,57922				
	65 yaş ve üzeri	4,1020	0,37538				
Değişim ve Gelişim	18-24	3,2772	0,99562	7	0,978	1,138	0,338
	25-31	3,1873	0,96291				
	32-38	3,0824	0,97442				
	39-45	3,3333	0,63021				
	46-52	3,5139	0,95795				
	53-59	3,2708	0,94453				
	60-65	3,5476	0,64856				
	65 yaş ve üzeri	3,5714	0,71270				
Hoşgörü	18-24	2,8990	0,78772	7	1,735	2,841	0,007*
	25-31	2,9676	0,76868				
	32-38	2,6682	0,75628				
	39-45	2,9250	0,74448				
	46-52	2,9917	0,70150				
	53-59	2,5125	0,80322				
	60-65	2,8000	1,06987				
	65 yaş ve üzeri	2,0000	0,99331				
Rahatsızlık ve Endişe	18-24	2,5693	0,89381	7	0,676	0,799	0,588
	25-31	2,6833	1,00256				
	32-38	2,4735	0,85393				
	39-45	2,4635	0,84424				
	46-52	2,5104	0,97099				
	53-59	2,2188	0,78991				
	60-65	2,6429	0,81284				
	65 yaş ve üzeri	2,6429	0,89381				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği tablo 5.23 incelendiğinde **Sig** değerlerinin tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; rahatsızlık ve endişe boyutlarında **0,05'ten**

büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda bu üç boyut ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak hoşgörü boyutunun **Sig** değerinin **0,05'ten küçük** olduğu (**0,007**) görülmektedir. Dolayısıyla hoşgörü boyutu yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.24. Hoşgörü Boyutu Post Hoc Testi TUKEY (Farklılık Düzeyi) (Erzurum)

Boyut	Yaş	Mean	Sig.
Hoşgörü 25-31*	18-24	0,06861	1,000
	32-38	0,29938	0,252
	39-45	0,04262	1,000
	46-52	-0,02405	1,000
	53-59	0,45512	0,857
	60-65	0,16762	1,000
	65 yaş ve üzeri	0,96762*	0,046*

Hoşgörü boyutunun yaş değişkenine göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna göre **25-31** yaş aralığı ile **65 yaş ve üzeri** arasında anlamlı bir fark (**Sig. 0,046**) olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında (Seçer, 2017), 25-31 yaş aralığında olanların 65 yaş ve üzeri olan kişilere nazaran inanç turizmi konusunda daha hoşgörülü oldukları yorumu yapılabilir. Bu bağlamda;

A.S2a:Tanıtım ve bilgilendirme boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S2b: Değişim ve gelişim boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S2c: Hoşgörü boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S2a: Rahatsızlık ve endişe boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma Sorusu 3: Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **eğitim durumuna** göre farklılık göstermekte midir?

A.S3a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S3b: Değişim ve gelişim boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S3c: Hoşgörü boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S3a: Rahatsızlık ve endişe boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Erzurum ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 3'ü test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.25'te bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.25. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Eğitim Durumu Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum)

Boyut	Eğitim düzeyi	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	İlkokul	3,6786	0,52294	5	1,523	2,660	0,022*
	Ortaokul	3,6735	0,63989				
	Lise	3,5839	0,74124				
	Önlisans	3,6034	0,83848				
	Lisans	3,7672	0,78844				
	Lisansüstü	4,0922	0,66245				
Değişim ve Gelişim	İlkokul	3,4792	0,64370	5	0,872	1,012	0,410
	Ortaokul	3,4048	0,87657				
	Lise	3,2232	0,95178				
	Önlisans	3,1642	0,93451				
	Lisans	3,1958	0,96198				
	Lisansüstü	3,4946	0,82044				

Tablo 5.25. (Devam)

Hoşgörü	İlkokul	3,0000	1,00664	5	0,477	0,755	0,583
	Ortaokul	2,9286	0,88479				
	Lise	2,9252	0,78426				
	Önlisans	2,8000	0,74182				
	Lisans	2,7650	0,79339				
	Lisansüstü	2,8194	0,75252				
Rahatsızlık ve Endişe	İlkokul	2,9219	1,10950	5	3,447	4,257	0,001*
	Ortaokul	2,8929	0,88827				
	Lise	2,7087	0,95164				
	Önlisans	2,6269	0,82844				
	Lisans	2,3462	0,85060				
	Lisansüstü	2,2661	0,96595				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği tablo 5.25 incelendiğinde **Sig** değerlerinin değişim ve gelişim ile hoşgörü boyutlarında **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu durumda bu iki boyut ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak tanıtım ve bilgilendirme boyutu (**0,022**) ile rahatsızlık ve endişe boyutlarının (**0,001**) **Sig** değerinin **0,05'ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme ile rahatsızlık ve endişe boyutları eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.26. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Eğitim Durumu Farklılık Düzeyi) (Erzurum)

Boyut	Eğitim Durumu	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme Lise*	Lisansüstü	-0,50831*	0,015*
Tanıtım ve Bilgilendirme Ön lisans *	Lisansüstü	-0,07516*	0,047*
Rahatsızlık ve Endişe Lise*	Lisans	0,36254*	0,021*

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların eğitim durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna bakıldığında tanıtım ve bilgilendirme

boyutunda lise ile lisansüstü eğitim (**Sig 0,015**) ve ön lisans ile lisansüstü eğitim (**Sig 0,047**) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında lisansüstü eğitim alan kişilerin lise ve ön lisans eğitimi alanlara göre, Erzurum'daki sanat eseri değeri taşıyan kutsal mekânların tanıtımının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin daha fazla yapılması gerektiğini düşünmektedir yorumu yapılabilir. Rahatsızlık ve endişe boyutunda lise ve lisans eğitimi arasında anlamlı bir fark (**Sig 0,021**) olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında lise eğitimi alan kişilerin lisans eğitimi alan kişilere nazaran, Erzurum'daki kutsal mekânların turistler tarafından tahrip edildiğini düşündükleri; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duydukları ve endişe ettikleri de söylenebilir. Bu bağlamda;

A.S3a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S3b: Değişim ve gelişim boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S3c: Hoşgörü boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S3a: Rahatsızlık ve endişe boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Araştırma Sorusu 4: Erzurum'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **mesleğe** göre farklılık göstermekte midir?

A.S4a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S4b: Değişim ve gelişim boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S4c: Hoşgörü boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S4a: Rahatsızlık ve endişe boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Erzurum ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için

kurulan araştırma sorusu 4'ü test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.29'da bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.27. İnanc Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Meslek Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Erzurum)

Boyut	Meslek	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	Öğrenci	3,7747	0,79173	8	1,522	2,692	0,007*
	İşçi	3,5216	0,70810				
	Çiftçi	3,3673	0,48695				
	Memur	3,7019	0,80632				
	Ev hanımı	3,8429	0,65018				
	Emekli	4,0000	0,54343				
	Esnaf	3,6158	0,84265				
	İşsiz	2,9841	0,66794				
	Serbest meslek	3,9246	0,67912				
Değişim ve Gelişim	Öğrenci	3,3504	0,98311	8	2,114	2,528	0,011*
	İşçi	3,2020	0,86899				
	Çiftçi	3,3333	0,60858				
	Memur	3,0420	0,93151				
	Ev hanımı	3,5889	0,81970				
	Emekli	3,5370	0,75959				
	Esnaf	3,2759	1,08404				
	İşsiz	2,6667	0,79931				
	Serbest meslek	3,5093	0,83756				
Hoşgörü	Öğrenci	3,0154	0,83729	8	1,043	1,678	0,102
	İşçi	3,0000	0,70340				
	Çiftçi	3,0571	0,55032				
	Memur	2,7669	0,68858				
	Ev hanımı	2,7667	0,91889				
	Emekli	2,6222	1,01492				
	Esnaf	2,8552	0,91947				
	İşsiz	2,6444	0,57252				
	Serbest meslek	2,6111	0,88149				
Rahatsızlık ve Endişe	Öğrenci	2,5641	0,91118	8	1,781	2,162	0,030*
	İşçi	2,6553	0,99688				
	Çiftçi	2,5714	0,57217				
	Memur	2,3465	0,87403				
	Ev hanımı	2,7833	0,94169				
	Emekli	2,7500	0,93541				
	Esnaf	2,6466	1,00338				
	İşsiz	3,3333	0,76035				
	Serbest meslek	2,5000	0,79057				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği tablo 5.27 incelendiğinde **Sig** değerinin hoşgörü boyutunda **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu durumda hoşgörü boyutu ile meslek arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak tanıtım ve bilgilendirme (**Sig 0,007**); değişim ve gelişim (**Sig 0,011**) ile rahatsızlık ve endişe boyutları (**0,030**) **Sig** değerinin **0,05'ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim ile rahatsızlık ve endişe boyutları mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.28. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Meslek Durumu Farklılık Düzeyi) (Erzurum)

Boyut	Meslek	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme Emekli *	İşsiz	1,01587*	0,037*
Tanıtım ve Bilgilendirme Serbest meslek *	İşsiz	0,94048*	0,031*
Değişim ve Gelişim Öğrenci *	Memur	0,30843*	0,020*
	İşsiz	0,68376*	0,034*
Değişim ve Gelişim Memur *	Öğrenci	-0,30843*	0,020*
	Ev hanımı	-0,54689*	0,003*
	Emekli	-0,49504*	0,032*
	Serbest meslek	-0,46726*	0,007*
Değişim ve Gelişim Ev hanımı *	Memur	0,54689*	0,003
	İşsiz	0,92222*	0,008*
Değişim ve Gelişim İşsiz *	Öğrenci	-0,68376	0,034*
	Ev hanımı	-0,92222	0,008*
	Emekli	-0,87037	0,020*
	Serbest meslek	-0,84259	0,014*
Rahatsızlık ve Endişe Öğrenci *	İşsiz	-0,76923*	0,017*
Rahatsızlık ve Endişe İşçi *	Memur	0,30885*	0,025*
	İşsiz	-0,67803*	0,036*

Tablo 5.28. (Devamı)

Rahatsızlık ve Endişe Memur *	İşçi	-0,30885*	0,025*
	Ev hanımı	-0,43688*	0,018*
	İşsiz	-0,98688*	0,002*
Rahatsızlık ve Endişe Esnaf *	İşsiz	-0,68678*	0,048*
Rahatsızlık ve Endişe İşsiz*	Öğrenci	0,76923*	0,017*
	İşçi	0,67803*	0,036*
	Memur	0,98688*	0,002*
	Esnaf	0,68678*	0,048*
	Serbest meslek	0,83333*	0,014*

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların meslek durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna bakıldığında tanıtım ve bilgilendirme boyutunda emekli ile işsiz kategorisi (**Sig 0,037**) serbest meslek ile işsiz kategorisi (**Sig 0,031**) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında emekli olan insanlar işsizlere ve serbest meslek grubundakilere göre Erzurum'daki inanç turizmi değerlerinin daha fazla tanıtımının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin gerektiğini düşünmektedir yorumu yapılabilir.

Değişim ve gelişim boyutunda bütün meslek grupları arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında ev hanımlarının diğer meslek gruplarında bulunan katılımcılara nazaran, inanç turizminin Erzurum'da değişim ve gelişime neden olacağını düşündükleri söylenebilir. Rahatsızlık ve endişe boyutunda da yine hemen hemen bütün meslek grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında işsiz kategorisindeki katılımcıların diğer meslek gruplarındaki katılımcılara göre, Erzurum'daki sanat eseri değeri taşıyan kutsal mekânların turistler tarafından tahrip edildiğini düşündükleri; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duydukları ve endişe ettikleri de söylenebilir. Bu bağlamda;

A.S4a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S4b: Değişim ve gelişim boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S4c: Hoşgörü boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S4d: Rahatsızlık ve endişe boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

5.3. KARS İLİNE AİT VERİLERİN ANALİZ SONUÇLARI

Bu bölümde Kars ilinde yaşayan yerel halka uygulanan anket sonucunda elde edilen verilere uygulanan SPSS analizlerine yer verilecektir.

5.3.1. Kars İlinde Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Erzurum-Kars-Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik hazırlanan bu çalışmada araştırmaya katılan Kars yerel halkının cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, meslek durumu, gelir durumu, yörede ikamet etme durumu ve memleket durumu gibi demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 5.29. Kars Örnekleminin Cinsiyetlerine İlişkin Demografik Bulguları

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erkek	192	48,0
Kadın	208	52,0
Toplam	400	100,0

Kars'ta yaşayan yerel halkın oluşturduğu örneklemin cinsiyetleri ile ilgili bilgilerin verildiği Tablo 5.29 incelendiğinde toplamda 400 katılımcının bulunduğu bu araştırmada katılımcıların %48'inin erkek, %52'sinin kadın olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.30. Kars Örnekleminin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları

Yaş	Frekans (n)	Yüzde (%)
18-24	83	20,8
25-31	91	22,8
32-38	98	24,5
39-45	51	12,8
46-52	33	8,3
53-59	23	5,8
60-65	14	3,5
65 ve üzeri	7	1,8
Toplam	400	100,0

Örneklemin yaşları ile ilgili demografik bulgularının verildiği Tablo 5.30 incelendiğinde katılımcıların **%24,5**'inin **32-38** yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların **%22,8**'lik kısmının **25-31** yaş aralığında ve **%20,8**'lik kısmının ise **18-24** yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. **65 yaş ve üzeri** yaş aralığında olan katılımcıların ise en düşük yüzdeye (**%1,8**) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5.31. Kars Örnekleminin Medeni Durumlarına İlişkin Demografik Bulguları

Medeni Durum	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evli	238	59,5
Bekâr	162	40,5
Toplam	400	100,0

Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin demografik bulgulara ait Tablo 5.31'e bakıldığında katılımcıların **%59,5**'ini evliler oluştururken, **%40,5**'ini ise bekârların oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5.32. Kars Örnekleminin Çocuk Sayısına İlişkin Demografik Bulguları

Çocuk Sayısı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Çocuğu olmayan	131	32,8
1-2	163	40,8
3-5	82	20,5
6-8	21	5,3
9 ve fazlası	3	0,8
Toplam	400	100,0

Örneklemin çocuk sayısına ilişkin demografik verilerinin bulunduğu Tablo 5.32 incelendiğinde katılımcıların **%40,8**'lik kısmını çocuk sayısı 1-2 olanlar, **%32,8**'lik kısmını hiç çocuğu olmayanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların **%20,5**'lik kısmının çocuk sayısının **3-5** arasında, **%5,3**'ünün ise **6-8** arasında olduğunu tespit edilmiştir.

Tablo 5.33. Kars Örnekleminin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Eğitim Durumu	Frekans (n)	Yüzde (%)
İlkokul	22	5,5
Ortaokul	37	9,3
Lise	114	28,5
Ön Lisans	60	15,0
Lisans	116	29,0
Lisansüstü	51	12,8
Toplam	400	100,0

Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin demografik bulguların yer aldığı Tablo 5.33 incelendiğinde en yüksek orana **%29** ile **lisans** düzeyinde eğitime sahip katılımcıların sahip olduğu görülmektedir. Lisans mezunu katılımcıları **%28,5** ile **lise** mezunu ve **%15** ile **ön lisans** mezunu katılımcıların takip ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 5.34. Kars Örnekleminin Meslek Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Meslek	Frekans (n)	Yüzde (%)
Öğrenci	77	19,3
İşçi	49	12,3
Çiftçi	9	2,3
Memur	130	32,5
Ev Hanımı	41	10,3
Emekli	20	5,0
Esnaf	41	10,3
İşsiz	7	2,3
Serbest Meslek	24	6,0
Toplam	400	100,0

Katılımcıların meslek durumlarına ilişkin bulgularına ait Tablo 5.34'e göre katılımcıların **%32,5**'i **memurlardan**, **%19,3**'ü **öğrencilerden** ve **%12,3**'ü **işçilerden**

oluşmaktadır. Ayrıca **çiftçi** ve **işsiz** kategorilerinde bulunan katılımcıların **%2,3** ile en düşük oranlara sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.35. Kars Örnekleminin Aylık Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Aylık Gelir	Frekans (n)	Yüzde (%)
2020 TL ve Altı(2019 Yılı Asgari Ücreti)	164	41,0
2021- 4042 TL	99	24,8
4043-6060 TL	76	19,0
6061-8080 TL	44	11,0
8081-10000 TL	9	2,3
10000 TL ve Üzeri	8	2,0
Toplam	400	100,0

Örneklemin gelir durumuna ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.35 incelendiğinde katılımcıların **%41**'inin 2020 TL ve altında aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. 2021-4042 TL aralığında gelire sahip olanların oranı **%24,8** ve 4043-6060 TL aralığında gelire sahip olanların oranı ise **%19** olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.36. Kars Örnekleminin Yörede İkamet Etme Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Yörede İkamet Etme Süresi	Frekans (n)	Yüzde (%)
0-5 Yıl	67	16,8
6-10 Yıl	51	12,8
11-15 Yıl	12	3,0
16-20 Yıl	58	14,5
21-25 Yıl	31	7,8
26 Yıl ve Üzeri	181	45,3
Toplam	400	100,0

Katılımcıların yörede ikamet etme durumuna ilişkin demografik verilerin bulunduğu Tablo 5.36'ya bakıldığında katılımcıların **%45,3**'ünün 26 yıl ve daha uzun süredir Kars'ta ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. 0-5 yıl arasında bu yörede ikamet edenlerin oranı **%17,5** iken 16-20 yıl arasında Kars'ta ikamet edenlerin oranı ise **%14,5** olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.37. Kars Örnekleminin Memleketlerine İlişkin Demografik Bulguları

Memleket	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kars	251	62,8
Ağrı	16	4,0
Iğdır	10	2,5
Elazığ	7	1,8
Giresun	7	1,8
Hakkâri	7	1,8
Artvin	6	1,5
Erzurum	6	1,5
Bursa	5	1,3
Mardin	5	1,3
Diğerleri	80	19,7
Toplam	400	100,0

Örneklemin memleketlerine ilişkin demografik bulgulara ait Tablo 5.37 incelendiğinde katılımcıların **%62,8**'inin Karşılı olduğu görülmektedir. Katılımcıların **%4**'ünün memleketinin Ağrı, **%2,5**'inin Iğdır olduğu tespit edilmiştir. Bu illeri **%1,8**'lik oranla Elazığ, Giresun, Hakkâri; **%1,5**'lik oranla Artvin, Erzurum ve **%1,3**'lük oranla Bursa ve Mardin illeri takip etmektedir. Memleketleri tabloda yer almayan iller olan katılımcıların toplam oranı ise **%19,7** olarak tespit edilmiştir.

Kars'ta yaşayan halka "Bölgede turistlerle çok sık karşılaşıyor musunuz?" şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere frekans analizi uygulanmış ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.38. Kars Örnekleminin Bölgede Turistlerle Karşılaşma Durumu

Bölgede Turistlerle Çok Sık Karşılaşıyor Musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	145	36,3
Hayır	255	63,8
Toplam	400	100,0

Kars örnekleminin bölgede turistlerle karşılaşma durumuna yönelik verilerin yer aldığı Tablo 5.38'e göre araştırmaya katılan yerel halkın **%63,8**'i bölgede turistlerle sık karşılaşmadıklarını, **%36,3**'ü ise turistlerle sık karşılaştıklarını belirtmişlerdir.

Kars'ta yaşayan yerel halka turistlerle ilgili düşüncelerini tespit etmeye yönelik bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere frekans analizi uygulanmış ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.39. Kars Örnekleminin Turistlerle İlgili Düşünceleri

Turistlerle İlgili Düşünceleriniz Nelerdir?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Sayıca Daha Fazla Gelmeliler	280	70,0
Çok Fazla Gelmektedir Sınırlama Getirilmeli	26	6,5
İbadet Amaçlı Gelmelerinden Memnun Değilim	27	6,8
Turistlerin Yöremize Gelmeleri Beni İlgilendirmiyor	67	16,8
Toplam	400	100,0

Tablo 5.39 incelendiğinde araştırmaya katılanların **%70**'inin turistlerin sayıca daha fazla gelmeleri gerektiğini belirtmiş oldukları görülmektedir. Katılımcıların **%16,8**'i ise turistlerin Kars'a gelmelerinin kendilerini ilgilendirmediğini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların **%6,8**'i ise turistlerin Kars'a ibadet amaçlı gelmelerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar doğrultusunda yerel halkın, Kars'ta turizmin gelişmesini istedikleri söylenebilir.

Araştırmaya katılan yerel halkın "Kars ili inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahiptir?" sorusuna vermiş oldukları cevapları gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.40. Kars İlinin İnanç Turizmi Açısından Sahip Olduğu Dini Değerler

Kars İli İnanç Turizmi Açısından Hangi Dinin Değerlerine Sahiptir?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
İslamiyet	199	49,8
Hristiyanlık	200	50,0
Yahudilik	1	0,3
Toplam	400	100,0

Kars ilinin inanç turizmi açısından sahip olduğu dini değerlere yönelik bulguları içeren Tablo 5.40'a bakıldığında katılımcıların **%50**'sinin Kars'ın Hristiyanlığa ait

değerlere sahip olduğunu, %49,8'i İslamiyet'e ait dini değerlere sahip olduğunu belirttikleri görülmektedir. Katılımcıların %0,3'ü yani sadece 1 kişi ise Kars'ın Yahudiliğe ait dini değerlere sahip olduğunu belirtmiştir.

5.3.2. Kars İlindeki İnanç Turizmine Yönelik Sorulara Yerel Halkın Eğilimleri

Kars'ta yaşayan yerel halkın inanç turizmine yönelik sorulara katılım düzeylerini gösteren bulgular Tablo 5.41'de gösterilmiştir.

Tablo 5.41. Kars İlinde Yaşayan Yerel Halkın İnanç Turizmine Bakışı

Kars ilindeki inanç turizmi	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katlıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam Frekans	Toplam Yüzde
Faktör 1: Tanıtım ve Bilgilendirme	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir.	4,0	8,0	14,0	39,8	34,3	400	100
İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Kars halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir.	5,5	9,8	12,3	40,0	32,5	400	100
Kars'ı tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim	8,5	10,5	10,8	36,8	33,5	400	100
Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır.	6,8	8,3	9,5	31,5	44,0	400	100
Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Kars'taki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım.	6,3	10,0	15,0	32,0	36,8	400	100
Kars'taki inanç turizmi merkezleri Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır.	6,5	11,3	17,5	38,3	26,5	400	100
Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir.	8,3	12,0	32,3	32,0	15,5	400	100
Faktör 2: Değişim ve Gelişim						n	%
İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır.	12,8	19,8	19,8	33,8	14,0	400	100
Kars'ta inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır.	18,8	24,3	14,8	25,5	16,8	400	100
İnanç turizmi Kars'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır.	6,0	18,8	17,5	33,8	24,0	400	100

Tablo 5.41. (Devam)

Faktör 3: Hoşgörü						n	%
Gelen turist sayısı arttıkça Kars halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır.	6,0	18,8	17,5	33,8	24,0	400	100
İnanç turizmi geliştikçe Kars halkının davranışları değişecektir.	29,5	20,3	13,3	24,0	13,0	400	100
İnanç turizmi; geliştikçe Kars halkının diğer inançlara ilgisini arttıracaktır.	32,5	23,0	17,3	17,0	10,3	400	100
Kars'ın farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum.	16,0	29,5	19,5	22,0	13,0	400	100
Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarına turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum.	6,5	15,8	16,8	32,3	28,7	400	100
Faktör 4: Rahatsızlık ve Endişe						n	%
Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir.	39,3	33,5	10,3	10,5	6,5	400	100
Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum.	24,8	33,8	19,3	14,2	8,0	400	100
İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum.	28,0	29,0	18,5	15,0	9,5	400	100
Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar.	25,0	22,8	25,8	13,8	12,8	400	100

Kars ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada tanıtım ve bilgilendirme boyutunda inanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir (%74,1); inanç turizmi bilincini oluşturmak için Kars halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir (%72,5) ve turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır (%75,5) düşüncesinde olan katılımcılar çoğunluktadır. Bu bulgular doğrultusunda Erzurum ilinde olduğu gibi, Kars'ta yerel halkın toplamda %70'ten fazlasının ilde inanç turizmine yönelik gezi ve programların yapılmasını istediği ifade edilebilir.

Değişim ve gelişim boyutunda katılımcıların % 47,8'i inanç turizminin şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacağını ve %57,8'i Kars'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Hoşgörü boyutunda katılımcıların %57,8'i gelen turist sayısı arttıkça Kars halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacağını; %61'i ise dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşündüklerini belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların

%55,5'i inanç turizminin Kars halkının diğer inançlara ilgisini artıracığına katılmadıklarını belirtmişlerdir.

Rahatsızlık ve endişe boyutunda ise katılımcıların %72,8'i yabancı turistlerin ibadet etmelerinden rahatsız olmadıklarını; %58,6'sı turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine katılmadıklarını belirtmişlerdir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda halkın büyük bir kısmının inanç turizmi kapsamında gelen turistlerin ibadetlerinden rahatsız olmadıkları ve yine çoğunluğunun İslamiyet dışındaki dinlere ait eserlerin restorasyonuna da ılımlı bakacağı söylenebilir. Sonuç olarak Kars halkının hoşgörülü ve açık görüşlü oldukları ifade edilebilir.

5.3.3. Kars İli Araştırma Sorularının Test Edilmesi

Kars'ta yaşayan yerel halkın inanç turizmine bakış açılarını tespit etmek amacıyla T testi ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda tablolatırılmıştır.

Araştırma Sorusu 5: Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **cinsiyete** göre farklılık göstermekte midir?

Kars ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 5'i test etmek için **Independent Samples T- testi** yapılmıştır ve Tablo 5.42'de bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.42. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Cinsiyet Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars)

Boyut	Cinsiyet	N	Mean	Standart sapma	p Değeri (Sig. 2-tailed)
Tanıtım ve Bilgilendirme	Kadın	192	3,7805	0,74838	0,686
	Erkek	208	3,7493	0,78802	
Değişim ve Gelişim	Kadın	192	3,2535	0,96325	0,422
	Erkek	208	3,1811	0,83714	
Hoşgörü	Kadın	192	2,8760	0,81263	0,272
	Erkek	208	2,9654	0,80910	
Rahatsızlık ve Endişe	Kadın	192	2,4180	0,90163	0,722
	Erkek	208	2,4507	0,93589	

T-testi analizinde iki cevaplı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisine bakılmaktadır ve p değerine (sig2-tailed) bakılarak **0,05 değerinden küçük olması** esas alınarak yorumlamalar yapılmaktadır. Tablo 5.42’de yer alan T-testi bulguları incelendiğinde her bir boyutun p değerinin (sig 2-tailed) **0,05 değerinden büyük olduğu** sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda inanç turizmi kapsamındaki boyutlarda yer alan sorulara verilen cevaplarda cinsiyet özellikleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma Sorusu 6: Kars’ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **yaş özelliklerine** göre farklılık göstermekte midir?

A.S6a:Tanıtım ve bilgilendirme boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S6b: Değişim ve gelişim boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S6c: Hoşgörü boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S6d: Rahatsızlık ve endişe boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Kars ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma soruzu 6’yı test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.43’te bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.43. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Yaş Özellikleri Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars)

Boyut	Yaş	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	18-24	3,6833	0,88712	7	0,583	0,987	0,440
	25-31	3,7268	0,77127				
	32-38	3,8426	0,72771				
	39-45	3,8627	0,74448				
	46-52	3,8009	0,68320				
	53-59	3,4969	0,81824				
	60-65	3,7857	0,54830				
	65 yaş ve üzeri	4,0612	0,36754				

Tablo 5.56. (Devam)

Değişim ve Gelişim	18-24	3,2329	0,98874	7	0,884	1,094	0,366
	25-31	3,1868	0,92990				
	32-38	3,1293	0,89754				
	39-45	3,2484	0,83491				
	46-52	3,1010	0,80141				
	53-59	3,5072	0,66568				
	60-65	3,2619	0,97120				
	65 yaş ve üzeri	3,8571	0,71640				
Hoşgörü	18-24	3,0072	0,91782	7	1,183	1,824	0,081
	25-31	2,9912	0,75537				
	32-38	2,8898	0,76905				
	39-45	3,0235	0,75963				
	46-52	2,7273	0,78233				
	53-59	2,9913	0,68352				
	60-65	2,4857	0,96624				
	65 yaş ve üzeri	2,3143	0,95817				
Rahatsızlık ve Endişe	18-24	2,5181	0,97122	7	1,489	1,789	0,088
	25-31	2,3352	0,92438				
	32-38	2,3291	0,93995				
	39-45	2,3873	0,74383				
	46-52	2,3712	0,85495				
	53-59	2,7391	1,00136				
	60-65	3,0357	0,82542				
	65 yaş ve üzeri	2,6786	0,85042				

Tablo 5.43'te verilen ANOVA testi bulguları incelendiğinde her bir boyutun p değerinin (sig.) **0,05 değerinden büyük olduğu** sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda inanç turizmi kapsamındaki boyutlarda yer alan sorulara verilen cevaplarda yaş özellikleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma Sorusu 7: Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **eğitim durumuna** göre farklılık göstermekte midir?

A.S7a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S7b: Değişim ve gelişim boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S7c: Hoşgörü boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S7a: Rahatsızlık ve endişe boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Kars ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 7'yi test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.44'te bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.44. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Eğitim Durumu Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars)

Boyut	Eğitim düzeyi	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	İlkokul	3,7468	0,82116	5	4,407	8,129	0,000*
	Ortaokul	3,6718	0,69323				
	Lise	3,4373	0,84767				
	Önlisans	3,8024	0,75917				
	Lisans	3,9631	0,64883				
	Lisansüstü	4,0728	0,60836				
Değişim ve Gelişim	İlkokul	3,5909	0,89639	5	1,161	1,443	0,208
	Ortaokul	3,2523	0,84036				
	Lise	3,0936	0,93706				
	Önlisans	3,1778	0,91743				
	Lisans	3,2155	0,90009				
	Lisansüstü	3,3464	0,80818				
Hoşgörü	İlkokul	3,0727	0,89346	5	0,851	1,299	0,264
	Ortaokul	2,9189	0,83860				
	Lise	2,8772	0,83189				
	Önlisans	2,9433	0,70455				
	Lisans	2,8310	0,75739				
	Lisansüstü	3,1451	0,92354				
Rahatsızlık ve Endişe	İlkokul	2,7727	1,03484	5	9,541	13,008	0,000*
	Ortaokul	2,8176	0,81999				
	Lise	2,7237	0,92194				
	Önlisans	2,4750	0,83450				
	Lisans	2,2629	0,86404				
	Lisansüstü	1,7108	0,62123				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği Tablo 5.44 incelendiğinde **Sig** değerlerinin değişim ve gelişim ile hoşgörü boyutlarında **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu durumda bu iki boyut ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir.

Ancak tanıtım ve bilgilendirme boyutu (**0,000**) ile rahatsızlık ve endişe boyutlarının (**0,000**) Sig değerinin **0,05'ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme ile rahatsızlık ve endişe boyutları eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.45. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Eğitim Durumu Farklılık Düzeyi) (Kars)

Boyut	Eğitim Durumu	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme Lise*	Önlisans	-0,36504*	0,025
	Lisans	-0,52571*	0,000
	Lisansüstü	-0,63549*	0,000
Rahatsızlık ve Endişe İlkokul*	Lisansüstü	1,06194*	0,000
Rahatsızlık ve Endişe Ortaokul*	Lisans	0,55464*	0,009
	Lisansüstü	1,10678*	0,000
Rahatsızlık ve Endişe Lise*	Lisans	0,46075*	0,001
	Lisansüstü	1,01290*	0,000
Rahatsızlık ve Endişe Ön Lisans*	Lisansüstü	0,76422*	0,000
Rahatsızlık ve Endişe Lisans*	Ortaokul	-0,55464*	0,009
	Lise	-0,46075*	0,001
	Lisansüstü	0,55215*	0,002

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların eğitim durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna göre tanıtım ve bilgilendirme boyutunda lise, ön lisans (**Sig 0,025**), lisans (**Sig 0,000**) ve lisansüstü (**Sig 0,000**) eğitim arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında ise lisansüstü eğitimi alan kişilerin lise, ön lisans ve lisans eğitimi alanlara göre, Kars'taki sanat eseri taşıyan kutsal mekânların tanıtımının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin daha fazla yapılması gerektiğini düşündükleri görülmektedir. Rahatsızlık ve endişe boyutunda bütün meslek grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında ortaokul mezunu olan kişilerin diğer eğitim düzeyindeki kişilere göre, Kars'taki inanç turizmi açısından değer taşıyan kutsal mekânların turistler tarafından

tahrip edildiğini düşündükleri; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duydukları ve endişe ettikleri de söylenebilir. Bu bağlamda;

A.S7a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S7b: Değişim ve gelişim boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S7c: Hoşgörü boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S7a: Rahatsızlık ve endişe boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Araştırma Sorusu 8: Kars'ta inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **mesleğe** göre farklılık göstermekte midir?

A.S8a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S8b: Değişim ve gelişim boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S8c: Hoşgörü boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S8a: Rahatsızlık ve endişe boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Kars ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 8'i test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.46'da bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.46. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Meslek Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Kars)

Boyut	Meslek	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	Öğrenci	3,6642	0,90700	8	1,662	2,922	0,004*
	İşçi	3,4023	0,72649				
	Çiftçi	3,4127	0,96215				
	Memur	3,8648	0,72392				
	Ev hanımı	3,9024	0,68096				
	Emekli	3,8786	0,49763				
	Esnaf	3,7561	0,79363				
	İşsiz	3,7619	0,93950				
	Serbest meslek	4,0952	0,41418				
Değişim ve Gelişim	Öğrenci	3,3160	0,96714	8	1,167	1,456	0,172
	İşçi	3,0952	1,02289				
	Çiftçi	3,4074	1,03786				
	Memur	3,0538	0,81523				
	Ev hanımı	3,2520	0,72181				
	Emekli	3,3500	0,95191				
	Esnaf	3,2927	1,01159				
	İşsiz	3,3704	0,82402				
	Serbest meslek	3,5833	0,76297				
Hoşgörü	Öğrenci	3,0416	0,89873	8	,742	1,130	0,342
	İşçi	2,9020	0,76716				
	Çiftçi	3,0444	0,58119				
	Memur	2,9385	0,80033				
	Ev hanımı	2,7610	0,76970				
	Emekli	2,7100	0,91185				
	Esnaf	2,8683	0,73974				
	İşsiz	3,4222	0,79022				
	Serbest meslek	2,8083	0,81182				
Rahatsızlık ve Endişe	Öğrenci	2,5617	0,99353	8	4,230	5,462	0,000*
	İşçi	2,7653	0,99923				
	Çiftçi	2,7778	1,04914				
	Memur	2,0635	0,81013				
	Ev hanımı	2,5732	0,77911				
	Emekli	2,9500	0,91623				
	Esnaf	2,4756	0,74751				
	İşsiz	2,8889	1,18659				
	Serbest meslek	2,3333	0,73966				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği tablo 5.46 incelendiğinde **Sig** değerinin değişim ve gelişim ile hoşgörü boyutlarında **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu durumda bu hoşgörü ve değişim ve gelişim boyutları ile meslek arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak tanıtım ve bilgilendirme (**Sig 0,004**) ile rahatsızlık ve endişe boyutlarında (**Sig 0,000**) **Sig** değerinin **0,05'ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme ile rahatsızlık ve endişe boyutları mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.47. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Meslek Durumu Farklılık Düzeyi) (Kars)

Boyut	Meslek	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme İşçi *	Memur	-0,46250*	0,009
	Ev hanımı	-0,50011*	0,048
	Serbest meslek	-0,69291*	0,008
Rahatsızlık ve Endişe Memur *	Öğrenci	-0,49823*	0,003
	İşçi	-0,70184*	0,000
	Ev hanımı	-0,50971*	0,036
	Emekli	-0,88654*	0,001

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların meslek durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna bakıldığında tanıtım ve bilgilendirme boyutunda işçi ile memur (**Sig 0,009**); işçi ile ev hanımı (**Sig 0,048**) ve işçi ile serbest meslek (**Sig 0,008**) grubundaki katılımcılar arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında serbest meslek grubunda olan katılımcıların memur, ev hanımı ve işçilere göre Kars'taki inanç turizmi değerlerinin daha fazla tanıtımının yapılmasının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin gerektiğini düşünmektedir yorumu yapılabilir. Rahatsızlık ve endişe boyutunda ise memur ile öğrenci (**Sig 0,003**), memur ile işçi (**Sig 0,000**), memur ile ev hanımı (**Sig 0,036**) ve memur ile emekli (**Sig 0,001**) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında emeklilerin; öğrenci, işçi, ev hanımı ve memurlara göre, Kars'taki kutsal mekânların turistler tarafından tahrip edildiğini düşündükleri; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duydukları ve endişe ettikleri de söylenebilir. Bu bağlamda;

A.S8a:Tanıtım ve bilgilendirme boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S8b: Değişim ve gelişim boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S8c: Hoşgörü boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S8a: Rahatsızlık ve endişe boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

5.4. VAN İLİNE AİT VERİLERİN ANALİZ SONUÇLARI

Bu bölümde Van ilinde yaşayan yerel halka uygulanan anket sonucunda elde edilen verilere uygulanan SPSS analizlerine yer verilecektir.

5.4.1. Van İlinde Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Erzurum-Kars-Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik hazırlanan bu çalışmada araştırmaya katılan Van yerel halkının cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, eğitim durumu, meslek durumu, gelir durumu, yörede ikamet etme durumu ve memleket durumu gibi demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 5.48. Van Örnekleminin Cinsiyetlerine İlişkin Demografik Bulguları

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erkek	249	62,3
Kadın	151	37,8
Toplam	400	100,0

Van'da yaşayan yerel halkın oluşturduğu örneklemin cinsiyetleri ile ilgili bilgilerin yer aldığı Tablo 5.48 incelendiğinde toplamda 400 katılımcının bulunduğu bu çalışmada katılımcıların %62,3'ünün erkek, %37,8'inin kadın olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.49. Van Örnekleminin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları

Yaş	Frekans (n)	Yüzde (%)
18-24	56	14,0
25-31	102	25,5
32-38	91	22,8
39-45	60	15,0
46-52	43	10,8
53-59	26	6,5
60-65	15	3,8
65 ve üzeri	7	1,8
Toplam	400	100,0

Örneklemin yaşları ile ilgili demografik bulgularının verildiği Tablo 5.49 incelendiğinde katılımcıların **%25,5**'inin **25-31** yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların **%22,8**'lik kısmının **32-38** yaş aralığında ve **%15**'lik kısmının ise **39-45** yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. **60-65** (**%3,8**) ve **65 yaş ve üzeri** (**%1,8**) yaş aralığında olan katılımcıların ise en düşük yüzdelerle sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5.50. Van Örnekleminin Medeni Durumlarına İlişkin Demografik Bulguları

Medeni Durum	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evli	289	72,3
Bekâr	111	27,8
Toplam	400	100,0

Katılımcıların medeni durumlarına ilişkin demografik bulguların yer verildiği Tablo 5.50'ye bakıldığında katılımcıların **%72,3**'ünün evlilerden, **%27,8**'inin ise bekârlardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 5.51. Van Örnekleminin Çocuk Sayısına İlişkin Demografik Bulguları

Çocuk Sayısı	Frekans (n)	Yüzde (%)
Çocuğu olmayan	104	26,0
1-2	141	35,3
3-5	106	26,5
6-8	44	11,0
9 ve fazlası	5	1,3
Toplam	400	100,0

Örneklemin çocuk sayısına ilişkin demografik verilerinin bulunduğu Tablo 5.51 incelendiğinde katılımcıların **%35,3**'lük kısmını çocuk sayısı **1-2** olanlar oluşturmaktadır. Katılımcıların **%26,5**'lik kısmının çocuk sayısının ise **3-5** arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca hiç çocuğu olmayan katılımcıların oranı **%26** iken **9 ve**

daha fazla çocuğa sahip olan katılımcıların oranı **%1,3** olarak tespit edilmiştir. Erzurum ve Kars illeriyle kıyaslandığında Van halkının çocuk sayısının daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 5.52. Van Örnekleminin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Eğitim Durumu	Frekans (n)	Yüzde (%)
İlkokul	46	11,5
Ortaokul	71	17,8
Lise	96	24,0
Ön Lisans	51	12,8
Lisans	98	24,5
Lisansüstü	38	9,5
Toplam	400	100,0

Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin demografik bulguların yer aldığı Tablo 5.52 incelendiğinde katılımcıların **%24,5**'inin **lisans**, takibinde **%24**'ünün ise **lise** düzeyinde eğitim aldıkları görülmektedir. Ayrıca katılımcıların **%17,8**'inin **ortaokul** ve **%12,8**'inin **ön lisans** düzeyinde eğitim aldıkları tespit edilmiştir.

Her üç ilin eğitim seviyelerine bakıldığında lisanüstü eğitimi alan katılımcıların oranlarının Türkiye ortalamasının üzerinde çıktığı görülmektedir. Üç ilde de veri toplama aşamasında üniversitede görev yapan akademik personelden de veri toplanması nedeniyle bu sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Tablo 5.53. Van Örnekleminin Meslek Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Meslek	Frekans (n)	Yüzde (%)
Öğrenci	48	12,0
İşçi	44	11,0
Çiftçi	19	4,8
Memur	112	28,0
Ev Hanımı	52	13,0
Emekli	22	5,5
Esnaf	58	14,5
İşsiz	24	6,0
Serbest Meslek	21	5,3
Toplam	400	100,0

Katılımcıların meslek durumlarına ilişkin bulgularına ait Tablo 5.53'e göre katılımcıların %28'i memurlardan, %14,5'i esnaflardan ve %13'ü ev hanımlarından oluşmaktadır. Ayrıca çiftçi (%4,8) ve serbest meslek (%5,3) kategorilerinde bulunan katılımcıların en düşük yüzdelere sahip olduğu da tespit edilmiştir.

Tablo 5.54. Van Örnekleminin Aylık Gelir Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Aylık Gelir	Frekans (n)	Yüzde (%)
2020 TL ve Altı(2019 Yılı Asgari Ücreti)	197	49,3
2021- 4042 TL	93	23,3
4043-6060 TL	75	18,8
6061-8080 TL	24	6,0
8081-10000 TL	6	1,5
10000 TL ve Üzeri	5	1,3
Toplam	400	100,0

Örneklemin gelir durumuna ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.54 incelendiğinde katılımcıların %49,3'ünün 2020 TL ve altında aylık gelire sahip olduğu görülmektedir. 2021-4042 TL aralığında gelire sahip olanların oranı %23,3 ve 4043-6060 TL aralığında gelire sahip olanların oranı ise %18,8 olarak tespit edilmiştir. 8081-10000 TL arasında (%1,5) ve 10000 TL ve üzerinde (%1,3) aylık gelire sahip olan katılımcıların ise en düşük yüzdelere sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5.55. Van Örnekleminin Yörede İkamet Etme Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Yörede İkamet Etme Süresi	Frekans (n)	Yüzde (%)
0-5 Yıl	49	12,3
6-10 Yıl	44	11,0
11-15 Yıl	17	4,3
16-20 Yıl	49	12,3
21-25 Yıl	48	12,0
26 Yıl ve Üzeri	193	48,3
Toplam	400	100,0

Katılımcıların yörede ikamet etme durumuna ilişkin demografik bulgulara ait Tablo 5.55'e bakıldığında katılımcıların %48,3'ünün 26 yıl ve daha uzun süredir Van'da ikamet ettikleri anlaşılmaktadır. 0-5 yıl ve 16-20 arasında bu yörede ikamet edenlerin oranı aynı

iken (%12,3), 21-25 yıl arasında Van'da ikamet edenlerin oranı ise %12 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.56. Van Örnekleminin Memleketlerine İlişkin Demografik Bulguları

Memleket	Frekans (n)	Yüzde (%)
Van	274	68,5
Hakkâri	21	5,3
Bitlis	17	4,3
Ağrı	10	2,5
Diyarbakır	7	1,8
Siirt	7	1,8
Erzurum	6	1,5
İğdir	4	1,0
Denizli	3	0,8
İzmir	3	0,8
Diğerleri	48	11,7
Toplam	400	100,0

Araştırmaya katılanların memleketlerine ilişkin demografik bulgulara ait tablo incelendiğinde katılımcıların %68,5'inin Vanlı olduğu görülmektedir. Katılımcıların %5,3'ünün memleketinin Hakkâri, %4,3'ünün Bitlis; %2,5'inin Ağrı olduğu tespit edilmiştir. Bu illeri %1,8'lik oranla Diyarbakır ve Siirt; %1,5'lik oranla Erzurum; %1'lik oranlı İğdir ve %0,8'lik oranla Denizli ve İzmir illeri takip etmektedir. Memleketleri tabloda yer almayan iller olan katılımcıların toplam oranı ise %11,7 olarak tespit edilmiştir.

Van'da yaşayan halka “Bölgede turistlerle çok sık karşılaşıyor musunuz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere frekans analizi uygulanmış ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.57. Van Örnekleminin Bölgede Turistlerle Karşılaşma Durumu

Bölgede Turistlerle Çok Sık Karşılaşıyor Musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	234	58,5
Hayır	166	41,5
Toplam	400	100,0

Van örnekleminin bölgede turistlerle karşılaşma durumuna yönelik verilerin yer aldığı Tablo 5.57'ye göre araştırmaya katılan yerel halkın %58,5'i bölgede turistlerle sık karşılaştıklarını, %41,5'i ise turistlerle sık karşılaşmadıklarını belirtmişlerdir. Elde edilen

bu sonuçlar doğrultusunda Van ilinin, Erzurum ve Kars illerine göre daha fazla turist çektiğini söylemek mümkündür.

Van’da yaşayan yerel halka turistlerle ilgili düşüncelerini tespit etmeye yönelik bir soru yöneltilmiştir. Katılımcılardan elde edilen verilere frekans analizi uygulanmış ve bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5.58. Van Örnekleminin Turistlerle İlgili Düşünceleri

Turistlerle İlgili Düşünceleriniz Nelerdir?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Sayıcı Daha Fazla Gelmeliler	244	61,0
Çok Fazla Gelmektedir Sınırlama Getirilmeli	72	18,0
İbadet Amaçlı Gelmelerinden Memnun Değilim	43	10,8
Turistlerin Yöremize Gelmeleri Beni İlgilendirmiyor	41	10,3
Toplam	400	100,0

Van yerel halkının turistlerle ilgili düşüncelerine ait bulguların yer aldığı Tablo 5.58’de araştırmaya katılanların **%61**’i turistlerin sayıcı daha fazla gelmeleri gerektiğini belirtirken katılımcıların **%18**’i ise turistlerin Van’a çok fazla geldiğini ve bu nedenle sınırlama getirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca katılımcıların **%10,8**’inin turistlerin Van’a ibadet amaçlı gelmelerinden memnun olmadıkları da tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılan yerel halkın “Van ili inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahiptir?” sorusuna vermiş oldukları cevapları gösteren tablo aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.59. Van İlinin İnanç Turizmi Açısından Sahip Olduğu Dini Değerler

Van İli İnanç Turizmi Açısından Hangi Dinin Değerlerine Sahiptir?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
İslamiyet	271	67,8
Hristiyanlık	129	32,3
Toplam	400	100,0

Van ilinin inanç turizmi açısından sahip olduğu dini değerlere yönelik bulguları içeren Tablo 5.59’a bakıldığında katılımcıların **%67,8**’inin Van’ın İslamiyet’e ait

değerlere sahip olduğunu, %32,3'ünün ise Hıristiyanlığa ait dini değerlere sahip olduğunu belirttikleri görülmektedir.

5.4.2. Van İlindeki İnanç Turizmine Yönelik Sorulara Yerel Halkın Eğilimleri

Van'da yaşayan yerel halkın inanç turizmine yönelik sorulara katılım düzeylerini gösteren bulgular Tablo 5.60'ta gösterilmiştir.

Tablo 5.60. Van İlinde Yaşayan Yerel Halkın İnanç Turizmine Bakışı

Van ilindeki inanç turizmi	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	Toplam Frekans	Toplam Yüzde
Faktör 1: Tanıtım ve Bilgilendirme	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir.	3,5	3,3	14,5	39,5	39,3	400	100
İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Van halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir.	3,0	5,5	14,5	40,0	37,0	400	100
Van'ı tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim.	4,8	8,3	15,3	35,5	36,3	400	100
Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır.	5,8	3,8	7,5	28,2	54,8	400	100
Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Van'daki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım.	5,8	4,3	13,8	31,8	45,0	400	100
Van'daki inanç turizmi merkezleri Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır.	6,3	8,5	20,5	32,8	32,0	400	100
Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir.	7,5	8,0	29,0	29,8	25,8	400	100
Faktör 2: Değişim ve Gelişim	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır.	8,8	16,8	21,3	34,3	19,0	400	100
Van'da inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır.	16,5	18,8	14,0	25,8	25,0	400	100
İnanç turizmi Van'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır.	7,0	9,5	18,8	35,8	29,0	400	100

Tablo 5.60. (Devam)

Faktör 3: Hoşgörü	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
Gelen turist sayısı arttıkça Van halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır.	7,8	10,8	26,5	32,5	22,5	400	100
İnanç turizmi geliştikçe Van halkının davranışları değişecektir.	15,3	24,5	15,5	25,5	19,3	400	100
İnanç turizmi; geliştikçe Van halkının diğer inançlara ilgisini artıracaktır.	20,0	25,3	18,5	20,5	15,8	400	100
Van'ın farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum.	7,5	22,8	22,5	29,3	18,0	400	100
Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum.	4,8	5,3	13,0	37,3	39,8	400	100
Faktör 4: Rahatsızlık ve Endişe	(%)	(%)	(%)	(%)	(%)	n	%
Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir.	37,5	22,3	13,3	15,0	12,0	400	100
Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum.	25,5	26,0	20,8	15,5	12,3	400	100
İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum.	27,5	21,0	24,3	15,8	11,5	400	100
Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar.	23,0	21,5	24,5	17,5	13,5	400	100

Van ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada tanıtım ve bilgilendirme boyutu altındaki sorulara göre Van'daki yerel halkın %78,8'i inanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmesi ve %77'si inanç turizmi bilincinin oluşturulması için halkın konu ile ilgili bilgilendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Turistlerin gelmesinin yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlayacağına inanan yerel halkın % 64,8'i Van'daki inanç turizmi merkezlerinin Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmadığını belirtmektedir. Erzurum ve Kars illerinde olduğu gibi Van halkının da önemli bir kısmı halkın inanç turizmi açısından bilinçlendirilmesi için gezi ve programlar düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu durum aslında yerel halkın inanç turizminin ne olduğunu ve illerinin turizm potansiyellerini öğrenme konusunda istekli olduklarının bir kanıtı niteliğindedir.

Değişim ve gelişim boyutunda çalışmaya katılanların % 64,8'i inanç turizminin Van'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacağını düşünürken, % 50,8 oranındaki

katılımcı da Van'da inanç turizmi kapsamında yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkileneneği kaygısı taşıdıklarını dile getirmişlerdir.

Hoşgörü boyutunda katılımcıların %77,1'i dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşündüğünü; %55'i ise gelen turist sayısı arttıkça Van halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacağını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Rahatsızlık ve endişe boyutunda ise katılımcıların % 59,8'i yabancı turistlerin ibadet etmelerinin kendilerini aşırı derecede rahatsız ettiği görüşüne katılmadıklarını dile getirmişlerdir. Elde edilen bulgular doğrultusunda Erzurum ve Kars illerinde olduğu gibi, Van halkının çoğunluğunun da inanç turizmi konusunda hoşgörülü ve açık görüşlü olduklarını söylemek mümkündür.

5.4.3. Van İli Araştırma Sorularının Test Edilmesi

Van'da yaşayan yerel halkın inanç turizmine bakış açılarını tespit etmek amacıyla T testi ve ANOVA analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda elde edilen bulgular aşağıda tablolatırılmıştır.

Araştırma Sorusu 9: Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **cinsiyete** göre farklılık göstermekte midir?

A.S9a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S9b: Değişim ve gelişim boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S9c: Hoşgörü boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S9d: Rahatsızlık ve endişe boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Van ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 9'u test etmek için **Independent Samples T- testi** yapılmıştır ve Tablo 5.61'de bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.61. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Cinsiyet Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)

Boyut	Cinsiyet	N	Mean	Standart sapma	p Değeri (Sig. 2-tailed)
Tanıtım ve Bilgilendirme	Kadın	249	3,8853	0,68388	0,020*
	Erkek	151	4,0492	0,67331	
Değişim ve Gelişim	Kadın	249	3,4873	0,85611	0,152
	Erkek	151	3,3642	0,79102	
Hoşgörü	Kadın	249	3,4185	0,71672	0,019*
	Erkek	151	3,2450	0,71523	
Rahatsızlık ve Endişe	Kadın	249	2,7319	1,03306	0,002*
	Erkek	151	2,4123	0,93104	

Tablo 5.61’de yer alan T-testi bulguları incelendiğinde sadece değişim ve gelişim boyutun p değerinin (sig 2-tailed) **0,05 değerinden büyük olduğu** görülmektedir. Bu bağlamda değişim ve gelişim boyutunda yer alan sorulara verilen cevaplarda cinsiyet özellikleri anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Fakat tanıtım ve bilgilendirme (**0,020**), hoşgörü (**0,019**) ve rahatsızlık ve endişe (**0,002**) boyutlarının **Sig** değerinin **0,05’ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme, hoşgörü ile rahatsızlık ve endişe boyutları cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Bu bağlamda erkeklerin kadınlara göre Van’daki inanç turizmi açısından önemi olan kutsal mekânların tanıtımının ve halkın inanç turizmi açısından bilgilendirilmesinin daha fazla yapılması gerektiğini düşündükleri söylenebilir. Ayrıca kadınların erkeklere göre; Van’a inanç turizmi kapsamında gelen turistlere karşı daha hoşgörülü oldukları; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duyduklarını ve endişe ettiklerini de söylemek mümkündür. Bu bağlamda;

A.S9a:Tanıtım ve bilgilendirme boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S9b: Değişim ve gelişim boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S9c: Hoşgörü boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S9a: Rahatsızlık ve endişe boyutu cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Araştırma Sorusu 10: Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **yaş özelliklerine** göre farklılık göstermekte midir?

A.S10a:Tanıtım ve bilgilendirme boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S10b: Değişim ve gelişim boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S10c: Hoşgörü boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S10a: Rahatsızlık ve endişe boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Van ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 10'u test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.62'de bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.62. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Yaş Özellikleri Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)

Boyut	Yaş	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	18-24	4,0255	0,49720	7	0,942	2,053	0,048*
	25-31	3,9804	0,58472				
	32-38	4,0549	0,69097				
	39-45	3,9214	0,76973				
	46-52	3,9037	0,72958				
	53-59	3,5989	0,90533				
	60-65	3,6000	0,83683				
	65 ve üzeri	3,9592	0,44960				
Değişim ve Gelişim	18-24	3,4524	0,78991	7	0,207	0,294	0,956
	25-31	3,4052	0,78996				
	32-38	3,4359	0,86879				
	39-45	3,3833	0,89110				
	46-52	3,4341	0,89542				
	53-59	3,6026	0,97534				
	60-65	3,6000	0,59362				
	65 ve üzeri	3,5238	0,42414				

Tablo 5.62. (Devam)

Hoşgörü	18-24	3,4750	0,59643	7	0,382	0,733	0,644
	25-31	3,3235	0,72360				
	32-38	3,3451	0,67334				
	39-45	3,3200	0,78994				
	46-52	3,2605	0,76909				
	53-59	3,4154	0,84081				
	60-65	3,2533	0,75011				
	65 ve üzeri	3,7429	0,79762				
Rahatsızlık ve Endişe	18-24	2,5714	0,89660	7	0,588	0,576	0,775
	25-31	2,5735	1,01266				
	32-38	2,5659	1,02797				
	39-45	2,5583	1,03474				
	46-52	2,6279	0,98708				
	53-59	2,8269	1,17211				
	60-65	2,9000	0,93446				
	65 ve üzeri	3,0000	1,05079				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği Tablo 5.62 incelendiğinde **Sig** değerlerinin tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim, hoşgörü ve rahatsızlık ve endişe boyutlarında **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu durum bu üç boyut ile yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir. Ancak tanıtım ve bilgilendirme boyutunun **Sig** değerinin **0,05'ten küçük** olduğu (**0,048**) görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme boyutu yaş değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.63. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Yaş Durumu Farklılık Düzeyi) (Van)

Boyut	Yaş	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme 53-59*	18-24	-0,42661*	0,008
	25-31	-0,38149*	0,011
	32-38	-0,45604*	0,003
	39-45	-0,32253*	0,043
Tanıtım ve Bilgilendirme 60-65*	18-24	-0,42551*	0,031
	25-31	-0,38039*	0,043
	32-38	-0,45495*	0,016

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların yaş durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna bakıldığında tanıtım ve bilgilendirme boyutunda hemen hemen bütün yaş grupları arasında anlamlı bir farklılık olduğu

görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında 32-38 yaş aralığında olanların diğer yaş aralıklarında olan kişilere nazaran Van'daki sanat eseri değeri taşıyan kutsal mekânların tanıtımının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin daha fazla yapılması gerektiğini düşündükleri yorumu yapılabilir. Bu bağlamda;

A.S10a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S10b: Değişim ve gelişim boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S10c: Hoşgörü boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S10a: Rahatsızlık ve endişe boyutu yaş özelliğine göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

Araştırma Sorusu 11: Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **eğitim durumuna** göre farklılık göstermekte midir?

A.S11a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S11b: Değişim ve gelişim boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S11c: Hoşgörü boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S11a: Rahatsızlık ve endişe boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Van ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 11'i test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.64'te bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.64. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Eğitim Durumu Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)

Boyut	Eğitim düzeyi	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	İlkokul	3,7671	0,98761	5	1,939	4,321	0,001*
	Ortaokul	3,7545	0,59550				
	Lise	3,8943	0,69531				
	Önlisans	4,0140	0,64729				
	Lisans	4,1735	0,55357				
	Lisansüstü	3,9850	0,55754				
Değişim ve Gelişim	İlkokul	3,6667	0,92962	5	1,752	2,572	0,026*
	Ortaokul	3,6714	0,71157				
	Lise	3,3646	0,85986				
	Önlisans	3,3137	0,77578				
	Lisans	3,3537	0,83565				
	Lisansüstü	3,3246	0,83643				
Hoşgörü	İlkokul	3,4565	0,84608	5	0,574	1,108	0,356
	Ortaokul	3,4761	0,60792				
	Lise	3,3354	0,80811				
	Önlisans	3,2627	0,65175				
	Lisans	3,2633	0,59593				
	Lisansüstü	3,3947	0,87424				
Rahatsızlık ve Endişe	İlkokul	2,6141	1,11394	5	8,348	9,071	0,000*
	Ortaokul	3,1092	0,91489				
	Lise	2,7760	0,95248				
	Önlisans	2,6569	0,92866				
	Lisans	2,2449	0,88369				
	Lisansüstü	2,1447	1,07903				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği Tablo 5.64 incelendiğinde **Sig** değerinin hoşgörü boyutunda **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu durumda hoşgörü boyut ile eğitim düzeyi arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak tanıtım ve bilgilendirme boyutu (**0,001**), değişim ve gelişim boyutu (**0,026**) rahatsızlık ve endişe boyutlarının (**0,000**) **Sig** değerinin **0,05'ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim ile rahatsızlık ve endişe boyutları eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.65. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Eğitim Durumu Farklılık Düzeyi) (Van)

Boyut	Eğitim Durumu	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme Lisans*	İlkokul	0,40639*	0,010
	Ortaokul	0,41894*	0,001
	Lise	0,27912*	0,045
Değişim ve Gelişim İlkokul*	Lise	0,30208*	0,042
	Ön lisans	0,35294*	0,036
	Lisans	0,31293*	0,034
Değişim ve Gelişim Ortaokul*	Lise	0,30678*	0,018
	Ön lisans	0,35764*	0,019
	Lisans	0,31762*	0,014
	Lisansüstü	0,34680*	0,037
Rahatsızlık ve Endişe Ortaokul*	Lisans	0,86426*	0,000
	Lisansüstü	0,96442*	0,000
Rahatsızlık ve Endişe Lise*	Lisans	0,53114*	0,002
	Lisansüstü	0,63130*	0,009

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların eğitim durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna göre tanıtım ve bilgilendirme boyutunda lisans ile ilkokul (**Sig 0,010**), lisans ile ortaokul (**Sig 0,001**) ve lisans ile lise eğitimi (**Sig 0,045**) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında lisans mezunu katılımcıların ilkokul, ortaokul ve lise eğitimi alanlara göre, Van'da bulunan kutsal mekânların tanıtımının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin daha fazla yapılması gerektiğini düşündükleri yorumunu yapmak mümkündür. Değişim ve gelişim boyutunda hemen hemen bütün eğitim düzeyleri arasında anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında ortaokul mezunu katılımcıların diğer katılımcılara nazaran, inanç turizminin Van'da değişim ve gelişime neden olacağını düşündükleri söylenebilir. Rahatsızlık ve endişe boyutunda; ortaokul ile lisans (**Sig 0,000**), ortaokul ile lisansüstü (**Sig 0,000**), lise ile lisans (**Sig 0,002**) ve lise ile lisansüstü (**Sig 0,009**) eğitimi arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında ortaokul mezunu katılımcıların diğer katılımcılara nazaran, Van'daki kutsal mekânların turistler tarafından tahrip edildiğini düşündükleri; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duydukları ve endişe ettikleri de söylenebilir. Bu bağlamda;

A.S11a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S11b: Değişim ve gelişim boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S11c: Hoşgörü boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S11a: Rahatsızlık ve endişe boyutu eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

Araştırma Sorusu 12: Van'da inanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara tanıtım ve bilgilendirme; değişim ve gelişim; hoşgörü; rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı **mesleğe** göre farklılık göstermekte midir?

A.S12a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S12b: Değişim ve gelişim boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S12c: Hoşgörü boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

A.S12a: Rahatsızlık ve endişe boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermekte midir?

Van ilindeki inanç turizmi ve sanat tarihi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmada amaca ulaşmak için kurulan araştırma sorusu 12'yi test etmek için **ANOVA testi (Varyans analizi)** yapılmıştır ve Tablo 5.66'da bulgular gösterilmiştir.

Tablo 5.66. İnanç Turizmi Kapsamındaki Boyutlar ile Meslek Arasındaki Anlamlılık Düzeyi (Van)

Boyut	Meslek	Mean	Standart sapma	Serbestlik derecesi	Ortalama kare	F	P değeri Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme	Öğrenci	4,0833	0,52289	8	1,243	2,753	0,006*
	İşçi	3,5942	0,75652				
	Çiftçi	3,7218	0,79891				
	Memur	4,0829	0,61561				
	Ev hanımı	3,9341	0,74013				
	Emekli	3,8571	0,65540				
	Esnaf	3,9261	0,79167				
	İşsiz	4,0595	0,48567				
	Serbest meslek	3,9116	0,61025				
Değişim ve Gelişim	Öğrenci	3,5278	0,74005	8	1,305	1,914	0,057
	İşçi	3,3030	0,91448				
	Çiftçi	3,9298	0,82086				
	Memur	3,2738	0,82286				
	Ev hanımı	3,4423	0,74600				
	Emekli	3,4545	0,66305				
	Esnaf	3,5977	0,94644				
	İşsiz	3,4444	0,77812				
	Serbest meslek	3,5238	0,86648				
Hoşgörü	Öğrenci	3,4500	0,67603	8	0,891	1,743	0,087
	İşçi	3,2636	0,74805				
	Çiftçi	3,4211	0,56133				
	Memur	3,2464	0,70926				
	Ev hanımı	3,1692	0,73499				
	Emekli	3,5727	0,74908				
	Esnaf	3,4966	0,77436				
	İşsiz	3,4583	0,59703				
	Serbest meslek	3,5333	0,74386				
Rahatsızlık ve Endişe	Öğrenci	2,6927	0,95683	8	4,228	4,463	0,000*
	İşçi	2,8977	0,94518				
	Çiftçi	3,3553	1,07146				
	Memur	2,2433	0,93509				
	Ev hanımı	2,5000	0,81349				
	Emekli	2,8182	1,09159				
	Esnaf	2,8060	1,11513				
	İşsiz	2,5313	1,02234				
	Serbest meslek	2,7262	0,93843				

ANOVA testi sonuçlarının verildiği Tablo 5.66 incelendiğinde **Sig** değerinin değişim ve gelişim ile hoşgörü boyutunda **0,05'ten büyük** olduğu görülmektedir. Bu

durumda değişim ve gelişim ve hoşgörü boyutları ile meslek arasında anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak tanıtım ve bilgilendirme (**Sig 0,006**) ile rahatsızlık ve endişe boyutları (**Sig 0,000**) Sig değerinin **0,05'ten küçük** olduğu görülmektedir. Dolayısıyla tanıtım ve bilgilendirme ile rahatsızlık ve endişe boyutları mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir. Farkın hangi düzeyde olduğunu görmek için bulunan değerler Post Hoc tablosunda verilmiştir.

Tablo 5.67. İnanç Turizmi Boyutları Post Hoc Testi TUKEY (Meslek Durumu Farklılık Düzeyi) (Van)

Boyut	Meslek	Mean	Sig.
Tanıtım ve Bilgilendirme İşçi *	Öğrenci	-0,48918*	0,016
	Memur	-0,48875*	0,002
Rahatsızlık ve Endişe Memur*	İşçi	-0,65442*	0,006
	Çiftçi	-1,11196*	0,000
	Esnaf	-0,56273*	0,012
Rahatsızlık ve Endişe Ev hanımı*	Çiftçi	-0,85526*	0,031

İnanç turizmi kapsamındaki boyutların meslek durumuna göre hangi düzeyde farklılaştığını gösteren Post Hoc tablosuna bakıldığında tanıtım ve bilgilendirme boyutunda işçi ile öğrenci (**Sig 0,016**) ve işçi ile memur (**Sig 0,002**) kategorileri arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında öğrencilerin işçi ve memurlara göre Van'daki inanç turizmi değerlerinin daha fazla tanıtımının ve bu konuda halkın bilgilendirilmesinin gerektiğini düşünmektedir yorumu yapılabilir. Rahatsızlık ve endişe boyutunda ise memur ile işçi (**Sig 0,006**), memur ile çiftçi (**Sig 0,000**) ve memur ile esnaf (**Sig 0,012**) ev hanımı ile çiftçi (**Sig 0,031**) arasında anlamlı bir fark olduğu görülmektedir. Mean değerlerine bakıldığında çiftçilerin diğer meslek grubundaki katılımcılara göre Van'daki kutsal mekânların turistler tarafından tahrip edildiğini düşündükleri; İslam dışındaki dinlere ait mekânların restore edilmesinden rahatsızlık duydukları ve endişe ettikleri de söylenebilir. Bu bağlamda;

A.S12a: Tanıtım ve bilgilendirme boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

A.S12b: Değişim ve gelişim boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S12c: Hoşgörü boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

A.S12a: Rahatsızlık ve endişe boyutu mesleğe göre anlamlı bir farklılık göstermektedir.

5.5. İSTANBUL'DA BULUNAN A GRUBU SEYAHAT ACENTELERİNE AİT VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmanın bu bölümünde; İstanbul'da faaliyet gösteren A Grubu seyahat acentelerinin inanç turizmine yönelik tur düzenleme durumlarını, tur düzenleyen acentelerin tur programlarını, müşteri profillerini, turlarda karşılaştıkları problemleri belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca Erzurum, Kars ve Van illerine yönelik tur düzenlemeyen acentelerin tur düzenlememe nedenlerini ve gelecekte bu illere tur düzenleme düşüncelerini tespit etmek de hedeflenmiştir. Bu nedenle araştırmanın bu kısmında tanımlayıcı araştırma modeli kullanılmıştır. Tanımlayıcı araştırma modeli; gerçeğin ne olduğunu bulmaya ve var olan mevcut duruma anlam verilmesine dönük yapılan çalışmalardır (Ural ve Kılıç, 2018).

Bu bölümde verilerin sonuç tespiti için frekans analizleri kullanılmış olup elde edilen bulgular aşağıda tablolaştırılmıştır.

5.5.2. Seyahat Acentesi Çalışanlarının Demografik Özellikleri

Erzurum-Kars-Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesine yönelik hazırlanan bu çalışmada araştırmaya katılan seyahat acentesi çalışanlarının cinsiyet, yaş, eğitim durumu, turizm ile ilgili eğitim alma durumu, turizm sektöründe çalışma süresi, şu an bulunduğu acentede çalışma süresi ve acentede çalıştığı pozisyon gibi demografik özelliklerini belirlemek amacıyla frekans analizi yapılmıştır.

Tablo 5.68. Örneklemin Yaşlarına İlişkin Demografik Bulguları

Yaş	Frekans (n)	Yüzde (%)
18-24	39	10,4
25-31	94	25,1
32-38	89	23,7
39-45	75	20,0
46-52	63	16,8
53-59	10	2,7
60-65	4	1,1
65 ve üzeri	1	0,3
Toplam	375	100,0

Araştırmaya katılan seyahat acentesi çalışanlarının yaşları ile ilgili demografik bulguların verildiği Tablo 5.68 incelendiğinde katılımcıların **%25,1**'inin **25-31** yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca katılımcıların **%23,7**'sinin **32-38** yaş aralığında ve **%20**'sinin **39-45** yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. **65 yaş ve üzeri** yaş aralığında olan katılımcıların ise en düşük yüzdeye (**%0,3**) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5.69. Örneklemin Cinsiyetine İlişkin Demografik Bulguları

Cinsiyet	Frekans (n)	Yüzde (%)
Kadın	143	38,1
Erkek	232	61,9
Toplam	375	100,0

Katılımcıların cinsiyetleri ile ilgili bilgilerin verildiği Tablo 5.69 incelendiğinde toplamda 375 katılımcının bulunduğu bu araştırmanın **%61,9**'unu erkeklerin, **%38,1**'ini kadınların oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 5.70. Örneklemin Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Eğitim Durumu	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ortaokul	6	1,6
Lise	105	28,0
Ön Lisans	186	49,6
Lisans	76	20,3
Lisansüstü	2	0,5
Toplam	375	100,0

Katılımcıların eğitim durumlarına ilişkin demografik bulguların yer aldığı Tablo 5.70 incelendiğinde en yüksek orana **49,6**'lık yüzde ile **ön lisans** düzeyinde eğitime sahip katılımcıların sahip olduğu görülmektedir. Ön lisans mezunu katılımcıları **%28**'lik yüzde ile **lise** mezunu ve **%20,3**'lük yüzde ile **lisans** mezunu katılımcıların takip ettiği

belirlenmiştir. Katılımcılar arasında ilkokul mezunu olmaması nedeniyle tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 5.71. Örneklemin Turizm Eğitim Durumuna İlişkin Demografik Bulguları

Turizm Eğitimi Alma Durumu	Frekans (n)	Yüzde (%)
Hiç almadım	22	5,9
Lise	72	19,2
Ön Lisans	156	41,6
Lisans	65	17,3
Lisansüstü	1	0,3
Sertifika aldım	59	15,7
Toplam	375	100,0

Turizm eğitimi alma durumuna ilişkin demografik bulguların yer aldığı Tablo 5.71'e bakıldığında katılımcıların **%41,6**'sının **ön lisans** düzeyinde turizm eğitimi aldığı görülmektedir. Lise düzeyinde turizm eğitimi alan katılımcıların oranı **%19,2** ve lisans düzeyinde turizm eğitimi alan katılımcıların oranı **%17,3** iken turizm eğitimi ile ilgili sertifika alanların oranı **%15,7** olarak belirlenmiştir.

Tablo 5.72. Örneklemin Turizm Sektöründe Çalışma Süresine İlişkin Demografik Bulguları

Turizm Sektöründe Çalışma Süresi	Frekans (n)	Yüzde (%)
1-5 Yıl	77	20,5
6-10 Yıl	121	32,3
11-15 Yıl	93	24,8
16-20 Yıl	55	14,7
21-25 Yıl	29	7,7
Toplam	375	100,0

Katılımcıların turizm sektöründe çalışma süresine ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.72 incelendiğinde **%32,3**'ünün turizm sektöründe çalışma süresinin 6-10 yıl arasında değiştiği görülmektedir. Ayrıca turizm sektöründe çalışma süresi 11-15 yıl arasında değişen katılımcıların oranı **%24,8** ve 1-5 yıl arasında değişenlerin ise **%20,5** olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.73. Örneklemin İşletmede Çalışma Süresine İlişkin Demografik Bulguları

İşletmede Çalışma Süresi	Frekans (n)	Yüzde (%)
1-5 Yıl	130	34,7
6-10 Yıl	143	38,1
11-15 Yıl	66	17,6
16-20 Yıl	27	7,2
21-25 Yıl	9	2,4
Toplam	375	100,0

İşletmede çalışma süresine ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.73'e bakıldığında katılımcıların **%38,1**'inin acentede çalışma süresinin 6-10 yıl arasında olduğu görülmektedir. Ayrıca acentede çalışma süresi 1-5 yıl arasında olan katılımcıların oranı **%34,7** olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.74. Örneklemin Acentedeki Görevine İlişkin Demografik Bulguları

Acentedeki Görev	Frekans (n)	Yüzde (%)
Rezervasyon Sorumlusu	137	36,5
Operasyon Sorumlusu	172	45,9
Operasyon Müdürü	2	0,5
Muhasebe Müdürü	7	1,9
Muhasebeci	33	8,8
Rezervasyon Müdürü	8	2,1
Rehber	3	0,8
Genel Müdür	3	0,8
Genel Müdür Yardımcısı	2	0,5
Acente Sahibi/Ortağı	8	2,1
Toplam	375	100,0

Örneklemin acentedeki görevine ilişkin demografik bulguların yer aldığı Tablo 5.74 incelendiğinde katılımcıların **%45,9**'unun operasyon sorumlusu ve **%36,5**'inin rezervasyon sorumlusu olduğu görülmektedir. Ayrıca operasyon müdürü (**%0,5**) ve genel müdür yardımcısı (**%0,5**) olan katılımcıların ise en düşük yüzdeye sahip oldukları tespit edilmiştir.

5.5.2. Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmi Kapsamında Tur Düzenlemelerine Yönelik Durumları

Bu bölümde araştırmaya katılan acentelerin inanç turizmine yönelik tur düzenleme sıklığı, amaçları, hedefledikleri ülkeler, inanç turizmine katılan yaş grupları, inanç turizmine katılma amaçları ve şikâyet ettikleri konular ve acentelerin turlarda yeterli

bilgiye sahip rehber bulma durumu gibi etkenleri tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Tablo 5.75 ile Tablo 5.82 arası acentelerin genel olarak inanç turizmine yönelik sorulara verdikleri cevaplara yöneliktir. Uygulama sahaları olan Erzurum, Kars ve Van illerine ait bulgular ayrı başlıklar altında verilmektedir.

Tablo 5.75. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Durumu

İnanç Turizmine Yönelik Turları Hangi Sıklıkta Düzenliyorsunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Haftada Bir	273	72,8
Ayda Bir	68	18,1
Üç Ayda Bir	14	3,7
Altı Ayda Bir	7	1,9
Senede Bir	3	0,8
Hiç Düzenlemiyoruz	10	2,7
Toplam	375	100,0

Acentelerin inanç turizmine yönelik tur düzenleme durumuna ilişkin bulguların bulunduğu Tablo 5.75 incelendiğinde araştırmaya katılan acentelerin %72,8'inin haftada bir ve %18,1'inin ise ayda bir inanç turizmine yönelik tur düzenlediği anlaşılmaktadır. Ayrıca acentelerin %2,7'sinin inanç turizmine yönelik tur düzenlemediği tespit edilmiştir. Bu nedenle bundan sonraki analizler inanç turizmine yönelik tur düzenleyen 365 acente üzerinden yapılacaktır.

Tablo 5.76. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Amaçlarına İlişkin Önem Sıralaması

İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlemenizin Amacı Nedir?			
Önem Sırası	Tur Düzenleme Amacı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Turistlerin Talebi	163	44,7
2.Önemli	Tur Operatörlerinin Talebi	198	54,2
3.Önemli	Son Yıllarda Popüler Hale Gelmesi	152	41,6
4.Önemli	Kar Payının Yüksek Olması	272	74,5

Acentelerin inanç turizmine yönelik tur düzenleme amaçlarına ilişkin bulguların verildiği Tablo 5.76 incelendiğinde **turist talebinin** inanç turizmine yönelik tur düzenleme amaçları arasında ilk sırada yer aldığını düşünen acentelerin oranının %44,7 olduğu görülmektedir. **Tur operatörlerinin talebi** inanç turizmine yönelik tur düzenleme amaçları arasında %54,2'lik oranla ikinci önemli olarak tercih edilirken, **son yıllarda**

popüler hale gelmesi seçeneği ise **%41,6**'lık oranla üçüncü önemli amaç olarak tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan acentelerin **%74,5**'i ise **kar payının yüksek olmasının** tur düzenleme amaçları arasında en son sırada yer aldığını belirtmişlerdir.

Tablo 5.77. Acentelerin İnanç Turizmi Kapsamında Düzenledikleri Turlarda Hedef Kitlesi Olan Ülkelere Ait Önem Sıralaması

İnanç Turizmi Kapsamında Düzenlediğiniz Turlarda Hedef Kitleniz Hangi Ülkelerdir?			
Önem Sırası	Ülkeler	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Ortadoğu Ülkeleri	271	74,3
2.Önemli	Kuzey Afrika Ülkeleri	110	30,1
3.Önemli	Avrupa Ülkeleri	62	17,0
4.Önemli	ABD	54	14,8

Acentelerin inanç turizmi kapsamında düzenledikleri turlarda hedef kitlesi olan ülkelere ait Tablo 5.77 incelendiğinde acentelerin **%74,3**'ünün ilk hedeflediği ülkelerin **Ortadoğu Ülkeleri** olduğu görülmektedir. Önem sırasına göre Ortadoğu Ülkelerini; Kuzey Afrika Ülkeleri, Avrupa Ülkeleri ve ABD'nin takip ettiği tespit edilmiştir.

Tablo 5.78. İnanç Turizmine Yönelik Turlara Katılan Yerli/Yabancı Turistlerin Yaşlarına İlişkin Bulgular

Yaş	Frekans (n)	Yüzde (%)
15-24	2	0,5
25-34	24	6,6
35-44	61	16,7
45-54	98	26,8
55-64	160	43,8
65 yaş ve üzeri	20	5,5
Toplam	365	100,0

İnanç turizmine yönelik turlara katılan turistlerin yaşlarına ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.78'e bakıldığında turistlerin **%43,8**'inin **55-64** yaş aralığında; **%26,8**'inin ise **45-54** yaş aralığında olduğu görülmektedir. Ayrıca 15-24 yaş aralığında olan turistlerin ise en düşük yüzdeye (**%0,5**) sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.79. Yerli/Yabancı Turistlerin İnanç Turizmine Katılma Amaçlarına İlişkin Önem Sıralaması

Yerli/Yabancı Turistler En Çok Amaçla İnanç Turizmine Katılmaktadırlar?			
Önem Sırası	İnanç Turizmine Katılma Amaçları	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Dini Nedenler	335	91,8
2.Önemli	Psikolojik Nedenler	120	32,9
3.Önemli	Uzmanlık Alanı-Araştırma	113	31,0
4.Önemli	Boş Zamanı Değerlendirme	105	28,8
5.Önemli	Merak	155	42,5

Yerli/yabancı turistlerin inanç turizmine katılma amaçlarına yönelik bulguların yer aldığı Tablo 5.79 incelendiğinde acentelerin **%91,8**'inin **dini nedenlerin**, turistlerin inanç turizmine katılma amaçları arasında birinci önemli olarak seçildiğini belirttikleri görülmektedir. Turistlerin inanç turizmine yönelik turlara katılma amaçları arasında ikinci önemli olarak **%32,9**'luk oranla **psikolojik nedenler** yer alırken, üçüncü önemli ise **%31**'lik oranla **uzmanlık alanı-araştırma** seçeneğinin yer aldığı tespit edilmiştir. Acentelerin **%42,5**'i ise turistlerin inanç turizmine katılma amaçları arasında **merak** faktörünün beşinci sırada yer aldığını belirtmişlerdir.

Tablo 5.80. İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistlerin Şikâyet Etme Durumu

İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistler Turlardan Şikâyetçi Olmakta Mıdır?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	271	74,2
Hayır	94	25,8
Toplam	365	100,0

İnanç turizmine katılan turistlerin turlardan şikâyetçi durumlarına ilişkin Tablo 5.80'e göre acentelerin **%74,2**'si turistlerin şikâyetçi olduklarını belirtirken; **%25,8**'i ise turistlerin şikâyetçi olmadıklarını belirtmişlerdir. Bu bağlamda turlardan şikâyetçi olan turistlerin hangi konularda şikâyet ettiklerine ilişkin bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 5.81. İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistlerin Şikâyetçi Oldukları Konulara İlişkin Önem Sıralaması

İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistler En Çok Nelerden Şikâyetçi Olmaktadırlar?			
Önem Sırası	Şikâyet Konuları	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Ören Yerlerinin Bakımsız Olması	94	34,7
2.Önemli	Yerel Halkın Tutum ve Davranışlarının Kötü Olması	73	26,9
3.Önemli	Konaklama İmkânlarının Yetersiz Olması	51	18,8
4.Önemli	Rehber Bilgisinin Yetersiz Olması	100	36,9
5.Önemli	Tur Organizasyonları İle İlgili Konular	68	25,1

İnanç turizmine katılan yerli/yabancı turistlerin şikâyetçi oldukları konulara ilişkin bulguların yer aldığı Tablo 5.81'e bakıldığında acentelerin **%34,7**'sinin, turistlerin şikâyet ettikleri konular arasında birinci önemlinin **ören yerlerinin bakımsız olması** konusu olduğunu belirttikleri görülmektedir. Turistlerin şikâyetçi oldukları konular arasında ikinci sırada **yerel halkın tutum ve davranışlarının kötü olması** olduğunu belirten acentelerin oranı **%20,3**; üçüncü önemli olarak **konaklama imkânlarının yetersiz olmasını** tercih eden acentelerin oranı ise **%18,8** tespit edilmiştir.

Tablo 5.82. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Turlarda Yeterli Bilgiye Sahip Rehber Bulma Durumu

İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlerken Konu İle İlgili Yeterli Bilgiye Sahip Rehber Bulmakta Zorlanıyor Musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	113	31,0
Hayır	169	46,3
Bazen	83	22,7
Toplam	365	100,0

Acentelerin inanç turizmine yönelik turlarda yeterli bilgiye sahip rehber bulma durumuna yönelik hazırlanan Tablo 5.82 incelendiğinde acentelerin **%46,3**'ünün inanç turizmine yönelik turlarda yeterli bilgiye sahip rehber bulmakta zorlanmadıklarını belirttikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca acentelerin **%31**'inin yeterli bilgiye sahip rehber bulmakta zorlandıkları ve **%22,7**'sinin ise zaman zaman yeterli bilgiye sahip rehber bulmakta zorlandıkları tespit edilmiştir.

Tablo 5.83. Acentelerin İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenledikleri İller

İller	Frekans (n)	Yüzde (%)
Erzurum	46	10,5
Kars	142	32,3
Van	73	16,6
Bu şehirlere Tur Düzenlemiyoruz	179	40,7
Toplam	440	100,0

Acentelerin araştırma kapsamında olan Erzurum, Kars ve Van illerinden inanç turizmine yönelik tur düzenledikleri illeri tespit etmek amacıyla çoklu yanıtli sorularda kullanılan Custom Tables hazırlanmıştır. İnanç turizmine yönelik toplam 365 acente olmasına rağmen hazırlanan bu tabloda 440 cevap alındığı belirlenmiştir. Bunun nedeni ise aynı anda iki ya da üç ile de tur düzenleyen acentelerin olmasıdır. Hazırlanan özel tablolar sonucunda elde edilen bulgulara göre acentelerin **%40,7**'si Erzurum, Kars ve Van illerinden hiç birine tur düzenlememektedir. Ayrıca Kars'a tur düzenleyen acentelerin oranı **%32,3** ve Van'a tur düzenleyen acentelerin oranı **%16,6** olarak tespit edilmiştir. Tur düzenlenen iller arasından en düşük orana **%10,5** ile Erzurum sahiptir.

Bu aşamadan sonraki analizlerde Erzurum, Kars ve Van'a tur düzenlemeyen acenteler çıkarılmıştır. Bu nedenle analizler 186 anket üzerinden yapılacaktır.

5.5.3. Seyahat Acentelerinin Erzurum'a düzenledikleri Turlara Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Erzurum'a yönelik inanç turizmi kapsamında tur düzenleyen 46 acentenin tur programlarında tercih ettikleri eserleri ve turlar sırasında karşılaştıkları bazı etkenleri değerlendirme derecelerini tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmış ve aşağıda tablolatırılmıştır.

Tablo 5.84. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Kiliselere İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Kilise Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Öşkvank Kilisesi	39	84,8
2.Önemli	Gezköyü (Surb Minas) Kilisesi	26	56,5
3.Önemli	Tortum Bağbaşı (Meryem Ana-Haho) Kilisesi	28	60,9
4.Önemli	Şenkaya Penek (Bana) Kilisesi	24	52,2
5.Önemli	Oltu Rus Kilisesi	15	32,6

Erzurum'a düzenlenen turlarda tercih edilen kiliselere ait bulguların verildiği Tablo 5.84'e göre; Erzurum'a inanç turizmi kapsamında tur düzenleyen 46 acentenin **%84,8**'i tur programlarında tercih ettikleri ilk kilisenin **Öşkvank Kilisesi** olduğunu belirtmiştir. Gürcüler zamanında inşa edilen bu yapı oldukça eski bir tarihe sahip olması nedeniyle bölgenin önemli inanç turizmi kaynaklarından birini oluşturmaktadır. Bundan dolayı acenteler tarafından kiliseler arasından birinci önemli olarak seçildiğini söylemek mümkündür. Tabloya göre acentelerin **%56,5**'i **Gezköyü (Surp Minas) Kilisesi**'nin ikinci önemli olduğunu; **%60,9**'u **Tortum Bağbaşı (Meryem Ana) Kilisesi**'nin üçüncü önemli olduğunu ve **%52,2**'si ise **Şenkaya Penek (Bana) Kilisesi**'nin dördüncü önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca acentelerin **%32,6**'sının en son tercih ettiği kilisenin ise **Oltu Rus Kilisesi** olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.85. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Camilere İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Cami Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Ulu Camii	23	50,0
2.Önemli	Lala Paşa Camii	16	34,8
3.Önemli	Derviş Ağa Camii	8	17,4
4.Önemli	Ayas Paşa Camii	7	15,2
5.Önemli	Caferiye Camii	7	15,2

Erzurum'a düzenlenen turlarda en çok tercih edilen ilk beş camiye ait bulguların verildiği Tablo 5.85 incelendiğinde Erzurum'a tur düzenleyen 46 acentenin yarısının birinci önemli cami olarak **Ulu Cami**'yi seçtikleri görülmektedir. Acentelerin **%34,8**'inin ise ikinci önemli cami olarak **Lala Paşa Camii**'ni seçtikleri tespit edilmiştir. Ulu Camii ve Lala Paşa Camii'nin şehir merkezinde bulunması, Ulu Camii'nin Anadolu'daki ulu cami tiplerine ait önemli bir örnek oluşturması ve Lala Paşa Camii'nin Erzurum'da inşa edilmiş ilk Osmanlı Camisi olması gibi nedenlerle acenteler tarafından turlarda tercih edilen ilk iki cami olduğu söylenebilir.

Tablo 5.86. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Mezar Anıtlarına İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Mezar Anıtının Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Abdurrahman Gazi Türbesi	20	43,5
2.Önemli	Üç Kümbetler	11	23,9
3.Önemli	Cimcime Hatun Kümbeti	11	23,9
4.Önemli	Ali Baba Türbesi	8	17,4
5.Önemli	Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi	9	19,6

Erzurum'a düzenlenen turlarda en çok tercih edilen ilk beş mezar anıtına ait bulguların yer aldığı Tablo 5.86 incelendiğinde acentelerin **%43,5**'inin birinci önemli mezar anıtı olarak **Abdurrahman Gazi Türbesi**'ni, **%23,9**'unun ise ikinci önemli mezar anıtı olarak **Üç Kümbetleri** seçtikleri anlaşılmaktadır. Abdurrahman Gazi Türbesi'nin içinde mezarı bulunan Abdurrahman Gazi'nin çok önemli bir kişi olduğu söylenmektedir. Ayrıca hakkında çeşitli efsaneler anlatılmaktadır. Üç kümbetler ise günümüze kadar görünüş ve mimari açıdan orijinalliğini korumuştur. Bu gibi nedenlerden dolayı her iki mezar anıtı da Erzurum'u simgeleyen eserler durumundadır. Dolayısıyla yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu sebeple seyahat acentelerinin turlarda tercih ettikleri ilk iki mezar anıtı olarak Abdurrahman Gazi Türbesi ve Üç Kümbetleri belirlediklerini ifade etmek mümkündür.

Tablo 5.87. Erzurum'a Düzenlenen Turlarda Değerlendirilen Etkenlere İlişkin Bulgular

Erzurum	Çok İyi		İyi		Orta		Kötü		Çok Kötü	
	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ulaşım	1	2,2	4	8,7	9	19,6	21	45,7	11	23,9
Altyapı	3	6,5	11	23,9	20	43,5	10	21,7	2	4,3
Konaklama	1	2,2	5	10,9	10	21,7	20	43,5	10	21,7
Yeme İçme	4	8,7	18	39,1	15	32,6	6	13,0	3	6,5
Ören Yerlerinin Temizliği	5	10,9	19	41,3	15	32,6	5	10,9	2	4,3
Güvenlik	3	6,5	16	34,8	12	26,1	9	19,6	6	13,0
Yerel Halkın Tutumu	1	2,2	5	10,9	18	39,1	13	28,3	9	19,6

Erzurum'a düzenlenen turlarda değerlendirilen etkenlere ait bulguların verildiği Tablo 5.87 incelendiğinde Erzurum'a tur düzenleyen 46 acentenin %69,6'sının Erzurum'un ulaşım olanaklarını olumsuz yönde değerlendirdikleri görülmektedir. Acentelerin %43,5'i ilin altyapısının orta derecede olduğunu belirtirken, yine %65,2'si konaklama olanaklarını olumsuz yönde değerlendirmiştir. Ayrıca acentelerin %47,8'inin Erzurum'un yeme içme imkânlarını, %52,2'sinin ören yerlerinin temizliğini ve %41,3'ünün güvenlik unsurlarını olumlu yönde değerlendirdiği tespit edilmiştir. Erzurum'da yaşayan yerel halkın turistlere karşı tutumunu ise acentelerin %39,1'i orta düzeyde olarak değerlendirmiştir. Tablo 5.87'den elde edilen bulgular doğrultusunda Erzurum'da ulaşım, altyapı, konaklama imkânlarının düzeltilmesi ve geliştirilmesi; ilde yaşayan yerel halkın turistlere karşı tutumunun daha iyi yönde değiştirilmesi gerektiğini söylemek mümkündür.

5.5.4. Seyahat Acentelerinin Kars'a Yönelik Düzenledikleri Turlara Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Kars'a yönelik inanç turizmi kapsamında tur düzenleyen 142 acentenin tur programlarında tercih ettikleri eserleri ve turlar sırasında karşılaştıkları bazı etkenleri değerlendirme derecelerini tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmış ve aşağıda tablolatırılmıştır.

Tablo 5.88. Kars'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Kiliselere İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Kilise Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Havariler Kilisesi	91	64,1
2.Önemli	Yanık Kilise	65	45,8
3.Önemli	Genç Kızlar Kilisesi	48	33,8
4.Önemli	Aziz Pirkitch Kilisesi	39	27,5
5.Önemli	Tigran Honents Kilisesi	50	35,2

Kars'a düzenlenen turlarda tercih edilen ilk beş kiliseye ait bulguların verildiği Tablo 5.88'e göre; Kars'a inanç turizmi kapsamında tur düzenleyen 142 acentenin %64,1'i tur programlarında tercih ettikleri ilk kilisenin **Havariler Kilisesi** olduğunu belirtmiştir. Bagrathlı Krallığı döneminde yaptırılan kilisenin Anadolu'daki kiliseden camiye çevrilen eserlere bir örnek oluşturması nedeniyle turlarda sıklıkla tercih edildiği

söylenbilir. Tabloya göre acentelerin **%45,8'i Yanık Kiliseyi** ikinci önemli olarak seçerken; **%33,8'i** ise **Genç Kızlar Kilisesi**'ni üçüncü önemli olarak tercih etmişlerdir. Aziz Pirkitch ve Tigran Honents Kiliseleri ise turlarda tercih edilen dördüncü ve beşinci önemli kilise olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.89. Kars'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Camilere İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Cami Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Menucehr Camii	39	27,5
2.Önemli	Ulu Camii	60	42,3
3.Önemli	Evliya Camii	38	26,8
4.Önemli	Yusuf Paşa Camii	79	55,6

Kars'a düzenlenen turlarda en çok tercih edilen camilere ait bulguların verildiği Tablo 5.89 incelendiğinde Kars'a tur düzenleyen acentelerin **%27,5'inin** birinci önemli cami olarak **Menucehr Camii'ni** seçtikleri görülmektedir. Menucehr Camii'nin birinci önemli cami seçilmesinin sebebi olarak günümüze kadar sağlam bir şekilde ulaşabilmiş en eski Selçuklu eseri olması söylenebilir. Acentelerin **%42,3'ü** ikinci önemli cami olarak **Ulu Camii'ni** seçerken, **%26,8'inin** üçüncü önemli cami olarak **Evliya Camii'ni** seçtikleri tespit edilmiştir. **Yusuf Paşa Camii** ise acentelerin **%55,6'sı** tarafından turlarda yer dördüncü cami olarak seçilmiştir.

Tablo 5.90. Kars'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Mezar Anıtlarına İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Mezar Anıtının Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Ebu'l Hasan Harakani Türbesi	75	52,8
2.Önemli	Arap Baba Türbesi	54	38,0
3.Önemli	Celal Baba Türbesi	58	40,0

Kars'a düzenlenen turlarda en çok tercih edilen mezar anıtlarına ait bulguların yer aldığı Tablo 5.90 incelendiğinde acentelerin **%52,8'inin** birinci önemli mezar anıtı olarak **Ebu'l Hasan Harakani Türbesi'ni** seçmişlerdir. Türbeye ismini veren Ebu'l Hasan Harakani'nin Kars'ın manevi fatihi ve döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olması nedeniyle türbesinin acenteler tarafından birinci önemli olarak seçildiğini ifade etmek mümkündür. Acentelerin **%38'inin** ikinci önemli mezar anıtı olarak **Arap Baba**

Türbesi'ni seçerken, **Celal Baba Türbesi** ise acentelerin **%40**'ı tarafından üçüncü önemli mezar anıtı olarak seçilmiştir.

Tablo 5.91. Kars'a Düzenlenen Turlarda Değerlendirilen Etkenlere İlişkin Bulgular

Kars	Çok İyi		İyi		Orta		Kötü		Çok Kötü	
	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ulaşım	1	0,7	14	9,9	28	19,7	64	45,1	35	24,6
Altyapı	4	2,8	18	12,7	45	31,7	53	37,3	22	15,5
Konaklama	1	0,7	13	9,2	29	20,4	66	46,5	33	23,2
Yeme İçme	9	6,3	31	21,8	52	36,6	36	25,4	14	9,9
Ören Yerlerinin Temizliği	21	14,8	52	36,6	28	19,7	25	17,6	16	11,3
Güvenlik	8	5,6	33	23,2	70	49,3	19	13,4	12	8,5
Yerel Halkın Tutumu	15	10,6	56	39,4	58	40,8	9	6,3	4	2,8

Kars'a düzenlenen turlarda değerlendirilen etkenlere ait bulguların verildiği Tablo 5.91 incelendiğinde Kars'a tur düzenleyen 142 acentenin **%69,7**'sinin Kars'ın ulaşım, **%52,8**'inin altyapı ve **%69,7**'sinin konaklama olanaklarını olumsuz olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Ayrıca acentelerin **%36,6**'sının Kars'ın yeme içme imkânlarını orta düzey olarak değerlendirirken, **%51,4**'ü ören yerlerinin temizliğini olumlu yönde değerlendirdiği tespit edilmiştir. Acentelerin **%49,3**'ü güvenliği ve **%40,8**'i ise yerel halkın turistlere karşı tutumunu orta düzeyde olarak değerlendirmiştir. Tablodan elde edilen bulgular doğrultusunda Kars'ın ören yerlerinin temizliği dışındaki diğer tüm faktörleri geliştirmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

5.5.5. Seyahat Acentelerinin Van'a Düzenledikleri Turlara Yönelik Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde Van'a yönelik inanç turizmi kapsamında tur düzenleyen 73 acentenin tur programlarında tercih ettikleri eserleri ve turlar sırasında karşılaştıkları bazı etkenleri değerlendirme derecelerini tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmış ve aşağıda tablolatırılmıştır.

Tablo 5.92. Van'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Kiliselere İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Kilise Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Akdamar Kilisesi	40	54,8
2.Önemli	Yedi Kilise	25	34,2
3.Önemli	Bartholomeus Kilisesi	17	23,3
4.Önemli	Yanal (Soradir) Kilisesi	37	50,7
5.Önemli	Altınsaç (Ganjak) Kilisesi	27	37,0

Van'a düzenlenen turlarda tercih edilen ilk beş kiliseye ait bulguların verildiği Tablo 5.92'ye göre; Van'a inanç turizmi kapsamında tur düzenleyen 73 acentenin %54,8'i tur programlarında tercih ettikleri ilk kilisenin **Akdamar Kilisesi** olduğunu belirtmiştir. Akdamar Kilisesi hem sahip olduğu mimari ve süsleme özellikleriyle hem de efsanesi ile yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu nedenle acentelerin turlarda yer verdiği ilk kilise olduğunu söylemek mümkündür. Tabloya göre acentelerin %34,2'si **Yedi Kiliseyi** ikinci önemli %23,3'ü **Bartholomeus Kilisesi**'ni üçüncü önemli olarak seçmişlerdir. Yanal ve Altınsaç Kiliseleri ise acentelerin çoğunluğu tarafından dördüncü ve beşinci önemli kiliseler olarak belirlenmiştir.

Tablo 5.93. Van'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Camilere İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Cami Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Ulu Camii	29	39,7
2.Önemli	Kaya Çelebi Camii	18	24,7
3.Önemli	İzzettin Şir Camii	13	17,8
4.Önemli	Kızıl Camii	21	28,8
5.Önemli	Süleyman Han Camii	23	31,5

Van'a düzenlenen turlarda en çok tercih edilen camilere ait bulguların verildiği Tablo 5.93 incelendiğinde Van'a tur düzenleyen acentelerin %39,7'sinin birinci önemli cami olarak **Ulu Camii'ni** seçtikleri görülmektedir. Acentelerin %24,7'si **Kaya Çelebi Camii'ni** ikinci önemli; %17,8'i **İzzettin Şir Camii'ni** üçüncü önemli cami olarak seçmiştir. Kızıl Camii ve Süleyman Han Camii ise acenteler tarafından dördüncü ve beşinci önemli cami olarak belirlenmiştir. İzzettin Şir Camii dışındaki diğer camiler Eski Van şehri sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu eserler turistlere Eski Van şehrini tanıtmak açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle de acenteler tarafından turlarda sıklıkla tercih edildiği söylenebilir.

Tablo 5.94. Van'a Düzenlenen Turlarda Tercih Edilen Mezar Anıtlarına İlişkin Önem Sıralaması

Önem Sırası	Mezar Anıtının Adı	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Halime Hatun Kümbeti	47	64,4
2.Önemli	İkiz Kümbetler	27	37,0
3.Önemli	Hüsrev Paşa Türbesi	18	24,7
4.Önemli	Galip Paşa Türbesi	15	20,5
5.Önemli	Hasan Bey Kümbeti	23	31,5

Van'a düzenlenen turlarda en çok tercih edilen mezar anıtlarına ait bulguların yer aldığı Tablo 5.94 incelendiğinde acentelerin **%64,4**'ünün birinci önemli mezar anıtı olarak **Halime Hatun Kümbeti**'ni seçmişlerdir. Halime Hatun Kümbeti'nin Selçuklulardan kalan bir eser olması ayrıca kümbet çevresinde bulunan Selçuklu Mezarlığı gibi nedenlerle turlarda sıklıkla tercih edildiğini söylemek mümkündür. Acentelerin **%37**'si ikinci önemli mezar anıtı olarak **İkiz Kümbetleri** ve **%24,7**'si üçüncü önemli mezar anıtı olarak **Hüsrev Paşa Türbesi**'ni seçmişlerdir. Galip Paşa Türbesi ve Hasan Bey Kümbeti ise acenteler tarafından düzenlenen turlarda dördüncü ve beşinci önemli eser olarak seçilmiştir.

Tablo 5.95. Van'a Düzenlenen Turlarda Değerlendirilen Etkenlere İlişkin Bulgular

Van	Çok İyi		İyi		Orta		Kötü		Çok Kötü	
	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)	Frekans (n)	Yüzde (%)
Ulaşım	2	2,7	7	9,6	20	27,4	32	43,8	12	16,4
Altyapı	2	2,7	9	12,3	39	53,4	14	19,2	9	12,3
Konaklama	1	1,4	8	11,0	47	64,4	11	15,1	6	8,2
Yeme İçme	3	4,1	30	41,1	28	38,4	8	11,0	4	5,5
Ören Yerlerinin Temizliği	3	4,1	39	53,4	23	31,5	5	6,8	3	4,1
Güvenlik	1	1,4	9	12,3	48	65,8	12	16,4	3	4,1
Yerel Halkın Tutumu	3	4,1	17	23,3	47	64,4	4	5,5	2	2,7

Van'a düzenlenen turlarda değerlendirilen etkenlere ait bulguların verildiği Tablo 5.95 incelendiğinde Van'a tur düzenleyen 73 acentenin **%60,2**'sinin Van'ın ulaşım

olanaklarını olumsuz olarak değerlendirdikleri görülmektedir. Acentelerin %53,4'ü ilin altyapısının, %64,4'ü konaklama imkânlarının, %65,8'i güvenliğinin ve %64,4'ü yerel halkın turistlere karşı tutumunun orta derecede olduğunu belirtmişlerdir. Acentelerin %45,2'si yeme içme imkânlarını ve %57,5'ini ören yerlerinin temizliğini olumlu yönde değerlendirmişlerdir. Tablodan elde edilen bulgular doğrultusunda Van'ın sadece ulaşım imkânlarının kötü olarak değerlendirildiği görülmektedir. Bu nedenle ulaşım olanaklarının düzeltilmesine ağırlık verilmesi; altyapı, konaklama, güvenlik ve yerel halkın tutumu konularında geliştirmeler yapılması gerektiği sonucuna ulaşılabılır.

5.1.1. Seyahat Acentelerinin Erzurum, Kars ve Van İllerine Tur Düzenlememe Nedenlerine Yönelik Bulgular

Bu bölümde Erzurum, Kars ve Van illerinden hiç birine tur düzenlemeyen acentelerin tur düzenlememe nedenlerini ve gelecekte bu illere yönelik tur düzenleme düşüncelerini tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmış ve elde edilen bulgular aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 5.96. Erzurum İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenlerine İlişkin Önem Sıralaması

Erzurum İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenleriniz Nelerdir?			
Önem Sırası	Tur Düzenlememe Nedeni	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Turistlerin Bu Yöndeki Talebinin Yetersiz Olması	82	46,3
2.Önemli	İnanç Turizmine Yönelik Turların Kar Payının Düşük Olması	37	20,9
3.Önemli	Konaklama İmkânlarının Yetersiz Olması	29	16,4
4.Önemli	Yerel Halkın Tutumunun Olumsuz Yönde Olması	29	16,4
5.Önemli	İnanç Turizmi Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Rehberlerin Bulunmaması	41	23,2

Erzurum iline inanç turizmine yönelik tur düzenlememe nedenlerine ilişkin önem sıralamasının verildiği Tablo 5.96'ya bakıldığında acentelerin %46,3'ünün turistlerin talebinin yetersiz olmasının Erzurum'a tur düzenlememelerinin birinci önemli nedeni olduğunu ifade ettikleri görülmektedir. Acentelerin %20,9'u ikinci önemli neden olarak inanç turizmine yönelik turların kar payının düşük olmasını gösterirken, %16,4'ü üçüncü önemli neden olarak Erzurum'da konaklama imkânlarının yetersiz olmasını ve yine %16,4'ü dördüncü önemli neden olarak yerel halkın tutumunun olumsuz yönde olmasını

göstermişlerdir. Erzurum'a tur düzenleyen acentelerin Erzurum ile ilgili etkenleri değerlendirdiği tabloda da ilin konaklama imkânlarının ve halkın turistlere karşı tutumunun iyi yönde olmadığı sonucu çıkmıştır. Bu doğrultuda Erzurum'da inanç turizminin fazla gelişmiş olmamasında konaklama imkânlarının yetersiz olması ve yerel halkın olumsuz tutumlarının etkisi olduğu söylenebilir. Tabloya bakıldığında acentelerin %23,2'sinin ise inanç turizmi konusunda yeterli bilgiye sahip rehberlerin bulunmamasının, Erzurum'a tur düzenlememelerinin beşinci önemli nedeni olduğunu ifade ettikleri görülmektedir.

Tablo 5.97. Acentelerin Erzurum İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Düşüncesi

Erzurum İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlemeyi Düşünüyor musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	9	4,5
Hayır	170	95,5
Toplam	179	100,0

Erzurum'a tur düzenlemeyen 179 acenteye gelecekte bu ile inanç turizmine yönelik tur düzenleme düşüncelerinin olup olmadığına yönelik bir soru yöneltilmiştir. Tablo 5.97 incelendiğinde bu acentelerin %95,5'inin **hayır** cevabını verdiği görülmektedir. Acentelerin tamamına yakınının gelecekte de Erzurum'a inanç turizmine yönelik tur düzenleme düşüncelerinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 5.98. Kars İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenlerine İlişkin Önem Sıralaması

Kars İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenleriniz Nelerdir?			
Önem Sırası	Tur Düzenlememe Nedeni	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	Turistlerin Bu Yöndeki Talebinin Yetersiz Olması	71	40,1
2.Önemli	İnanç Turizmine Yönelik Turların Kar Payının Düşük Olması	47	26,6
3.Önemli	Potansiyelinin Yetersiz Olması	46	26,0
4.Önemli	Üstyapının Yetersiz Olması	42	23,7
5.Önemli	İnanç Turizmi Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Rehberlerin Bulunmaması	30	16,9

Kars iline inanç turizmine yönelik tur düzenlememe nedenlerine ilişkin önem sıralamasının verildiği Tablo 5.98 incelendiğinde acentelerin %40,1'inin Kars'a tur

düzenlememelerinin birinci önemli nedeni olarak turistlerin talebinin yetersiz olmasını gösterdiği anlaşılmaktadır. Acentelerin **%26,6**'sı ikinci önemli neden olarak inanç turizmine yönelik turların kar payının düşük olmasını gösterirken, **%26,0**'sı üçüncü önemli neden olarak Kars'ta inanç turizmi potansiyelinin yetersiz olmasını göstermiştir. Ayrıca Kars'ta üstyapının yetersiz olmasının tur düzenlememe nedenleri arasında dördüncü sırada yer aldığını düşünen acentelerin oranı **%23,7** olarak tespit edilmiştir. Acentelerin **%16,9**'u ise inanç turizmi konusunda yeterli bilgiye sahip rehberlerin bulunmamasının, Kars'a tur düzenlememelerinin beşinci önemli nedeni olduğunu ifade etmişlerdir.

Tablo 5.99. Acentelerin Kars İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenleme Düşüncesi

Kars İline Gelecekte İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlemeyi Düşünüyor musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	4	1,7
Hayır	175	98,3
Toplam	179	100,0

Kars'a tur düzenlemeyen acentelerin gelecekte bu ile inanç turizmine yönelik tur düzenleme düşüncelerine ait bulguların yer aldığı Tablo 5.99 incelendiğinde acentelerin **%98,3**'ünün **hayır** cevabını verdiği görülmektedir. Erzurum ilinde olduğu gibi, acentelerin tamamına yakınının gelecekte Kars'a inanç turizmine yönelik tur düzenleme düşüncelerinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

Tablo 5.100. Van İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenlerine İlişkin Önem Sıralaması

Van İline İnanç Turizmine Yönelik Tur Düzenlememe Nedenleriniz Nelerdir?			
Önem Sırası	Tur Düzenlememe Nedeni	Frekans (n)	Yüzde (%)
1.Önemli	İnanç Turizmine Yönelik Turların Kar Payının Düşük Olması	69	39,0
2.Önemli	Turistlerin Bu Yöndeki Talebinin Yetersiz Olması	47	26,6
3.Önemli	Üstyapının Yetersiz Olması	34	19,2
4.Önemli	Konaklama İmkânlarının Yetersiz Olması	33	18,6
5.Önemli	Potansiyelinin Yetersiz Olması	35	19,8

Van iline inanç turizmüne yönelik tur düzenlememe nedenlerinin yer aldığı Tablo 5.100 incelendiğinde acentelerin %39'unun Van'a tur düzenlememelerinin birinci önemli nedeni olarak inanç turizmüne yönelik turların kar payının düşük olmasını gösterdiği anlaşılmaktadır. Acentelerin %26,6'sı ikinci önemli neden olarak turistlerin talebinin yetersiz olmasını gösterirken, %19,2'si üstyapının yetersiz olmasını göstermiştir. Acentelerin Van'a tur düzenlememelerinin diğer önemli nedenleri ise konaklama imkânlarının ve potansiyelinin yetersizliği olarak tespit edilmiştir.

Tablo 5.101. Acentelerin Van İline Gelecekte İnanç Turizmüne Yönelik Tur Düzenleme Düşüncesi

Van İline Gelecekte İnanç Turizmüne Yönelik Tur Düzenlemeyi Düşünüyor musunuz?		
	Frekans (n)	Yüzde (%)
Evet	4	1,7
Hayır	175	98,3
Toplam	179	100,0

Van'a tur düzenlemeyen acentelerin gelecekte bu ile inanç turizmüne yönelik tur düzenleme düşüncelerine ait bulguların yer aldığı Tablo 5.101 incelendiğinde acentelerin %98,3'ünün **hayır** cevabını verdiği görülmektedir. Erzurum ve Kars illerinde olduğu gibi, acentelerin tamamına yakınının gelecekte Van'a inanç turizmüne yönelik tur düzenleme düşüncelerinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Turizm kavramının tarihi oldukça eskilere dayanmaktadır. İnsanlar var oldukları günden bu yana çeşitli nedenlerle buldukları yerden başka yerlere seyahat etmişlerdir. İlk dönemlerde zorunlu ihtiyaçları karşılamak amacıyla yapılan bu seyahatler yüzyıllar içerisinde özelleşmiş ve ticaret, inanç, spor ve sağlık gibi farklı amaçlarla turizm faaliyetleri düzenlenmeye başlamıştır.

İnsanların yüzyıllardır turizm faaliyetlerine katılmalarındaki en önemli etkenlerden birinin dini amaçların olmasının ardında insanın doğasında bulunan bir şeye inanma ihtiyacı bulunmaktadır. İkel toplumlardan günümüzün modern toplumlarına kadar bütün insanlar bir şeye inanma ihtiyacı hissetmişlerdir. Çünkü inanç kavramı insanların bireysel ve toplumsal hayatlarını dengede tutan önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir. İnsanların bağlı oldukları inançlar çoğunlukla onları, dinlerinde kutsal sayılan mekânlara yönlendirmektedir. İnsanların dini olarak önemli saydıkları mekânları gezip görmek ve ibadet edebilmek için bu mekânların bulunduğu yerlere seyahat etme ihtiyaçları oluşmuştur. Bu nedenle inanç ve turizm her zaman birbiri ile bağlantılı kavramlar olmuşlardır. Zaman içinde dinlere ait kutsal mekânlara ve dinlerin önemli gördüğü kişilerin yaşadıkları yerlere düzenlenen seyahatler daha da gelişerek bir sektör haline gelmiştir. Bu nedenle inanç turizmi her geçen gün önemini artırmaktadır.

İnanç turizminin dünyadaki en eski turizm türü olduğu söylenmektedir. Çünkü inanç turizminin dinlerin kendisi kadar eski bir tarihi vardır. İnanç turizmini, inanç ve dini sebeplerle hareket eden ve yüzyıllardır var olan bir turizm çeşidi olarak tanımlamak mümkündür. İnanç turizmi dünyada en hızlı gelişen turizm çeşitlerinden biridir. İnsanlar genellikle inanç turizmi kapsamında ziyaret edilen destinasyonların zengin olması, psikolojik nedenler, dini gün ve bayramlar ve dini yayma faaliyetleri gibi amaçlarla inanç turizmi etkinliklerine katılmaktadırlar. Dünya genelinde İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer inanç sistemleri açısından kutsal sayılan çok sayıda merkez bulunmaktadır. Bu merkezlerden insanların en çok merak edip ziyaret ettikleri arasında; Mekke ve Medine, Kudüs, Vatikan, Varanasi, Lhasa ve Beytullahim bulunmaktadır. Türkiye genelinde de farklı dinler açısından kutsal sayılan ve turist çekme potansiyeli bulunan sayısız mekân ve eser bulunmaktadır. Çünkü ülkemiz tarih boyunca Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı gibi farklı kültür ve dinlerden gelen toplumlara ev sahipliği

yapmıştır. Bu nedenle inanç turizmi açısından, pagan dinlerinden semavi dinlere kadar geniş bir yelpazeye sahiptir.

Ülkemizin inanç turizmi açısından potansiyeli oldukça zengindir. Bu zenginlikler arasında; Urfa Balıklı Göl, Sard Antik Kenti, Hatay St. Pierre Kilisesi, Efes Meryem Ana Evi, Noel Baba Kilisesi, Kapadokya Bölgesi, Sümela Manastırı, Mevlana Türbesi ve daha birçok yeri saymak mümkündür.

Ülkemizdeki inanç turizmi açısından bulunan zenginlikler içerisinde çalışmamıza alan olarak Erzurum, Kars ve Van illeri belirlenmiştir. Araştırma kapsamındaki bu illerde; Öşkvank Kilisesi, Ani Antik Kenti'nde bulunan eserler, Akdamar Kilisesi, Ulu Camii, Lala Paşa Camii, Kızıl Camii, Kaya Çelebi Camii, Üç Kümbetler, Ebu'l Hasan Harakani Türbesi, Halime Hatun Kümbeti gibi inanç turizmi çerçevesinde değerlendirilebilecek pek çok eser bulunmaktadır.

Yapılan literatür taraması kapsamında inanç turizmi ile ilgili çok sayıda çalışma (Aksoy,1998; Usta, 2005; Şaman, 2009; Güzel, 2010; Avcı, 2011; Şahiner, 2012; Küçük, 2013; Eykay, 2013; Göktaş, 2016; Kuyucu, 2017) ile karşılaşılmıştır. Ancak bu çalışmaların hiçbirinde araştırmanın konusunu oluşturan iller ile ilgili değildir. Hazırlanan bu tez ise Erzurum, Kars ve Van illerini kapsayan ilk araştırma olması nedeniyle özgündür.

Bu doktora tezi beş bölümden oluşmaktadır. İlk dört bölüm tezin kuramsal kısmını, beşinci bölüm ise çalışmanın uygulama kısmını kapsamaktadır. Birinci bölümde; turizm, inanç turizmi, inanç turizmi açısından Türkiye'deki semavi dinler ve inançlara yer verilmiştir. İkinci bölümde; Erzurum ile ilgili genel bilgilere ve Erzurum'daki inanç turizmi ile ilgili eserlere değinilmiştir. Üçüncü bölümde Kars ile ilgili genel bilgiler ve Kars'ta bulunan inanç turizmi ile ilgili eserler hakkında bilgiler verilmiştir. Dördüncü bölümde Van ile ilgili genel bilgiler ve Van'da bulunan inanç turizmi ile ilgili eserlere yer verilmiştir. Beşinci bölümde ise araştırmada belirlenen amaçlar doğrultusunda analizler yapılmış ve elde edilen bulgular tablolştırılmıştır.

Erzurum, Kars ve Van illerindeki inanç turizmi açısından kutsal mekânların değerlendirilmesi kapsamında hazırlanan bu tez çalışmasında Erzurum, Kars ve Van'da yaşayan yerel halka ve İstanbul'da faaliyet gösteren A Grubu seyahat acentelerine anket uygulanmıştır. Bu çalışmada, söz konusu illerde yaşayan yerel halkın inanç turizmi

hakkındaki görüşlerini tespit etmek; İstanbul'daki seyahat acentelerinin ise Erzurum, Kars ve Van illerinde inanç turizmi açısından tercih ettikleri eserleri, bu illere tur düzenleme ya da düzenlememe nedenlerini ve düzenlenen turlarda karşılaştıkları sorunları belirlemek amaçlanmıştır. Yerel halka uygulanan ölçeklere öncelikle faktör analizi uygulanmış ve ölçek boyutlara ayrılmıştır. Toplanan verilerin Skewness ve Kurtosis katsayılarına bağlı olarak normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda güvenilirlik, frekans, T testi ve ANOVA analizleri uygulanmıştır. Seyahat acentelerine uygulanan ankette ise önem sırasına yönelik sorular olması nedeniyle sadece frekans analizi uygulanmıştır.

Yerel halk anketine uygulanan faktör analizi sonucunda 4 faktörlü bir yapı ortaya çıkmıştır.

- Faktör 1: Tanıtım ve Bilgilendirme
- Faktör 2: Değişim ve Gelişim
- Faktör 3: Hoşgörü
- Faktör 4: Rahatsızlık ve Endişe olarak adlandırılmıştır.

Ölçeğe uygulanan güvenilirlik analizinde tanıtım ve bilgilendirme boyutunun Cronbach Alpha katsayısı Erzurum için 0,817; Kars için 0,825 ve Van için 0,812 çıkmıştır. Değişim ve gelişim boyutunun Cronbach Alpha katsayısı Erzurum için 0,810; Kars için 0,811 ve Van için ise 0,805 olarak tespit edilmiştir. Hoşgörü boyutunu Cronbach Alpha katsayısı Erzurum için 0,752; Kars için 0,776 ve Van için 0,771 çıkmıştır. Son boyut olan rahatsızlık ve endişe boyutunun Cronbach Alpha katsayısı ise Erzurum için 0,760; Kars için 0,753 ve Van için 0,748 olarak tespit edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmada kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır.

Araştırmaya katılan yerel halkın demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Bu kapsamda Erzurum ve Van'da araştırmaya katılan halkın çoğunluğunu erkekler oluştururken, Kars'ta ise katılımcıların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu belirlenmiştir. Katılımcıların yaş aralıklarına bakıldığında Erzurum ve Van'da çalışmaya katılan halkın çoğunluğunun 25-31; Kars'ta çoğunluğun 32-38 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Her üç ilde de katılımcıların çoğunluğunu evliler ve çocuk sayısı 0-2 arasında olanlar oluşturmuştur. Yine üç ilde de araştırmaya katılan halkın çoğunluğunun eğitim düzeyi lisans ve meslekleri memur olarak tespit edilmiştir. Üç ilde

de araştırmaya katılanların çoğunluğunun lisans mezunu ve memur olması araştırma verilerinin daha sağlıklı bir şekilde toplanmasına yardımcı olmuştur. Aylık gelir durumuna bakıldığında ise üç il içinde katılımcıların çoğunluğunun asgari ücretle çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Van ilinde asgari ücret ve altında çalışanların sayısı neredeyse nüfusun yarısı iken Kars'ta bu oran biraz daha düşüktür. Erzurum ilinde ise bu oranın daha da düşüğü görölmektedir. Gelir dağılımında daha yaşanabilir bir düzey olan 4.000-6.000 TL arası gelirin her üç ilde de hemen hemen aynı (%20 civarı) olduğu gözlemlenmiştir. Memleket ve yörede ikamet etme durumu incelendiğinde ise katılımcıların çoğunluğunun Erzurum, Kars ve Van'ın yerli halkı olduğu ve 26 yıldan uzun bir süredir bölgede yaşadıkları görölmüştür.

Katılımcıların turistlerle ilgili görüşleri incelendiğinde Erzurum ve Kars'ta halkın %60'tan fazlasının bölgede fazla turistle karşılaşmadıklarını; Van'da ise tam tersine halkın çoğunluğunun bölgede turistlerle sıklıkla karşılaştıklarını ifade ettikleri görölmüştür. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda Van'ın, Erzurum ve Kars'a göre daha fazla turistik potansiyelinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Her üç ilde de katılımcıların büyük kısmı bölgeye sayıca daha fazla turist gelmesi gerektiği görüşünde olduklarını ifade etmişlerdir. Bu doğrultuda her üç ilin halkının da yörede turizmin gelişmesini ve turistik faaliyetlerin çoğalmasını istedikleri sonucu çıkarılabilir. İllerin inanç turizmi açasından sahip oldukları değerler açasından halkın görüşlerine bakıldığında Erzurum ve Van'da katılımcıların çoğunluğunun İslamiyet cevabını verdiği görölrken; Kars'ta ise katılımcıların yarısı Hıristiyanlık cevabını verdiği tespit edilmiştir.

Yapılan bu tez çalışmasında belirlenen amaçlara ulaşmak için kurulan problemleri test etmek üzere bazı analizler yapılmış ve elde edilen bulgular tabloladıştır.

“İnanç turizmi kapsamındaki kutsal mekânlara; tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim, hoşgörü ve rahatsızlık ve endişe boyutlarındaki yerel halk algısı cinsiyete göre farklılık göstermekte midir?” şeklindeki problemi test etmek amacıyla Independent Samples T- testi yapılmıştır. Elde edilen bulgulara göre Erzurum ve Kars için inanç turizmi kapsamındaki boyutlar cinsiyete göre farklılık göstermemektedir. Ancak Van ili için elde edilen bulgulara göre tanıtım ve bilgilendirme, hoşgörü ve rahatsızlık ve endişe boyutları cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

İnanç turizmi kapsamındaki boyutlar ile yaş özellikleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını test etmek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Bu doğrultuda;

- Kars ili için bulunan değerlerde inanç turizmi ile ilgili boyutların yaş özelliklerine göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir.
- Erzurum ili için bulunan değerlerde tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim, rahatsızlık ve endişe boyutları yaşa göre farklılık göstermezken; hoşgörü boyutunda farklılaştığı tespit edilmiştir. Bu farklılaşmanın 25-31 yaş aralığı ile 65 yaş ve üzeri arasında olduğu belirlenmiştir. 25-31 yaş aralığında olan kişilerin 65 yaş ve üzerinde olanlara göre inanç turizmi ve turistler konusunda daha hoşgörülü oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Yaş artışı ile birlikte insanların dini değerlere olan bağlılıklarının artması ve yaşça daha büyük olan insanların yeniliklere fazla açık olmamaları gibi etkenlerin bu sonucun ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir.
- Van için elde edilen bulgulara göre ise değişim ve gelişim, hoşgörü, rahatsızlık ve endişe boyutları yaşa göre farklılaşmazken; tanıtım ve bilgilendirme boyutunun yaş özelliklerine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Farklılaşma 53-59 ile 18-24 yaş; 53-59 ile 25-31 yaş; 53-59 ile 32-38 yaş ve 53-59 ile 39-45 yaş aralıklarında bulunmuştur. Sonuç olarak 32-38 yaş aralığında bulunan katılımcıların diğer yaş aralıklarında bulunanlara göre inanç turizmi konusunda daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılmasını istedikleri tespit edilmiştir.

İnanç turizmi kapsamındaki boyutlar ile eğitim durumu arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Elde edilen bulgularda Erzurum ve Kars illerinde; tanıtım ve bilgilendirme, rahatsızlık ve endişe boyutları ile eğitim durumu arasında anlamlı bir fark görülürken; Van ilinde tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim, rahatsızlık ve endişe boyutları ile eğitim durumu arasında anlamlı bir fark görüldüğü tespit edilmiştir. Bu doğrultuda;

- Erzurum için elde edilen bulgulara göre tanıtım ve bilgilendirme boyutundaki farklılaşma lise ile lisansüstü ve ön lisans ile lisansüstü arasındadır. Lisansüstü eğitimi alan kişilerin lise ve ön lisans eğitimi alanlara göre inanç turizmi konusunda daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılmasını istedikleri sonucuna varılmıştır. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki farklılaşma ise lise ve lisans

arasındadır. Lise eğitimi alan kişiler lisans eğitimi alanlara göre kutsal mekânların turistler tarafından daha fazla tahrip edildiğini düşünmektedir. Ayrıca lise mezunu kişilerin lisans mezunlarına göre İslam dışındaki dinlere ait mekânların restorasyonundan daha fazla rahatsızlık ve endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

- Kars ili için elde edilen bulgulara göre tanıtım ve bilgilendirme boyutundaki farklılaşma lise-ön lisans, lise-lisans ve lise-lisansüstü arasındadır. Erzurum sonuçlarında olduğu gibi burada da lisansüstü eğitimi alan kişilerin diğerlerine nazaran inanç turizmi konusunda daha fazla tanıtım ve bilgilendirme istedikleri sonucu çıkmıştır. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki farklılaşma ise ilkökul-lisansüstü arasındadır. İlkokul mezunu katılımcıların lisansüstü eğitimi alanlara göre inanç turizmi ile ilgili konularda daha fazla rahatsızlık ve endişe duydukları tespit edilmiştir.
- Van ile ilgili elde edilen bulgulara göre tanıtım ve bilgilendirme boyutundaki farklılaşma lisans-ilkokul, lisans-ortaokul ve lisans-lise arasında bulunmaktadır. Lise mezunu katılımcıların diğerlerine nazaran inanç turizmi ile ilgili daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılmasını istedikleri sonucu elde edilmiştir. Değişim ve gelişim boyutundaki farklılaşma ilkökul-lise, ilkökul-ön lisans ve ilkökul-lisans, ortaokul-lise, ortaokul-ön lisans, ortaokul-lisans ve ortaokul-lisansüstü arasında bulunmuştur. İlkokul ve ortaokul mezunu katılımcıların diğerlerine göre inanç turizminin Van'da değişim ve gelişime daha fazla neden olacağını düşündükleri sonucu elde edilmiştir. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki farklılaşmalar ortaokul-lisans, ortaokul-lisansüstü, lise-lisans ve lise lisansüstü arasındadır. Ortaokul ve lise mezunu katılımcıların lise ve lisansüstü eğitimi alan katılımcılara göre inanç turizmi ile ilgili konulardan daha fazla rahatsızlık ve endişe duydukları tespit edilmiştir. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki diğer farklılaşmalar ise ön lisans-lisansüstü ve lisans-lisansüstü arasındadır. Ön lisans ve lisans eğitimi alan kişilerin lisansüstü eğitimi alan kişilere göre inanç turizmi ile ilgili konulardan daha fazla rahatsızlık ve endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Üç il için elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim düzeyi arttıkça inanç turizmi ile ilgili tanıtım ve bilgilendirme isteğinin arttığı fakat inanç turizminin değişim ve

gelişime neden olacağını düşünme düzeyi ile inanç turizminden duyulan rahatsızlık ve endişe düzeyinin azaldığını söylemek mümkündür. Başka bir deyişle eğitimi seviyesinin artması ile insanların inanç turizmine bakış açılarının olumlu yönde değişmektedir. Şaman, 2009; Mersin ili inanç turizmi potansiyelinin yerel halk ve turistler tarafından değerlendirilmesine yönelik yaptığı çalışmasında, Mersin’de inanç turizmi açısından en önemli problemin tanıtım eksikliği olduğunu tespit etmiştir. Sonuç olarak iller farklı olsa da inanç turizmi açısından yaşanan problemlerin aynı olduğu belirlenmiştir.

İnanç turizmi kapsamındaki boyutlar ile meslek arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla ANOVA testi yapılmıştır. Elde edilen bulgularda Kars ve Van illerinde tanıtım ve bilgilendirme, rahatsızlık ve endişe boyutları ile meslek arasında anlamlı bir farklılık görülürken; Erzurum’da tanıtım ve bilgilendirme, değişim ve gelişim, rahatsızlık ve endişe boyutları ile meslek arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür. Bu doğrultuda;

- Erzurum ile ilgili bulgularda tanıtım ve bilgilendirme boyutundaki farklılaşmanın emekli-işsiz ve serbest meslek-işsiz arasında olduğu tespit edilmiştir. Emekli ve serbest meslek grubundaki katılımcıların işsizlere göre inanç turizmi ile ilgili daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılması gerektiğini düşündükleri sonucuna ulaşılmıştır. Değişim ve gelişim boyutundaki farklılaşmalar; öğrenci, memur, işsiz, emekli, ev hanımı ve serbest meslek grupları arasında bulunmuştur. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki farklılaşmalar ise; işsiz, memur, işçi, ev hanımı, esnaf ve öğrenci gibi meslek grupları arasında tespit edilmiştir.
- Kars iline ait bulgularda tanıtım ve bilgilendirme boyutundaki farklılaşmalar işçi-memur, işçi-ev hanımı ve işçi-serbest meslek arasındadır. Serbest meslek grubunda bulunan katılımcıların diğerlerine göre inanç turizmi konusunda daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılması gerektiğini düşündükleri sonucuna varılmıştır. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki farklılaşmalar ise; memur-öğrenci, memur-işçi, memur-ev hanımı ve memur-emekli arasında bulunmuştur. Emeklilerin diğer meslek grubunda bulunan katılımcılara oranla inanç turizmi ile ilgili konulardan daha fazla rahatsızlık ve endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

- Van iline ait bulgularda tanıtım ve bilgilendirme boyutundaki farklılaşmalar işçi-öğrenci ve işçi-memur arasında bulunmuştur. Öğrencilerin işçi ve memur grubundaki katılımcılara nazaran inanç turizmi ile ilgili daha fazla tanıtım ve bilgilendirme yapılmasını istedikleri sonucu çıkmıştır. Rahatsızlık ve endişe boyutundaki farklılaşmalar ise; memur-işçi, memur-çiftçi, memur-esnaf ve ev hanımı-çiftçi arasındadır. Çiftçilerin diğer meslek grubunda bulunan katılımcılara oranla inanç turizmi ile ilgili konulardan daha fazla rahatsızlık ve endişe duydukları sonucuna ulaşılmıştır.

Meslekler arasında görüş farklılıklarının olmasında ise katılımcıların sosyal hayattaki rolleri, hayata bakış açıları ve turizm faaliyetlerine olan ilgi ya da bilgilerinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Erzurum, Kars ve Van illerindeki inanç turizmi açısından önem arz eden kutsal mekânların değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada araştırmaya katılan İstanbul'daki A Grubu seyahat acenteleri çalışanlarının demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla frekans analizi yapılmıştır. Bu kapsamda araştırmaya katılan acente çalışanlarının çoğunluğunun erkek olduğu ve yaş aralıklarının 25-31 olduğu tespit edilmiştir. Örneklemin yarısına yakınının eğitim düzeylerinin ve turizm ile ilgili eğitim alma durumlarının ön lisans düzeyinde olduğu belirlenmiştir. Acente çalışanlarının çoğunluğunun turizm sektöründe ve şu an buldukları acentede çalışma sürelerinin 6-10 yıl arasında değiştiği görülmüştür. Ayrıca katılımcıların yaklaşık yarısının acentede operasyon sorumlusu olarak görev yapmaktadır.

İnanç turizmine yönelik tur düzenleme sıklığına bakıldığında araştırmaya katılan 375 acentenin büyük kısmının haftada bir inanç turizmine yönelik tur düzenlediği ve 10 acentenin ise tur düzenlemediği tespit edilmiştir. Acentelerin inanç turizmine yönelik tur düzenleme amaçları arasında en önemlisinin turistlerin talebi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca acentelerin çoğunluğu inanç turizmi kapsamındaki turlarda hedef kitle olarak belirledikleri ilk ülkenin Ortadoğu Ülkeleri olduğunu ifade etmişlerdir.

İnanç turizmine katılan yerli ve yabancı turistlerin çoğunluğunun 55-64 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda inanç turizmi faaliyetlerinin daha çok orta yaş yani belirli bir yaş grubu üzerindeki kişilere hitap ettiğini ifade etmek mümkündür. Araştırmaya katılan acentelerin çoğunluğu turistlerin inanç turizmine

katılmalarındaki en önemli etkenin dini nedenler; ikinci önemli etkenin ise psikolojik nedenler olduğunu belirtmişlerdir. Dünya genelinde insanların önemli bir kısmı mensup oldukları dinlerin gereği olarak kutsal mekânları ziyaret ederken, önemli bir kısmı ise ruhsal bir rahatlama ve huzur elde etmek için kutsal alanları ziyaret etmektedirler.

Acentelerin çoğunluğu inanç turizmine katılan yerli ve yabancı turistlerin turlar esnasında çeşitli konulardan şikâyetçi olduklarını belirtmişlerdir. Turistlerin en çok ören yerlerinin bakımsız olması konusundan şikâyetçi oldukları tespit edilmiştir. Turistlerin şikâyet ettikleri ikinci önemli konu ise ziyaret edilen bölgedeki yerel halkın tutum ve davranışlarının kötü olmasıdır.

Acentelerin yaklaşık yarısı inanç turizmine yönelik turlarda yeterli bilgiye sahip rehber bulmakta zorlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan acentelerin 179 tanesinin yani yaklaşık olarak yarısının çalışma kapsamındaki Erzurum, Kars ve Van illerine tur düzenlemedikleri belirlenmiştir. Acentelerin 46 tanesi Erzurum'a, 142 tanesi Kars'a ve 73 tanesi ise Van'a tur düzenlemektedir.

Erzurum'a tur düzenleyen acentelerin turlarda yer verdikleri en önemli kilisenin Öşkivank Kilisesi; en önemli caminin Ulu Camii ve en önemli mezar anıtının ise Abdurrahman Gazi Türbesi olduğu tespit edilmiştir. Acenteler Erzurum'un ulaşım ve konaklama imkânlarını kötü olarak değerlendirmişlerdir. Acentelerle veri toplama esnasında yapılan görüşmelerde Erzurum'a uçak seferlerinin az ve bilet fiyatlarının yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Konaklama ile ilgili olarak ise 5 yıldızlı otellerin az olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle acentelerin çoğunluğu ilin ulaşım ve konaklama olanaklarını kötü olarak değerlendirmiştir. Erzurum'a tur düzenleyen acentelerin çoğun altyapı ve yerel halkın tutumu etkenlerini orta; yeme içme, ören yerlerinin temizliği ve güvenlik etkenlerini ise iyi olarak değerlendirmişlerdir.

Kars'a tur düzenleyen acenteler turlarda yer verdikleri en önemli kilisenin Havariler Kilisesi; en önemli caminin Menecehr Camii ve en önemli mezar anıtının ise Ebu'l Hasan Harakani Türbesi olduğu ifade etmişlerdir. Acenteler Kars'ın ulaşım, altyapı ve konaklama imkânlarını kötü olarak değerlendirmişlerdir. Yapılan görüşmelerde acentelerin çoğunluğu Erzurum'da yaşanan uçak seferi azlığı ve bilet fiyatlarının yüksekliği sorununun, ayrıca yeterince 5 yıldızlı konaklama işletmesi olmaması sorununun Kars'ta da yaşandığını belirtmişlerdir. Bunlara ek olarak Kars'ta bazı yerlerde

haberleşme ağında sorunlar yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu nedenle ilin ulaşım, altyapı ve konaklama imkânları kötü olarak değerlendirilmiştir. Acentelerin çoğunluğu yeme içme, güvenlik ve yerel halkın tutumu etkenlerini orta ve ören yerlerinin temizliği etkenini ise iyi olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Van'a tur düzenleyen acenteler turlarda yer verdikleri en önemli kilisenin Akdamar Kilisesi; en önemli caminin Ulu Camii ve en önemli mezar anıtının ise Halime Hatun Kümbeti olduğunu belirtmişlerdir. Acenteler Van'ın ulaşım imkânlarını kötü; altyapı, konaklama, güvenlik ve yerel halkın tutumu etkenlerini orta ve yeme içme ile ören yerlerinin temizliği etkenlerini iyi olarak değerlendirmişlerdir. Van iline yapılan ziyarette tarihi ve turistik çoğu eserin yerini gösteren tabelaların eksik olduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bir eserin yerini bulmak oldukça zaman almaktadır. Bu durumun Van'a turist getiren acentelere zorluk çıkaracağı düşünülmektedir. Ayrıca ili ziyaret eden turistlerin çoğunlukla İranlı olması nedeniyle turistik yerlerdeki esnafların çoğunluğunun İranlı turistlere yönelik, onların dilinde bilgilendirme yaptıkları ve diğer ziyaretçilerle fazla ilgilenmedikleri gözlemlenmiştir. Bu durumun da ile yönelik turizm faaliyetlerini olumsuz etkileyeceği düşünülmektedir.

Aksoy (1998) Ankara'da bulunan A Grubu seyahat acentelerinin Türkiye'deki inanç turizmini değerlendirmesine yönelik yaptığı çalışmasında, inanç turizmi kapsamında tur düzenlenmeyen bölgelerin ulaşım, güvenlik ve altyapı gibi konularda sorunlu olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu doğrultuda literatür desteklenmiştir.

Erzurum, Kars ve Van illerine tur düzenlemeyen acentelere tur düzenlememe nedenlerine yönelik bir soru yöneltilmiştir. Acentelerin, üç ile de turistlerin taleplerinin yetersiz olması ve inanç turizmine yönelik turların kar payının düşük olması gibi nedenlerle tur düzenlemedikleri belirlenmiştir. Ayrıca tur düzenlemeyen acentelerin tamamına yakınının gelecekte de bu illere inanç turizmine yönelik tur düzenleme düşüncelerinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Usta, 2005; İznik'in inanç turizminin yerel halk, yabancı turistler ve A Grubu seyahat acenteleri tarafından değerlendirilmesine yönelik hazırladığı çalışmasında, İznik halkının turizm hareketliliğinde İznik'in adının ön plana çıkmasını istedikleri sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca yabancı turistlerin inanç turizmi kapsamında İznik'in mutlaka görülmesi gereken bir yer olduğunu belirttikleri ve acentelerin ise İznik'e talep yetersizliği ve konaklama sorunları nedeniyle tur

programlarına eklemediklerini tespit etmiştir. Yine uygulama alanları farklı olsa da iki çalışmadan da aynı sonuçlar elde edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda bazı önerilerde bulunmak mümkündür:

- Erzurum, Kars ve Van illerinde yaşayan yerel halkın inanç turizmi konusunda daha fazla bilgilendirme yapılmasını istedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda üç ilin İl Kültür ve Turizm Müdürlükleri tarafından bölgede bulunan inanç turizmi ve inanç turizmi kaynakları hakkında halkı bilgilendirmeye yönelik eğitim programları ve günübirlik gezi programları düzenlenebilir. Bu sayede seyahat acentelerinin ve turistlerin şikâyetçi oldukları yerel halkın kötü tutumu sorunu da çözüme kavuşturulabilir.
- Erzurum, Kars ve Van illerine düzenlenen turlarda çoğunlukla herkes tarafından bilinen eserlerin tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu nedenle bu illerde inanç turizmi açısından potansiyeli bulunan fakat daha az bilinen eserlerin ön plana çıkarılması için tanıtım çalışmaları yapılarak inanç turizmi potansiyelinin daha etkin kullanılması sağlanabilir. Söz konusu olan eserlerin tarihleri, ait olduğu kişiler ve eğer varsa efsaneleri ile ilgili tanıtım filmleri çekilebilir ve ilgi çekici broşürler hazırlanabilir. Hazırlanan broşürler daha fazla ziyaret edilen bölgelerde acente temsilcilerine ve turistlere dağıtılarak bu kişilerin daha az ziyaret edilen eserleri de ziyaret etmeleri sağlanabilir.
- Seyahat acenteleri üç ilin de altyapı sorunlarının bulunduğunu belirtmişlerdir. Bu doğrultuda üç ilin belediyeleri ziyaret edilen alanlarda altyapı sorunlarını gidermeye yönelik çalışmalar yapabilir. Özellikle haberleşme ağına ve cadde ve sokaklarda ziyaret edilecek eserlerin yerlerini gösteren tabelaların bulunmasına özen gösterilmelidir. Ayrıca bölgeye gelen bütün turistlerin ulaşım kolayca anlayabileceği, illerdeki ziyaret noktalarını kapsayan şehir haritaları hazırlanıp ilin merkezi noktalarına yerleştirilebilir.
- Erzurum'da toplam 94 adet, Kars ve Van'da toplam 48'er adet turizm işletme ve belediye belgeli konaklama işletmesi bulunmasına rağmen seyahat acenteleri bu illerin konaklama imkânlarının iyi olmadığını ve yeterince 5 yıldızlı konaklama işletmesi bulunmadığını ifade etmişlerdir. Fakat sayılara bakıldığında yeterli sayıda konaklama işletmesi olduğu görülmektedir. Bu

nedenle bu illerde var olan konaklama işletmelerinde sunulan hizmetin kalitesinin artırılması amacıyla personel eğitimi verme yoluna gidilebilir.

- Erzurum, Kars ve Van'a tur düzenlemeyen acenteler turistlerin bu bölgelere taleplerinin az olduğunu belirtmişlerdir. Bu doğrultuda yerel yönetimler ve ildeki diğer turizm paydaşları tarafından Türkiye'de ve dünyada genel olarak bu illeri ve illerde bulunan inanç turizmi merkezlerini tanıtmaya ve turist çekmeye yönelik program ya da kısa film tarzında çalışmalar yapılabilir. Bu sayede tur düzenlemeyen acentelerin de gelecekteki düşüncelerini değiştirmek mümkün olabilir.
- Erzurum, Kars ve Van illerinin ulaşım sorununu çözmek için bu illere düzenlenen uçak seferlerini artırıp, bilet fiyatlarını düşürmeye yönelik çalışmalar yapılabilir. Buna ek olarak ulaşım problemini çözmek amacıyla hızlı tren seferleri başlatılabilir ya da var olan seferler çoğaltılabilir.
- Acenteler bölgede düşük düzeyde de olsa güvenlik sorunu olduğunu belirtmişlerdir. Bu nedenle insanların bölgede seyahat özgürlüklerini kısıtlayıcı herhangi bir engel olmadığı konusunda gerekli ikna araçlarının aktive edilmesi yönünde çaba gösterilebilir.

KAYNAKÇA

- Acar, A. (2009). "İslam Coğrafyacılarına Göre Van Gölü ve Çevresi". Oktay Belli (Ed). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.149-159), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Aça, M. (2017). "Türk Mitolojisinde Kartal". Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan (Eds.), *Türk Mitolojisine Giriş* (ss.229-238) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Ağger, V. (2011). *Universiade 2011 Kış Oyunlarının Erzurum Kış Turizmi Potansiyeline Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbıyık, M. (2014). *Şanlıurfa İlinin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlamaya Yönelik Öneriler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akdoğan, S. (1992). *Van Gölü ve Çevresinde Turizmin Gelişme Potansiyeli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Akın,A., Akın, A. ve Öztürk, H. (2016). "Spor Turizminin Gelişimi ve Etkileri Konusunda Yöneticilerin Bakış Açısının Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (42), 1933-1941.
- Akkurt, M. (2019). *Rusların Erzurum ve Kars'taki Dini Mimarisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akman, A.D. (2007). *Turizm Gelişmesinin Yarattığı Doğal ve Kültürel Değişimler: Kaş Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akoğlan Kozak, M. ve Güçlü Nergiz, H. (2016). *Turizmde Etik Kavramlar, İlkeler, Standartlar*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Aksoy, M. (1998). *Türkiye'de İnanç Turizmi ve Seyahat Acentelerinin İnanç Turizmine Olan İlgilerine Yönelik Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aksoy, M. (2002). "Türkiye'de İnanç Turizmine Genel Bir Bakış ve Hıristiyanlığın Seyahate Verdiği Önem". *Dinler Tarihi Araştırmaları-III Sempozyumu 2000. Yılında Hıristiyanlık (Dünü, Bugünü ve Geleceği) 9-10 Haziran 2001*, (ss. 417-431).
- Aktulga Gürbüz, S. (2010). *Van Merkezinde Bulunan Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyar, N. (2018). *Zerdüştilikte Ahiret İnanıcı ve Cenaze Törenleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alaeddinoğlu, F. (2006). *Van İli'nin Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi ve Planlanmaya Yönelik Öneriler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altunay, E. (2019). *Paganizm I Kadim Bilgelige Giriş*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Apleni, L., Vallabh, D. ve Henama, U.S. (2017). "Motivation for Tourists' Participation in Religious Tourism in Eastern Cape: A Case Study of Buffalo City, South Africa". *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6 (2), 1-14.
- Arıtan, A. S. (2013). "Geleceğin Işığında Erzurum Alvar Efe Hazretleri Türbe ve Müştemilatı Mimarisi". Cengiz Gündoğdu (Ed). *Uluslararası Hacı Muhammed Lutfi (Alvarlı Efe) Sempozyumu, 25-26 Nisan 2013*, (ss.35-49), Erzurum.
- Arslan Kalay, H. ve Yıldız, S. (2017). "Akdamar Anıt Müzesi'nin (Kilisesi) Tarihsel Süreçleri ve Kültürel Miras Turizmi Açısından Önemi". *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 121-136.
- Arslan, M. (1999). "Roma Dönemi Kilikya Şehir Sikkelerinde Mithras Kültü". Serra Durugönül ve Murat Durukan (Ed). *I. Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri OLBA II (Özel Sayı II. Cilt)*, (ss. 425-446), Mersin: Kilikia Arkeolojisini Araştırma Merkezi Yayınları.
- Arvas, A. (2017). "Türk Mitolojisinde Kurt". Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan (Eds.), *Türk Mitolojisine Giriş* (ss.183-197) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Atak, E. (2014). *Anadolu'da Lale Devri Mimarisi (İstanbul Dışı Örnekler Üzerine Bir Araştırma)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atak, E. (2015). "Erzurum'da Bir Lale Devri Eseri: Bakırcı Camii". *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 75-97.
- Avcı, E. (2011). *İzmir'in İnanç Turizmi Potansiyelinin Seyahat Acenteleri Açısından Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Avcıkurt, C. (2015). *Turizm Sosyolojisi Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ayaz, E. S. (2012). "Anadolu'ya Gelen İlk Evliya- Alperen Ebu'l Hasan Harakani ve Türklerde Türbe Kültürü". *I. Uluslararası Harakani Sempozyumu, 11-13 Ekim 2012*, (ss. 418- 428), Kars: Kafkas Üniversitesi Ebu'l Hasan Harakani Uygulama ve Araştırma Merkezi Seyyid Ebu'l Hasan Harakani Vakfı.
- Aydın, B. (2014). "Osmanlı Dönemi Erzurum Boyahane Cami". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (8), 378-385.
- Aydın, B. (2014). "Osmanlı Dönemi Erzurum Murat Paşa Cami". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (7), 152-160.
- Aydın, B. (2015). "Osmanlı Dönemi Erzurum Ayaz Paşa Cami". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (9), 315-322.
- Aydın, F. (2003). "Sır Dinlerinde Kurtuluş (Orfizim, Mitraizm ve Gnostizm)". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 189-198.
- Aydın, M. (2014). *Ana Hatlarıyla Dinler Tarihi Tarih, İnanç ve İbadet*. Ankara: Ertem Basım.
- Aydın, R. (2012). "Yahudi İman Esasları". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (25), 189-210.
- Aydın, T. (2008). *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Aydın, T. (2012). “Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri”. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 101-107.
- Ayduslu, N. (2013). “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Çinileri ve Özellikleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17 (2), 59-76.
- Bahadır, G. (2003). *Antakya “Kuruluşundan İslam Fethine Kadar”* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar, M. (2015). *İnanç Turizmi Açısından Kilis İlinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bahar, O. ve Kozak, M. (2008). *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Baki, Ü. (2008). *Sürdürülebilir Kalkınma Kapsamında Kars İlinin Ekonomik Kaynaklarının Değerlendirilmesi: Turizm Sektörü Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Başak, O. (2018). “Halime Hatun Kümbeti Işığında Tarihi Eser Restorasyonlarında Yapılan Bazı Hatalar ve Nedenlerine Dair Bir Gözlem”. *Social Science Development Journal*, 3 (9), 137-145.
- Baylav, Y. (2009). *Van Akdamar Kilisesinin Restorasyonunun Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkilerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayraktar, E. (2019). *Kars Ebu’l Hasan-ı Harakani Hazretleri Hayatı, Camisi ve Türbesi* (Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Belli, V. E. (2009). *Van Hüsrev Paşa Camisindeki Taş, Çini ve Kalem İşi Süslemelerin Bozulma Nedenleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bezirgan, M. (2008). *Türk Turizminde İtici Bir Güç Olarak İç Turizm ve Altınoluk Yöresinde İç Turizme Katılanlara Yönelik Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bingöl, Z. (2007). *Gelenekselden Evrensele Anadolu’da İnanç Turizmi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Boz, M. (2004). *Turizmin Gelişmesinde Alternatif Turizm Pazarlamasının Önemi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bucak, T. ve Erdoğan Aracı, Ü. (2013). “Türkiye’de Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (30), 203-216.
- Bülbül, S. (1995). *Van Gölü Havzası Türbe ve Kümbetlerinde Mimari Süsleme* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Büyükşalvarcı, A., Şapcılar M. C., Altınışik İ. ve Şimşek, Ç. (2017). “Turizm Öğrencilerinin İnanç Turizmine Yönelik Bakış Açılıarı”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 14, 42-61.
- Cengiz, E. (2013). *XI. ve XV. Yüzyıllar Arasında Kars* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cohen, L., Manion, L. ve Morrison, K. (2007). *Research Methods in Education*. New York: Routledge.
- Çağlı, M. (2019). *Kırsal Kalkınmaya Dayalı Doğa Turizmi Potansiyellerinin Araştırılması: Van İli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Çakmak, T. F. (2014). *İnanç Turizminin Turistik Destinasyon Pazarlamasındaki Yeri ve Önemi: Göbekli Tepe Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çetin, H. (2012). *Hız. İsa'nın Dağdaki Vaazının Hristiyanlık Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Das, D., Mohapatra, P.K.J., Sharma, S.K. ve Sarkar, A. (2007). “Attractiveness of Varanasi As A Tourist Destination: Perspective of Foreign Tourists”. *International Journal of Tourism Policy*, 1 (2), 111-133.
- Daştan, İ. Ş. (2016). *Dünya Dinlerinden Yahudilik*. İstanbul: Festival Yayıncılık.

- Delen, M. (2005). *Kars İli ve İlçelerindeki Türk Dönemi Mimari Eserleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, M. (2013). *Kars Kent Coğrafyası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, M. (2015). “Kars İlinin Nüfus Gelişimi ve Başlıca Demografik Özellikleri”. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20 (34), 127- 156.
- Demir, M. (2017). “Doğal ve Beşeri Özellikleriyle Kars İlindeki Turizm Faaliyetlerinin Durumu”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 35, 134-154.
- Demircan, Ş. (2014). *İnanç Turizminin Yerel Kalkınmadaki Önemi: Midyat Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirpolat, E. (1997). *XX. Yüzyıl Van İli Tarihi ve İnanç Coğrafyası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Diker, M. (2014). *Kent Kimliğinin Oluşmasında İbadet Yapılarının Yeri ve Önemi: Antakya Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Doğanay, H. ve Zaman, S. (2013). *Türkiye Turizm Coğrafyası*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dudu, N. (2015). *Erzurum Kış Turizmi Talep Tahmini* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ecer, A. V. (1989). “Tarih Boyunca Mekke’nin Yönetimi-I”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 297-311.
- Egresi, I., Bayram, B., Kara, F. ve Kesik, O. A. (2012). “Unlocking The Potential of Religious Tourism in Turkey”. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 9 (1), 63-80.
- Eğilmez, S. (2004). *Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- El-Khatip, A. (2004). "Kur'an'da Kudüs". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 109-144.
- Eriş Kızgın, E. (2018). "Van Yedikilise (Varagavank) Saint Croix Kilisesi Haçkar Örnekleri". *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 40, 319-348.
- Ersürel, Ü. (2009). *Türk Kültüründe Şamanizm'in İzleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eykay, İ. (2013). *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eykay, İ., Dalgın, T. ve Çeken, H. (2015). "İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Antakya'nın Değerlendirilmesi". *Journal of Life Economics*, 1 (4), 59-74.
- Fourie, J., Rosello, J. ve Santana-Gallego, M. (2015). "Religion, Religious Diversity and Tourism". *Kyklos*, 68, 51-64.
- Garda, B. (2010). *Macera Turizmi Pazarlaması: Antalya Yöresine Gelen Turistlerin Macera Turizmine Yönelik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gedecho, E.K. (2014). "Challenges of Religious Tourism Development: The Case of Gishen Mariam, Ethiopia". *American Journal of Tourism Research*, 3 (2), 42-57.
- Göçen, S. (2013). *Turizm Sektöründe Kümelenmenin Rekabetçi Avantaj Açısından Katkılarının Belirlenmesi: Antalya Turizm Bölgesi Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökdemir, A. (2000). *Turizm Enformasyon Bürolarının Etkinliği ve Van İli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökdeniz, A. (1996). "Uluslararası Turizm Hareketleri İçerisinde Dinsel Amaçlı Seyahatler ve Türkiye". *Anatolia Dergisi*, 7 (1), 101-103.

- Göksu, Y. ve Atik, O. (2017). “Deniz Turizmi Yönetmeliğinin Günöbirlük Gezi Tekneciliğı Yönünden Değerlendirilmesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Denizcilik Fakültesi Dergisi*, 2016 Özel sayısı, 89-107.
- Göktaş, L.S. (2016). *Şanlıurfa ve Konya İllerinin İnanç Turizmi Potansiyelleri ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından İki İlin Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gömeç, S. (1998). “Şamanizm ve Eski Türk Dini”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4, 38-51.
- Güçer, E. (2004). *Türkiye’deki Turizm Eğitimi ile Avrupa Birliğı Üyesi Ülkelerdeki Turizm Eğitiminin Karşılaştırılması ve Sektörün Turizm Eğitiminde Beklentileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gül, S. (2007). *İlk İnsandan Selçuklu’ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gül, T. (2017). *Hristiyanlık Dininin Bazı İkonlarının Günümüz Giysi Markalarına Etkileri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülyaz, M. E. (2012). *World Heritage in Cappadocia*. İstanbul: Digital Dünyası Yayınları.
- Gündoğdu, H. (2006). “Kültürlerin Buluştuğı Bir Ortaçağ Şehri: Ani”. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 17, 51-84.
- Gündoğdu, H. (2015). “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan Yeni Bulgular”. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 10, 36-44.
- Gündoğdu, H., Aktemur, A.M., Kukaracı, İ. U., Çelik A. ve Eraslan, Ş. (1999). *Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar*. Erzurum: Bakanlar Matbaacılık.
- Gündoğdu, H., Bayhan, A.A. ve Arslan, M. (2010). *Sanat Tarihi Açısından Erzurum*. Erzurum: Güzel Sanatlar Enstitüsü Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2014). *Anadolu’da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

- Gündüz, Y. (2016). *Kültürel Miras Açısından İnanç Turizmi: Türkiye Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, B. (2003). *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gür, S. (2007). *İlk İnsandan Selçuklu'ya Anadolu Uygarlıkları ve Antik Şehirler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Gürbüz, S. ve Aydın, B. O. (2018). "İslami İnanç Destinasyonlarının Tanıtımında Youtube Videolarının Kullanımı". *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 539-568.
- Güzel, E. (2004). "Van-Akdamar Kilisesi Mimari Süslemesine İkonografik Bir Yaklaşım". Nezh Başgelen (Ed). *Sanat Tarihinde Gençler 2004 Semineri*, (ss.141-154), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Güzel, F. Ö. (2010). "Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 2 (2), 87-100.
- Güzeloğlu, S. (1996). *Tanrı Haldi'nin Başkenti Van ve Çevresine Tarihi ve Arkeolojik Bir Bakış*. İstanbul: Biber Tanıtım.
- Hanoğlu, C. (2006). *Erzurum Merkez'de Cami Hazirelerinde Bulunan XVIII.- XIX. YY. Mezar Taşları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Harbalıoğlu, M. ve Özel, G. (2013). "Kültür ve İnanç Turizmi Kapsamında Hoşgörü Kenti Hatay İlinin Değerlendirilmesi". Muhsin Kar (Ed). *International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 Mayıs 2013*, (ss. 1063-1070), Konya: Aybil Yayınevi.
- Hughes, K., Bond, N. ve Ballantyne, R. (2013). "Designing and Managing Interpretive Experiences at Religious Sites: Visitors' Perceptions of Canterbury Cathedral". *Tourism Management*, 36, 210-220.

- İçli, R. (2007). *Sosyolojik Açıdan Ziyaret Fenomeni (Erzurum Abdurrahman Gazi Türbesi Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İşçi, İ. (2016). *Kars İli ve Çevresindeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jackowski, A. (2000). "Religious Tourism-Problems With Terminology". *Peregrinus Cracoviensis*, 10, 63-74.
- Kalafat, Y. (2000). "Kuzeydoğu Anadolu'da Ulucanlar Diyanet İşleri Başkanlığı Arşiv Kayıtlarına Göre". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 395-405.
- Kalaycı, S. (2009). "Varagavank (Yedi Kilise) Manastırı'nın Duvar Resimleri ve Bezemeleri". Oktay Belli (Ed). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.138-147), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaplan, İ. (2010). *Van Gölü Çevresinde Şamanizm İzleri* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, F. (2017). "Saltuklu Dönemi Erzurum Kitabeleri". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 43, 359-384.
- Karaca, Y. (2018). "Van Gevaş Altınsaç (Ganjak) Köyü Kiliseleri". *Türk & İslam Dünyası Sosyal araştırmalar Dergisi*, 5 (17), 126-169.
- Karaca, Y. ve Yıldız, E. (2018). "Van Gölü Adır Adası'ndaki Lim Manastırı Plastik Süslemeleri". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (77), 323-362.
- Karacoşkun, M. D. (2004). "Dini İnanç- Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 4 (2), 23-36.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS Uygulamalı Nitel-Nicel Karma Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Yayın Etiği*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

- Karahan, F., Akpınar, E. ve Karaman, M. (2008). "Mimari Mirasımızı Nasıl Korumalıyız? Kuzeydoğu Anadolu Bölgesi'nden Bir Örnek: Öşvank Kilisesi". *Sanat Dergisi*, 13, 27-33.
- Karaman, S., Demirkol, S. ve Şahin, S. (2011). "İnanç Turizmi". Necdet Hacıoğlu ve Cevdet Avcıkurt (Ed.), *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi* (ss.209-238). Ankara: Nobel Yayınları.
- Karatekir, E. (2016). "Pers Kralı Büyük Kyros'un (M.Ö. 559-530) Antik İnan Dinleriyle İlişkisi". *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 3 (9), 36-48.
- Karpuz, G. ve Köşklü, Z. (2014). "Erzurum Kurşunlu (Feyzullah Efendi) Medresesi". Ömer Kara (Ed). *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Efendi Sempozyumu, 31 Ekim-2 Kasım 2014*, (ss. 229- 238), Erzurum.
- Kavali, E., Şeker, B. Ş., Çakır, F. ve Uysal, H. (2015). "Erzurum Yakutiye Medresesinin Yapısal Performansının Sonlu Elemanlar Yöntemiyle Belirlenmesi". *5. Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu, 1-3 Ekim 2015*, (ss.329-339), Erzurum: Zafer Medya Grup.
- Kaya, A. ve Çalmaşur, G. (Eds.). (2018). *Erzurum İli Sosyo-Ekonomik Profili 2018* (1. Baskı). Erzurum: Zafer Medya.
- Kaya, B. (2012). *Rusya'da Paganizm* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, F., Cankül, D. ve Demirci, B. (2013). "Türkiye'nin Önemli İnanç Turizmi Merkezlerinden Biri: Akdamar Kilisesi". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (24), 13-24.
- Kaya, Ş. (2018). *Eski Van Şehri Tarihi Camilerindeki Süslemelerin Grup Yapıları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kayıklık, H. (2005). "Psikolojik Açından İnanç, İman ve Şüphe". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46 (1), 133-155.

- Kaynak, İ. H. (2010). “İnanç Turizminin Medeniyetler Arası İşbirliğine Etkileri: Türkiye Örneği”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13 (1), 119-126.
- Kaynak, İ. H. ve Sezgin, M. (2008). “İnanç Turizmi Kapsamında Dinlerde Seyahat”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi*, 10 (1), 349-361.
- Kayserili, A. (2011). *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)* (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayserili, A. (2014). *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Kılıcı, A. (2005). “Erken Osmanlı (1299-1451) Baldaken Türbeleri”. *Vakıflar Dergisi*, 29, 255-286.
- Kılıç, S. (Ed.). (2006). *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler* (1. Baskı). Ankara: Impress Baskı Tesisleri.
- Kılıç, U. (2019). *Kars, Ardahan, Iğdır'daki (Merkez ve İlçeler) Türk-İslam Dönemi Mimari Eserleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıçbey, M. (2012). *İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Turizm Alan Bilgisi ve Bilin Düzeylerinin İncelenmesi: Kars İli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kızıllı, H. (2013). “Mitra'dan “Mithras'ın Sırları” na Mitraizm'in Kuruluş Serüveni”. *EKEV Akademi Dergisi*, 17 (55), 113-136.
- Kızılkaya, Y. (2013). *Erzurum'un İnanç Turizm Potansiyeli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kitiş, M. N. (2019). *Kars, Ani Katedrali (Fethiye Camii)* (Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Kocaman, İ., Kazaz, İ. ve Okuyucu, D. (2018). “Tarihi Erzurum Yakutiye Medresesi'nin Yapısal Davranışının İncelenmesi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Fen ve Mühendislik Dergisi*, 20 (58), 36-51.

- Koçyiğit, T. (2009). “İbn Batuta’nın Karadeniz Seyahati Üzerine Bazı Mülahazalar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 9 (1), 53-73.
- Koşan, A. ve Güneş, E. (2008). “Erzurum, Ağrı ve Van”. Gürhan Aktaş (Ed.), *Türkiye Turizm Coğrafyası* (ss.447-468) içinde. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Köşker, H. (2001). *Van’ın Turizm Potansiyeli ve Geliştirilebilir Turizm Çeşitleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kunnan, A. J. (1998). “An introduction to structural equation modeling for language assessment research”. *Language Testing*, 15(3), 295-332.
- Kurmanaliyeva, Rysbekova, S.H., Duissenbayeva, A. ve Izmailov, I. (2014). “Religious Tourism as A sociocultural Phenomenon of The Present “The Unique Sense Today is A Universal Value Tomorrow. This is The Way Religions Are Created and Values Are Made””. *Social and Behavioral Sciences*, 143, 958-963.
- Kurnaz, H. B. (2013). *İnanç Turizmi Kapsamında Hac ve Umre Organizasyonu Yapan Seyahat Acentelerinin Pazarlama Faaliyetlerinin İncelenmesi A Grubu Acentelere Yönelik Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuter, N. ve Erdoğan, E. (2006). “Yalvaç, Pisidia Antiocheia Antik Kenti ve Çevresinin Peyzaj Özellikleri ve Turizm Açısından Değerlendirilmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1, 111-123.
- Küçük, M. A. (2015). *İnanç Turizmi Açısından Türkiye’de Dini Mekânlar (Yahudilik-Hıristiyanlık Örneği)*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Küçük, M.A. (2013). “Din-Turizm İlişkisi Çerçevesinde Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamiyet’te Hac Uygulamasına Genel Bakış”. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 16 (42), 101-128.
- Küçükbaşmacı, G. (2017). “Türk Mitolojisinde Yılan”. Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan (Eds.), *Türk Mitolojisine Giriş* (ss.199-207) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Küçükuğurlu, M. (2018). *Sorularla Erzurum Tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Lorcu, F. (2015). *Örneklerle Veri Analizi SPSS*. Ankara: Detay Yayıncılık.

- Mert, R. (2017). *Tarihsel, Mitolojik ve Dini Bağlamda Kutsal Bir Mekân Olarak Kudüs* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Meydan Uygur, S. ve Baykan, E. (2007). “Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri”. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30-49.
- Mömin, S. (2013). “Şamanizm ve Günümüzdeki Kalıntıları Uygur Toplumundaki Tabular Üzerine”. *ULAKBİLGE Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 79-89.
- Mursalov, M. (2009). *Bir Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Olarak Kış Turizmi ve Kış Turizmi Açısından Azerbaycan'ın Guba- Haçmaz Turizm Bölgesinin Arz Potansiyeli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okuyucu Yılmaz, D. (2015). “Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi 19. Yüzyıl Rum Ortodoks Kilisesi Figürlü Freskoları Üzerine Bir Değerlendirme”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 55, 127-167.
- Okuyucu, A. ve Somuncu, M. (2013). “Türkiye’de İnanç Turizmi: Bugünkü Durum, Sorunlar ve Gelecek”. Muhsin Kar (Ed). *International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 Mayıs 2013*, (ss. 627-643), Konya: Aybil Yayınevi.
- Olçay, A. ve Albuz, N. (2016). “İnanç Turizmi ve Türkiye’nin Tanıtımına Katkısı”. Mehmet Özdemir (Ed.), *Uluslararası Tanıtımda Medya ve Türkiye* (ss. 199-229) içinde. Bursa: Dora Yayınevi.
- Olçay, A. ve Albuz, N. (2016). “İnanç Turizmi ve Türkiye’nin Tanıtımına Katkısı”. Mehmet Özdemir (Ed.), *Uluslararası Tanıtımda Medya ve Türkiye* (ss.197-231) içinde. Bursa: Dora Basın Yayın Dağıtım.
- Ongun, B. (2013). *Turizm ve Sağlık Turizmi Denizli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orhan, Ç. (2015). *Dinler ve Mitoloji*. İstanbul: İştirak Yayınları.
- Orpak, O. (2018). *İran Kimlik İnşasında Zerdüştlük* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Örenç, A. (2015). "Hadisler Çerçevesinde Mekke Şehri ve Fazileti". *Tarih Okulu Dergisi*, 8 (22), 83-112.
- Öz, G. ve Durdu, A. (2016). *Anadolu İnanç Merkezleri Türbeler-Yatırlar-Dergâhlar-Söylenceler*. Ankara: Barış Kitabevi.
- Özdamar, K. (2002). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi*. Eskişehir: Kaan Kitabevi.
- Özdemir, T. (2011). *Erzurum Mahallelerindeki Ortaçağdan Kalma Tarihi Eserler (V. XV. Yüzyıllar Arası)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özen, F. (2016). "İlhanlılar Devrinde Erzurum". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 56 (2), 256-286.
- Özgen, N. (2012). "Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veysel Karani) ve Tillo (Aydınlar) Örneği". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17 (27), 251-272.
- Özgül, O. (2016). "Erzurum'da Stratejik Bir Urartu Kalesi: Tepeköy (Pir Ali Baba)". *Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi*, 19, 137- 157.
- Özkan, H. (1996). "Karma Planlı Kiliselere Doğu Anadolu'dan Bir Örnek Öşkvank (Oschi) Kilisesi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 3, 97-119.
- Özkan, H. (2010). "Erzurum Şeyhler Külliyesi". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 69-88.
- Özkan, H. (2013). *Haho Manastırı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, H. (2015). "Erzurum Caferiye Külliyesi ve Restorasyonları". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 34, 46-81.
- Özkan, H. (2016). *Saltuklu Mimarisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Özkurt, K. (2009). "Van Ulu Camii'nde Büyük Selçuklu Süsleme Repertuarından İzler". Oktay Belli (Ed). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.282-287), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, F. ve Çolak, A. (Eds.). (2012). *Anadolu'nun Önsözü Erzurum* (1. Baskı). Erzurum: Zafer Ofset.

- Öztürk, M. ve Bayat, M. (2011). “Uluslararası Turizm Hareketlerinde Sağlık Turizminin Rolü ve Kalite Çalışmalarının Önemi Bir Literatür Çalışması”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, 1 (2), 135-156.
- Öztürk, Ş. (1996). *Van-Ahlat ve Adilcevaz'daki Tarihi Camilerin Rölöve Proje Çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Öztürk, Ş. (2019). “Eski Van Şehri Kızıl Cami Kazı-Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Proje Uygulaması Hakkında Bir Araştırma”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (65), 452-469.
- Öztürk, Ş. ve Gültekin, R.E. (2009). “Van-Gürpınar/ Güzelsu/ Hoşap Hasan Bey Medresesi Koruma Sorunları ve Öneriler”. Oktay Belli (Ed). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.234-254), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Öztürk, Ş. ve Subaşı Direk, Y. (2017). “Van Eğitim Yapılarından Biri; Başkale/Pizan Hüsrev Paşa Medresesi”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (Özel sayı 2), 332-352.
- Özyurt Özcan, H. (2004). “Van ve Çevresindeki Hıristiyanlık Dönemi Yapıların Plan Açısından Değerlendirilmesi”. *Atatürk Üniversitesi Sanat Dergisi*, 6, 43-54.
- Özyurt Özcan, H. (2008). “Tigran Honents (Aydınlatıcı Aziz Gregorios) Kilisesinin Freskoları Ne kadar Bizans'lı?”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 25 (1), 163-186.
- Polat, M. (2013). *Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Polat, S. (2018). “Erzurum Ovası ve Çevresinde Jeomorfoloji Eğitiminde Kullanılabilecek Güzergâh Önerisi”. *Tarih Okulu Dergisi*, 11 (34), 1133-1150.
- Rayman, H. (2016). *Eski Türklerde Üç Din Şamanizm, Budizm, Maniheizm*. Ankara: Karınca Yayınevi.
- Rot, E., Mikinac, K. & Bogdan, S. (2014). “General Characteristic of Religious Tourism in Croatia”. *UTMS Journal of Economics*, 5 (1), 79-87.

- Sağır, G. (2011). “Kars Surp Arak’eklots Kilisesi (Kars Katedrali/Havariler Kilisesi/Kümbet Camii)”. *Anadolu ve Çevresinde Ortaçağ*, 5 (5), 69-112.
- Sağır, G. (2014). “Kars’ta Bir Ortaçağ Ermeni Kilisesi: Taylar Kilise”. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (10), 929-940.
- Saklofske, D., Austin, E.J. ve Minski, P.S. (2003). “Factor Structure and Validity of a Trait Emotional Intelligence Measure”. *Personality and Individual Differences*, 34 (4), 707-721.
- Sambur, B. (2016). “Türkiye: İnsanlığın Coğrafyası, İnançların Gökkuşacağı”. Mehmet Özdemir (Ed.), *Uluslararası Tanıtımda Medya ve Türkiye* (ss. 177-196) içinde. Bursa: Dora Yayınevi.
- Sargın, S. (2006). “Yalvaç’ta İnanç Turizmi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (2), 1-18.
- Sarıtaş, S. (2017). “Türk Mitolojisinde Ak İyeler”. Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan (Eds.), *Türk Mitolojisine Giriş* (ss.49-61) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Sayım, H. (2004). “Zerdüştilik’de Kozmogoni ve Yaratılış”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16 (1), 91-101.
- Sayım, H. (2019). *Van Gölü Havzasının Doğusunda Heyelan Duyarlılık Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Seçer, İ. (2017). *SPSS ve LISREL ile Pratik Veri Analizi Analiz ve Raporlaştırma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Serçek, S. (2011). *Bütünleşik Pazarlama İletişimi Çerçevesinde Türkiye’de İnanç Turizminin Geliştirilmesi (Mardin Örneği)* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Sezer, M. S. (2010). *Türkiye Turizm Sektöründe Müze Turizminin Payının Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Sharpley, R. ve Sundaram, P. (2005). "Tourism: A Sacred Journey? The Case of Ashram Tourism, India". *International Journal of Tourism Research*, 7, 161-171.
- Shinde, K. A. (2010). "Entrepreneurship and Indigenous Entrepreneurs in Religious Tourism in India". *International Journal of Tourism Research*, 12, 523-535.
- Solmaz, G. (2002). *Erzurum Şehrindeki Tarihi Eserler*. Erzurum: Hakikat Ofset Tesisleri.
- Söğütlü, C., Kaya, M., Döngel, N. ve İmirzi, H. Ö. (2017). "Erzurum Murat Paşa Camisi Ahşap Kapı ve Pencere İç Kepenkleri Üzerine Bir İnceleme". Fatma Nur Başaran (Ed). *V. Uluslararası Halk Kültürü Ve Sanat Etkinlikleri Sempozyumu 12-14 Ekim 2017*, (ss.428-438), Ankara.
- Stanciulescu, G. C. ve Tirca, A. M. (2010). "Implications of Commercialactivity Within Monastic Settlements As A Way to Maintain The Sustainable Development of Religious Tourism in Romania". *Commerce Contribution to Sustainable Development*, 12 (27), 129-144.
- Subaşılar, B. (2007). *Turizm Tanıtımında Kültür Turizminin Yeri İstanbul Üzerine Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Süt, A. (2014). "İslam ve Turizm İlişkisi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9 (11), 479-497.
- Şahin, E. (2012). *Anadolu'daki Mithras Tapınakları ve Buluntuları* (Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü.
- Şahin, Ö. (2015). *Van Merkez- İpekyolu, Erciş ve Gevaş İlçeleri'ndeki Tetrakonkos (Tetraconchos) Planlı Kiliseler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şahiner, T. (2012). *İnanç Turizmi Potansiyeli ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından Karaman* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şaman, E. (2009). *Mersin İli İnanç Turizmi Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Mersin'de İnanç Turizmine Katılanların Profili Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Şebin, K. (2009). *Erzurum Kış Sporları Turizmi İle İlgili Yöre Halkının Tutum Ve Beklentileri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Şeker, B. Ş., Çakır, F., Doğangün, A. ve Durmuş, A. (2015). “Sonlu Elemanlar Yöntemiyle Tarihi Erzurum Lala Paşa Cami’nin Yapısal Davranışının İncelenmesi”. *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 21 (3), 82-87.
- Şen, M. (2009). *Van Gölü Havzası Hristiyan Dini Mimari’sinde Taçkapı Formları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şimşir, M. (2013). “İslam Dini Açısından İnanç Turizminin Kökenleri, Önemli Mekan, Şahıs ve Zaman Dilimleri” (Bildiri). Muhsin Kar (Ed.). *International Conference of Religious Tourism and Tolerance, 9-12 Mayıs 2013* (ss.1207-1219). Konya: Aybil Yayınları.
- Tang, W., Zhou, T., Sun, J., Li Y. ve Li, W. (2017). “Accelerated Urban Expansion in Lhasa City and The Implications for Sustainable Development in A Plateau City”. *Sustainability*, 9, 1499-1517.
- Tanpolat, N. (2015). *Şamanizmin Günümüz Sanatına Yansımaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taraporewala, I.J.I. (2016). *Zerdüşt Dini Zerdüşt’ün Gathaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm* (Çev.: Nice Damar). İstanbul: Avesta Basın Yayın (2002).
- Taş, M. (2015). *İnanç Turizmi Kapsamında Umre Seyahatlerine Katılan Müşterilerin Memnuniyeti Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tekin, Ö. A. (2014). “İslami Turizm: Dünyadaki ve Türkiye’deki Genel Durum Üzerine Bir İnceleme”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (29), 750-766.
- Temel, F. (2011). *Ortaçağ Boyunca Kars ve Çevresinin Tarihi Coğrafyası* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tomljenović, R. ve Dukić, L. (2017). *Religious Tourism – from a Tourism Product to an Agent of Societal Transformation*. Sitcon, Religious Tourism and The Contemporary Tourism Market içinde, Singindum International Tourism Conference - 2017 Belgrad, Serbian Republic, June 2017.
- Top, M. (1998). *Hoşap'taki Mahmudi Beylerine Ait Mimari Eserler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Top, M. (1999). "Gevaş İzzettin Şir Cami". *Van Valiliği Kültür ve Sanat Dergisi*, 7 (20), 18-21.
- Top, M. (2009). "Van'ın Kültürel Mirasının Korunması ve Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme: Eski Van Örneği". Oktay Belli (Ed). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.297-310), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Torun, E. (2014). *Tarsus'un Tarihi- Kültürel Coğrafya Araştırmaları ve Turizm Potansiyeli* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde: Niğde Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Torun, E. (2013). "Kırsal Turizmin Bölge İnsanına Katkıları". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (24), 31-37.
- Torunoğlu, F. (2016). *Kars ve Çevresi Manastırları Bagnayr, Hripsine, Horomos, Khtzkonk ve Kız Kalesi Manastırları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tuncel, M. (2009). "Van Yöresi". Oktay Belli (Ed). *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.485-489), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Tunç Hussein, A. ve Saç, F. (2008). *Genel Turizm Gelişimi-Geleceği*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Tunç, Z. (2007). *Şamanizm Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Turak, Y. (2018). *Doğu Anadolu Bölgesindeki Kobilerin Elektronik Ticareti Kullanımlarına İlişkin Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turan, E. (2012). *Türkiye’de Yabancı Turizm Talebini Artırmada İnanç Turizminin Yeri ve Önemi* (Uzmanlık Tezi). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü.
- Turan, F.A. (2017). “Eski Türklerde Tek Tanrı İnancı”. Fatma Ahsen Turan ve Meral Ozan (Eds.), *Türk Mitolojisine Giriş* (ss.33-46) içinde. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Turan, F.A. ve Ozan, M. (Eds.). *Türk Mitolojisine Giriş* (3. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tutar, H., Demir, E., Elyıldırım, G., Boztemir, İ. ve Sarışen, M. (2012). *Kars’ın Sosyo-Ekonomik Durumu ve Uygun Yatırım Alanları*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.
- Türkan, A. (2003). *Trabzon’da Hıristiyanlık Tarihi ve Sümela (Meryem Ana) Manastırı’nın Hıristiyanlıktaki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (2014). *TÜRSAB Gastronomi Turizmi 2014 Raporu*. İstanbul: TÜRSAB.
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (2014). *TÜRSAB İnanç Turizmi 2014 Raporu*. İstanbul: TÜRSAB.
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (2014). *TÜRSAB Sağlık Turizmi 2014 Raporu*. İstanbul: TÜRSAB.
- Türkiye Seyahat Acenteleri Birliği (2014). *TÜRSAB Spor Turizmi 2014 Raporu*. İstanbul: TÜRSAB.
- Uluçam, A. (1999). “Van ve Çevresindeki Osmanlı Medreseleri ile Eğitim Öğretimdeki Yerleri”. *XIII. Türk Tarih Kongresi III. Cilt II. Kısım, 4-8 Ekim 1999*, (ss.777-784), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uluslan, Y. ve Batman, O. (2010). “Alternatif Turizm Çeşitlerinin Konya Turizmine Etkisi Üzerine Bir Araştırma”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23, 243-260.

- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2018). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Usta, K.M. (2005). *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından İznik'in Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Usta, Ö. (2008). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Ünal Ankaya, F., Yazıcı, K., Balık, G. ve Aslan, B.G. (2018). "Dünyada ve Türkiye'de Ekoturizm, Sosyal-Kültürel ve Ekonomik Katkıları". *Ulusal Çevre Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1 (2), 69-72.
- Ünal, H. (2014). *Batı Karadeniz Bölümünde Turistik Ürün Çeşitlendirme: İnanç Turizmi Kaynaklarının Değerlemesi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünal, R.H. (1976). "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri Hakkında Notlar". *Vakıflar Dergisi*, 11, 121-163.
- Üner, M. E. (2009). "Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Van". Oktay Belli (Ed). V. *Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu, 9-13 Haziran 2009*, (ss.204-210), Van: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.
- Üst, Ç. (2012). *Turizm Sektörü Çalışanlarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi: Erzurum Konaklama İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- World Tourism Organization. (2018). *2017 Annual Report*. Madrid: The World Tourism Organization.
- Yaşar, Ş. (2003). "Edessa Mezar Kitabı ve Mozaiklerine Göre Urfa Paganlarında Ahiret İnancı". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (1), 111-121.
- Yavuz, A. (2016). *Dünya Dinlerinden İslamiyet*. İstanbul: Festival Yayıncılık.
- Yemenlioğlu, M.M. (2016). *Dinler Tarihi*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Yenipınar, U. (2002). "İnanç Turizmi ve Anadolu". *Geleceğimiz Turizm II. Turizm Şurası Bildirileri I. Cilt 12-14 Nisan 2002*, (ss. 73-91), Ankara: T.C. Turizm Bakanlığı.

- Yıldırım Saçılık, M. ve Toptaş, A. (2017). “Kültür Turizmi ve Etkileri Konusunda Turizm Öğrencilerinin Algılarının Belirlenmesi”. *Turizm Akademik Dergisi*, 4 (2), 107-119.
- Yıldırım, N. (2004). *Anadolu Masallarında Şamanizm İzleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, S. (2017). “Sosyal Bilimlerde Örnekleme Sorunu: Nicel ve Nitel Paradigmalardan Örnekleme Kuramına Bütüncül Bir Bakış”. *Kesit Akademi Dergisi*, 3 (11), 421-442.
- Yıldız, Z. (2011). “Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 54-71.
- Yılmaz, A. (2007). “Hamamdan Camiye Dönüştürülen Bir Yapı: Erzurum Boyahane Camii”. *EKEV Akademi Dergisi*, 11 (32), 197-208.
- Yılmaz, A.A. (2010). *Dinler Tarihi*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Yılmaz, G., Erdinç, S. B. ve Küçükali S. (2013). “İnanç Turizmi Çerçevesinde Antalya Destinasyonunun İncelenmesi: Dinler (Hoşgörü) Bahçesi Örneği”. Muhsin Kar (Ed). *International Conference on Religious Tourism and Tolerance, 9-12 Mayıs 2013*, (ss. 1041-1055), Konya: Aybil Yayınevi.
- Yılmaz, N. (2016). *İslam Hukuku Açısından Mekke ve Medine Haremi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yörük, G. (2010). *İnanç Turizmi Potansiyeli Açısından Demre'nin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Yurttaş, H. (2001). “Erzurum Ulu Camii'ne Ait Yeni Bir Kitabe ve Yapı Hakkında Bazı Düşünceler”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 191-207.
- Yurttaş, H. ve Kındığılı, M. L. (2011). “Kesinleşen Tarih ve Yeni Bir Ad”. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (46), 75-96.
- Yurttaş, H., Özkan, H. ve Köşklü, Z. (Eds.). (2008). *Yolların, Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum* (1. Baskı). Ankara: Kariyer Matbaacılık.

- Yüksel, E. (2012). *17. Yüzyıl Sonu, 18. Yüzyıl Ortası ve 19. Yüzyıl Başında Yabancı Seyyahların Gözünden Batı Anadolu Antik Kentleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeyrek, A. N. (2008). "Besni'de Alternatif Turizm Potansiyeli". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (2), 451-466.
- Ziyayi Azizi, N. (2009). *Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı (Avesta) Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Ahrida Sinagogu, <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/43-ahrida-sinagogu-balat> (Erişim Tarihi: 13.04.2020)
- Balıklı Göl, <https://listelist.com/balikligol-satiliga-cikarildi/> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)
- Bergama Kilisesi, <https://nedenisa.com/bergama-kilisesi/> (Erişim Tarihi: 10.03.2019)
- Beytullahim, <https://www.demokrathaber.org/dunya/beytullahim-kenti-hiristiyan-hacilari-karsilamaya-hazirlaniyor-h59468.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2018)
- Bursa Geruş Sinagogu, <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/66-bursa-gerus-sinagogu> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)
- Digor Beş Kilise, <http://www.digor.gov.tr/bes-kilise> (Erişim Tarihi: 10.03.2020)
- Doğu Anadolu Bölgesi İller Haritası, <http://cografyaharita.com/haritalarim/4mdogu-anadolu-bolgesi-iller-haritasi.png> (Erişim Tarihi: 09.04.2019)
- Dünyadaki Dinler ve İnanan Sayıları, <http://www.religionfacts.com/big-religion-chart> (Erişim Tarihi: 08.12.2018)
- Dünyadaki İnanç Turizmi Merkezleri, <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-nin-inanc-haritasi-15552371> (Erişim Tarihi: 08.12.2018)
- Erzurum Bakırcı Camii, <http://www.erkurumyenigun.com/erkurum39-un-vasiyet-camisi-bakirci-camii--25706h.htm> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)
- Erzurum Gümüşlü Kümbet, <http://www.selcuklumirasi.com/architecture-detail/gumuslu-kumbet> (Erişim Tarihi: 16.07.2020)

- Erzurum İlçeleri Haritası, http://cografyaharita.com/haritalarim/4l_erzurum_ili_haritasi.png (Erişim Tarihi: 10.04.2019)
- Erzurum Kongre Binası, <http://www.erkulturizm.gov.tr/TR-183449/kongre-binasi-resim-heykel-muze-ve-galerisi.html> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)
- Erzurum Sıcaklık Verileri, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=H&m=ERZURUM> (Erişim Tarihi: 20.05.2019)
- Etz Ahayim Sinagogu, <http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/55-ortakoy-etz-ahayim-sinagogu> (Erişim Tarihi: 04.01.2019)
- Fatima, <https://es.aleteia.org/2017/05/12/fatima-la-otra-gran-columnata-de-la-arquitectura-catolica/> (Erişim Tarihi: 10.12.2018)
- Fethiye kilisesi, <http://www.kars.gov.tr/fethiye-camii> (Erişim Tarihi: 10.03.2020)
- İnanç Kavramı, <https://sozluk.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 25.11.2018)
- İstanbul Ahrida Sinagogu,
<http://www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/43-ahrida-sinagogu-balat> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)
- İznik Ayasofya Camii, <https://www.tatilana.com/2016/02/iznik-ayasofya-camii-hakkinda-bilgi.html> (Erişim Tarihi: 06.03.2019)
- Kapadokya Bölgesi, https://www.ntv.com.tr/galeri/seyahat/guzel-atlar-diyari-kapadokya-nereye-gitmeli-ne-yemeli-kapadokya-gezilecek-yer,1uuHrmFLfE-uCJi-_YUDJQ (Erişim Tarihi: 07.03.2019)
- Kara Şeyh Türbesi, <https://archive.org/details/EvliyalarehriVan/page/n81/mode/2up> (Erişim Tarihi: 12.03.2020)
- Kars Büyük Katedral, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kars/gezilecekyer/buyuk-katedral-fethye-cam> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Kars Havariler Kilisesi, <https://kars.ktb.gov.tr/TR-54874/camiler-ve-kilisel.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Kars İlçeleri Haritası, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ka%C4%9F%C4%B1zman> (Erişim Tarihi: 23.09.2019)

- Kars Sıcaklık Verileri, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=H&m=KARS> (Erişim Tarihi: 25.09.2019)
- Kars Tarımsal Verileri, <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselistatistik/tabloOlustur.do> (Erişim Tarihi: 24.09.2019)
- Kars Ulu Camii, <https://www.gazetekars.com/ulu-cami-de-mezalim-baskenti-kars-programi-duzenlenecek-23001h.htm> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Kudüs, <http://www.milliyet.com.tr/Israil-ve-Filistin-tartismalarinin-odagindaki-kent--Kudus-molatik-1013/> (Erişim Tarihi: 09.12.2018)
- Lhasa, <https://www.chinatour.com/china-guide-and-tools/city-guide/lhasa/> (Erişim Tarihi: 11.12.2018)
- Mekke ve Medine, <https://biletbayisi.com/blog/mekke-ve-medine-de-ziyaret-edilmesi-gereken-yerler> (Erişim Tarihi: 09.12.2018)
- Meryem Ana Evi, <http://www.efesharabeleri.com/meryem-ana-evi/> (Erişim Tarihi: 06.03.2019)
- Mevlid-i Halil Mağarası, <https://sanliurfaliyiz.wordpress.com/magara/> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)
- Nanyemez Baba Türbesi, <https://archive.org/details/EvliyalarehriVan/page/n43/mode/2up/search/nanyemez> (Erişim Tarihi: 12.03.2020)
- Pisidia Antik Kenti, <https://turizmyasam.com/2017/10/03/pisidia-antiokheia-antik-kenti/> (Erişim Tarihi: 07.03.2019)
- Sard Antik Kenti, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-51373/sardes-antik-kenti-ve-bintepeler-lidya-tumulusteri-mani-.html> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)
- Sofu Baba Hazretleri, <http://www.evliyalarmiz.com/sofu-baba-hazretleri> (Erişim Tarihi: 12.03.2020)
- St. Nicholas (Noel Baba) Kilisesi, <https://gezilmesigerekenyerler.com/gezilecek-yerler/noel-baba-muzesi-tarihi-ve-nerede-nasil-gidilir-demre-antalya.html> (Erişim Tarihi: 06.03.2019)
- St. Paul Kilisesi, <https://blog.biletbayi.com/saint-paul-kilisesi-tarsus.html> (Erişim Tarihi: 04.03.2019)

- St. Pierre Kilisesi, <http://mozaik.hatiab.org.tr/2017/05/02/dunyanin-ilk-kilisesi-saint-pierre-kilisesi/> (Erişim Tarihi: 04.03.2019)
- Sümela Manastırı, <https://tourokey.com/tr/sumela-manastiri-hakkinda-bilgi/> (Erişim Tarihi: 10.03.2019)
- Türkiye’de Dinlere Göre İnanç Turizmi Çekiciliklerinin Dağılışı, <https://www.emaze.com/@ATZQQWQC> (Erişim Tarihi: 12.12.2018)
- Van Bartholomeus Kilisesi, <http://www.baskale.bel.tr/baskale-8-albayrak-st-bartholomeus-kilisesi.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Van Çarpanak Manastırı, <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/van/kulturenvanteri/carpanak-adasi-aziz-jean-manastiri> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Van Halime Hatun Kümbeti, <https://van.ktb.gov.tr/TR-88269/gevas-halime-hatun-kumbeti.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Van İlçeleri Haritası, <https://www.turkiye-rehberi.net/van-%C4%B0l%C3%A7eleri> (Erişim Tarihi: 16.12.2019)
- Van İlçeleri Haritası, <https://www.turkiye-rehberi.net/van-%C4%B0l%C3%A7eleri> (Erişim Tarihi: 9.12.2019)
- Van İzzettin Şir Camii, <https://van.ktb.gov.tr/TR-76452/izzettin-sir-camii.html> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Van Lim Manastırı, <https://www.collectif2015.org/tr/100Monuments/L-Ermitage-ou-le-Desert-de-Gdouts/> (Erişim Tarihi: 08.07.2020)
- Van Sıcaklık Verileri, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=H&m=VAN> (Erişim Tarihi: 16.12.2019)
- Varanasi, <https://www.tripoto.com/trip/varanasi-the-trip-that-took-me-5708bab2b573f> (Erişim Tarihi: 11.12.2018)
- Vatikan, <https://www.ifedgezi.com/index.php/vatikan.html> (Erişim Tarihi: 10.12.2018)
- Vazelon Manastırı, <https://www.homeoftrabzon.com/sayfa/vazelon-manastiri-22?d=tr&q> (Erişim Tarihi: 11.03.2019)

Zülfaris Kal Kadoş Galata Sinagogu,

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/istanbul/gezilecekyer/500-yil-vakfi-turk-musevileri-muzesi> (Erişim Tarihi: 13.04.2020)

Zülfaris/ Kal Kadoş Sinagogu, <http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR-44025/istanbul-500yil-vakfi-turk-musevileri-muzesi.html> (Erişim Tarihi: 03.01.2019)



EKLER

EK 1. ERZURUM İLİ YEREL HALK ANKET FORMU

Değerli Katılımcı,

Görüş ve önerileriniz için size yöneltilen bu anket formu Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı bünyesinde yürütülen “Erzurum-Kars-Van İllerindeki İnanç Turizmi ve Sanat Tarihi Açısından Önem Arz Eden Kutsal Mekânların Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinde tamamen bilimsel amaçlı kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Vermiş olduğunuz bilgiler kesinlikle üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacaktır. Bu doğrultuda vereceğiniz cevapların doğruluğu önem arz etmektedir. Katılımınız ve sabrınız için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ**Arş. Gör. Leyla TOKGÖZ**

1. **Cinsiyetiniz** : () Erkek () Kadın
2. **Yaşınız** : () 18-24 () 25-31 () 32-38 () 39-45 () 46-52 () 53-59 () 60-65 () 65 yaş ve üzeri
3. **Medeni durumunuz** : () Evli () Bekâr
4. **Çocuk sayınız** :
5. **Eğitim durumunuz** : () İlkokul () Ortaokul () Lise () Ön Lisans () Lisans () Lisansüstü
6. **Mesleğiniz** : () Öğrenci () İşçi () Çiftçi () Memur () Ev hanımı () Emekli () Esnaf () İşsiz () Serbest meslek
7. **Aylık geliriniz** : () 2020 TL ve altı () 2021-4042 TL () 4043-6060 TL () 6061-8080 TL () 8081-10000 TL () 10000 TL ve üzeri

8. **Kaç yıldır bu yörede ikamet ediyorsunuz?** :

9. **Nerelisiniz?** :

10. **Bölgede turistlerle çok sık karşılaşıyor musunuz?** () Evet () Hayır

11. **Turistlerle ilgili düşünceleriniz nelerdir? (Birden fazla yanıt işaretleyebilirsiniz):**

- () Sayıca daha fazla gelmeliler () Çok fazla gelmekte sınırlama getirilmeli
 () İbadet amaçlı gelmelerinden memnun değilim () Turistlerin yöremize gelmeleri beni ilgilendirmiyor

12. **Erzurum ili inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahip?**

- () İslamiyet () Hristiyanlık () Yahudilik

Aşağıdaki ifadeleri okuyarak sizin görüşünüze ne derece yakın olduğunu belirtiniz.	1	2	3	4	5
1- Kesinlikle katılmıyorum 2- Katılmıyorum 3- Fikrim yok Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum					
1.Erzurum’da inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır					
2.Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır					
3.Erzurum’un farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum					
4.İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum					
5.İnanç turizmi; geliştikçe Erzurum halkının diğer inançlara ilgisini artıracaktır					
6.İnanç turizmi geliştikçe Erzurum halkının davranışları değişecektir					
7.İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır					
8.Erzurum’daki inanç turizmi merkezleri Türkiye’de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır					
9.İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Erzurum halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir					
10.İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir					
11.Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum					
12.Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Erzurum’daki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım					
13.İnanç turizmi Erzurum’un inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır					
14.Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar					
15.Erzurum’u tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim					
16.Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum					
17.Gelen turist sayısı arttıkça Erzurum halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır					
18.Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir					
19.Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir					

13. İlinizde inanç turizmi ile ilgili karşılaştığınız sorunlar, eksiklikler nelerdir? Bu sorunlar ve eksikliklerle ilgili çözüm önerileriniz nelerdir?

EK 2. KARS İLİ YEREL HALK ANKET FORMU**Değerli Katılımcı,**

Görüş ve önerileriniz için size yöneltilen bu anket formu Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı bünyesinde yürütülen “Erzurum-Kars-Van İllerindeki İnanç Turizmi ve Sanat Tarihi Açısından Önem Arz Eden Kutsal Mekânların Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinde tamamen bilimsel amaçlı kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Vermiş olduğunuz bilgiler kesinlikle üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacaktır. Bu doğrultuda vereceğiniz cevapların doğruluğu önem arz etmektedir. Katılımınız ve sabrınız için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ**Arş. Gör. Leyla TOKGÖZ**

1. **Cinsiyetiniz** : () Erkek () Kadın
2. **Yaşınız** : () 18-24 () 25-31 () 32-38 () 39-45 () 46-52 () 53-59 () 60-65 () 65 yaş ve üzeri
3. **Medeni durumunuz** : () Evli () Bekâr
4. **Çocuk sayınız** :
5. **Eğitim durumunuz** : () İlkokul () Ortaokul () Lise () Ön Lisans () Lisans () Lisansüstü
6. **Mesleğiniz** : () Öğrenci () İşçi () Çiftçi () Memur () Ev hanımı () Emekli () Esnaf () İşsiz () Serbest meslek
7. **Aylık geliriniz** : () 2020 TL ve altı () 2021-4042 TL () 4043-6060 TL () 6061-8080 TL () 8081-10000 TL () 10000 TL ve üzeri

TL ve üzeri

8. **Kaç yıldır bu yörede ikamet ediyorsunuz?** :.....9. **Nerelisiniz?** :10. **Bölgede turistlerle çok sık karşılaşıyor musunuz?** () Evet () Hayır11. **Turistlerle ilgili düşünceleriniz nelerdir? (Birden fazla yanıt işaretleyebilirsiniz):**

() Sayıca daha fazla gelmeliler () Çok fazla

gelmekte sınırlama getirilmeli

() İbadet amaçlı gelmelerinden memnun değilim () Turistlerin yöremize

gelmeleri beni ilgilendirmiyor

12. **Kars ili inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahip?** () İslamiyet

() Hıristiyanlık () Yahudilik

Aşağıdaki ifadeleri okuyarak sizin görüşünüze ne derece yakın olduğunu belirtiniz.	1	2	3	4	5
1- Kesinlikle katılmıyorum 2- Katılmıyorum 3- Fikrim yok Katılıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum					
1.Kars'da inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır					
2.Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır					
3.Kars'ın farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum					
4.İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum					
5.İnanç turizmi; geliştikçe Kars halkının diğer inançlara ilgisini artıracaktır					
6.İnanç turizmi geliştikçe Kars halkının davranışları değişecektir					
7.İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır					
8.Kars'daki inanç turizmi merkezleri Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır					
9.İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Kars halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir					
10.İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir					
11.Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum					
12.Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Kars'taki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım					
13.İnanç turizmi Kars'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır					
14.Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar					
15.Kars'ı tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim					
16.Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum					
17.Gelen turist sayısı arttıkça Kars halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır					
18.Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir					
19.Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir					

13. İlinizde inanç turizmi ile ilgili karşılaştığınız sorunlar, eksiklikler nelerdir? Bu sorunlar ve eksikliklerle ilgili çözüm önerileriniz nelerdir?

EK 3. VAN İLİ YEREL HALK ANKET FORMU**Değerli Katılımcı,**

Görüş ve önerileriniz için size yöneltilen bu anket formu Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı bünyesinde yürütülen “Erzurum-Kars-Van İllerindeki İnanç Turizmi ve Sanat Tarihi Açısından Önem Arz Eden Kutsal Mekânların Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinde tamamen bilimsel amaçlı kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Vermiş olduğunuz bilgiler kesinlikle üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacaktır. Bu doğrultuda vereceğiniz cevapların doğruluğu önem arz etmektedir. Katılımınız ve sabrınız için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ**Arş. Gör. Leyla TOKGÖZ**

- 14. Cinsiyetiniz** : () Erkek () Kadın
- 15. Yaşınız** : () 18-24 () 25-31 () 32-38 () 39-45 () 46-52 () 53-59 () 60-65 () 65 yaş ve üzeri
- 16. Medeni durumunuz** : () Evli () Bekâr
- 17. Çocuk sayınız** :
- 18. Eğitim durumunuz** : () İlkokul () Ortaokul () Lise () Ön Lisans () Lisans () Lisansüstü
- 19. Mesleğiniz** : () Öğrenci () İşçi () Çiftçi () Memur () Ev hanımı () Emekli () Esnaf () İşsiz () Serbest meslek
- 20. Aylık geliriniz** : () 2020 TL ve altı () 2021-4042 TL () 4043-6060 TL () 6061-8080 TL () 8081-10000 TL () 10000 TL ve üzeri

21. Kaç yıldır bu yörede ikamet ediyorsunuz? :.....**22. Nerelisiniz? :****23. Bölgede turistlerle çok sık karşlaşıyor musunuz?** () Evet () Hayır**24. Turistlerle ilgili düşünceleriniz nelerdir? (Birden fazla yanıt işaretleyebilirsiniz):**

- () Sayıca daha fazla gelmeliler () Çok fazla gelmekte sınırlama getirilmeli
- () İbadet amaçlı gelmelerinden memnun değilim () Turistlerin yöremize gelmeleri beni ilgilendirmiyor

25. Van ili inanç turizmi açısından hangi dinin değerlerine sahip? () İslamiyet () Hıristiyanlık () Yahudilik

Aşağıdaki ifadeleri okuyarak sizin görüşünüze ne derece yakın olduğunu belirtiniz.	1	2	3	4	5
2- Kesinlikle katılmıyorum Katılıyorum					
2- Katılmıyorum 5-Kesinlikle katılıyorum					
3- Fikrim yok					
1. Van'da inanç turizmi yöre halkının gelen turistlerin kültürel özelliklerinden etkilenmelerine sebep olacaktır					
2. Turistlerin gelmesi yörenin ekonomisine büyük katkılar sağlamaktadır					
3. Van'ın farklı dinler açısından ortak ibadet yeri olabildiğine inanıyorum					
4. İslam dışındaki dinlere ait tarihi mekânların restore edilmesinden endişe duyuyorum					
5. İnanç turizmi; geliştikçe Van halkının diğer inançlara ilgisini artıracaktır					
6. İnanç turizmi geliştikçe Van halkının davranışları değişecektir					
7. İnanç turizmi şehirdeki eğlence kültürünün değişmesine neden olacaktır					
8. Van'daki inanç turizmi merkezleri Türkiye'de ve dünyada yeterince tanınmamaktadır					
9. İnanç turizmi bilincini oluşturmak için Van halkının konu ile ilgili bilgilendirilmesine önem verilmelidir					
10. İnanç turizmi varlıklarının halka daha iyi tanıtılması amacıyla programlar düzenlenmelidir					
11. Dünya barışının sağlanmasında ve ülkelerin birbirleriyle yakınlaşmalarında turistik hareketliliğin etkisi olduğunu düşünüyorum					
12. Yabancı ülke kuruluşlarının (UNESCO vb.) Van'daki tarihi kalıntıların restorasyonuna katkı yapmasını memnuniyetle karşılarım					
13. İnanç turizmi Van'ın inanç kültürünün gelişmesine katkı sağlayacaktır					
14. Gürcü ve Ermenilere ait tarihi eserlerin restorasyonu yabancıların burada hak iddia etmelerine yol açar					
15. Van'ı tanıtım amaçlı gezi düzenlenirse katılmak isterim					
16. Turistlerin tarihi, kültürel ve dinsel değerleri tahrip ettiklerine inanıyorum					
17. Gelen turist sayısı arttıkça Van halkının onların dinine saygı göstermeleri yoluyla dinsel barış sağlanacaktır					
18. Yabancı turistlerin ibadet etmeleri beni aşırı derecede rahatsız etmektedir					
19. Tarihi ve kültürel mekânlardan yabancıların en çok ilgi gösterdikleri kiliselerdir					

**26. İlinizde inanç turizmi ile ilgili karşılaştığımız sorunlar, eksiklikler nelerdir?
Bu sorunlar ve eksikliklerle ilgili çözüm önerileriniz nelerdir?**

.....

EK 4. SEYAHAT ACENTELERİNE YÖNELİK ANKET FORMU

Değerli Katılımcı,

Görüş ve önerileriniz için size yöneltilen bu anket formu Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı bünyesinde yürütülen “Erzurum-Kars-Van İllerindeki İnanç Turizmi ve Sanat Tarihi Açısından Önem Arz Eden Kutsal Mekânların Değerlendirilmesi” adlı doktora tezinde tamamen bilimsel amaçlı kullanılmak üzere hazırlanmıştır. Vermiş olduğunuz bilgiler kesinlikle üçüncü şahıslar ile paylaşılmayacaktır. Bu doğrultuda vereceğiniz cevapların doğruluğu önem arz etmektedir. Katılımınız ve sabrınız için teşekkür ederiz.

Doç. Dr. Nilgün SANALAN BİLİCİ

Arş. Gör. Leyla TOKGÖZ

1. Yaşınız? : () 18-24 () 25-31 () 32-38 () 39-45
() 46-52 () 53-59 () 60-65 () 65 ve üzeri
2. Cinsiyetiniz? : () Kadın () Erkek
3. Eğitim seviyeniz? : () İlkokul () Ortaokul () Lise () Ön Lisans () Lisans () Lisansüstü
4. Turizm ile ilgili eğitim aldınız mı?
() Hiç Almadım () ..Lise () Ön lisans () Lisans
() Lisans üstü () Sertifika aldım
5. Kaç yıldır turizm sektöründe çalışıyorsunuz?
6. Bu işyerinde kaç yıldır çalışıyorsunuz?
7. Acentedeki göreviniz nedir?
8. İnanç turizmine yönelik turları hangi sıklıkta düzenliyorsunuz? **6 NOLU SIK YANİ HİÇ DÜZENLEMİYORUZ CEVABI VERİLDİYSE ANKETİ SONLANDIRINIZ**
() Haftada bir () Ayda bir () Üç ayda bir
() Altı ayda bir () Senede bir () Hiç düzenlemiyoruz () Diğer (Belirtiniz)
9. İnanç turizmine yönelik tur düzenlemenizin amacı nedir? (Önem sırasına göre numaralandırınız)
() Kar payının yüksek olması () Son yıllarda popüler hale gelmesi () Turistlerin talebi 4) () Tur operatörlerinin talebi () Diğer (Belirtiniz)

10. İnanç turizmi kapsamında düzenlediğiniz turlarda hedef kitleniz hangi ülkeler? (Önem sırasına göre numaralandırınız)

- () ABD () S.Arabistan () İngiltere () Fransa
 () Kanada () Avustralya
 () Hollanda () Almanya () İtalya () İspanya
 () Rusya () Yunanistan
 () İsrail () Güney Kore () İran () Japonya
 () Diğer (Belirtiniz).....

11. İnanç turizmine yönelik düzenlediğiniz turlara en çok hangi yaş grubundan yerli/yabancı turist katılmaktadır?

- () 15-24 () 25-34 () 35-44 () 45-54 () 55-64 () 65 ve üzeri

12. Yerli/yabancı turistler en çok hangi amaçla inanç turizmine katılmaktadırlar? (Önem sırasına göre numaralandırınız)

- () Dini nedenler () Uzmanlık alanı- araştırma () Merak
 () Boş zamanı değerlendirme
 () Psikolojik nedenler () Diğer (Belirtiniz).....

13. İnanç Turizmine Katılan Yerli/Yabancı Turistler Turlardan Şikâyetçi Olmakta Mıdır?

- () Evet () Hayır

14. Şikayetçi olan yerli/yabancı turistler en çok nelerden şikâyetçi olmaktadır? (Önem sırasına göre numaralandırınız)

- () Tur organizasyonu ile ilgili konulardan
 () Rehberlerin bilgisinin yetersiz olmasından
 () Ulaşım imkânlarının yetersiz olmasından
 () Konaklama imkânlarının yetersiz olmasından
 () Ören yerlerinin bakımsız olmasından
 () Yerel halkın tutum ve davranışlarının kötü olmasından
 () Diğer (Belirtiniz)

15. İnanç turizmine yönelik tur düzenlerken konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip rehber bulmakta zorlanıyor musunuz?

- () Evet () Hayır () Bazen

16. Aşağıdaki illerden hangilerine tur programı düzenliyorsunuz? DİKKAT!!! BİR DEN FAZLA CEVAP VERİLEBİLİR. 5 ŞIKKI SÖYLENDİYSE SORU 21 VE 22 Yİ CEVAPLAYIP ANKETİ SONLANDIRINIZ.

- () Erzurum () Kars () Van () Bu şehirlere tur düzenlemiyoruz

17. Aşağıdaki kiliselerden hangilerini tur programına dâhil ediyorsunuz? (Önem sırasına göre numaralandırınız)

17.1.Erzurum	17.2. Kars	17.3. Van
<input type="checkbox"/> Oltu Rus Kilisesi <input type="checkbox"/> Şenkaya Penek (Bana) Kilisesi <input type="checkbox"/> Öşvank Kilisesi <input type="checkbox"/> Gezköyü (Surp Minas) Kilisesi <input type="checkbox"/> Tortum Bağbaşı (Meryem Ana) Kilisesi	<input type="checkbox"/> Havariler Kilisesi <input type="checkbox"/> Tigran Honents Kilisesi <input type="checkbox"/> Yank Kilise <input type="checkbox"/> Genç Kızlar Kilisesi <input type="checkbox"/> Abukhamrents (Polatoğlu) Kilisesi <input type="checkbox"/> Aziz Pirkitch Kilisesi <input type="checkbox"/> Taylar Kilise	<input type="checkbox"/> Akdamar Kilisesi <input type="checkbox"/> Bartholomeus Kilisesi <input type="checkbox"/> Yedi Kilise <input type="checkbox"/> Altınsaç (Kanzak) Kilisesi <input type="checkbox"/> Yanal (Saradir) Kilisesi

18. Aşağıdaki camilerden hangilerini tur programına dâhil ediyorsunuz? (Önem sırasına göre numaralandırınız)

18.1.Erzurum	18.2.Kars	18.3.Van	
<input type="checkbox"/> Ulu Cami <input type="checkbox"/> Ayas Paşa Cami <input type="checkbox"/> Bakırcı Cami <input type="checkbox"/> Aslanpaşa Cami <input type="checkbox"/> Derviş Ağa Cami <input type="checkbox"/> Gürcükapı Cami <input type="checkbox"/> İbrahim Paşa Cami	<input type="checkbox"/> Narmanlı Cami <input type="checkbox"/> Lala Paşa Cami <input type="checkbox"/> Boyahane Cami <input type="checkbox"/> Şeyhler Cami <input type="checkbox"/> Murat Paşa Cami <input type="checkbox"/> Kale Cami <input type="checkbox"/> Gümrük Cami <input type="checkbox"/> Caferiye Cami	<input type="checkbox"/> Evliya Cami <input type="checkbox"/> Ulu Cami <input type="checkbox"/> Yusuf Paşa Cami <input type="checkbox"/> Menucehr Cami	<input type="checkbox"/> Hüsrev Paşa Cami <input type="checkbox"/> Kaya Çelebi Cami <input type="checkbox"/> Süleyman Han Cami <input type="checkbox"/> İzzettin Şir Cami <input type="checkbox"/> Kızıl Cami <input type="checkbox"/> Ulu Cami <input type="checkbox"/> Abbasağa Cami

19. Aşağıdaki mezar anıtlarından hangilerini tur programına dâhil ediyorsunuz? (Önem sırasına göre sıralayınız)

19.1 Erzurum	19.2. Kars	19.3. Van
<input type="checkbox"/> Abdurrahman Gazi Türbesi <input type="checkbox"/> Üç Kümbetler <input type="checkbox"/> Ali Baba Türbesi <input type="checkbox"/> Cimcime Hatun Kümbeti	<input type="checkbox"/> Celal Baba Türbesi <input type="checkbox"/> Ebul Hasan Harakani Türbesi <input type="checkbox"/> Arap Baba Türbesi	<input type="checkbox"/> Halime Hatun Kümbeti <input type="checkbox"/> Hüsrev Paşa Türbesi <input type="checkbox"/> İkiz Kümbetler <input type="checkbox"/> Sofu Baba Türbesi <input type="checkbox"/> Kadem Paşa Hatun (Yar Ali) Kümbeti

() Emirşeyh Türbesi () Karanlık Kümbet () Dumlu Baba Ziyareti () Ebu İshak Türbesi () Alvarlı Efe Hazretleri Türbesi () Rabia Hatun Kümbeti		() Şeyh Yusuf Gazaibaba Türbesi () Galip Paşa Kümbeti () Nanyemez Baba Türbesi () Hasan Bey Kümbeti () Kara Şeyh Türbesi
--	--	---

20. Düzenlediğiniz inanç turizmine yönelik turlar açısından aşağıdaki etkenleri değerlendiriniz. KATILIMCI SADECE TUR DÜZENLEDİĞİ İLDEKİ SEÇENEKLERİ PUANLAYABİLİR.

ERZURUM	Çok İyi	İyi	Orta	Kötü	Çok Kötü
Ulaşım	1	2	3	4	5
Altyapı	1	2	3	4	5
Konaklama	1	2	3	4	5
Yeme içme	1	2	3	4	5
Ören yerlerinin temizliği	1	2	3	4	5
Güvenlik	1	2	3	4	5
Yerel halkın tutumu	1	2	3	4	5

KARS	Çok İyi	İyi	Orta	Kötü	Çok Kötü
Ulaşım	1	2	3	4	5
Altyapı	1	2	3	4	5
Konaklama	1	2	3	4	5
Yeme içme	1	2	3	4	5
Ören yerlerinin temizliği	1	2	3	4	5
Güvenlik	1	2	3	4	5
Yerel halkın tutumu	1	2	3	4	5
VAN	Çok İyi	İyi	Orta	Kötü	Çok Kötü
Ulaşım	1	2	3	4	5
Altyapı	1	2	3	4	5
Konaklama	1	2	3	4	5
Yeme içme	1	2	3	4	5
Ören yerlerinin temizliği	1	2	3	4	5
Güvenlik	1	2	3	4	5
Yerel halkın tutumu	1	2	3	4	5

21. Erzurum, Kars, Van illerine inanç turizmine yönelik tur düzenlememe nedenleriniz nelerdir? (Önem sırasına göre sıralayınız)

	Erzurum	Kars	Van
Altyapının yetersiz olması			
Üstyapının yetersiz olması			
Güvenliğin yetersiz olması			
Konaklama imkânlarının yetersiz olması			
Yeme içme imkânlarının yetersiz olması			
Yerel halkın tutumunun olumsuz yönde olması			
Potansiyelinin yetersiz olması			
Turistlerin bu yöndeki talebinin yetersiz olması			
İnanç turizmi konusunda yeterli bilgiye sahip rehberlerin bulunmaması			
İnanç turizmine yönelik turların kar payının düşük olması			

22. Erzurum, Kars, Van illerine gelecekte inanç turizmine yönelik tur düzenlemeyi düşünüyor musunuz?

	Evet	Hayır
Erzurum	1	2
Kars	1	2
Van	1	2

23. Erzurum, Kars, Van şehirlerine genel olarak düzenlediğiniz turlar sırasında karşılaştığınız sorunlar nelerdir?

.....

24. Bu sorunlarla ilgili çözüm önerileriniz nelerdir?

.....

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Leyla TOKGÖZ
Doğum Yeri ve Tarihi	MERSİN / 16.09.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Nevşehir Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi, Seyahat İşletmeciliği ve Turist Rehberliği Eğitimi
Yüksek Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı
Doktora Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
İş Deneyimi	
Stajlar	Bald Head Island, North Carolina, ABD
Çalıştığı Kurumlar	New Göreme Tour (Turist Rehberi) Atatürk Üniversitesi, Turizm Fakültesi (2013-halen)
İletişim	
E-posta Adresi	leyla.tirak@atauni.edu.tr